Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras—1955.

విజ్ఞప్తి

ద్వ్యర్థిప్రబంధములలోఁ బ్రాముఖ్యతను గన్న యీ ప్రబంధమును ముద్రింపింపవలయు నని మేము చాలదినముల నుండి కృతప్రయత్నుల మయ్యును నితరగ్రంథములఁ గొన్నిఁటిని ముద్రింపించి పిమ్మట దీని ముద్రింపింత మనుకొనుచుండఁగా నింతట శ్రీమత్పిఠాపురసంస్థానప్రభువులును, విద్యాభిమానులును నగు శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారీగ్రంథ ముద్రణకు ధనసహాయ మొనరించి మా కెంతయుఁ బ్రోత్సాహము గలిగించినందున నిప్పటికి దీనిని మాతండ్రిగారిచేఁ బింగళ (1857-వ) సంవత్సరమున ముద్రింపింపఁ బడిన చక్కని ప్రతి నొక్కదాని నాధారముగాఁ జేసికొనియే ముద్రింపించితిమి. ముద్రణావస్థలోఁ దటస్థించినలోపము లెవ్వియైన నున్నచో "గచ్ఛతః స్ఖలనం క్వాపి" యనున్యాయము తా మెఱిఁగినదియే కనుక మన్నింపవలయు నని చదువరులఁ బ్రార్థించుచు మ మ్మింకను నుద్గ్రంథముల ముద్రింపించు చుండుటకై ప్రోత్సాహము గలిగించుచుందురు గాక యని శ్రీవారికిఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగా ననేక ధన్యవాదములఁ జేయుచున్నారము.

ఈ రాఘవపాండవీయమునకు మిక్కిలి ప్రశస్త పీఠికను వ్రాసియిచ్చిన బ్రహ్మశ్రీ శతఘంటము వేంకట శాస్త్రులవారికి నమస్కారశతంబు లొనర్చుచున్నాము.

ఇట్లు,

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సనులు

ఉపోద్ఘాతము

ఇమ్మహాకావ్యమును నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత కవిత్వ చాతుర్యధుర్యుం డైనపింగళి సూరనార్యుఁడు రచియించెను. ఈమహాకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. యాజుషశాఖాధ్యయనపరుఁడు; గౌతమగోత్రుఁడు; ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. అమరనార్యునకును అబ్బమ్మకును బుత్త్రుఁడు. సూరనార్యునకుఁ బౌత్త్రుఁడు. భావనామాత్యునకు దౌహిత్త్రుఁడు. ఇతనికిఁ దమ్ములమలన యెఱ్ఱన యనువార లిరువురు గలరు. ఈయర్థము రాఘవపాండవీయకళాపూర్ణోదయములలోని

సీ. 'శోభితాపస్తంబసూత్రు, గౌతమగోత్రు, సుచరిత్రుఁ బింగలి సూరసుకవి
పౌత్త్రు నన్నపపతిభావనదౌహిత్రు, నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్త్రు
ననుజన్ము లైనట్టియమలన యెఱనార్యు, లతిభక్తి సేయంగ నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని, సూరనామవిశ్రుతుని నన్ను"

... ... ఆ - ౧. - ప-9.

అనుపద్యపుసీసపాదములను బ్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

క. "గౌతమగోత్రునకును బ్ర, ఖ్యాతాపస్తంబసూత్రయాజుషశాఖ
ధీతిపవిత్రునకును లో, కాతిగవళితాజితాంతరామిత్త్రునకున్."

అనుపద్యమునను స్పష్టమయ్యెడు.

ఈవంశమువారికిఁ బింగలి యనుగ్రామమునఁ ... కారణమునఁ బింగలివా రనిపేరు వచ్చినట్లు ... దు ప్రద్యుమ్నములోని ... ంగు

మ. "తరముల్ నాల్గయి రెండునొండు నగఁ దత్తద్గ్రామనామంబులం
బరఁగన్ వంశము లెల్లఁ బూర్వపునిజప్రఖ్యాతి మాయంగ నే
మరువో పింగలినామ మందుఁ జిరకాలావాసులై యున్న సు
స్థిరతం గోకనమంత్రివంశజులకుం జెన్నొందు మి న్నందుచున్."

అనుపద్యమువలనం దెలియవచ్చెడు. పింగలి యనుగ్రామము కృష్ణామండలములో నున్న దని కవిచరిత్రమందుఁ జెప్పఁబడి యుండెను. ఈకవితండ్రి యగునమరనార్యుఁడు రాజేంద్ర గురువంశమునం బుట్టిన సోమారాధ్యునకు శిష్యుఁడై నశైవాచారపరుఁడని ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

క. "శ్రీమద్రాజేంద్రగురు, స్వామిస్థిరవంశకలశజలనిధిసోమ
త్సోమారాధ్యకృపాల, బ్ధామలశివభక్తిశోభితాచారునకున్."

అనుపద్యమువలన నేర్పడియెడు.

ఈకవి జీవించియుండినకాలముం గూర్చి శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు కవిచరిత్రమందు సయుక్తికంబుగఁ జర్చించి క్రీస్తుశకము 1566 సంవత్సరముల ప్రాంతమున నుండినవాఁడని నిర్ధారణముచేసిరి. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 1530-వ సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁ డగుటచే నీకవి తదాస్థానము దష్టదిగ్గజము లని పరిగణింపఁబడినవారిలో నొక్కఁ డని తలఁప నవకాశము లేదనియుఁ గవిచరిత్రమునందే సిద్ధాంతము చేయఁబడి యుండెను. దీనికి వలసినయంశములనెల్ల సాకల్యముగఁ జర్చింపకయే యీతఁడు శ్రీకృష్ణరాయలకాలమువాఁడు గాఁడని నిశ్చయముగను నూహింపవచ్చును. పింగలి సూరనార్యుని సత్కృతి యత్యంతాదరణీయ మని వేనోళ్లఁ బొగడఁబడుటయు, సుకవులయెడ శ్రీకృష్ణదేవరాయల కత్యం

తాదరము కలిమియు విద్వాంసులకెల్లఁ దెల్లంబకదా. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలకాలమునం దీకవి వాస్తవముగ నుండియుండునేని యాకువీటి పెదవేంకటరాయలకును నంద్యాలకృష్ణరాయలకును దనకావ్యముల నంకితము చేసినయీకవి తాను గవియై కవితా దరణబద్ధదీక్షుండై న శ్రీకృష్ణదేవరాయల నాశ్రయింపక యుపేక్షించుట యీకవికిని, సరసనిరుపమకవనకౌశలమున కల రుచు నిమ్మహాకవిని నిజాస్థానంబునఁ జేర్చుకొన కొప్పరికించుట యావిద్వత్ప్రభుమణికిం బొసఁగునే? కావున నారాజాధిరాజ కవియు నీకవిరాజాధిరాజును సమకాలికులుగా నుండియుండ రని నిరాక్షేపముగ నిశ్చయింపఁ దగియుండెడు.

ఈకవిశ్రేష్ఠుండు చిన్నచిన్నకృతు లెన్నియోగాక గరుడ పురాణము, రాఘవపాండవీయము, కళాపూర్ణోదయ మను గ్రంథముల రచియించి పిదపఁ బ్రభావతీప్రద్యుమ్నమునకుఁ దొడఁగినట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని యీక్రిందిపద్య మునఁ దెలియవచ్చెడు.

మ. "జనముల్ మెచ్చఁగ మున్ రచించితి నుదంచద్వైఖరిన్ గారుడం
బును శ్రీరాఘవపాండవీయముఁ గళాపూర్ణోదయంబున్ మఱిన్
దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేనియును మత్పిత్రాదివంశాభివ
ర్ణనలేమిం బరితుష్టి నా కవి యొనర్పం జాల వత్యంతమున్."

ఈకవి గిరిజాకళ్యాణ మను మఱియొక్క కావ్యముం గూడ రచియించినట్లు రంగరాట్ఛందములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యమునం దెలియవచ్చెడు నని కవిచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యుండెడు. పైపద్యమునం బేర్కొన్న నాలుగు

గ్రంథములలో గరుడపురాణం బొక్కటి దక్కఁ దక్కినవి యెల్లెడలం బ్రచారంబుఁ గాంచియుండెను. ఆంధ్రగ్రంథరచనఁ దొలుదొలుత సంస్కృతపురాణేతిహాసముల భాషాంతరీకరణ రూపముగా నన్నయభట్టారకాదు లారంభించియుండుటం గాఁబోలు నీకవియుఁ దొలుతఁ దద్విధమున బాలవయస్సునం గరుడపురాణ మాంధ్రీకరించి యట నాంధ్రకవితాపితామహుం డైనయల్లసాని పెద్దనామాత్యుం డు మార్గదర్శిగా వెలయు ప్రబంధరచనకుం గ్రొత్తవాఁ డెంపముతోఁ దక్కినవానిని రచియించెను. అందు రాఘవపాండవీయరచనాకౌశలం బనన్య సాధారణంబు. ఇట్టి కథాద్వితయ ఘటనావైచిత్రి కిమ్మహాకవియే తొలుదొలుతఁ ద్రోవ త్రొక్కినవాఁడు. ఇతని తెరువుఁగొని రామరాజభూషణకవియు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబు రచియించెఁగాని మఱెవ్వరు నిట్టి కథాద్వయసంఘటనచమత్కార మున నొప్పారురసవత్కావ్య మింతకుం జేయరైరి. ఇంతియ గాక కళాపూర్ణోదయమును రచియించి నూతనకథాకల్పనా చమత్కృతిం గవివతంసుల కాహ్లాదంబు నాపాదించె. మొట్టమొదటం బ్రబంధరచనఁ గావించిన కారణమున నల్లసాని పెద్దనామాత్యున కాంధ్రకవితాపితామహుఁ డనుబిరుదుఁ గలిగిన ట్లీమహాకవికి ననన్యసామాన్యం బగుశ్లేషమూలక కథాద్వయ ఘటనావైచిత్రికిని నూతనకల్పనాచమత్కృతికిం దెరువు చూపిన నేర్పునకుం దగిన బిరుదు లెన్నియేఁ గలుగవలసియుండిన నా కాలమున శ్రీకృష్ణరాయలుగాని యంతటి విద్వన్మహాప్రభువు గాని లేమిం జేసి కాఁబోలు నట్టివి దుర్లభంబు లయ్యె.

రాఘవపాండవీయమందు

శా. "రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో యనం జేయుదే
పాండిత్యంబున నందునుం దెఱఁగుకబ్బం బద్భుతం బుద్రు ద
త్తుం డెవ్వాఁ డిల రామభారతకథల్ జోడింప భాషాకృతిన్."

ఆ - ౧. ప - 10.

అనిచెప్పినరీతి నొక్క కావ్యమే వినువారికి రామాయణభారత కథార్థంబుల రెంటిని వివరించినట్లు శ్లేషసంయోజనం బొనర్పు టెంతయు దుష్కరం బని కవుల కందఱకు ననుభవగోచరంబ కదా. అలంకారములలో నెల్ల నుపమోత్ప్రేక్షోల్లేఖాదులు రసపుష్టి నించి శ్రోతృచిత్తముల కానంద మొదఁగూర్చుఁ గాని శ్లేషాలంకారమట్టిది గా దని కొందఱు తలంతురు. అయ్య ర్థము ప్రకృతవర్ణనా ప్రసంగమున నప్రకృతార్థమున కనేకార్థక శబ్దప్రయోగమునం బరిస్ఫూర్తిఁ గలిగించు శ్లేషవిషయమునఁ దోఁచినం దోఁపవచ్చునేమొ కాని సభంగశబ్దశ్లేషబహుళం బైన రాఘవపాండవీయమునం దట్టియభిప్రాయ మెవ్వరికిం గలుగఁ జాల దని తలఁచెదను. అతి విస్తృతంబు లైనరామాయణ భారతకథార్థంబులు వివరించునెడ ననేకార్థకశబ్దప్రయోగము శ్లేషప్రధానము గానికావ్యములందుఁబోలె నత్యంతవిరళంబు గాఁగఁ గేవలపదవిభాగమాత్రమున శబ్దభేదం బేర్పడఁ దనంతన వినతికి లైకార్థ ప్రతిపాదకంబుగాఁ గావ్యమెల్ల రచియించుటం జూడ నిమ్మహాకవికిఁ గల యుభయభాషాపాండిత్యసామర్థ్యంబు లవాఙ్మనసగోచరంబు లని యెవ్వరికేనియు నొప్పుకొనక తప్పదు.

ఈకవి తాను గథాన్వయసంఘటనంబు సేయునెడ నేర్పఱుచుకొన్న నియమముల వివరించుచు గ్రంథాదియందు

సీ. "ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష యొక్కొకచోట నొక్కొక్కచోట
సుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట నర్థశ్లేష యొక్కొకతఱిని ముఖ్య
గౌణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొకతఱి నర్థాన్వయము వేఱె యగుచు నునికి
శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్కతఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు

తే. మూఁడుగూడుటయునసముజ్జ్వలముగ
నాకుఁదోచినగతిఁ జెక్కుపోకలమర
రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ
జూచుసుమతుల కేర్పడ నాచరింతు." ఆ - ౧. ప - 17.

అనికొన్ని కల్పన లేర్పఱిచికొనియు నందు ముఖ్యముగాఁ బ్రథమతృతీయములనే యుపయోగించుచువచ్చెఁ గావున గ్రంథరచన వచనాతీతాద్భుతావేశభాసురంబై సహృదయహృదయంగమతరంబై కన్పట్టెడు. ప్రాయికముగా గ్రంథమెల్ల సభంగసంస్కృత శబ్దశ్లేష, సభంగాంధ్ర శబ్దశ్లేష, సభంగోభయభాషా శబ్దశ్లేష నిబిడంబై యుండుటంజేసి యర్థవిదు లగు చదువరు లాయాచోటు లరసి నిలిపి చదివినం దత్తద్వివక్షితార్థంబునుఁ దత్తత్ప్రధానకావ్యమట్లుపోలె నీకావ్యము బోధించుచుండెడు. కావుననే కవి గ్రంథాదియం దీక్రిందిరీతిం జెప్పెను.

క. "ఒకకథ వినియెడుతఱి వే, ఱొకకథపై దృష్టి యిడిన నొకయర్థ మఁదోఁ
చకపోవు గాన నేకా, ర్థకావ్య మెట్లట్లు వినఁగఁ దగు నొకటొకటిన్."
ఆ - ౧. ప - 18.

అర్థసమన్వయ మరసి యుచితరీతిం బదవిభాగంబుసేయుచుఁ జదివిన నాయాయర్థము సుబోధమై యుండుఁ గాని కొన్నిశ్లేష గ్రంథములఁ జదువునపు డెట్టు లట్టుల నానార్థకనిఘంటువుల నన్వేషింప నవసరము తఱచుగా నుండదు. ఒక్కమాఱు చదివిన రామాయణార్థంబును వేఱొక్కమాఱు చదివిన భారతార్థంబును గ్రహించునెడఁ జదువరుల కావృత్తికల్పనంబున వ్యాపారగౌరవంబు గలిగిన నొక్కకావ్యమే యుభయార్థప్రతిపాదకం బగుటంజేసి ప్రయోక్తకు వైయాకరణసమ్మతంబయిన యుచ్చారణలాఘవంబును దీనం జమత్కృతివిశేషంబును సహృదయవేద్యంబై యుండెడు. "శ్వేతోధావతి" ఇత్యాదికావ్యములయెడ శ్రోతలకర్థపరిజ్ఞానంబున నావృత్తికల్పనాగౌరవముండినను ప్రయోక్తలకు సకృదుచ్చారణలాఘవంబు గల దను వైయాకరణ సిద్ధాంతము విస్పష్టంబ కదా.

ఇందుఁ గల్పించినశ్లేషభేదములకుఁ గొన్ని యుదాహరణముల దిక్ప్రదర్శనముగ నీక్రిందఁ బొందుపఱిచెదను.

క. "వినియతనిందనపైై నిడు, కొని యేఁగినియమికిఁ దగనిఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ, నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనసేసెన్."

ఆ - ౧. ప - 28.

ఇందు రామాయణార్థమున, 'విని + అతనిన్ + తనపైన్ + ఇడుకొని + ఏఁగి + నియమికిన్ + తగని' యనియు, భారతార్థమున 'వినియతనిందన + పైన్ + ఇడుకొని + ఏన్ + కినియమికిన్ × తగని' యనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రపదములకు విభాగమాత్రగ్రాహ్యముగా మేళనము

గలుగునట్లు పదసంయోజనము చతురముగాఁ గూర్చుటంజేసి యిచ్చట సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయసభంగశబ్దశ్లేష చెప్పఁబడియె.

క. "ఏనుం గనికర మరయక
ప్రాణిహింసా కిట్టియెడలఁ బొసఁగునె యేయన్
గానమె కాలనియమగతి
తో నావేట మునియుంగముఁ ద్రుంగించెఁ దుదన్." ఆ ౧. ప-౨౪.

ఇందుఁ బూర్వార్థమున రామాయణార్థమున 'ఏనుంగు+ అని + కరము + అరయక' యనియు, భారతార్థమున 'ఏనున్ + కనికరము + అరయక' యనియు నాంధ్రశబ్దములకు సభంగ శబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె. ఉత్తరార్థమున భాషాద్వయ సభంగశబ్దశ్లేష మూహ్యంబు.

శా. "అత్యుద్రప్రథమానదివ్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుత్సిద్వంశపతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేఁడు దొరకెన్ రం డంచు సంరక్షణా
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలు సంప్రీతిం గడున్ మూఁకలై."
ఆ - 3. ప - 65.

ఇందు రామాయణార్థమున 'మహా + గోదావరీ+తీర + సత్ + రక్షా + ఉపాయపథం' బనియు, భారతార్థమున 'మహాత్ + అగః + దావ +రీతి + రసత్ + రక్షః + అపాయ పథంబు.' (అనఁగా గొప్పయపరాధముగలవారును దావానలమురీతిని మ్రోయుచున్నవారునగు రాక్షసులనాశమార్గము) అనియుఁ బదచ్ఛేదభేదమున నర్థభేదము గలుగునట్లు సంస్కృత సభంగశబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె.

క. "అకళంకిత నిట్లనుఁ గొం, చక యేమీమనము సమరసముదారక్రీ
డకు నొండొరు మార్కొనుటం,దొ, రకు ననివచ్చితి తెలుఁగరావాకినుకల్."

ఆ - ౨. ప - 83.

ఇందు రామాయణార్థమున ఏమీమనము = మన మిద్దఱ మనియు, భారతార్థమున మీమనము = మీమనస్సనియు, నన్వయించుచో మనము అనుద్వ్యర్థ మగు నాంధ్రశబ్దముఁ బ్రయోగించుటంజేసి యాంధ్రభాషార్థశ్లేష కల్పింపఁబడియె.

క. "ఘనవిగ్రహాజృంభణమున, ననయము దనకట్లు దుగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ
డన గెలిచి వచ్చునబ్బా, లునిఁ గని వెఱఁగంది రాత్మలో నచటిజనుల్."

ఆ - ౨. ప - 25.

ఇందు రామాయణార్థమున విగ్రహాజృంభణము యుద్ధాశయమనియు, వాహిని సేన యనియు, భారతార్థమున విగ్రహజృంభణము ఒడలు విఱుచుకొనుట యనియు, వాహిని నది యనియు ననేకార్థకసంస్కృతశబ్దములఁ బ్రయోగించుటంజేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేష నిరూపింపఁబడియె.

క. "విను పెక్కులేల విడువుము, జనసమ్మతమతివిదేహజననామయుమిం
దనయుదితకీర్తిఁ గులవ, ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మిఁ బ్రోచుప్రభున కిది తగున్."

ఆ - ౪. ప - 106.

ఇందు రామాయణార్థమున 'జనసమ్మతమతిచే, విదేహజను = సీతాదేవిని, విడువుము. అనామయమును, తనయుదిత కీర్తిని, కులవర్తనను, బ్రజలను, లక్ష్మిని ప్రోచుప్రభునకు, ఇది పరదారనిరోధనిరాసము తగుఁగా' అని యన్వయించి, భారతార్థమందు ఓధృతరాష్ట్రా! నీవు 'జనసమ్మతమతివి, దేహజననామయ

ముఁ = దేహామందుఁ బుట్టినరోగమైన, తనయుఁ = కుమారుని, దితకీర్తిఁ=ఖండితమైన నష్టమైనకీర్తిగలవానిని, విడుపుము=త్యజింపుము. కులవర్తనను, ప్రజలను, లక్ష్మిని బ్రోచు ప్రభునకు, ఇది కుల దేశ రాజ్యరక్షణార్థ మొక్కనిం ద్యజించుట తగు నని యన్వయించునెడ 'దేహజనామయముఁ' అనువిశేషణము దుర్యోధనున కన్వయించుచో నామయముగాని వాని నామయం బని చెప్పుట పొసఁగదు గావున నాశ్రయదూషణాశ్రమాపాదనాది గుణనిమిత్తమున దుర్యోధనునం దామయ సదృశత్వ మారోపితంబై దేహజనామయసదృశుఁ డగువాని నని యర్థముఁ గల్పించుటచే గౌణవృత్తియు రామాయణార్థమున రోగపరముగాఁ గల్పించుటచే ముఖ్యవృత్తియు నొప్పియుండుటం జేసి యిక్కడ ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష ప్రతిపాదితం బయ్యె.

సాదృశ్యనిబంధనంబున శౌర్యాది గుణనిమిత్తముగనే "సింహోమాణవక" ఇత్యాదిస్థలములయందు గౌణవృత్తిచేఁ దత్సదృశత్వ మారోపింపఁబడు నని సర్వశాస్త్రసమ్మతంబు గదా.

సీ. "దివి మోచియున్నయద్రిని ధర్మకార్యార్థ, మానతంబుగఁ జేసినట్టిఘనుని
మించి లోకము నావరించినవిమరాశి, నాపోశనముఁ గొన్నయద్భుతాత్ము
జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్మ, యస్వమూర్త్యాలోకుఁ డగుమహాత్ము
నఖిల వేదాంతవేద్యాత్ముఁడై భువనవం, ద్యతఁ బెంపుమీఱుమహానుభావు

తే. నమరనిమ్నగానిత్యసేకముల నెలయు
జడలచేఁ గొంపు విమలతఁ గడు మెఱయఁగ
నేకముతోలు విభూతిసమిద్ధతనువు
నొండొకటి కందమై యొప్ప నొప్పువాని." ఆ - 3. ప - 34.

ఇందు రామాయణార్థమున నగస్త్యపరముగా నన్వయించునపుడు దివిమోచియున్న యద్రిని = అభ్రంకషమయిన వింధ్యపర్వతము ననియు, భారతార్థమున శివపరముగా నన్వయించునపుడు స్వర్గలోకమును వహించిన మేరుపర్వతముననియు శబ్దశ్లేషగాని యర్థశ్లేషగాని పదాన్వయభేదముగాని లేకయే యర్థాన్వయము భిన్నభిన్నముగాఁ గలుగునట్లు కల్పించుటం జేసి యిచ్చట నర్థాన్వయభేదకల్పనంబు సూచింపఁబడియె. ఇదియు ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష కుదాహరణ మగు నని తలఁచు నెడఁ దద్విభేదమునే కవి చమత్కారార్థముగాఁ బ్రకారాంతరముగా గణించెననియుఁ దలఁపఁదగియుండెడు. కవి కల్పించిన యితర భేదకల్పనలతో దేనిలో నైనం గలియనియర్థాన్వయభేద కల్పన కుదాహరణము మృగ్యమని యూహించుచున్నాఁడను. విద్వాంసులు విమర్శించి గుణదోషముల నరసి తత్త్వము నిర్ణయింతురని సవినయముగ వేఁడుచున్నాఁడను.

సీ. "వ్యథలెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ వి,లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణత
బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక, యున్నది శాంతద్విషన్నికాయ
వెసమన మొదవు లాలసమానకురుబల, యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁ జనని
తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు నేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ
ఆ. బాఱుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానస, మర్పణమున నతనిమది యొడఁబడఁ
దా నెఱిఁగినకొలఁది నానారివృత్తాళి, ధానకథ లొకింత తడవు నడపె."

ఆ - ౪. ప - ౩౮.

ఇందు రామాయణార్థమున 'దేవరమహామహిమఁ, వ్యథలెల్లఁ దీఱఁ, అస్తోకగుణతఁ బరఁగుభూమిజఁ, విలోకింపఁగంటి ననియు, భారతార్థమున 'వ్యథలెల్లఁ దీఱఁ, దేవరమహామహిమఁ

విలోకింపఁగంటికిన్, అస్తోకగుణతఁ బరఁగు భూమిజనాధిపతనయా' యనియుఁ బదముల కర్థభేదము లేకున్నను శబ్దాన్వయభేద పూర్వకముగాఁ గర్తృకరణహేత్వాదిభేదకల్పనచే నర్థద్వయముఁ బొసఁగించుటం జేసి యిచ్చట శబ్దాన్వయభేదసంగతి చెప్పఁ బడియె. ఈపద్యమందే చతుర్థపాదమున నిట్టిరచన యింకనుం గలదు.

కవి తాను గల్పించిననియమములలో నొక్కటొక్కటి గాక రెండు మూఁడు భేదకల్పనలనుం జేర్చియు బలుచోట్లఁ గథాసంఘటనంబుఁ గావించియున్నాఁడు. వానికిం గొన్ని యుదాహరణములఁ జూపుచున్నాఁడను.

ఆ. "వెలయుఁ నఖిలభువనములలోనవారణ, నగరిపురమతల్లినాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబల నయోధ్యనా, రాజవినుతిఁ గనినరాజధాని."

అ - ౧. ప - 1.

ఇందుఁ బూర్వార్థమందు రామాయణార్థమున అవా 'రణ+నగరిపు + రమ + తల్లినాన్' అనియు, భారతార్థమున వారణనగరి + పురమతల్లినాన్' అనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాశబ్దశ్లేషయు, నుత్తరార్థమునందు రామాయణార్థమున 'రాజ్యలక్ష్మి+మిగులన్+ప్రబలన్+అయోధ్యనాన్' అనియు, భారతార్థమున 'రాజ్యలక్ష్మి + అయోధ్యనాన్ + మిగులన్+ప్రబలన్' అనియు నన్వయించుచో శబ్దాన్వయభేద సంగతియుఁ గూర్చుటంజేసి రెంటికిఁ గూడిక చెప్పఁబడియె.

సీ. "పుడమిఱేఁ డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగ, వ్యాపారఖేలన మభిలషింపఁ
గానలోఁ దారుమృగంబులకై వడిఁ, గైకొని యసమాస్త్రకర్మకలనఁ
దనరుచోఁ గ్రొక్కుపురాణమునిదంపతులు దమ,కంబులు చేర నెయ్యంబు మీఱ
ననిచివతల్పె)యతనయుం డవారిత, కారుణ్యుఁడై పూని కలశమంబు

తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ,
డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహాలిని
డ్రెళ్లఁ నేసె సాఘురులసద్దృష్టినియతి
బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁ జేసి.”

ఆ-౧ ప-20.

ఇందు మృగవ్యాపారఖేలన మనునెడ రామాయణార్థమున ‘మృగవ్య+అపారఖేలన’ మనియు, భారతార్థమున ‘మృగ+వ్యాపార + ఖేలన’ మనియు, సంస్కృతసభంగశబ్దశ్లేషయుఁ, దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతు లనునెడ రామాయణార్థమున ‘తనరుచు + ఒక్క + పురాణమునిదంపతు’ లనియు, భారతార్థమున ‘తనరు + చొక్కపు + రాణ్ + మునిదంపతు’ లనియుఁ, దమకంబులుదేర ననునెడ రామాయణార్థమున ‘తమకు + అంబులు + తేర’ ననియు, భారతార్థమున ‘తమకంబులు + తేర’ ననియుఁ, బూనికలశమంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పు డనునెడ రామాయణార్థమున ‘పూని+కలశము + అంబుమగ్నముగన్ + చేయు+చప్పు’ డనియు, భారతార్థమున ‘పూని+కల+శమంబు +మగ్నముగన్ + చేయుచు + అప్పు’ డనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయశబ్దశ్లేషయు, సారంగబుద్ధిఁ జేసి యనునెడ రామాయణార్థమున గజపరత్వము భారతార్థమున మృగపరత్వముం గల్పించుటం జేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేషయుఁగూర్చుటం జేసి మూటికిఁ గూడిక యిక్కడఁ జెప్పఁబడియె. ఇట్టివానికి గ్రంథమంతయు నుదాహరణమే కావున విశేషించి వివరింపఁబని లేదని తలఁచుచున్నాఁడను.

ఇమ్మహాకావ్యమున శ్లేషనిబంధనము సేయునెడఁ గొన్ని

వ్యాకరణవిషయములు విచారణీయములై నట్లు చూపట్టుటం జేసి వానింగూర్చి కొంత చర్చించెద.

క. "ఏనియతనిందనపై నిడు
గాని యేఁగినియమికిఁ దగనిఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ
నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనచేసెన్." ఆ-౧. ప-28.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున 'ఏగి+నియమికిఁ' అని యన్వయించుచో నసమాపకగమనక్రియావాచకం బయిన "ఏగి" యనుపదమునకర్ధానుస్వారము లేనిరూపమును, భారతార్థమున 'ఏఁ+కినియమికిఁ' అని యన్వయించుచో సంధిని "ఏఁ" అనుపదమందలి ద్రుతమున కర్ధానుస్వారాదేశంబును దత్పర మగుపరుషవర్ణమునకు సరళాదేశంబును రాఁగా సార్ధానుస్వారరూపంబును గలుగుటవలన నీరెండర్థము లిక్కడఁ గల్పించుట వ్యాకరణవిరుద్ధ మనియుఁ, గల్పింపకున్న నర్థ మన్వయింపదనియుఁ దలఁపవచ్చుఁగాని "శ్లేషేసఖండ నిర్బిందోర్విశ్లేషనం కుత్రచిన్మత" మ్మను నథర్వణకారికావచనమున శ్లేషయం దిట్టివానికి మేళనము వృద్ధసమ్మతంబని నిర్ణీతమైయుండుటంజేసి, వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. దానఁ బైఁ జెప్పిన రీతి నర్థాన్వయమున కసందర్భముం గలుగదు. ఇట్లే—

మ. "స్వనికేతోన్నతి నంతట న్నెఱయుచున్ శక్తిం జతుర్దిక్నరేం
ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ములసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం
బునఁ దన్పన్వశులైన బ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వరారంభుఁ డై
యనఘుశ్రీఁ బృథివీశుఁ డొప్పెసగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్."

ఆ-3. ప-15.

అనుపద్యమున "ఒప్పెసఁగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్" అనునెడ రామాయణార్థమున "ఒప్పెసఁగున్" అనుచో సకారోత్తరార్ధానుస్వారవిశిష్టరూపంబును, భారతార్థమున "ఒప్పెన్ + సగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్" అనుచో నర్ధానుస్వారరహిత రూపమునుం గూర్చునెడను సమాధానము కల్పనీయంబు.

సీ. "ధృతిఁ గుంతిమద్రభూపతుల నెయ్యపుఁగన్య,కలనన వాలుఁదూపుల జయించి
యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించె, యవనసౌరాష్ట్రభూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్వవిదర్భవసుధాధి,పతుల నోడించి కప్పములు గొనియెఁ
జోళనేపాళపాంచాల కేరళమత్స్య,వత్సభూతతులగర్వం బడంచె
తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్మంతసింధు, లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపఱిచె
జగతిఁ గోసలకేకయమగధులతన, యలవరించినయాజ్ఞలోఁ మెలఁగఁజేసె."

ఆ-౧. ప-7.

ఇందుఁ దేటగీతి మూఁడవపాదమునందు రామాయణార్థమున 'కోసలకేకయమగధులతనయలన్+వరించి+నయాజ్ఞలోన్+మెలఁగన్+చేసె'ననియు, భారతార్థమున కోసలకేకయమగధులన్+తన+యలవరించిన+యాజ్ఞలోన్+మెలఁగన్+చేసె' ననియు నన్వయించునెడ భారతార్థమందు "మగధులన్"అనుపదమందలి ద్రుతమునకర్ధానుస్వారమును మీఁదిపరుషమునకుసరళాదేశమును రాఁగా"మగధులఁదన"యనియు రామాయణార్థమునందు సమాసమునందు వానికవకాశము లేదు గావున "మగధులతనయల"ననియు రూపభేదము గన్పట్టెడు. ఒక్కయర్థమునకుఁగా నొక్క రూపముగ్రహింతుమేని యర్థాంతరకల్పనమున వ్యాకరణ విరోధము తప్పక కలుగు నని యూహింప నవకాశము చూపట్టెడుఁగాని యిక్కడఖండబిందుసరళాదేశములులేని 'మగధులతనయల

వరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁ జేసె' ననుపాఠమే సిద్ధాంతీకరించి యర్థాన్వయము మార్పఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధము గలుగదు. అయ్యర్థాన్వయకల్పనం బెట్టిదనిన; భారతార్థమందు 'కోసల కేకయమగధులు+అ' అని యితర ప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థక మగు నకారాన్వయమును విభజించికోసలకేకయమగధులు తమంతట తామే 'తన+అలవరించిన + యాజ్ఞలోన్+మెలఁగన్ + చేసెన్ ఏర్పా' టనుకర్తృవాచకపద మధ్యాహార్యము. ఇట్టు లన్వయించి నచో ద్రుతమునకును ద్రుతస్థానమున ఖండబిందువునకును మీఁది పదమునకు సరళాదేశమునకుం బ్రసక్తియే గలుగదు. కావున వ్యాకరణవిరోధ మేమియుం బొసఁగదు. ఇతర ప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థకమయిననకారాన్వయము సుప్రసిద్ధము. ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరమునం దకారమున కియర్థము నిరూపించి కళాపూర్ణోదయములోని "ఉ. ఇమ్ముగ సర్వధర్మములు నీవ యెఱుంగుదు" అని యుదాహరింపఁబడి యుండెడు.

శా. "వేయుం జెప్పెడి దేమి మానివర సద్వృత్తంబుచే నేమిటం
జేయన్ రాదు పితృప్రాణమోక్షము సుతశ్రీఁ దక్కఁ దత్ప్రాప్తికిన్
ధీయుక్తిం గనఁ నొండు త్రోవ గలదే నిన్ వేఁడెదన్ దేవర
న్న్యాయం బొప్ప ఘటింపు నాకురుబలం బవ్యాహతిన్ వర్తిలన్."

ఆ-౨. ప-47.

ఇందుఁ జతుర్థపాదమునందు రామాయణార్థమున 'వేఁడెదన్+దేవరన్+న్యాయంబు' అని యన్వయించుచో "దేవరన్న్యాయం" బనిద్వినకారకరూపంబును, భారతార్థమున "దేవర న్యాయం" బనియేకనకారకరూపంబును, గలుగుటం జేసి తంత్రసమామ్నాతరూపమును రెండర్థములకుఁగాఁ బ్రయోగించునెడ

నన్యతరార్థమున వ్యాకరణవిరోధం బగు నని యూహింపవచ్చుఁ గాని, ద్వినకారకరూపమునే సాధుపాఠముగా నంగీకరించి భారతార్థమును బోధించు నేకనకారకరూపమునందు "అనచిచ" యను పాణినీయసూత్రముచేనకారద్విత్వముఁ గల్పింపఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే—

తే. "పఱిలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు, లప్ప్రదీప్తి ని ట్లలరు నీవిప్ప్రభావ
 మెందుఁ బెట్టనికోటగా నెసఁగుచుఁ గడ, చేర్తువస్మన్మహాశరాజితనిరూఢి."
 ఆ-౨. ప-104.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున విప్రభావము విప్రత్వ మనుచో నేకపకారకరూపంబును భారతార్థమున ఈ+ప్రభావమని యన్వయించుచో సంధివశమున "ఇప్ప్రభావ"మని ద్విపకారకరూపమునుం గూర్చునెడను దాని ననుసరించి పాదాదియందుఁ బ్రాస యతి నిమిత్తమై "అతులప్ప్రదీప్తి" యనుచోటను ముందుఁ జెప్పినరీతిని "అనచిచ" యనుసూత్రముచేఁ బకారద్విత్వముఁ గల్పించి ద్విపకారకరూపమునే యుభయార్థములందును సాధుపాఠముగా గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే సమాధానము కల్పనీయమై యుండెడు.

చ. "చనియెఁ బ్రశాంతమై యనలసత్వరహేతివిహారవృత్తిచే
 తన యనివింటి మిట్టిమతిధర్మ యమోదయుం రాజమానశా
 నుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్స్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసి క్రమ్మఱన్
 మనపృథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిదివో విచిత్రముల్." ఆ-౨. ప-72

ఇందుఁ దృతీయపాదమందు రామాయణార్థమున "నవ+రజః+స్ఫురణాఢ్యునిన్" అనుచో ద్విసకారకరూపంబును, భార

తార్థమున "అపరజ+స్ఫురణాఖ్యునిన్" అనుచో నేకసకారక
రూపంబునుం గలుగుటం జేసి యుభయార్థబోధకతంత్రపాఠ
మున వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగునని యూహింపవచ్చుఁగాని,
రామాయణార్థమందుఁ గన్పట్టు గలరజశ్శబ్దాంత సకారమునకు
"ఖర్పరేశరివావిసర్గలోపోవక్తవ్య" యనుకాత్యాయనవార్తి
కవిహితంబైన వైకల్పిక విసర్గలోపముఁ గల్పించి యేకసకార
రూపమే యుభయార్థములందు సాధుపాఠముగా గ్రహింపఁబడు
నేని వ్యాకరణ విరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే-

క. "అనిలజుఁ డధికతమస్థితి, నొనరెడుతమి రాముదుఃఖ ముడుపుటకు నయం
బునఁ దత్సతీశిరోమణిఁ, గొని చనఁగ నియమితవర్వ గురుసంభ్రముఁడై."

ఆ-౮. ప-21.

ఇం "దధికతమస్థితి"యనుచోట భారతార్థమునం బైఁ
జెప్పినరీతిని వైకల్పిక సకారలోపముఁ గల్పించి యర్థద్వయమున
నేక సకారకపాఠమే గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే
సమాధానము కర్తవ్యము.

ఈకవివరేణ్యుఁ డుభయకవిమిత్త్రునిరీతిం గవిత్వమర్మ
మెల్ల లెస్సనెఱింగినవాఁడు గావునఁ గథాద్వయంబుఁగూర్చు
నెడ సందర్భానుసారమునఁ దగినపదములఁ గూర్చుచు నాయా
పదములు విభజింపఁ గొన్నిచోట్ల యతిస్థానమున వర్ణముల కర్థ
భేదమున మార్పు గలుగునేనియు యతిభంగము పొసంగని
తెఱంగున రెండువిధములఁ జెల్లఁదగినయతులఁ గల్పించి చమ
త్కరించియున్నాఁడు. చూడుఁడు.

వనమయూరము. "సారనిజచాపగుణ శబ్దసమనుప్ర
జ్యారసికశూరతర సాత్యకిరణాగ్ర,

క్రూరతరశాత్యకృతిని రూప్యగమనుండై
చేరి యవిశారధృతి సింధునృపుఁ జూచెన్.ఆ-౪. ప. 157

ఇందు రెండవపాదమున "క్రూరతరసాత్యకిరణాగ్ర"యనుచో రామాయణార్థమున "క్రూర + తరస + అతి + అకిరణ + అగ్ర" యను పదవిభాగంబున "తరసాత్యకిరణాగ్ర" యనునెడ సకారో త్తరాకారమునకు స్వరయతియు, భారతార్థమున 'క్రూరతర+సాత్యకి+రణాగ్ర'యను పదచ్ఛేదంబున సాత్యకిశబ్దమందలి సకారమునకు వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలసియుండుటంజేసి తదనుగుణముగాఁ బాదాదియందు "జ్యారసిక" యను సమాసమందలి జ్యాశబ్దముఁ గూర్చుటవలన స్వరయతికి యకారమును వ్యంజనయతికి జకారమును సరిపడునట్లు కూర్చెను.

మ. "రవిపుత్త్రుం డని కిట్లు వూని ప్రతిగర్జద్వీరసంహారక్ష
త్త్రివిరాజచ్ఛరభీష్మకుంభజయశోభివ్యాప్తి మీఱెన్ మను
ష్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నాప్రబలదోషాచారితోఁ బుట్టుగు
న్భువిఁ గూర్చెం బవనాత్మజుండు బలిమి న్దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్."
ఆ-౪. ప-214.

ఇందు మూఁడవపాదమున రామాయణార్థమందు 'దోషా+చారిన క్తంచరుఁ'డనియన్వయించునెడదోషాశబ్ద మాకారాంతావ్యయమై వ్యంజనయతికిఁ దగియుండుటయు, భారతార్థమందు 'ప్రబలదోష+ఆచారి=ప్రబలదోషములుగలయాచారముగలవాఁ'డను నర్థమున "ఆ"యను నుపసర్గము విఱుఁగుటవలన స్వరయతికిఁ దగియుండుటయుంజూచి తదనుగుణముగాఁ బాదాది యందు "మనుష్యవిభుం" డని ప్రయోగించి యందలి "ష్య" యనుదాని స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికిం దగునట్లు గూర్చెను.

క. "చేవ చెదరి భీమాశుగ
దావహతికృతోరుభంగ తాపజ్జ్వలితుం
డై విమతుఁ డడఁగ జయమున
వైవస్వతసంతతినృప వర్యుఁడు మించెన్." ఆ-౮. ప-247.

ఇందు రెండవపాదమందు "భీమాశుగదావహతికృతో రుభంగ+తాపజ్జ్వలితుండై" యనునెడ రామాయణార్థమందు "భీమ+ఆశుగ+దావ+హతి+కృత+ఉరు+భంగ+తాప+జ్వలితుండై" యని విభజించునెడఁ బాదాదియందలి దావశబ్దమందలి వకారమునకు వ్యంజనయతి చెల్లునట్లుగా యతిస్థానమునందు "తాప" యని విఱుఁగునట్లును, భారతార్థమందు "భీమ+ఆశు+గదా+అవహతి+కృత+ఊరు భంగతా+ఆపత్+జ్వలితుండై" యని విభజించునెడఁ బాదాదియందు "అవహతి" యని విఱుఁగుటచేఁ దదనుగుణముగా స్వరయతి చెల్లునట్లు యతిస్థానమందును "భంగతా+ఆపత్" అని విఱుఁగునట్లునుం గూర్చి చమత్కారముఁ గావించెను.

చ. "విను పలుమాట లేల యల వేలుపుమూఁకలలోన నేనియుఁ గా
వెనుకకు వీఁగఁ బాఱి కొకపీఱుఁడు నైఁపఁగలాఁడె యల్కచూ
పినకులుఁ డించుకంత సమపేక్షితసంగరకేళియై నిగు
డ్చినఁ బటుఘోరసాయకవిజృంభణ మన్యుల కోర్వ నెట్లగున్." ఆ-౮ ప-89

ఇందు మూఁడవపాదమున రామాయణార్థమందు "అల్కచూపు+ఇనకులుఁడు" అనియు, భారతార్థమందు 'అల్క+చూపి+నకులుఁడు' అనియు విభజించుచోఁ బాదాదియందలి "చూపినకులుఁ"

డనునెడ నినకులుం డని విఱుచునపుడు స్వరయతియు, 'చూపి+నకులుఁ' డనుచో వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలయుఁగావున వానికిఁ దగినట్లు విశ్రమస్థానంబు 'సమ+పేక్షితసంగరకేళియై' యనుసమాసమందలి సమపేక్షితశబ్దగతమైన "పే" యనుదానిం బ్రాదియతిగా స్వరవ్యంజన యతులకు రెంటికి ననుకూలించునట్లు గూర్చెను. ఇట్టిచిత్రంబు లెన్నియేనియు నీకవితాధోరణిం గన్పట్టుచుండెడు.

ఈ కవివర్యుం డధికనియమముతోఁ గథాన్వయముఁ గూర్చునెడను జదువువారికిఁ జిత్తానందము గూర్చునట్లు భాషాజాతీయములగు వాడుకపదములంగూడ నక్కడక్కడ సందర్భానుగుణముగాఁ బ్రయోగించెను.

తే. "అపుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి
రనఘ నీమహత్త్వ మే మని పొగడఁగ
వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవైభవ మిటు
లఫలముగఁ జేసి రిపులఁ గ్రొవ్వడఁచి తనుచు." ఆ.౮. ప-212.

ఇందు రామాయణార్థమున నింద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రముచే నందఱుమూర్ఛిల్లఁగా హనుమంతుఁడు సంజీవనిం దెచ్చి యెల్లవారిం బ్రదికించి యస్త్రమును వ్యర్థపఱిచె నని యాహనుమంతునిఁ బ్రశంసించు నపు డాశ్చర్యసూచకముగా లోకమున సాధారణ మగువాడుకమెయి "నారాయణ" యను సంబోధన మిందుఁ గూర్చుట చమత్కారకారియై యుండెడు.

తే. "అరయ నేరి కి ట్ట ట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు
మారు దుశ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయకునికి యెప్పుడు దానఁ జేటు వొందు." ఆ ౮. ప- 104.

ఇందు భారతార్థమున శ్రీకృష్ణుఁడు రాయబారము చేయునపుడు ధృతరాష్ట్రునకు దుర్యోధనుదుశ్చారిత్ర మున్గ్గడించి చెప్పునప్పుడు ఖేదాశ్చర్యసూచకముగా లోకసాధారణ మగువాడుకయగు "శ్రీరామరామ" యను సంబోధనవ్యయముఁ బ్రయోగించుట యత్యంతచమత్కారంబు గావించెను.

రామాయణ భారతకథాసంఘటనంబునఁ బ్రసంగవశమున సగరార్ణవాది మహాకావ్యలక్షణంబులకుఁ బ్రస్తావ మించుక వచ్చుటచ్చటఁగలిగి యరయు విద్వాంసులకు గోచరంబులై యుండెడు.

ఈ కవిచంద్రుం డింతనియమముతోఁ గథావ్యయముఁ గూర్చి గ్రంథమును రచియించుచుం గావ్యకన్య కలంకార మొడఁగూర్చు శబ్దార్థాలంకారములంగూడనచ్చటచ్చటఁ బొందు పఱిచియున్నాఁడు. ఒక్కొక్కచో నొక్కొక్కయలంకారము మాత్రమేగాక రెండు మూఁడుం బ్రసంగవశమునఁ గూడిన పుడు సంసృష్టిసంకరప్రకారంబులు నచ్చటచ్చట నూహ్యంబులై యుండెడు. వీనికిం గొన్ని యుదాహరణములు దిక్ప్రదర్శనముగఁ జూపుచున్నాఁడను.

మ. "తలఁపు జొప్పడి యెప్పె నప్పడు తదుద్యజ్జైత్రయాత్రాసము
త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఖాణరింఖావిశృం
ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రస
గ్లళ ఖేకేరవనిర్ద శద్గగన రేఖా లేపపంకాకృతిన్." ఆ.౩. ప-9.

ఇందొక్కటి రెండువర్ణములకుఁ బలుమా ఱావృత్తిఁ గావించుటంజేసి వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

రగడ. "పూలిచె మధులక్ష్మి సురపొన్నలను బొన్నలను

తెలివిపడి పుష్పాదుల తిన్నెలను జిన్నెలను
... .పాలికల బాలికల."

ఆ-౨. ప-6.

ఇందు ఛేకానుప్రాసాలంకారము.

శబ్దాలంకారములచే రసపుష్టి గలుగ దని వానియెడఁ గవులకంతగ సాదర ముదయింపదుగావున శబ్దాలంకారవిచార మిఁకఁజాలించి యర్థాలంకారముల విచారించెద. సుకవులు శబ్దాలంకారముల నంతగ నాదరింపరని చిత్రమీమాంసలో శ్రీమదప్పయదీక్షితులవారు "శబ్దచిత్రస్య ప్రాయో నీరసత్వాన్నాత్యంతం తాద్రియంతే కవయో నవాతత్రవిచారణీయ మతీ వోపలభ్యత ఇతి శబ్దచిత్రాంశమపహా యార్థచిత్రమీమాంసా ప్రసన్న విస్తీర్ణా ప్రస్తూయతే" అని చెప్పియున్నారు గదా.

క. "వెండియుఁ బతికోర్కి వొదల, రెండవపతి యనవరగుణరేఖఁ దనరుచుఁ
గండెసఁగెడు సుతరత్నముఁ బాండురమణి శుక్తివోలెఁ బడసె హరిక్రుపన్."

ఆ-౧. ప-72

ఇం దుపమాలంకారము స్పష్టము. భారతార్థమున రూపక సంకీర్ణమగుట విశేషము.

మ. "తలపం జొప్పడి యొప్పెనప్పుడు...... ఆ-౧ ప-9.

అని ముందు వృత్త్యనుప్రాసోదాహరణముగాఁ జూపఁబడినపద్య మందు సంబంధాతిశయోక్తివస్తూత్ప్రేక్షలు రెండు గోచరించుటంజేసి వానికిఁ గ్రమమున సంగాంగిభావలక్షణం బైనసంకరము దీనికిని శబ్దాలంకార మగువృత్త్యనుప్రాసమునకును సంసృష్టియు విపశ్చిద్వివేచనీయంబులై తోఁచెడు.

చ. "తురగఖురాహతక్షితిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
నొరయుచుఁ దచ్చమూగజసముత్కర మప్పుడు చూడ నొప్పె. ది
క్కరివరయూథమత్సరవిగాఢతఁ జేసి సమస్త మైనయు
ద్ధురఁ దన మైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపరుల్."

ఆ-౧ ప-10.

ఇందు సంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితహేతూత్ప్రేక్ష-

సీ. "పచ్చంపుఁ దేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాఁగ
గ్రచ్చినట్లుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు, ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ
విచ్చినపువ్వుంపువిపులతండము పెంపు, శోభితభూతిరింఛోళి గాఁగ
పిచ్ఛలం బైన తేనియవానజడిసొంపు, లాలితదానధారాళి గాఁగ

తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ
భ్రమరపఙ్క్తులు పైసరఫణులు గాఁగ
బిరమి నెల్లెడ వాహ్యాళి వెడలుమదను
మదపుటేనుఁగువోలె నామని దనర్చె."

ఆ-౨. ప-5.

ఇందు సావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్ప్రేక్ష సహృదయహృదయంగమంబై తనర్చెడు. మఱియును నీపద్యమున సీసపాదములు నాలిగింటిలో సంయుక్తచకారప్రాసంబును, పాదార్ధావసానంబున నేకరీతిగాఁ బూర్ణానుస్వారపూర్వకముగాఁ బకారోత్తర ముకారము నిలుపుటయుఁ, బాదావసానంబున నన్నిఁటిలో నొక్కరీతిగాఁ "గాఁగ" నను పదమే కూర్చుటయు, దానికి ముందు దీర్ఘముమీఁద "ళి" యను దానిని నిలుపుటయు నియతముఁ గావించి శబ్దాలంకారమును గూర్చుటం జేసి వినువారికి వీనులవిందు నొల్పెడు.

సీ. "నానాఁటి కభ్యాంగునవకంపుఁగళల పెంపునఁ జెన్ని క్రొన్నెలఁబోఁద లనఁగ
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పు తేజోరేఖ,పనఁ గోమలార్కబింబంబు లనఁగఁ
గ్రొత్తక్రొత్తగఁ బొదలుమారుసెమ్మెనులబలుపుష్టిఁ గరికలభంబు లనఁగ
నంతకంతకు మించువింతమగంటిమి యొదుటున సింగంపుఁగొదమ లనఁగ
తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమవిజయు లనఁగఁ
బ్రాలునృపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి
మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
ననయభరతశత్రుఘ్న ఖేలనము మెఱయ." ఆ-౨. ప-3.

ఇం దుల్లేఖాలంకారము చమత్కారంబుఁ గూర్చెడు.

మ. "ఇటుమున్నుర్వరఁ బర్వుచున్న విజయోదీర్ణప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడున్ నీకు నెం
తటివాఁడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దాఁ గ్రమ్మఱన్ లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూప యరాతిచేష్టలు భవద్భ్రూభంగపర్యంతముల్." ఆ-3. ప-09.

ఇందుఁ జతుర్థపాదమునం గారణప్రసక్తిమాత్రమునం గార్యోత్పత్తిలక్షణంబుగా నొదవు చపలాతిశయోక్త్యలంకారము ప్రతిపాదింపఁబడియె.

శా. "శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపున్నెంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముదుచుపంపా హేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వయం బౌకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు లోకంబులన్." ఆ-౧. ప-'.

ఇందు భంగ్యంతరాశ్రయవచన ప్రతిపాదనలక్షణం బైన పర్యాయోక్తాలంకారము నిరూపింపఁబడియె.

శా. "శ్రీచన్నొండలు రెండు నందగొని వాసిం బేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామలపెద్దవేంకటనృపోన్మీలన్మనశ్చాతక
వ్యాచిక్రీంసకుఁ గైవసంబయి సకోదండచక్రాపాదవృష్టిస
ధ్రీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. ఆ-౧. ప-2.

ఇందు రూపకాలంకారము విస్పష్టము.

మ. "యతి యొంతేః దనయూర్తిం జేర్వడినవాఁడై యాత్మజాయాసమా
గత మైనప్పుడ మేనుఁ బాయు మని యల్కన్న న్నన్న శాపించె నం
తతి లేకుండినచోఁ దదాశ మిగులం దాఁ బోవు టెట్లేనియున్
ధృతిమై నోర్వఁగ వచ్చునామదికిఁ జింతింపంగ నం చెన్నెదన్."
ఆ ౧. ప-34.

ఇందు రామాయణార్థమున ననుజ్ఞాలంకారము.

చ. "క్షమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్ సురూ
పము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదానశీ
లము దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁ జేయఁగఁ దాల్చి శోభిలున్
విమలత నాకువీటిపురవేంకటరాయఁ డతిప్రసిద్ధుఁడై." ఆ-౧. ప-34.

ఇం దన్యోన్యాలంకారము.

సీ. "కులవర్ధనుం డైన కొడుకుఁ గాననియట్టి
లాఘువాస్పదనిలయాలయము లయము
సిరులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయని
ఘనకలుషాత్మజీవనము వనము.
కిశరులబుణముఁ దీర్పెడుసూనుఁ జెందని
దౌర్భాగ్యశీలగోత్రము త్రమ్ము

రహిఁ నివాపరసుఖప్రదుఁ బుత్త్రుఁ బెత్తని
పరపుణ్యాహీనుభవమ్మొ పమ్ము
తే. పలుఁపలుకు లేల నిఖిలము, ఖిలముసూవె
యాత్మజులు లేనివారి కోయతివరమణి
తరమె యనపత్యవైవర్ణ్య మరయ నతని
యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానిఁ జెంద." ఆ-౧. ప-48.

ఇందు వినోక్త్యలంకారము, మఱియు నాలయము, జీవనము, గోత్రమ్ము, భవమ్ము, నిఖిలమనుపదముల మొదటి యక్షరముఁ ద్యజించి "లయము, వనము, త్రమ్ము, వమ్ము, ఖిల" మ్మనియుం గ్రహించుట శబ్దచిత్రము, వైవర్ణ్యము ముఖవర్ణ హాని యనుచో శ్లేషయుఁ జమత్కారముఁ గలిగించెడు.

మ. "జనవద్ఘోటక సాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింక సిం
ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికిన్ దివికిఁ దోడ్తో నించెఁ దన్నాగముల్
నవనిర్యన్మదనిర్ఝరౌఘమున శుండాళీకరోర్ధ్వప్రవ
ర్షవిధిం దానుజేసి సింధురము లన్ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెన్ గరుల్."
ఆ-౧. ప-11.

ఇందు శ్లేషోత్థాపితసంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితనిరుక్త్యలంకారము.

క. "ఉదుటున నట్లరిగి యతం, డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీలన్
వదలక పూతము సేయన్, సదమలగతి పూనె వృథయె సత్సంగరముల్."
ఆ-౨. ప-91.

ఇం దర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

మత్తకోకిల. 'భూధరాధిపకన్యకామణిపుణ్యపాదపయోజలా
క్షైతారుణగైరికద్యుతిహేమకూటనిహారలీ
లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్యనురంజనా
రాధికస్మరమోచితాత్మపురాతనాపకృతిస్మృతీ." ఆ-3. ప-1 ౬4.

ఇందుఁ బ్రథమసమాసమున ననుగుణాలంకారము.

ఇమ్మహాకవి కావ్యగుణములుం బెక్కులు పొసఁగునట్లు రచన గావించెను. అన్నియు నిరూపించినం గ్రంథవిస్తరమగు నని వానికిని రెండుమూఁ డుదాహరణములమాత్ర మిచ్చుట నుదాహరించెదను.

క. "అది సకలసదాచారం, బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం
బౌదవినకొలఁది నొకప్పుడు, హృదయము నీయందుఁ జేర్తురేని మహేశా."
ఆ-3. ప-60

ఇందు శ్లేషాఖ్యగుణము.

ఉ. "అంత వసంత మొప్పెఁ జరమాగ్రిముఖాగచరాఖిలర్తుసా
మంత మనంతజాలకసముంజసరంజితకుంజకుంజరో
ద్వాంతనితాంతసాంద్ర మధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంతమై." ఆ-౬. ప-౪.

ఇం దౌదార్య, ముదాత్తత, యోజస్సు, సౌకుమార్యంబు నూహ్యంబులు.

సీ. "అచ్చంపుఁ లేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు, మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాఁగ."
ఆ-౨. ప-౫.

అనుసావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్ప్రేక్షకు ముం దుదాహరింపఁ బడినపద్యమునందు సమత, యర్థవ్యక్తి, సమాధియు నూహ్యంబులు.

ఇమ్మహాకవి కావ్యమునకు జీవితస్థానీయ మైనవ్యంగ్య వైభవము నిందుఁ బొందుపఱిచియున్నాఁడు.

మ. "జవవద్ఘోటక సాటిక్షక్షితిరజస్సాక్రాంతిచే..." ఆ-౧. ప-18.

అను శ్లేషోత్థాపిత సంబంధాతి శయోక్త్యనుప్రాణితనిరుక్త్యలంకారమునకు లక్ష్యముగా ముం దుదాహరింపఁబడిన పద్యమందుఁ దురగఖురోద్ధూతం బైనపరాగముచే సముద్రములును మందాకినియు నిండెననియు, నేనుఁగులమదధారలచేతను దొండములతుంపురులచేతను మగుడ నవి నిండెననియుఁ గల్పించినయతిశయోక్త్యలంకారముచే, సముద్రములను మందాకిని నింకింపఁజాలినంతపరాగము రేపఁ దగినన్ని గుఱ్ఱములును వానిమరల నిండింపఁజాలినంతమదోదకమును దొండపు నీరునుం గురియఁ జాలినన్ని యేనుఁగులు నాపురమునఁ గల వనువస్తుధ్వని వ్యంగ్యమై విద్వాంసులకు మనోరంజనముఁ గావించెడు.

గ్రంథాదిని రచియింపఁబడిన—

శా. "శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు లోకంబులన్." పీ-౧. ప-1.

అనుపద్యమందు 'శ్రీతోఁ బుట్టి'యనుటచే "రాఘవత్వే భవేత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని" యను విష్ణుపురాణవచనము చొప్పున లక్ష్మీస్వరూపురా లగుసీతాదేవితో ననఁగా సీతాదేవిచరిత్రముతో ననియు 'సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబుఁ' జంద్రుని ననఁగా జంద్ర వంశ రాజచరిత్ర ననియుఁ గల్పించియట 'శో, భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచు పంపా

హేమకూటాశ్రయ, ఖ్యాత బ్రహ్మము' పంపాహేమకూటాశ్రయుఁడైన విరూపాక్షదేవునిచేత, ఖ్యాతకృతి సమర్పణచేతఁ బ్రసిద్ధమైన బ్రహ్మము, వేదతుల్యమైన రామాయణభారతవ్యాఖ్యార్థప్రతిపాదకగ్రంథ మనియు నన్వయించుచో మనాక్కావ్యార్థసూచనము వ్యంగ్యమహిమచే నొనర్పఁబడియె నని రసికు లూహింపఁ దగును.

క. "చదువెడ శ్రీరాముఁడు హా, వని నవనిజరూపవైభవశ్రీ నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రా, తను రాగప్రౌఢి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్."

ఆ-౨. ప-42.

ఇందు రామాయణార్థమున రామునకు సీతాదేవియెడ రాగము రతి యుదయించెనని చెప్పఁబడియె. అయ్యది ప్రసంగసంగతానుభావాది సామగ్రీసముల్లసితంబై రసమయ్యెడు. కైశిక్యాది వృత్తులును ద్రాక్షాదిపాకములును బ్రకరణోచితముగను రసోదయానుకూలముగను రచనావిశేషమున నచ్చటచ్చటఁ గూర్పఁబడి సహృదయవేద్యంబులై యుల్లసిల్లెడు.

క. "కొలఁది యిడరాని పొందిలి, గలపింగళిసూరనార్యకవనంబునకా
శల మున్న దెల్ల నెఱుఁగఁగ, నలవియె మాదృశున కర్హు లందుఁ గవీంద్రుల్."

విద్వాంసులు విమర్శించి విశిష్టకృపామతిం జేసి యిందలి దోషముల మన్నించి గుణ మేదే నుండినం గ్రహింపఁ బ్రార్థితులు.

శ్రీకాళహస్తి.
10-7-1910.

ఇట్లు,
సమస్తవిద్వద్విధేయుఁడు,
శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రి.

శ్రీ ర స్తు

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

రాఘవపాండవీయము

స వ్యా ఖ్యా న ము

పీ ఠి క

తోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ
జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపం
పాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁ గావుత విరూ
పాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయా
టీకంబు లోకంబులన్.

వ్యాఖ్యానకర్తృకృతమంగళాచరణము

శా. శ్రీలీలాజలజంబుఁ జేకొని దరస్మేరాస్యుఁడై గోపికా
జాలం బద్భుతవార్ధిఁ దేలఁగ నిజేచ్ఛన్ నైజసౌందర్యధు

ర్యాలోకద్యుతిధారణన్ ముకుళనవ్యాకోచముల్ సేయుగో
పాలస్వామి మనోహరాకృతి మదిన్ భావించి సేవించెదన్.

చ. అమరయసూరయార్యరచితాంచితరాఘవపాండవీయకా
వ్యమహితమాధురీమదుభయార్థవిబోధిక టీకఁ జేసెదన్
గమలనివాసినీచరణకాంచననూపురశింజితార్భటిన్
సమమతి సంస్కృతాంధ్రకృతిసాధనలక్షణలక్షితంబుగన్.

టీ. శ్రీతోన్=లక్ష్మితోడ, పుట్టి=జనించి, సుధామధుద్రవముతోన్ - సుధా=అమృతమనెడి, మధు = పూఁదేనెయొక్క, ద్రవముతోన్=తడితోడ, చెన్నొందు పుష్పంబు-చెన్నొందు = ప్రకాశించునట్టి. పుష్పంబు = పుష్పము, శోభాతారుణ్యము = తరుణకాంతి, ఎలర్పఁగాన్=ఒప్పఁగా, ముడుచు పంపా-హేమకూటాశ్రయఖ్యాత బ్రహ్మము-ముడుచు=జడలయందుఁ దాల్చుకొన్నట్టి, పంపా = పంపాసరస్తీరమందున్న; హేమకూట = హేమకూటపర్వతమనెడు, ఆశ్రయ=ఉనికియందు, ఖ్యాత=పేర్కొనిన, బ్రహ్మము = కర్త-అనఁగా బాలచంద్రుని శిరమునందుఁదాల్చినదని భావము. విరూపాక్షాహ్వయంబు = విరూపాక్షనామము గలది, ఆకువీటితిమ్మప్రభు వేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు - ఆకువీటి = ఆకువీడనుపత్తనమునకు ఱేఁడైన, తిమ్మప్రభు = తిమ్మరాజుకొమరుఁడయిన, వేంకటాద్రి = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, హృదయ=ఉల్లమునందు, ఆటీకంబు=వర్తించునది- బ్రహ్మశబ్దమునకు విశేషణములు, లోకంబులన్ = జనకోటులను, ప్రోచుఁగావుతన్=రక్షించుఁగాత.

శా. శ్రీపన్నాండలు రెండు నండగొని వాసిం బేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామల పెద్దవేంకటనృపాస్మిలన్మనశ్చాతక
వ్యాచిక్రీంసకుఁ గైవసం బయి సదోదంచత్కృపావృష్టిస
ధ్రీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. 2

శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, చన్గొండలు = స్తనములనెడు పర్వతములను, రెండున్ = రెంటిని, అండగొని = ఆశ్రయించి, వాసిన్ = ఆధిక్యముచేత, పేర్చుచున్ = ప్రసిద్ధికెక్కుచును, భక్తి = భక్తియొక్క, సామీచీన్య = కొమరుచేత - అనఁగా నిష్కళంక భక్తిచే ననుట. అమల = పవిత్రుఁ డయిన, పెద్దవేంకటనృప = పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, ఉన్మీలత్ = వికాసముపొందుచున్న, మనః = డెందమనెడి, చాతక = వానకోయిలయొక్క, వ్యాచిక్రంసకున్ = గమనేచ్ఛకు - అనఁగా నుదకమును గోరి సంచరించుట. కైవసం బయి = అధీనమై, సదా = ఎల్లప్పుడు, ఉదంచత్ = అడరుచున్న, కృపా = దయారస మనెడి, వృష్టి = వర్షముతోడ, సధ్రీచీనం బగు = కూడి వర్తించునట్టి, కృష్ణమేఘము = కృష్ణుఁడను కార్మొగులు - శ్లిష్టరూపకము. జగత్ = లోకముయొక్క, ప్రీతిన్ = ఇష్టమును, కదున్ = మిక్కిలి, చేయుతన్ = ఒనర్చుఁగాక.

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కభా
షాక్లప్తప్రథమద్వితీయపదగుంజన్మంజుమంజీరగ
ర్జాకల్పామలరామభారతకథాసర్గంబులన్ మించువా
ల్మీకివ్యాసులఁ గొల్చెదం దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్. 3

లోకత్రాణరతిన్ - లోక = జనులయొక్క, త్రాణ = ప్రోపునందుఁ గల, రతిన్ = ఆశచేత - ఇది వాల్మీకివ్యాసులయం దన్వయము. తత్ = అట్టి, ఆదిమ = తొలుతటి దైన - ఇది ప్రవేశమునకు విశేషణము. మహీలోక = భూలోకముఁ గూర్చి, ప్రవేశ = చొచ్చుటయందు, ఉత్క = ఉత్సాహము గల, భాషా = సరస్వతీదేవిచేత, క్లప్త = తొడుగఁబడినవి యై, ప్రథమద్వితీయ = కుడియెడమలయిన, పద = పాదములయందు, గుంజత్ = అవ్యక్తముగ మ్రోయుచున్న, మంజు = వినసొంపైన, మంజీర = అందెలయొక్క, గర్జాకల్ప = రొదతో సమానము లయిన, అమల = స్వచ్ఛము లయిన, రామ = రామునియొక్కయు, భారత = భరతవంశపురాజులయొక్కయు, కథా = చరిత్రములయొక్క - అనఁగా రామా

యణభారతములనుట. సర్గంబులన్ = నిర్మాణములచేత, మించు = పేర్చునట్టి, వాల్మీకివ్యాసులన్ = వాల్మీకిముని వ్యాసమునులను, తదుభయ=ఆ రామాయణ భారతముల రెంటియొక్క, శ్లేషార్థ=కూడిక యగునర్థముయొక్క, సంసిద్ధికిన్ = నెఱవేరుటకొఱకు, కొలిచెదన్=సేవించెదను.

ఉ. ఏయెడ నర్థగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశుద్ధియుం దిరం
బై యనవద్యతం బరఁగ నంధ్రవచస్స్థితి భారతంబు రా
మాయణమున్ రచించిన మహాత్ముల నాత్మఁ దలంచెదన్ జగ
ద్గేయుల నన్నపార్యునిఁ దిక్కసుధీమణి నెఱ్ఱసత్కవిన్. 4

ఏయెడన్=ఎల్లెడలను, అర్థ = వాచ్యాద్యర్థములయొక్క, గౌరవసమృద్ధియున్ = గురుత్వాతిశయమును, శబ్ద = పదములయొక్క, విశుద్ధియున్ = సౌష్ఠవమును, తిరంబై=స్థిరమై, అనవద్యతన్ = నిర్దుష్టమగుటచేత, పరఁగన్ = ఒప్పునట్లుగా, ఆంధ్రవచః = తెనుఁగుపదములయొక్క, స్థితిన్ = ఉనికిచేత - అనఁగాఁ దెనుఁగు ననుట. భారతంబు = భారతంబును, రామాయణమున్ = రామాయణమును, రచించిన = ఒనర్చిన, మహాత్ములన్ = పూజ్యులయిన, జగద్గేయులన్ = లోకస్తుత్యు లయిన, నన్నపార్యునిన్ = నన్నయభట్టారకుని, తిక్కసుధీమణిన్=తిక్కనకవిని, ఎఱ్ఱసత్కవిన్=ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడను (శంభుదాసుని) ఆత్మన్=హృదయమునందు, తలంచెదన్=భావించెదను.

క. ఈవిధి నభీష్టసిద్ధికి
దైవతకవినుతి యొనర్చి తప్పొప్పు మదిన్
భావించి దిద్దకుండను
దేవానాంప్రియుల మ్రొక్కి తెలతుఁ గుకవులన్. 5

ఈవిధిన్=ఈక్రమమున, అభీష్టసిద్ధికిన్=కోర్కె నెఱవేఱుటకు, దైవత= దేవతలయొక్కయుఁ, కవి=కవీశ్వరులయొక్కయుఁ, నుతి=స్తోత్రమును, ఒనర్చి =

కావించి, తప్పు=దోషమును. ఒప్పు = గుణమును, మదిన్ = తమహృదయము లందు, భావించి = ఎంచి, దిద్దకుండక = సరిపఱుపకుండునట్లు; దేవానాం ప్రియులన్ = మూర్ఖులకు, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, కుకవులన్ = దుష్కవులకు, తెలతున్ = నమస్కారము చేయుదును. "దేవానాం ప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే" అని వ్యాకరణము.

వ. అని కుకవు లొకనిమిత్తంబునం బ్రార్థనీయు లగుటం జేసి తత్ప్రార్థనంబునుం గొంత నడపినవాఁడనై యెద్దియేనియు నొక్కభవ్యకావ్యంబు నవ్యప్రకారంబున రచియించుటకు నుదంచితకుతూహలుండ నై యుండుసమయంబున. 6

అని = ఇట్లని, కుకవులు = కుత్సితకవులు, ఒకనిమిత్తంబునన్ =ఒకకారణము చేత, ప్రార్థనీయు లగుటం జేసి = కొనియాడఁ దగినవా రగుటచేత, తత్ = ఆకుకవులయొక్క, ప్రార్థనంబును = వేడికోలును, కొంత = కొంచెము, నడపినవాఁడ నై=ప్రవర్తిలఁజేసినవాఁడ నై, ఎద్దియేనియున్ = దేని నైన, ఒకభవ్యకావ్యంబు=ఒక మనోజ్ఞ మైన ప్రబంధమును, నవ్యప్రకారంబునన్ = వింత తెఱఁగున, రచియించుటకున్ = ఒనర్చుటకు, ఉదంచితకుతూహలుండ నై= సోత్సుకుండ నై, ఉండుసమయంబునన్ = ఉన్న వేళ. ఈమీఁద నొకటిరెండు పద్యములు విడఁబడి యవి ప్రత్యంతరములయందుఁ గానఁబడ మిచే నిటఁ జేర్పఁబడిన వయ్యెఁ గాని దానఁ గథాసందర్భము తప్పినది కాదు.

సీ. ఏమహీవరుతాత యిమ్మభూవరుఁడు స
త్కీర్తిగంగాజన్మకృతిమహాద్రి
యేవిభుతండ్రి నానావిధపౌరుష
స్థిరవృత్తి మీసాలతిమ్మశౌరి
యేనృపోత్తముతల్లి మానితపరమసా
ధ్వీగుణంబులప్రోక తిమ్మమాంబ

యేధీరునకనుజన్ము లిద్ధదానక్షాత్ర
భద్రుండౌ చిన వేంకటాద్రినృపుఁడు
తే. ఘనులు వేంకటరాయ వేంకటవరదులు
ననఁ బ్రసిద్ధులు మువు రట్టియాకువీటి
పురవరాంకుండు త్రిభువనపూర్ణకీర్తి
యతులతేజుండు పెదవేంకటాద్రివిభుఁడు. 7

ఏమహీవర=ఏభూపతియొక్క, తాత = పితామహుఁడు, సత్కీర్తి = మంచియశమనెడు, గంగా=ప్రాయేటియొక్క, జన్మ = పుట్టుకయొక్క, కృతి= ఒనర్పునకు, మహాద్రి=గట్టులఱేఁడయిన, ఇమ్మభూవరుఁడు = ఇమ్మరాజో, ఏ విభు = ఏ ప్రభువుయొక్క, తండ్రి = జనకుఁడు, నానావిధ = పెక్కుభంగులయిన, పౌరుష=మగఁటిమలచేత, స్థిర=తిరమైన, వృత్తి = వ్యాపారముగల, మీసాలతిమ్మశౌరి = మీసాలతిమ్మరాజో, ఏ నృపోత్తమ = ఏరాజశ్రేష్ఠుని యొక్క, తల్లి = జనని, మానిత = మన్నింపఁబడిన, పరమ = శ్రేష్ఠము లయిన, సాధ్వీగుణంబుల = పాతివ్రత్యగుణములకు, స్తోక = రాశియైన, తిమ్మమాంబ = తిమ్మాంబయో! ఏధీరు = ఏ ధృతిమంతునియొక్క, అనుజన్ములు=తమ్ములు, ఇద్ధ= ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, దాన = త్యాగముచేతను, క్షాత్ర = క్షత్త్రభావము చేతను-అనఁగాఁ బరిపాలనాదు లనుట. భద్రుండు = మంగళకరుఁ డయిన, చిన వేంకటాద్రినృపుఁడు=చిన్న వేంకటాద్రిరాజును, ఘనులు=అధికులయిన, వేంకటరాయ=వేంకటరాయనృపుఁడును, వేంకటవరద=వేంకటవరదప్రభువును, అనన్ = అనఁగా, ప్రసిద్ధులు = ఖ్యాతికెక్కినవారు, మువురు = ఈమువ్వురో, అట్టి= అటువంటి, ఆకువీటి=ఆకువీడను, పుర = పట్టణమునకు, వర = ఱేఁడనెడు, అంకుండు = చిహ్నము గలవాఁడు, త్రిభువన=ముల్లోకములయందు, పూర్ణ= నిండిన, కీర్తి = యశము గలవాఁడు, అతుల = ఈడు లేని, తేజుండు = పరాక్రమము గలవాఁడు, పెదవేంకటాద్రివిభుఁడు = పెదవేంకటాద్రిరాజు

వ. నిజాస్థానంబున సంగీతసాహిత్యాదివివిధవిద్యాప్రసంగంబులం
ప్రవర్తిల్లుచు. 8

నిజ = తనయొక్క, ఆస్థానంబునన్ = కొలువుకూటమునందు, సంగీత = గానము, సాహితీ=సాహిత్యము, ఆది=మొదలుగాఁగల, వివిధ=అనేకములయిన, విద్యా = విద్యలయొక్క, ప్రసంగంబులన్ =ప్రసక్తులచేత, ప్రవర్తిల్లుచున్ = ఉన్నవాఁ డగుచు.

సీ. శోభితాపస్తంబసూత్రు గౌతమగోత్రు
సుచరిత్రుఁ బింగళిసూరసుకవి
పౌత్త్రు నన్నపరతిభావనదౌహిత్రు
నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్త్రు
ననుజన్ము లైనట్టియమలనయొఱ్ఱనా
ర్యులు భక్తి సేవింప నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని
సూరననామవిశ్రుతుని నన్నుఁ

ఆ. బ్రియము సంధిలంగఁ బిలిపించి బహువస్త్ర
భూషణావిదానములఁ గరంబు
సంతసం బొనర్చి యెంతయు గారవ
మెసఁగ మధురఫణితి నిట్టు లనియె. 9

శోభిత = ప్రకాశింపఁజేయంబడిన - ప్రసిద్ధినొందినదనుట. ఆపస్తంబ సూత్రున్ = ఆపస్తంబ మనుసూత్రము గలవాని, గౌతమగోత్రున్ = గౌతమునిగోత్రముగలవాని, సుచరిత్రున్ =మంచినడత గలవాని, పింగళిసూరసుకవిపౌత్రున్=పింగళిసూరన్నకవియొక్కమనుమఁ డైనవాని, నన్నపరతిభావన=నన్నపరతి

భావనలకు, దౌహిత్రున్ = కూఁతురికొడుకు నైనవాని, అమరధీమణికిన్ = అమరన్న కవికిని, అబ్బమకున్ = అబ్బమ్మకును, పుత్త్రున్ = తనయుఁ డయినవాని, అనుజన్ము లైనట్టి = తమ్ములైన, అమలనయెజ్జనార్యులు = అమలనయెజ్జనకవులు, భక్తిన్ = భక్తి చేత, సేవింపన్ = సేవచేయుచుండఁగా, అలరువాని-మహిమఁ జెందువానినినుట.
సత్కావ్య = మంచికావ్యములయొక్క - అనఁగా దోషరహితములై రసాది ప్రయుక్తము లయినవి యనుట. రచనా = కూర్పునందు, విశారదుం డగువానిన్ = నేర్పరియైనవానిని, సూరనసామ = సూరన యను పేర, విశ్రుతునిన్ = ప్రసిద్ధి కెక్కినవాని, నన్నున్ = నను-క్రిందటి వెల్ల దీనికి విశేషణములు. ప్రియము = ప్రీతి, సంధిలంగన్ = తనరఁగా, పిలిపించి = పిలువ నంపి, బహు = అధికములయిన, వస్త్ర = చేలములు, భూషణ = సొమ్ములు, ఆది = మొదలుగాఁ గలవానియొక్క, దానములను = ఈవులచేత, కరంబున్ = మిక్కిలి, సంతసం బొనర్చి = సంతోషపెట్టి, ఎంతయున్ = చాల, గారవ మెసఁగన్ = ఘనత మీఱఁగా, మధురఫణితిన్ = ఇంపగు తెఱఁగున, ఇట్టులు = ఈమీఁదఁ జెప్పఁబోయెడిప్రకారమున, అనియెన్ = పలికెను.

శా. రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
కుండం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో! యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందునుం దెనుఁగుకబ్బం బద్భుతం బంద్రు ద
క్షుం డెవ్వాఁ డిల రామభారతకథల్ జోడింప భాషాకృతిన్.

రెండర్థంబులపద్యము = ద్వ్యర్థి యగుపద్యమును, ఒక్కటియున్ = ఒండేనియు, నిర్మింపంగన్ = కూర్చుటకు, శక్యంబు గాకుండున్ = తరముగాకుండును, అట్లుండఁగా; తద్గతిన్ = ఆరెండర్థములు గలపద్యముచొప్పున, కావ్య మెల్ల నగునేనిన్ = ఒక ప్రబంధము కడముట్ట నిర్మిత మాయెనేని - ఆకావ్య మనుట సిద్ధార్థము. అదియ కర్త, ఓహో యనం జేయదే = ఆశ్చర్యపడి మెచ్చు నునట్లు చేయఁజాలదా! పాండిత్యంబున నందునున్ = రెండర్థములకావ్యము

జేయునట్టియానేర్పునందును, తెనుఁగుకబ్బంబు - ఆంధ్రకావ్యము - అనఁగా నాంధ్రకావ్యముచేఁత యనుట. అద్భుతం బాద్రు = అరు దందురు-పెద్ద లని కర్త. భాషాకృతిన్ = వాగ్రూపమునఁ గావ్యస్వరూపముగ ననుట. రామభారత కథల్ =రామాయణభారతములను, జోడింపన్ =జంటగాఁ జేయుటకు-అనఁగా నారెండర్థములను నొకటిగాఁ జెప్పుటకు, ఇలన్ =భూమియందు, దక్షుండు= సమర్థుఁడు, ఎవ్వాఁడు=ఏకవి, కలఁ డని శేషము. కావున నీకంటె నెవఁడును లేఁ డని భావము.

ఉ. భీమన తొల్లి చెప్పె ననుపెద్దలమాటయె కాని యందు నొం, డేమియు నేయెడ న్నిలుచు టెవ్వరుఁ గాన రటుండ నిమ్ము నా, నామహిత ప్రబంధరచనాఘనవిశ్రుతి నీకుఁ గల్గుటన్, నామదిఁ దద్ద్వయార్థకృతి నైపుణియుం గల దంచు నెంచెదన్. 11

తొల్లి=మునుపు, భీమన = భీమన యనుకవి - రెండర్థములకావ్యము నని తెచ్చుకొనునది. చెప్పెను = వచించె ననుట. అను = అనునట్టి, పెద్దలమాటయె కాని = వృద్ధుల వాక్యమే కాని - రెండర్థముల కావ్యము నొకదాని భీమన చేసినట్లు పెద్దలు వాడుకొనుచున్నారని భావము. అందున్ = ఆ కావ్యము నందు, ఒండు = ఒకటి, ఏమియున్ = ఏదియు-ఒకపద్యము నైన ననుట. ఏయెడన్=ఎచ్చోటను, నిలుచుట = వర్తించుటను, ఎవ్వరును = ఏవారును, కానరు=ఎఱుఁగరు. అటుండనిమ్ము = అవార్త యట్లుండనీ - ఇట, నిది యనాద రోక్తి. ఇఁక నేమనఁగా; నానా = పెక్కులయిన, మహిత = పూజ్యము లయిన. ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, రచనా = ఒనర్పుచేత, ఘన = అధిక మయిన, విశ్రుతి = ఖ్యాతి, నీకున్, కల్గుటన్ = లభించుటచేత (ఇది హేతువు), తత్ = క్రిందటఁ జెప్పిన, ద్వయార్థ = రెండర్థముల ప్రబంధము యొక్క, కృతి=కూర్పునందుఁగల, నైపుణియున్ = నేర్పును, కల దంచున్= నీకుఁ గలదని, నామదిన్ = నాహృదయమునందు, ఎంచెదన్ = తలఁచెదను.

క. చాటుప్రబంధరచనా
పాటవకలితుఁడవు శబ్దపరిచితియందున్
మేటివి దీనిం దెనుఁగున
బాటించి రచింప నీవ ప్రౌఢుఁడ వరయన్.

చాటుప్రబంధ = సంఖ్యాకాసంఖ్యాకాది భేదప్రశస్తకృతులయొక్క, రచనా = ఒనర్పునందుఁ గల, పాటవ = నైపుణ్యముతోడ, కలితుఁడవు = కూడుకొన్నవాఁడవు, శబ్దపరిచితియందున్ = శబ్దపరిజ్ఞానమునందును, సాహిత్యము అనుట. మేటివి = సమర్థుఁడవు. కావున, అరయన్ = విచారించి చూడఁగా, దీనిన్ = ఈ రెండర్థముల కావ్యమును, తెనుఁగునన్ = ఆంధ్రము నందు, పాటించి = కైకొని, రచింపన్ = ఒనర్చుటకు, నీవ = నీవే, ప్రౌఢుఁడవు = జాణవు.

ఉ. దక్షత యింత గల్గి విశదంబుగఁ గాంచియు నీమదిన్ ఫలా
పేక్ష ఘనంబు గామి నిది యిట్టనఁ గొంకెద నీకు నోలలా
టేక్షణభక్తిశీల రచియించుట యిష్టము కాదె శ్రీవిరూ
పాక్షున కంకితంబుగ శుభార్థము రాఘవపాండవీయమున్.

దక్షత = కౌశలము, ఇంత కల్గిన్ = ఇంతమాత్రము కలిగియుండు టయు, విశదంబుగన్ = తెల్లముగ, కాంచియున్ = తెలిసియు, నీమదిన్ = నీయుల్లమందు, ఫలాపేక్ష = ప్రయోజనాసక్తి, ఘనంబు గామిన్ = గొప్ప కాక పోవుటచేత, నీకుఁ గృతిచెప్పి దాన ఫలమును బొందుట గొప్పయను బుద్ధి లేమి హేతువుచేత నని భావము. ఇది యిట్టనన్ = ఈకృతి చేయుమను టకు, కొంకెదన్ = జంకెదను-ఇట్టు వలదు గాని, ఓలలాటేక్షణభక్తిశీల = ఈశ్వర భక్తినిరతుఁడయినవాఁడా! ఇది హేతుగర్భవిశేషణము. శ్రీవిరూపాక్షునకున్ = విరూపాక్షస్వామికి, అంకితంబుగన్ = పేరొసంగఁబడినదిగా-శ్రీవిరూపాక్షుని

పేరనుట శుభార్థము = మేలుగలుగుటకొఱకు, రాఘవపాండవీయముఁ =. రాఘవపాండవీయమను గ్రంథమును, రచియించుట=ఒనర్చుట, నీకుఁ=నీకును, ఇష్టము కాదె = అభీష్టమే కదా, ఫలాపేక్షచే నొనర్ప నిష్టము లేనివాఁడ వైనను భగవదంకితముగఁ జేయ నిచ్ఛ గలవాఁడవు కావున శ్రీవిరూపాక్షుని పేర నీద్వ్యర్థకృతి నొనర్పు మని తాత్పర్యము.

వ. అని సవినయభక్తికంబు లగుమధురభాషణంబుల నిజాభిలాషంబు తెలియం గెలిపించిన నేనునుం దదీయంబు లగునతిమాత్రగౌరవ సంభావనాదివిశేషంబులచేతం బ్రీతచేతస్కుండ నై యునికిం జేసి శక్యాశక్యవిచారంబు లేక యంగీకారభంగీతరంగితం బగునంతరంగంబుతో నతని నభివీక్షించి.

అని = ఇట్లని, సవినయభక్తికంబులు = వినయభక్తిసహితములు, అగు = ఆగునట్టి, మధురభాషణంబులఁ =తియ్యనిమాటలచే, నిజాభిలాషంబు తెలియఁగ = తనకోర్కిరీతిని, ఎఱింగించినఁ = తెలిపించినను, తదీయంబులు = అతనివి - అగునట్టి, అతిమాత్రగౌరవ = ఎంతయు గౌరవముతోఁగూడిన, సంభావనాదివిశేషంబులచేతఁ = వింత లగుమన్ననలచే, ప్రీతచేతస్కుండ నై = సంతసించిన హృదయము గలవాఁడ నై, ఉనికిం జేసి = ఉండుటచేత, శక్యాశక్యవిచారంబు = కాఁదగుఁ గాఁదగ దనుచింత లేక, అంగీకారభంగీ = ఒప్పికోలువిధముచే, తరంగితం బగు = వెనుపఁబడినట్టి, అంతరంగంబుతోఁ = చిత్తముతోను, ఇట్లంటిని = ఈలాగునఁ బల్కితిని.

ఉ. రాఘవపాండవీయకథ రమ్యముగా నొకకావ్యసృష్టి నా
హా ఘటియింపఁగా వశమె యాంధ్రకవీంద్రుల కైనఁ దావక
శ్లాఘనపూర్వకోక్తి యవిలంఘ్యము గావునఁ గోవిదానుకం

రాఘవబుద్ధిఁ జూపెదఁ జమత్కృతిమత్కృతి మత్కృ
తిత్వముఁన్. 15

ఆంధ్రకవీంద్రుల కంటెన్ = ఆంధ్రకవిశ్రేష్ఠులకేనియు, రాఘవ పాండవీయకథ = రామాయణభారతములను, రమ్యముగాన్ = ఒప్పిదముగా, ఒక కావ్యసృష్టిన్ = ఒక ప్రబంధనిర్మాణముచేత, అహో = ఔరా! ఆశ్చర్య వాచకము, ఘటియింపఁగాన్ = కూర్చుటకు, వశమె = శక్యమా, రాఘవ భారతార్థములు రెండు కలిగి యుండునట్లుగా నొకకావ్యము నిర్మింపఁ గూడునా యనుట. అట్లైనను, తావక = నీదగు, శ్లాఘనపూర్వక = పొగడుకోలు ముందుగాఁ గల, ఉక్తి = మాట, అవిలంఘ్యము = దాఁటఁ దగనిది, కావునన్ = ఆకారణముచేత, కోవిద = విద్వాంసులయొక్క, అనుకంపా = కరుణచేత, ఘన = అతిశయముం బొందిన, బుద్ధిన్ = మతిచేత - పండితోత్తముల కృపాతిశయము వలన నాబుద్ధికి నిట్టి మహాకావ్య నిర్మాణమునందుఁ జూడ్కి కలిగెంగాని మఱియొకటి గా దనుట. చమత్కృతిమత్ = చమత్కారము గల, కృతిన్ = ప్రబంధరచనయందు, మత్కృతిత్వమున్ = నాకౌశలమును, చూపెదన్ = కనుపఱిచెదను.

వ. అని మఱియు నతనిచేత ననేకవిధసత్కారసంభావనాసంభృత
సమ్మదుండ నై. 16

అని = ఇట్లని, మఱియును, అతనిచేతన్ = ఆపెదవేంకటాద్రిప్రభువు చేత, అనేకవిధ = నానాప్రకారములయిన, సత్కారసంభావనా = దానసమ్మాన ములచేత, సంభృత = వహింపఁబడిన, సమ్మదుండనై = సంతోషము గలవాఁడనై.

సీ. ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష
యొక్కొక్కచోట నొక్కొకచోట

సుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట న
ర్థశ్లేష యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
గౌణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొకతఱి
నర్థాన్వయము వేఱె యగుచు నునికి
శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్క
తఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు
తే. మూఁడు గూడుట యన సముజ్జ్వలము గాఁగ
నాకుఁ దోఁచినగతిఁ బెక్కుపోక లమర
రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ
జూచుసుమతుల కేర్పడ నాచరింతు. 17

ఒక్కొకచోటన్ = ఒక్కొకయెడ, ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష = ఆంధ్రగీర్వాణములయొక్కకూడికయు, ఒక్కొక్కచోటన్, ఉచిత = తగిన, శబ్దశ్లేష = శబ్దములకూడికయు, ఒక్కొక్కచోటన్, అర్థశ్లేష=అర్థముల కూడికయు, ఒక్కొకతఱిన్ = ఒక్కొకవేళ, ముఖ్యగౌణ = ప్రధానాప్రధానములయిన, వృత్తి = ప్రవృత్తులుగల, శ్లేష = కూడికయొక్క, ఘటన = కూర్పును, ఒక్కొకతఱిని, అర్థాన్వయము = అర్థములచేరిక, వేఱె యగుచున్ = భిన్నమగుచును, ఉనికి = ఉండుటయు, ఒక్కొకతఱిని, శబ్దాన్వయ = శబ్దముల చేర్పుటయొక్క, విభేదసంగతి = వేఱుపాటును, ఒక్కొకతఱిని, ఇవి = ఈ క్రిందటఁ జెప్పినశ్లేషాదులు, రెండుమూఁడు = రెండు గాని మూఁడు గాని, కూడుట = చేరుటయు, మఱియు, సముజ్జ్వలముగన్ = ఒప్పునట్లుగా ననుట. నాకున్, తోఁచినగతిన్ = స్ఫురించునట్టివిధమున, పెక్కుపోకలు = పలుమార్గములు, అమరన్ = ఏర్పడునట్లుగా, రామభారతకథలు = భారత రామాయణములను, పర్యాయదృష్టిన్ = పర్యాయక్రమమున, చూచుసుమతు

లకున్ = పఠించునట్టి ధీమంతులకు, ఏర్పడన్ = రామభారతకథలు వేఱు వేఱు చెప్పఁబడునట్లు, ఆచరింతున్ = రచియింతును, కృతి నని సంబంధము.

క. ఒకకథ వినియెడితఱి వే
ఱొకకథపై దృష్టి యిడిన నొకయర్థముఁ దోఁ
పక పోవుఁ గాన నేకా
ర్థకావ్య మెట్లట్లు వినఁగఁ దగు నొకటొకటిన్. 18

ఒకకథ = ఒక్కకథను, వినియెడితఱిన్ = ఆకర్ణించునట్టివేళ, వేఱొక కథపైన్ = మఱియొకకథమీఁద, దృష్టి యిడినన్ = చూడ్కి యుంచిన యెడల - తలఁపుంచిన నవుట. ఒకయర్థముఁ = ఒకయర్థమేనియు, తోఁపక పోవుఁ గానన్ = స్ఫురింపక పోవును గనుక, ఏకార్థకావ్యము = ఒకయర్థము గల గ్రంథము, ఎట్లు = ఏప్రకారమో, అట్ల = ఆప్రకారమే, ఒకటొకటిన్ = ఒక్కొక్క యర్థముగా, వినఁగఁ దగున్ = ఆకర్ణింపవలయును.

తే. ప్రభువుసత్కారఋణ మిందుఁ బాయు ననియు
శ్రీవిరూపాక్షసేవావిశేష మనియు
సుజను లిందు గుణాంశంబు చూతు రనియుఁ
జలిపితి నసాధ్యకృతి కిట్లు సాహసంబు. 19

ప్రభు = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, సత్కార = సన్మానమనెడు, ఋణము = అప్పు, ఇందున్ = ఈకావ్యనిర్మాణమునందు, పాయు ననియున్ = తీరు ననుచును. శ్రీవిరూపాక్ష = విరూపాక్షదేవునియొక్క, సేవా = భజనవలన నైన, విశేషము = శ్రైష్ఠ్యము కలుగు నని శేషము. అనియు, సుజనులు = పెద్దలు, ఇందున్ = ఈ కావ్యమునందు, గుణాంశంబు = మే లగుపట్టునే, చూతు రనియున్ = కాంతు రనియు, అసాధ్య = నెఱవేర్పఁ దగని, కృతికిన్ = ప్రబంధనిర్మాణమునకు, ఇట్లు = ఈలాగున, సాహసంబు =

తెగువను, చలిపితిర్ =చేసితిని, "సలుపు" అను నీక్రియాపద మీరాఘువపాండ
వీయప్రాచీనలిఖితప్రతులయందు దంతటఁ జూదిగా వ్రాయఁబడి యున్నది గాని
తదాది యని నిర్ధారణ చేయుట కాకరము లేదు. ఇప్పటివాడుక సాదిగాఁ
గనుపడుచున్నయది.

వ. అని యిట్లు కృతోత్సాహుండ నగుచు నేతత్ప్రబంధనిబంధ
నారంభంబునకుఁ బ్రేరకుండైన సకలాంతర్యామి హేమకూటా
ధ్యక్షుండు శ్రీవిరూపాక్షుండ నిర్విఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయ
గమనంబులకుం దాన కలం డతనిసంకల్పానుసారంబున నెట్లు
గావలయు న ట్లగుం గాక నాకు భారంబేమి యనుతలంపున
నిశ్చింతుండ నై కడంగి దీనికిఁ బ్రత్యక్షనియామకుం డైన
పెదవేంకటాద్రిమహీవల్లభువంశక్రమం బభివర్ణించెద. 20

అని యిట్లు, కృత = చేయఁబడిన, ఉత్సాహుండ నగుచున్ = పూనిక
గలవాఁడనై, ఏతత్ప్రబంధ = ఈకావ్యము యొక్క, నిబంధనారంభంబునకున్ =
నిర్మాణప్రారంభమునకు. ప్రేరకుం డైన = పురికొల్పువాఁ డగునట్టి, సకలాంత
ర్యామి = సర్వజనహృదయాంతర్వర్తియైన, హేమకూటాధ్యక్షుండు = హేమ
కూటాచలేంద్రుఁ డగు, శ్రీ విరూపాక్షస్వామియే, నిర్విఘ్న = చెఱుపు లేకుండు
నట్లు, పరిసమాప్తి = ముగియుటకును, ప్రచయగమనంబులకున్ = వ్యాప్తి
నొందుటకును, తాన=తానే-శ్రీవిరూపాక్షుఁడే యనుట. కలండు=కలఁడు.
అతని = ఆవిరూపాక్షస్వామియొక్క, సంకల్పానుసారంబునన్ =ఇచ్ఛవెంబడిని,
ఎట్లు = ఏరీతి, కావలయున్ = కావలయునో, అట్లు = ఆరీతి, అగుం గాక =
కాఁ గాత. నాకు. భారంబు = బరువు. ఏమి యనుతలంపునన్ = ఏమి యున్న
దనుభావముచే, నిశ్చింతుండ నై = వగపులేనివాఁడ నై, కడంగి = యత్న
పడి, దీనికిన్ = ఈప్రబంధనిర్మాణమునకు, ప్రత్యక్ష = ఎదుట నుండునట్టి,
నియామకుండు = ప్రోత్సాహకుఁడు, అయిన, పెదవేంకటాద్రి మహీవల్లభు =

పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, వంశ = కులముయొక్క, క్రమంబు = వరుసను. అభివర్ణించెదన్ = ఉగ్గడించెదను.

కా. శ్రీశోభాఘనుఁ డిమ్మభూవరుఁడు లక్ష్మీనాథకల్పద్రుబా
హాశాఖాఫలమైనవంశమున మూర్త్తామోదమున్ బోలె స
ర్వాశాపూరితకీర్తివాసనలతో నావిర్భవించెన్ ధరి
త్రీశోత్తంసితభవ్యశాసనకళాహేతుప్రతాపాఢ్యుఁడై. 21

శ్రీశోభా = సంపద్విలాసముచేత, ఘనుఁడు = అధికుఁ డయిన, ఇమ్మభూవరుఁడు=ఇమ్మరాజు, లక్ష్మీనాథ = శ్రీమన్నారాయణుఁ డనెడు, కల్పద్రు= కల్పవృక్షముయొక్క, బాహా = భుజ మనెడు, శాఖా = కొమ్మయందుఁ గల, ఫలమయినవంశమునన్ =పండైనకులమునందు-అనఁగా క్షత్రియకులమునందనుట. ధరిత్రీశ = రాజులచేత, ఉత్తంసిత = శిరోభూషణముగాఁ జేయఁబడినదై, భవ్య = ఒప్పిదము నైన-యుక్తమైనదనుట. శాసనకళా=శిక్షావిధికి, హేతు = కారణమైన, ప్రతాప = పరాక్రమముచేత, ఆఢ్యుఁడై =సంపన్నుఁడయి-అతని పరాక్రమమునకు వెఱచి రాజులందఱు నతని యాజ్ఞ శిరముచే వహించుచుండిరి. (అనఁగా రాజులంద ఱతనికి లోఁబడిరని భావము) మూర్త్తామోదమున్ బోలెన్ = మూర్తిమంతమైన వాసనావిశేషమువలె, సర్వాశా=ఎల్ల దిక్కుల యందు, పూరిత = నిండింపఁబడిన, కీర్తి = యశ మనెడు, వాసనలతోన్ = గంధములతోడ, ఆవిర్భవించెన్ = జనించెను.

తే. ఆకువీటిపురీశాసనాంకుఁ డగుచు
సకల సంగ్రామకేళినిశ్శంకుఁ డగుచు
ననిశపూజితశేషపర్యంకుఁ డగుచు
నతఁడు సొంపొందు యువతిమీనాంకుఁ డగుచు. 22

ఆకువీటిపురీశాసన=ఆకువీటిపురప్రభువనెడు, అంకుఁ డగుచున్ = పేరుగలవాఁ డగుచు, సకలసంగ్రామకేళి = సమస్తయుద్ధక్రీడలయందు, నిశ్శంకుఁ

డగుచున్ = జంకులేనివాఁ డగుచు, అనిశ = నిరంతరము, పూజిత = అర్చింపఁ బడిన, శేషపర్యంకుఁడగుచున్ = అనంతుఁడు శయ్యగాఁగలవిష్ణుమూర్తిగలవాఁ డగుచు, యువతిమీనాంకుఁడగుచున్ = మానినీమన్మథుఁడగుచును, అతఁడు = ఆయిమ్మభూపతి, సొంపొందున్ = యింపొందెను.

క. కౌండిన్యగోత్రజలధివి
ధుం డాతఁడు గాంచె వరసుతున్ భావమహీ
మండలపతిఁ గదనబలో
ద్దండుని లక్ష్మాంబ యనెడుతనసతియందున్. 23

కౌండిన్యగోత్రమనెడు, జలధి = సముద్రమునకు, విధుండు = చంద్రుఁ డయిన, అతఁడు = ఆయిమ్మభూపతి, లక్ష్మాంబ యనెడు, తన సతియందున్ = తనభార్యయందు, కదనబలోద్దండునిన్ = యుద్ధమునందలి బలిమిచేత భయంకరుఁడైనవాని, భావమహీమండలపతిన్ = భావరాజును, వరసుతున్ = శ్రేష్ఠుఁడైనపుత్త్రునిగా, గాంచెన్ = కనెను.

స్రగ్ధర. ఆలక్ష్మాంబాకుమారుం డమలయశుఁడు భా
వావనీశుండు సాధ్విం
బోలాంబన్ బెండ్లియై యొప్పుగఁ గనియె సుతున్
భూపరీరంభలీలా
శీలస్థూలంభవిష్ణుస్థిరభుజబలల
క్ష్మీవిశేషప్రయుక్తో
ద్వేలాశాదంతిశుండావిలసనలఘిమా
వేశు నిమ్మక్షితీశున్. 24

ఆలక్ష్మాంబాకుమారుండు = ఆలక్ష్మమ్మపుత్త్రుఁడయిన, అమలయశుఁడు = నిర్మలకీర్తి గలవాఁడైన, భావావనీశుండు = భావరాజు, సాధ్విన్ = పతివ్రత

రైన, పోలాంబక్ = పోలమను, పెండ్లియై = వివాహమయి, ఒప్పుగన్ = తగునట్లుగా, భూ = భూదేవియొక్క, పరీరంభ=కౌఁగిలింతయందుఁగల-భూమి వహనమనుట, లీలా = వేడుకయే, శీల = స్వభావముగాఁగల, స్థూలంభవిష్ణు = తోరముగాఁగల - వృద్ధిఁబొందుచున్నదనుట. స్థిర = నిల్కడయైన, భుజబల = బాహుబలముయొక్క, లక్ష్మీవిశేష = సమృద్ధ్యతిశయముచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁబడిన - కలుగఁజేయఁబడిన దనుట. ఉద్వేలాశా = దిగంతములయందున్న, దంతి = దంతావళములయొక్క, శుండా = తుండములయొక్క, విలసన = విజృంభణముతో అక్కైన, లఘిమావేశుక్ = లఘుత్వప్రవేశముగల వాని, ఇమక్షితీశుక్=ఇమ్మభూపతిని, సుతుక్=పుత్రునిగా, కనియెక్=కాంచెను.

క. రాజమహేంద్రవరాధిపు
రిజైత్రవిచిత్రములఁ బరిభ్రాజితుఁడై
యాజిఘనుం డాయిమ్మమ
హీజాని ప్రసిద్ధిఁ గాంచె నెంతయు మహిమన్. 25

రాజమహేంద్రవరమనెడు, అధిపురీ=పట్టణశ్రేష్ఠముయొక్క, జైత్ర= జయశీలమైన, విచిత్రములక్ = వింతపనులచేత, పరిభ్రాజితుఁడై=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినవాఁడై,ఆజిఘనుండు=రణశూరుఁడయిన. ఆయిమ్మమహీజాని=అయిమ్మ రాజు, ఎంతయు మహిమక్ = మిక్కిలి ప్రభావముచేత, ప్రసిద్ధిఁగాంచెక్ = ప్రఖ్యాతిఁ జెందెను.

తే. ఆమహీలోకవిభుని యర్ధాంగలక్ష్మి
యయినకసవమ్మ యనసూయ యగుట నార్య
యగుట సుప్రసిద్ధమ వేఱె యడుగ నేల
వినుతి కెక్కు పాతివ్రత్యవిలసనంబు. 26

ఆమహీలోకవిభుని = ఆయిమ్మభూవరునియొక్క, అర్ధాంగలక్ష్మి = అర్ధ శరీరలక్ష్మి, వన = అయినట్టి - అనఁగా భార్యయయిన, కసవమ్మ = కసవాంబ,

అనసూయ=అనసూయా దేవియు-అసూయ లేనిదియు, అగుటన్=అవుటచేతను, ఆర్య=పార్వతీదేవియు - పలీనయు, అగుటన్ = అవుటచేతను, సుప్రసిద్ధమ = తేటతెల్లమె, వినుతికెక్కు = ప్రఖ్యాతినొందిన, పాతివ్రత్యవిలసనంబు = పతివ్రతామహిమను, వేఱె = ప్రత్యేకముగా, ఆడుగనేల=విచారింపనేమిటికి.

క. ఆయిమ్మడిధాత్రీతల
నాయకునకుఁ గనవమకును నందను లధిక
శ్రీయుతు లిద్దఱు సుజనవి
ధేయులు బొమ్మప్రభుండు తిమ్మవిభుండున్. 27

ఆయిమ్మడిధాత్రీతలనాయకునకున్ = ఆయిమ్మభూపతికిని, కనవమకును= కనవాంబకును, అధికశ్రీయుతులు = ఘనలక్ష్మీసమన్వితులు, సుజనవిధేయులు= సజ్జనులకడఁగిన వారు, బొమ్మప్రభుండు = బొమ్మరాజును, తిమ్మవిభుండున్ = తిమ్మరాజునునఁగా, ఇద్దఱు = ఇరువురైన, నందనులు=సుతులు-కలరని శేషము.

వ. వారిలోన. 28

వారిలోనన్ = ఆయిరువురిలోపల.

ఉ. పావనమూర్తియై విజయభైరవసన్బిరుదాంకుఁడై దశా
శావనితాలలాటతటచందనచిత్రకభావభాగ్యశ
శ్రీవిభవాభిరాముఁ డయి జృంభితదానవిహారుఁడై ధరి
త్రీవలయంబునన్ వెలసెఁ దిమ్మనృపాలుఁడు ధర్మశీలుఁడై. 29

పావనమూర్తియై = నిర్మలదేహుఁడై - సౌందర్యవంతుండై యనుట, విజయభైరవసన్బిరుదాంకుఁడై =విజయభైరవుఁ డను మేటిబిరుదుగలవాఁడై, దశ= పదియైన, ఆశా = దిక్కులనెడు, వనితా = కాంతలయొక్క, లలాటతట = అలికప్రదేశముల యందుఁగల, చందనచిత్రకభావ = గంధపుబొట్టగుటను, భాక్ = పొందిన, యశశ్శ్రీవిభవ = కీర్తివైభవముచేత, అభిరాముఁ డయి =

ఒప్పినవాఁడై - అనఁగా శుభ్రకీర్తి యెల్లదిశల వ్యాపించిన దని భావము. జృంభితదానవిహారుఁ డై = ప్రశస్తత్యాగపరుఁడయి, ధర్మశీలుఁడై = పుణ్యస్వభావుఁడయి, తిమ్మనృపాలుఁడు = తిమ్మరాజు, ధరిత్రీవలయంబునన్ = భూతలమునందు, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను.

క. ఉభయకులసిద్ధిఁ దనరెడు
నభినవగుణములఁ బ్రసిద్ధ యగుతిమ్మాంబన్
విభవమునఁ బెండ్లి యాడెను
త్రిభువనవిభుఁ డాకువీటితిమ్మవిభుఁ డొగిన్. 30

త్రిభువన=ముల్లోకములయందు వ్యాపించిన, విభుఁడు=ప్రతాపముగల, ఆకువీటి=ఆకువీడను పట్టణమునకురాజైన, తిమ్మవిభుఁడు = తిమ్మరాజు, ఒగిన్ = క్రమమున - వయఃప్రాప్తియం దనుట, ఉభయకుల = పుట్టినమెట్టినయింటివారి వంగడములయొక్క, సిద్ధిన్ = నిల్కడచేత, తనరెడు = ఒప్పునట్టి, అభినవగుణములన్ = క్రొత్తలైనసద్గుణములచేతను, ప్రసిద్ధయగు = ప్రసిద్ధురాలైన-పాతివ్రత్యాదిసద్గుణమహిమచే నుభయకులోద్ధారకురాలయినదనుట, తిమ్మాంబన్ = తిమ్మమ్మను, విభవమునన్ = వైభవమున, పెండ్లియాడెను = వివాహమయ్యెను.

చ. పటుబలశాలి తిమ్మనరపాలుఁడు పుత్త్రులఁ గాంచె విక్రమో
ద్భటుఁ బెదవేంకటాద్రిఁ బ్రతిపక్షహరుం బినవేంకటున్ మరు
ద్విటపిసమానదానఘను వేంకటరాయని భవ్యతేజు వెం
కటపతిదున్ బుధప్రణుతి గాంచిన తిమ్మమయందుఁ బెంపుగన్.

పటుబలశాలి = గట్టిబల్మిగల, తిమ్మనరపాలుఁడు = తిమ్మభూపతి, బుధప్రణుతిగాంచిన = పెద్దలస్తోత్రమును బొందిన, తిమ్మమయందున్=తిమ్మాంబయందు, పెంపుగన్=వృద్ధిగా, విక్రమోద్భటున్ = పరాక్రమోద్దండుఁడైన, పెదవేంకటాద్రిన్ = పెదవేంకటాద్రియనునాతని, ప్రతిపక్షహరున్=శత్రు

సంహారకుఁడయిన, పినవేంకటున్ = చిన్నవేంకటాద్రియను నాతని, మరుద్విటపిసమాన=కల్పవృక్షముతో సీడయిన, దాన=ఈవిచేత, ఘనున్=గొప్పవాఁడైన అనఁగాఁ బ్రసిద్ధినొందిన, వేంకటరాయనిన్=వేంకట్రాయఁడను నాతని, భవ్యతేజున్ = ప్రతాపశాలియైన, వేంకటవరదున్ = వేంకటవరదుఁ డను నాతనిని, ఈ నలుగురిని, పుత్త్రులన్ = సుతులను, కాంచెన్ = కనెను.

వ. అందు. 32

తే. అమరవరభూమిభృన్మస్తకములఁ గ్రిందు
పఱచునిజపాదకటకసత్ప్రౌఢిచేత
విమలధృతిఁ గేశవప్రాయణమున వెలయు
వేంకటాద్రియ యనఁ జినవేంకటాద్రి. 33

అమరవరభూమిభృత్ = దేవనగరమైన మేరుపర్వతముయొక్క, మస్తకములన్ = శిఖరములను, క్రిందుపఱచు = తగ్గజేయుచున్న, నిజ = తనయొక్క, పాదకటక = నితంబప్రదేశముయొక్క, సత్ప్రౌఢిచేతన్ = ఔన్నత్యముచేత ననుట- మేరుపర్వతమునకంటె మించినదని తాత్పర్యము.అర్థాంతరము. అమరన్ = ఒప్పుఁగా, వరభూమిభృత్ = రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, మస్తకములన్ = తలలను, క్రిందుపఱచు = క్రిందుగాఁ జేయుచున్న-వంచికొనఁ జేయుచున్నవనుట, నిజ= తనయొక్క, పాద = చరణములయందున్న, కటక = నూపురములచేతనైన, సత్ప్రౌఢిచేతన్ = మ్రోఁతచేత ననుట - చినవేంకటాద్రి యొక్కుడుకడిమిచే బిరుదుగాఁ బాదములఁ దాల్చినయందియలఁ జూచి శత్రురాజులు మాఱాడక తలలు వంచుకొందురని తాత్పర్యము. విమల = నిర్మలమైన, ధృతిన్ = ధైర్యముచేతను, కేశవ = వేంకటేశ్వరునికి, ప్రాయణమునన్ = ఉనికి యగుట చేతను-చినవేంకటాద్రి వేంకటేశ్వరుని నిరంతరభక్తిచే ధ్యానించుచుండుటవలన, వేంకటేశ్వరస్వామియుఁ జినవేంకటాద్రిహృదయమందే వాసముచేయుచుండె

నని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. వేంకటాద్రియ యనన్ = వేంకటాచలమే యనునట్లుగా, పినవేంకటాద్రి = చినవేంకటాద్రిరాజు, వెలయున్ = ఒప్పును.

చ. క్షమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్
సురూపము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదాన
శీలముఁ దగ నొక్కటొక్కటికి కలంకృతిఁజేయఁగఁ దాల్చి
శోభిలున్, విమలత నాకుపీటిపుర వేంకటరాయఁ డతిప్రసి
ద్ధుఁడై. 34

ఆకుపీటిపుర=ఆకుపీటిపట్టణమున కధిపతి యయిన, వేంకటరాయఁడు = వేంకటరాయఁడనురాజు, క్షమయున్=సయిరణను, అమోఘ = మొక్కవోని, విక్రమము = బీరమును, సద్వినయంబు = మంచినమ్రతను, ప్రతాపమును = వేఁడిమిని, సురూపమును = చక్కఁదనమును, అవికారభావమును = వెక్కురుఁదనము లేమిని, ప్రాభవశక్తియున్=దొరతనపుఠీవిని, నిత్య = ఎడతెగని, దాన శీలము = ఈగినడకను, తగన్=తగునట్లు, ఒక్కటి=ఒకగుణము, ఒక్కటికిన్ = మఱియొకగుణమునకు, అలంకృతిన్ = సింగారమును, చేయఁగన్ = ఒనర్పు నట్లుగా - ఒకటిచే నొకటి ప్రకాశింపఁగా ననుట, తాల్చి = ధరించి - అనఁగా నీగుణములుకలవాఁడై, అతిప్రసిద్ధుఁడై = ఇట్టిసద్గుణములు కలవాఁడు కనుక నే మిక్కిలి ఖ్యాతిచెందినవాఁడని సంబంధము. విమలతన్ = నిష్కల్మషత్వముచే - పాపకృత్యములుచేయనివాఁ డనుట, శోభిలున్ = ప్రకాశించును.

క. వేంకటవరదుఁడు వెలయు ని
రంకుశవితరణనిరూఢప్రజ్ఞను రణని
శ్శంకితప్రాభవమున నక
లంకితకీర్తిప్రతాపలక్ష్ములమహిమన్. 35

వేంకటవరదుఁడు=వేంకటవరదరాజు, నిరంకుశ=అడ్డపాటులేని. వితరణ= త్యాగములందు, నిరూఢ = తీర్పుగల, ప్రజ్ఞను = బుద్ధిచేతను, రణ = కయ్యము

చేత, నిశ్శంకిత = జంకు లేనిదిగాఁ జేయఁబడిన, ప్రాభవమునన్ = ఏలుబడిచేతను-అనఁగాఁ జక్కఁగా యుద్ధముచేయువాఁ డనుట. అకలంకిత = కలక లేనిదిగాఁ జేయఁబడిన, కీర్తిప్రతాపలక్ష్ములఁ = పొగడు వేడుములసిరులయొక్క, మహిమన్ = ఎక్కువచేతను, వెలయున్ = ప్రకాశించును.

తే. ఇట్టి యన్వయపరిశుద్ధి యింపుమీఱ
శ్రీవిరూపాక్ష భక్తివిశేష విమల
హృదయుఁ డగుచు సంగీతసాహిత్యనిత్య
సరసగోష్ఠీవినోదైకనిరతుఁ డగుచు. 36

ఇట్టి=ఈపూర్వోక్తమయినట్టి, అన్వయ=వంశముయొక్క, పరిశుద్ధి = గరగరిక, ఇంపుమీఱన్ = ముద్దుచెలఁగఁగా, ఇది (సతిసప్తమి) శ్రీవిరూపాక్ష స్వామియందుఁగల, భక్తివిశేష = భక్త్యతిశయముచేత, విమల = కసటువాసిన, హృదయుఁడగుచున్ = ఉల్లముగలవాఁ డగుచును, సంగీత = పాటచేతను, సాహిత్య=చదువుచేతను, నిత్య=నిశ్చలమగు, సరస= తెలివరులతోడనగు, గోష్ఠీ= కూటువయందైన, వినోదైక=వేడుకయొకటనే, నిరతుఁడగుచున్ = ఇచ్చకల వాఁడగుచును, కర్తృక్రియలు పైపద్యమున.

క. వడిగలతనాన నీవిని
విడిముడిపసఁ బ్రాభవమున విజయనగరిలోఁ
గడు నెన్న నేర్పఁ గలమే
ల్నడకలఁ బెదవేంకటాద్రినరవరుఁ డొప్పున్. 37

వడిగలతనానన్=శౌర్యముచేతను, ఈవిని = త్యాగముచేతను, విడిముడి పసన్ = ధనసంపత్తిచేతను, ప్రాభవమునన్ = ప్రభుత్వముచేతను, విజయ నగరిలోన్ = విజయనగరములో, కడున్=మిక్కిలి, ఎన్నన్=గణించుటకును, ఏర్పన్=ఇవి యని యేర్పరించుటకును, కల = కలిగినట్టి-తగిన యనుట. మేల్నడ కలన్ = మేటివర్తనలచేత, పెదవేంకటాద్రిరాజు, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

చ. విడువక యాకువీటిపెదవేంకటభూపతిసత్ప్రతాపముం, గడుఁ
దెలుపైనకీర్తియు జగంబుల నన్నిఁటి మించి ముంచినన్
జడధిశయుండు సంతసిలు నాదువిరాణ్మయమూర్తి కబ్బె ని
ప్పుడు నవకుంకుమంబు తెలిపూవులపూజయు నంచు నాత్మ
లోన్. 38

ఆకువీటి = ఆకువీటిపట్టణప్రభువైన, పెదవేంకటభూపతి = పెద్ద వేంకటాద్రిరాజుయొక్క, సత్ప్రతాపమున్ = ఉజ్జ్వలమైనపరాక్రమమును, కడున్ = మిక్కిలి, తెలుపైనట్టి, కీర్తియున్ = యశమును - ఈరెండు కర్తలు. జగంబులనన్నిఁటిన్ = లోకములనెల్లను, మించి = అతిక్రమించి, ముంచినన్ = ముసుఁగఁజేసినను - కీర్తి ప్రతాపప్రవాహము జలప్రళయమువలె లోకముల నెల్ల ముంచె ననుట. జడధిశయుండు = సముద్రశాయియయిన నారాయణుఁడు, ఇప్పుడు = ఈవేళ, నాదు = నాయొక్క, విరాణ్మయ = విరాడ్రూపమైన, మూర్తికిన్ = దేహమునకు - ప్రళయము, హరివిరాణ్మూర్తియయి సముద్రములోఁ బవళించుటశాస్త్రసిద్ధము. నవ = క్రొత్తయయిన, కుంకుమంబు = కుంకుమపుఁబూఁతయుఁ, తెలి = తెల్లనైన, పూవుల = పుష్పముల చేసయిన, పూజయున్ = అర్చనయుఁ, అబ్బెనంచున్ = కలిగెననుచు, ఆత్మలోన్ = హృదయమున, సంతసిల్లున్ = ఆనందించును.

ఉ. చేకొని యాకువీటివిభు శ్రీపెదవేంకటుఁ జెంది యాత్మలో
నేకలసద్గుణంబు మహి యెన్న దనేకలసద్గుణాప్తిచేఁ
గై కొని శేషభోగములకల్మి దలంప దశేషభోగలీ
లాకలనంబుచేతఁ గరులన్ గిరులన్ మఱి చెప్ప నేటికిన్. 39

మహి = భూమిదేవి, ఆకువీటివిభున్ = ఆకువీటిపురాధీశ్వరుఁడైన, శ్రీపెదవేంకటున్ = పెదవేంకటాద్రిరాజును, చేకొని = వరియించి, చెంది =

కూడి-పాలింపఁబడినదైయనుట. ఆత్మలోన్ = హృదయమునందు, అనేకల = ఏకలముగానివానియొక్క, సద్గుణాప్తిచేన్ =సుగుణప్రాప్తిచేత-హేతువు, ఏకల= వరాహముయొక్క, సద్గుణంబు = సుగుణము, ఎన్నదు = గణింపదు-రసికశిఖా మణియయిన పెదవేంకటాద్రినిగూడి యాతనిగుణముల మరిగినది గనుక మృగముయొక్క గుణములను మెచ్చనిదాయెననుట. అనేక = పెక్కులయిన, లసత్ = ప్రకాశింపుచున్న, గుణ = గుణములుగల వస్తువుయొక్క, ఆప్తిచేన్ = ప్రాప్తిచేత, ఏక = ఒకటైన - లసద్గుణాంబును ఎన్నదని యర్థాంతరము. విశేష భోగ = శేషభోగములుకానివానియొక్క, లీలాకలనంబుచేతన్ = విలాసాను భవముచే-ఇదియు హేతువు. శేష = ఆదిశేషునియొక్క, భోగముల = పడగల యొక్క, కల్మి = విలాససంపదను, తలంపదు = ఎన్నదు - పెదవేంకటాద్రి లీలలను గన్నది కాన సర్పక్రీడను మెచ్చనిదయ్యెననుట. అశేష = సమస్తము లైన, భోగ = సుఖానుభవములయొక్క, లీలాకలనంబుచేలన్ = విలాసక్రియ చేత, శేష=కొద్దియయిన - భోగములకల్మిని తలంపదని యర్థాంతరము. మఱి = ఇంక, కరులన్ = అష్టదిగ్గజములను, గిరులన్ = సప్తకులపర్వతములను, చెప్ప నేటికిన్ = వాకొననేల, కేవలభగవదంశసంభూతములైనవరాహాదిశేషులే యిటులైనచో నితరములఁ జెప్ప నేల యని తాత్పర్యము.

తే. ఈకరణి ధాత్రి వెలసినయాకువీటి
తిమ్మరాహుత్తతనయుఁ డుత్తీర్ణకీర్తి
పరుఁడు పెదవేంకటాద్రిభూవరుఁడు నేయు
నేవ లింపుగఁ గైకొని దైవమునకు. 40

ఈకరణిన్ = ఈవిధమున, ధాత్రిన్ = భూమియందు, వెలసిన = ఒప్పిన, ఆకువీటి = ఆకువీటిపురాధ్యక్షుఁడైన, తిమ్మరాహుత్త=తిమ్మరాజాగ్రణి యొక్క, తనయుఁడు = కుమారుఁడైన, ఉత్తీర్ణ = లోకము నతిక్రమించిన, కీర్తి = యశమునందు, పరుఁడు = సక్తుఁడైన, పెదవేంకటాద్రిభూవరుఁడు =

వెంకటాద్రిరాజు, చేయు=ఒనర్చునట్టి, సేవలు=వందనములు, ఇంపుగన్= ఇష్టముగ, కైకొని = గ్రహించి, దైవమునకున్ = నాయిష్టదేవతకు.

క. లోకైకస్తుత్యునకు ని
రాకృతనతజనజనుర్జరామృత్యునకున్
త్రైకాల్యసత్యునకుఁ బా
ణౌకృతగిరిరాడపత్యునకు నిత్యునకున్. 41

లోక=జనులచేత, ఏక=ముఖ్యముగ, స్తుత్యునకున్ = స్తోత్రము చేయఁదగినవానికి, నిరాకృత = పోఁగొట్టఁబడిన-ఇది జనురాదిశబ్దమునకు విశేషణము. నతజన = భక్తివాదకులయొక్క, జనుర్జరామృత్యునకున్ = పుట్టువుముదిమిచావులుగలవానికి, త్రైకాల్య = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములమూఁటను, సత్యునకున్ = నిత్యుఁడయినవానికి, పాణౌకృత = పెండ్లాడఁబడిన, గిరిరాడపత్యునకున్ = పార్వతిగలవానికి.

క. అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా
సాధ్యునకు సమస్తయోగిజనహృత్కమలా
రాధ్యునకుఁ గాలదిగనవ
రోధ్యున కధ్యుషితతిగ్మరుచిమధ్యునకున్. 42

అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా = బ్రహ్మవిద్యచేత, సాధ్యునకున్ = సాధింపఁదగినవానికి - తెలియఁదగినవాని కనుట. ఇతరవిద్యలచే నెట్టివారిచేతను సాధింపఁదగినవాఁడుగాఁడని భావము, సమస్త = ఎల్లరకు, యోగిజన = తపోవంతులయొక్క, హృత్కమల = మానసాబ్జములచేత, ఆరాధ్యునకున్ = పూజింపఁదగినవానికి, కాల = కాలముచేతను, దిక్ = దిక్కులచేతను; అనవరోధ్యునకున్ = అడ్డగింపఁబడఁదగినవానికి, అధ్యుషిత = ఉనికిచేయఁబడిన, తిగ్మరుచి= వేఁడివెలుఁగుయొక్క, మధ్యునకున్ = నడుముగలవానికి - త్రిమూర్తులును మార్తండమండలమధ్యవర్తులగుట వేదనిష్ఠము.

క. శంకారుజాపహ్నుత్యగ
దంకారున కచలితామృత ప్రియముఖప
త్యంకారభక్తియుక్త్యక
లంకారచితార్యనుత్యలంకారునకున్. 43.

శంకా = భయమనెడు, రుజా = నొప్పియొక్క, అపహ్నుతి = పోఁగొట్టుటయందు, అగదంకారునకున్ = వెజ్జగువానికి-ఆశ్రితులకు జననాదుల వలనఁగలుగు భయమును బాపువాఁడనిభావము, అచలిత = చలింపఁబడని - అనఁగా నెడవాయని ముఖశబ్దమునకు విశేషణము, అమృత = సుధవలె, ప్రియ= ఇంపయిన, ముఖ = వాక్కులయొక్క, (ఇటలక్షణ), సత్యంకార = నిజమైన - అనఁగా నిశ్చలమైన, భక్తి = భక్తియొక్కయు, యుక్తి = కూడికచే, అకలంక= కాలుష్యములేకుండునట్లుగా, ఆరచిత = మించఁజేయఁబడిన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, నుతి = స్తోత్రములే, అలంకారునకున్ = తొడవుగాఁగల వానికి - కేవలభక్తితోడ సుజనులుచేయు స్తోత్రమునకు సంతసించువాఁ డని, భావము.

క. ప్రార్థనపరసురసార్థహి
తార్థకృత త్రిపురదైత్యహాతికిన్ వేదాం
తార్థావనలీలాచరి
తార్థీకృతబహుమహర్షి హర్షితమతికిన్. 44

ప్రార్థన = వేఁడుకోలునందు, పర = సక్తులైన - అనఁగాఁ బ్రార్థించుచున్న, సురసార్థ = వేల్పుగుమికి, హిత = మేలైన, అర్థ = ప్రయోజనము కొఱకు, కృత= చేయఁబడిన, త్రిపురదైత్య= త్రిపురాసురులయొక్క, హాతికిన్ = చావుగలవానికి - అనఁగా దేవత లెల్లఁ బ్రార్థింపఁగా వారికొఱకుఁ ద్రిపు రాసురులఁజంపె నని భావము. వేదాంత = ఉపనిషత్తులయొక్క, అర్థ=అర్థము యొక్క, అవన = పాలనమునందుఁగల, లీలా = విలాసముచేత, చరితార్థీకృత=

సార్థకములుగా నొనర్పఁబడిన, బహు = అనేకములైన, మహర్షి = గొప్ప ఋషులయొక్క, హర్షిత = సంతసమందిన, మతికిక్ = మనస్సుగలవానికి - అనఁగా వేదాంతార్థానుసరణంబుగఁ బా నటించి, మహర్షులయెన్నికలను, సఫల మొందించె నని భావము.

క. దక్షమఖధ్వంసునకుం
జక్షూభవదనలకుముదసఖహంసునకున్
భిక్షాసరిరంసునకున్
వీక్షాసఫలితమనోజవిజిఘాంసునకున్. 45

దక్ష = దక్షప్రజాపతియొక్క, మఖ = జన్నమును, ధ్వంసునకున్ = చెఱిపినవానికి, చక్షూభవత్ = నేత్రము లగుచున్న, అనల = అగ్నిదేవుఁడును, కుముదసఖ = కలువఱేఁడును, హంసునకున్ = సూర్యుఁడుగలవానికి, భిక్షా = బిచ్చమందు, సరిరంసునకున్ = క్రీడించునిచ్ఛతోఁ గూడుకొన్నవానికి - భిక్షాటనమూర్తి కనుట, వీక్షా = చూపుచేత, సఫలిత = నెఱవేర్పఁబడిన, మనోజ = మన్మథునియొక్క, విజిఘాంసునకున్ = చంపనిచ్ఛగలవానికి - చూడవకంట మన్మథు నేర్చినవాని కనుట.

క. పశ్యల్ఫాలున కతిదృ
గ్దృశ్యద్రష్ట్రాదిభేదధీజాలునకున్
వశ్యావిద్యునకు శమా
వశ్యాసాధ్యునకు నిత్యవైశద్యునకున్. 46

పశ్యత్ = చూచుచున్న, ఫాలునకున్ = నుదురుకలవానికనుట-నుదుటఁ గన్నుగలవాని కనుట. అతిదృక్ = చూడనతిక్రమించినవాఁడు, దృశ్య = చూడఁదగినవాఁడు, ద్రష్ట = చూచువాఁడును, ఆది = ఇవి మొదలుగాఁగల, భేద = భిన్నమొందిన, ధీ = బుద్ధులయొక్కయు, జాలునకున్ = సమూహము

గలవానికి. ధీమంతులును దమతమబుద్ధిబలంబునఁ దన్నుఁ జూడరానివాఁడనియు, నిట్లు భిన్నభావంబుల నిరూపణము చేయుదురనిభావము. వశ్య = లోకువ చేసికొనఁదగినది, అవిద్యునకున్ = మాయగలవానికి - మాయ దానందఱి మోహింపఁ జేసినను నీశ్వరుఁ డట్టిమాయకుఁ దా మోహ మదరించునని భావము. శమ = ఓర్పుచేత - ఇది దమాదుల కుపలక్షణము. అవశ్య = ముఖ్యముగ, అసాధ్యునకున్ = పొందఁదగినవానికి - శమదమాదిగుణములు గలవారికే లభ్యుండనిభావము. నిత్య=నిత్యమైన, వైశద్యునకున్=నిర్మలత్వము గలవానికి - నిష్కళంకుఁ డనుట.

క. దేవాసురనరతిర్యక్
స్థావరబహుజంతుపూర్ణసంఖ్యాతిగ రా
జీవభవాండఫలావి
ర్భావాకరవపురుదుంబరత్మాజునకున్. 47

దేవ = వేలుపులు, అసుర = రక్కసులు, నర=మానుసులు, తిర్యక్=పసి పులుంగులు లోనగునవి, స్థావర = నిలువరములు నసెడు, బహు = పెక్కులైన, జంతు = మేతాల్పులచేత, పూర్ణ = నిండిన, సంఖ్యాతిగ = ఎన్నికకుమీఱిన, రాజీవభవాండ=తమ్మిదూలిగ్రుడ్డులనెడి, ఫల=మఱ్ఱిపండ్లయొక్క, ఆవిర్భావ = పుట్టుకకు, ఆకర=ఇరవయిన, వపుః = మేననెడి, ఉదుంబరత్మాజునకున్ = మఱ్ఱి మ్రానుగలవాని అనఁగా నసంఖ్యాతచరాచర జంతుసంఘాతసంయుత బ్రహ్మాండ భాండసహస్రంబులు వటఫలంబులు వటకుటంబునంబోలెఁ దనగాత్రంబున నతిమాత్రంబుగ నుప్పతిల నొప్పువాఁడని భావము.

క. దీపితరాగశివాత
న్వీపుంద్రేతునకు నాకుపీటిపురాంక

శ్రీ పెదవేంకటనృపధీ
రూపాంబకలక్షునకు విరూపాక్షునకున్. 48

దీపిత=ప్రజ్వలితమైన, రాగ = అనురాగముగల-అనఁగాఁ గాఢమోహితు రాలైనదనుట. శివా=పార్వతీదేవియనెడు, తన్వీ=కాంతకు, పుండ్రేక్షునకున్ = మన్మథుఁడైనవానికి, (ఆకుపిటిపురము), అంక=చిహ్నముగాఁగల, శ్రీ=సంపద్విశిష్టుఁడగు, పెదవేంకటనృప = పెదవేంకటాద్రిరాజుయొక్క, ధీరూప = బుద్ధిస్వరూపమయిన, అంబక=నేత్రములకు, లక్షునకున్ = విషయమైనవానికి- అనఁగాఁ బెదవేంకటాద్రిరాజాయము నీశ్వరుని దనహృదయమున ధ్యానించుచుండు నని భావము. విరూపాక్షునకున్=ఇట్టివిరూపాక్షస్వామికి - మీఁదటి కన్వయము.

వ. సభక్తికసమర్పితంబుగా నాయొనర్పం బూనిన రాఘవపాండవీయంబునకుఁ గథాప్రారంభం బెట్టి దనిన.

సభక్తిక=భక్తితోఁగూడుకొన్నట్టు, సమర్పితంబుగాన్=ఒసఁగఁబడ్డదిగా, నా = నాయొక్క, ఒనర్పన్ = రచియించుటకు, పూనిన = కడంగిన, రాఘవపాండవీయంబునకున్ = రాఘవపాండవీయ మను గ్రంథమునకు, కథాప్రారంభము = కథారంభము, ఎట్టి దనినన్ = ఎటువంటి దనఁగా.

ప్రథమాశ్వాసము

కథాప్రారంభము

ఆ. వెలయు నఖిలభువనములలో నవారణ
నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబల నయోధ్య నాఁ
రాజవినుతి గనిన రాజధాని. 1

రామాయణార్థము. అఖిలభువనములలోన్ = సకలజగత్తులలోపల, 'విష్టపంభువనం జగత్', అని యమరము. అవారణ = అనర్గళమైన, నగరిపు = ఇంద్రునియొక్క, రమ = సంపదకు - అవారణపదము రమకు విశేషణము. తల్లి = పోషించునది, నాన్ = అనఁగా-ఉ. 'శ్రీయన గౌరి నాఁ బరఁగు చెల్వ' యని సోమయాజిప్రయోగము. తనర్చి = ప్రకాశించినదై - రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబలఁగా, ఇది యత్యుక్తి. ఇందుకు లక్షణము చంద్రాలోకమందు, "అత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యశౌర్యౌదార్యాదివర్ణనం, త్వయి దాతరి రాజేంద్ర యాచకాః కల్పశాఖినః" అని. 'భువనములలోనవారణ' అనుదిక్కున సంధికి ఆంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'మానుగ విభక్తులందుం, బూనిన నురులులకు నచ్చు వోయినఁబోవు' నను లక్షణమువలన నుకారము లోపము. రమ తల్లి యనుదిక్కున, గీ. 'క్షమనకారాంతరూపప్రకాశితంబు, లైన పుంలింగములు దక్క నన్నిటికిని, బరఁగ సంబంధషష్ఠిపైఁ బ్రథమయగును, దంతికన్నులు రమపలుక్కు తరువుకొమ్మ.' అను లక్షణమువలన షష్ఠ్యర్థమందుఁ బ్రథమాంతరూపము. అయోధ్యనాన్ = అయోధ్య యనెడి పేరుగలదై, రాజవినుతిగనిన రాజ

ధాని, వెలయుఁగా = సర్వోత్కృష్టమై వర్తించును. క. 'కృతిముఖమున నైవనమ, స్కృతి యొండె నభీష్టవస్తుకీర్తన మొండెన్, వితతాశీఃపద మొండెఁ, బ్రతిపాదింపంగ వలయు భద్రాపేక్షన్,' అను న్యాయమున వస్తునిర్దేశ రూపమంగళము. క. 'శుభసుఖరుక్క్షయధనకన, కభయైశ్వర్యములఁ జేయుఁ గవ్యుఁకుఁ గావ్య, ప్రభులకుఁ గృతులకు మొదల, న్మభజసనయరతగణాళిమల్లి యరేచా.' అని భీమునిఛందమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక నాదియందు నగణ ప్రయోగము వెలయుం ననునది శుభపదము నకార మమృతబీజమును.

భారతార్థము. అఖిలభువనములలోనన్, వారణనగరి = హస్తిపురము, పురమతల్లి=పురశ్రేష్ఠమైనది, నాన్=అనఁగా, ని. "మతల్లికామచర్చికా ప్రకాండముద్ఘతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకాన్యమూని" అని అ. అవారణనగరిపురమతల్లి యనుచిక్కున, క. 'పొసఁగం బల్కెడు నెడఁ బో, ల్పొసఁగిన ప్రథమాంతముల పయిం గదిసి కడుం, బసనారుకచటతపలను, గసడదవల్ ద్రోచివచ్చుఁ గవిజనమిత్రా' అని యాంధ్రభాషాభూషణమందును, క. 'ప్రథమాంతవిభక్తులపైఁ, గథితము లగుకచటతపలు గసడదవ లగుం, బృథివి నవి గజడదబ లగుఁ, బ్రథమపు సున్నలుగణాంతపదమునమీఁద' నని యనంతునిఛందమందును జెప్పినలక్షణమువలన, పకారమునకు వకారము రావలసినందుకుఁ దాతంభట్టుగారు కవిలోకచింతామణియందు. క. భిన్నపదప్రథమలపై, నున్నపకారంబు వత్వ మొందును వళులన్, మున్నిజరూపముప్రాసము, నన్నవరూపంబు దాల్చు నాళీకాక్షా.' అని విశేషవిధులుగాఁ జెప్పిరి. శా. 'ఆహాలుంగనుదోయి యూనగుమొగం బాగుబ్బపాలిండ్లపెం, పావేణీరుచి యాతనూవిలసనం బాయొప్పు లేఁ జెప్పినన్, నైవారం బగుఁగాని యయ్యెడ శిరఃకంపంబుతోఁ గూడనా, వాఁ వ్రట్టింపదె పుష్పధన్వునకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్.' అని పిల్లలమఱ్ఱి పీరన్నగారిప్రయోగమును. ఉ. 'భూనుతకీర్తిబ్రాహ్మణుఁడు పుట్టఁగఁ దోడనె పుట్టుమత్తమ, జ్ఞాన' మని యివి మొదలయిన కవిత్రయమువారి ప్రయోగము

లును వ్రాసినందువలనఁ బ్రథమాంతమునీఁది పకారమునకు వకారాదేశము ప్రాసస్థానమందు నిత్యముగావచ్చును. యతిస్థానమందుండరాదు. ఇతరత్ర యే దైనఁ జెప్పవచ్చు నన్నట్టాయెను గనుక, వారణనగరిపుర మతల్లి యని చెప్ప వచ్చును, కాఁగానే, సూరపరాజుగా రీమీఁదటిపద్యమందును విముఖితసమ దాటోపారిపంక్తిరథుఁ డని, రామాయణార్థమందుఁ జెప్పినారు. ప్రకృతము, తనర్చి=ప్రకాశించినదై, అయోధ్య=యుద్ధముచేయ శక్యము గానిది, యోద్ధు మశక్యా = అయోధ్యా యనునర్థమందు, "ఋహలోర్ణ్యత్" అని సూత్ర మున ణ్యత్ప్రత్యయాంతము. నిడుపు లుడుపఁ దెనుఁగగును. నాఁ = అనఁగా, రాజ=దిగ్దేశ రాజులచేతనైన, వినుతి గనిన, రాజధాని = సింహాసనస్థలమైనది, వెలయును, క్రియ.

క. ఆపట్టణ మేలెడిపృథి
వీపాలుఁడు భ్రుకుటిమాత్ర విముఖితసమదా
టోపారిపంక్తిరథుఁ డు
ద్దీపించు నుదారనీతి ధృతరాష్ట్రుఁ డనన్. 2

రా. భ్రుకుటిమాత్రవిముఖితు లయిన సమదాటోపారులుగలవాఁడు, పంక్తిరథుఁడు=దశరథుఁడు, "పంక్తి స్స్యాద్దశమచ్ఛందోదశసంఖ్యావళీషుచ" అని విశ్వనిఘంటు. ఉదారనీతిచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రుఁడు=దేశము గలవాఁడు, అనన్=అనఁగా, ఉద్దీపించును, క్రియ.

భా. భ్రుకుటిమాత్ర = బొమముడిచేతనే, "మాత్రంకార్త్స్న్యేవధా రణే" అని అ. విముఖిత = పరాఙ్ముఖములుగాఁ జేయఁబడిన, సూ. తత్కరోతీ తిణ్యంతాత్కర్మణిక్త అని క్తప్రత్యయాంతము. "సువర్ణదండైకసితాతపత్రిత జ్వలత్ప్రతాపావళి కీర్తిమండలః" అని నైషధము. సమదాటోప = గర్వా తిశయముతోఁగూడిన, అరి = శత్రువులయొక్క, పంక్తి = శ్రేణులయొక్క, రథుఁడు = రథములు గలవాఁడు, విముఖితపదము రథవిశేషణము, ఉదారనీతి=

ఘనమైననీతిగలవాఁడు. "ఉదారోదాత్తమహాత్మోః" అని అ. ధృతరాష్ట్రుఁడుద్దీపించును.

చ. తెలివి నతిప్రగల్భుఁ డస దృగ్బలుఁ డాతఁడు భీష్మచాపకౌ
శలమె సహాయ మై యమర శత్రుల నేపడఁపఁగ వలంతి యై
నిలుకడ నేలె విశ్వధర ణిం దనమిత్రకులంబు వైభవో
జ్జ్వలతఁ దలిర్పఁ బౌరవసుసంతతిరాజుల కెల్ల హెచ్చుగన్.3

రా. అసదృగ్బలుఁడు = సరిలేనిబలముగలవాఁడు. "సదృక్షస్సదృశస్సదృ" క్కని అ. ఆతఁడు = దశరథుఁడు, భీష్మ=భయంకరమైన, చాపకౌశలమె=వింటియందలినేర్పే, ధనుర్విద్యయనుట, సహాయమై, అమరశత్రులన్ = అసురులను, ఏపడఁపన్ = గొంచముపఱుచుటకయి, వలంతియై = సమర్థుఁడై, తనయొక్క, మిత్రకులంబు = సూర్యకులము, "ద్యుమణిస్తరణిర్మిత్ర" అని అ. వైభవములయొక్క, ఉజ్జ్వలతన్ = అధిక్యముచేత, తల్పిత్యయాంతము, తలిర్పన్ = ప్రకాశించునట్టుగా, పౌర = పట్టణమువారియొక్క, వసు=ధనములయొక్క, "వసురత్నేధనేపిచ" అని అ. సంతతి = సమూహము, రాజుల కెల్ల, హెచ్చుగన్=అరుదగునట్లుగా, విశ్వధరణిన్=సమస్తభూమిని, "విశ్వం కృత్స్నమశేష" మని అ. నిలుకడన్, వంశపారంపర్యముగా, ఏలెను, రాజులయొక్కసంపద యనుక్తసిద్ధము. ఇది కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము, "కైముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరిష్యతే" అని.

భా. తెలివిన్ = బుద్ధిచేత, అతిప్రగల్భుఁడు, అసదృగ్బలుఁడు దృష్టిబలసహితుడుకానివాఁడు, ధృతరాష్ట్రుఁడు, భీష్మునియొక్కచాపకౌశలమే సహాయమై యమరఁగా శత్రులను, ఏపడఁపన్ = మట్టుపెట్టుటకు, వలంతియై, మిత్రకులంబు=బంధువులయొక్కకులము, తలిర్పన్, పౌరవ=పూరుని సంబంధమైన, సుసంతతి=సత్పుత్రులమందుఁగల, 'సంతతిర్గోత్రజననకులాని' అని అ. రాజులకెల్లన్ = యయాతి భరతుఁడు మొదలయినరాజులకందరికిని, హెచ్చుగన్, ఏలెను, క్రియ.

క. సుబలతనయగుణమహిమన్
బ్రబలి తనకుదారధర్మపాలనలీలన్
సొబగొంది వన్నె దేఁగా
విబుధస్తుతుఁ డవ్విభుండు వెలసెన్ ధరణిన్. 4

రా. సుబలత=బలిమి, బహువ్రీహిమీఁదితల్ప్రత్యయాంతము, నయగుణ మహిమచేతఁ బ్రబలి యుదారధర్మపాలనలీలచేత సొబగొంది తనకు వన్నె దేఁగా, ఈయర్థమున సుబలతయనునదికర్తృపదము. విబుధ = దేవతలచేత, స్తుతుఁడు, అవ్విభుండు = దశరథుండు, వెలసెను, అర్థాంతరము. సుబలతన్ = బలిమి చేతను, అయగుణ = భాగ్యలక్షణములయొక్క, 'అయశ్శుభావహోవిధిః,' అని అ. 'గుణఃప్రధానేశబ్దాదౌ మౌర్వ్యాం సూదే వృకోదరే' అని వి. మహిమ చేతఁబ్రబలి, ఉదారధర్మపాలన = దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహాది ధర్మముల యొక్క సంరక్షణము, ణ్యాసశ్రంథోయుచ్చని యుచ్ప్రత్యయాంతము గనుకఁ బాలనాశబ్దము స్త్రీలింగము. ఉ. "పాండవసైన్యసంఘ పరిపాలనసేయఁ, నితండయంచుఁ గృష్ణుం డభిషేకసంపదుపశోభితుఁజేయఁగ" నని సోమయాజియు స్త్రీలింగముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు. ఇటువంటి శబ్దములు ల్యుట్ప్రత్యయాంతము లైనపుడు నపుంసకలింగములు నవును గనుక రెండు లింగములును గలవనిముందును దెలిసికొనునది, వన్నెదేఁగా, ఈ యర్థమున ధర్మపాలన యనునది కర్తృపదము, వెలసెను.

భా. సుబలతనయ = గాంధారి, గుణ = సౌశీల్యాదిగుణములయొక్క, మహిమన్=మహిమచేత, క. 'వినుతద్వితీయసప్తమి, కిని మఱిమూఁడవవిభక్తికిని నిడఁగానౌ, విన నింపుపుట్టుపట్టున, ననువెఱఁగి ప్రబంధములఁ బయోంబుధి శయనా.' అని కవిలోకచింతామణియందు, ప్రబలితనకున్, దారధర్మ = స్మృత్యుక్తమైన భార్యాధర్మముయొక్క పతివ్రతాచారముయొక్క యనుట, "ఆర్తార్తేముదితేహృష్టా ప్రోషితేమలినాకృశా, మృతేమ్రియేతయానారీసాస్త్రీ

జ్ఞేయా పతివ్రతా” అనిస్మృతి “ధరః పుణ్యేయ మేన్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతా” అని అ. పాలనలీలచేత, “ప్రదిత్సతస్స్వంపితురంధమాత్మనో నిశమ్యభర్తారమగూఢసమ్మదా, అరుంధతీకీర్తిమసౌ నిరుంధతీ బబంధపట్టేన దృశౌపతివ్రతా” అని బాలభారతమందును జెప్పియున్నది గనుక, సొబగొంది = ఒప్పినదై, పన్నిదేఁగా “అనుకూలాంవిమలాంగీం కుశలాంకులజాంసుశీల సంపన్నామ్, పఞ్చలకారాంభార్యాం పురుషః పుణ్యాధికోలభతే” అని చెప్పుదురు. విబుధస్తుతుఁడు = పెద్దలచేత స్తోత్రము చేయఁబడినవాఁడు, “విబుధః పండితేదేవే” అని వి. అవ్విభుండు = ఆ ధృతరాష్ట్రుఁడు, వెలసెను.

క. అని నీడు లేనికడిమిం
దనరారు నతిప్రతాపితదనుజాఁ డతఁ డు
ర్విని గలనృపతుల నందఱఁ
దనకరిగాఁపులుగఁ జేసె దర్పస్ఫురణన్.

రా. అనిన్ = యుద్ధమందు, కడిమిన్ = శౌర్యముచేత, తనరారునట్టి, అతిప్రతాపితదనుజుఁడు = మిక్కిలి తపింపఁజేయఁబడిన దనుజులుగలవాఁడు, “సకలసంయుగమూర్ధ్నిసహాయతాం మఘవతః ప్రతిపద్యమహారథః, స్వభుజవీర్య మవాపయదుచ్ఛ్రితం సురవధూరవధూతభయాశరైః” అని కాళిదాసు చెప్పినాఁడు గనుక, ఉతఁడు = దశరథుఁడు, నృపతులనందఱ నరిగాఁపులుగఁ జేసెను.

భా. అతిప్రతాపి = అధికప్రతాపముగల, తదనుజుఁడు = ఆధృతరాష్ట్రుని తమ్ముఁడైన పాండురాజు, కర్మధారయము, తనరారును, ఉతఁడు = ఆపాండు రాజు, నృపతుల నరిగాఁపులుగఁ జేసె నని యన్వయము.

క. తానన్న మాట యింద్రున
కైన నలంఘ్యమయి పేర్చు నట్లుగ నెంతే

బూనిక చెల్లింపుచు జగ
తీనుతవిక్రముఁ డొనర్చె దిగ్విజయంబున్. 6

రా తానన్నమాట = తానాడినమాట.

భా. తాను, అన్నమాట = జ్యేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రునివాక్యము, కడ మయేకార్థము సులభము.

సీ. ధృతిఁ గుంతిమద్రభూపతులనెయ్యపుఁగన్య
కలననవాలుఁదూపుల జయించె
యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించి
యవనసౌరాష్ట్రభూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్వవిదర్భవసుధాధి
పతుల నోడించి కప్పములు గొనియెఁ
జోళనేపాళపాంచాలకేరళమత్స్య
వత్సభూపతులగర్వం బడంచె
తే. శకయుగంధరఘూర్జరకాశ్మీంతసింధు
లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపఱిచె
జగతిఁ గోసల కేక యమగధులతన
యలవరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసె. 7

రా. ధృతిన్ = ధైర్యముచేత, కుంతిమద్రదేశాధీశ్వరులను, నెయ్యపుఁ గన్యకలనన = ఇంపైనకీర్తి జగడమున నే యనుట, ఈదిక్కునఁ గొందఱు కావ్యాలంకారచూడామణియందు, గీ. "విశ్రుతులు హేమచంద్రత్రివిక్రమాదు, లానరఁజూపిరి ప్రాకృతంబునకుఁద్రోవ, నంధ్రభాషయుఁ బ్రాకృతా హ్వాయమె కాన, వలయుఁ దల్లక్షణంబులు వరుసఁ దెలియక. క. వదలకసిద్ధా క్షరములు, పొదివినవర్ణములు దూలిపోఁబలుకఁగన, ర్థదమై ప్రాకృతనిభ మగు,

నదితద్భవపదమునాఁగ నభిమతమయ్యె' నని చెప్పినలక్షణమువలన, కన్యకా శబ్దముప్రాకృతమున, 'మనయామ్ = అధోవర్తమానానాం మకారన కారయ కారాణాంలోపస్స్యా' త్తని కియ్యవడికి లోపమువచ్చి, 'శేషాదేశస్యాద్లోచో ఘోః = అవశిష్టస్యాచః పరస్యసంయుక్తా దేశస్యాహారస్యహాలోద్విత్వంభవతి' అని నకారద్విత్వమువచ్చి యంత్యకకారము లుప్తమై యుపర్యకారమునకు యకారశ్రవణమురాఁగా, కన్నయా అనియుండును. ప్రాకృతాపభ్రంశ రూపమై తద్భవ మయ్యెనేనిఁ, దెనుఁగునఁ గన్నియ యనవలెను. కన్యా శబ్దమే తద్భవమయ్యెనేనిఁ గన్నెయని యుండును గనుక బహువచనమందుఁ గన్నియలు కన్నెలనవలెఁగాక భారతార్థమందుఁ గన్నెకలనని కన్యకాశబ్దము మీఁద నంత్యకకారము యకారముగాకయే మధ్యత్వమువచ్చి తెనుఁగై యుండదు. ఎట్లువిచారించినను, రెండర్థములకు సరిపో దనిసందేహింతురు. గ్రంథకర్త కన్నెలకలనన యని యేత్వము నిలువఁజెప్పలేదు. అది లేఖక దోషము. తే. 'పుడమి స్త్రీలింగశబ్దంబు కడకకార, మునకు వచ్చుయకారంబు గనఁగఁగొన్ని, యెడల నెత్వంబునగుఁ గియ్యవడియు నగును, జడ్డయగుచోట నైకాటచక్రశమన.' తే. 'వధునికకుఁ జెల్లు వదినియ వదినె యనఁగ, వర్ణికకుఁ జెల్లు వన్నియవన్నెవన్య, యనఁగ నీరీతి మౌక్తికంబునకుఁజెల్లు, ముత్తియము దొడ్డముత్తెము ముత్య మనఁగ.' ముక్తయే మౌక్తికము. అని కవిలోక చింతా మణియందుఁ జెప్పినలక్షణమువలనఁ గన్యకాశబ్దముమీఁదఁ దెనుఁగునఁ గన్య యని కియ్యవడియుండ నేచెప్పినారు. కాఁగా భారతార్థమందు కన్యలనని చెప్ప వచ్చును. తత్సమపదము. ప్రకృతము. వాలుఁదూపులన్ = తీక్ష్ణబాణముల చేత, జయించి, ఆతను = విస్తారములయిన, జయశ్రీలనువరియించెను, కోసల కేకయమగధులయొక్క, తనయలన్ =కౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రలను, వరించిన యాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసెను. తనయలవరించి, కోసలకేకయమగధులను నయాజ్ఞలో మెలఁగఁ జేసె ననియుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. ధృతిన్ = సంతోషముచేత, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణా ధ్వరతుష్టిషు" అని వి. కుంతిమద్రభూపతులయొక్క, సెయ్యపుఁగన్యకలన్ = కుంతీమాద్రులను, ననవాలుఁదూపులన్ = పుష్పబాణములచేత, జయించి, అలరారు = ఒప్పుచున్న, అతను = మన్మథునికి, జయశ్రీలన్ = జయశ్రీలైన వారిని - కన్యకలకువిశేషణము. వరియించెన్ = వివాహమాయెను - కడమసమానార్థము. కోసలకేకయమగధులన్ = ఆదేశముల రాజులను, 'తద్రాజస్యబహుషు తేనైవాస్త్రియా' మని అజప్రత్యయలోపము. తనయొక్క, అలవరించిన=నియమించిన, క. 'అచ్చుగఁ బెరయచ్చులపై, యచ్చు యకారంబుదాల్చు నబలా యీవే, యిచ్చయపూర్వము నావిని, యచ్చెరువై యుండెనా నుదాహరణంబు' లని యాంధ్రభాషాభూషణము. అజ్ఝలో మెలఁగఁజేసెను.

సీ. కొందఱు తనవార్త గొనసోఁకినంతన
కొందఱు వృత్తాంత గురుతకతనఁ
గొందఱు భేరినిర్ఘోషంబు లాలించి
కొందఱు బలరజోబృంద మరసి
కొందఱు నాసీరకోలాహలంబునఁ
గొందఱు మణికేతుకోటివీక్షఁ
గొందఱు కోదండగుణటంకృతులు విని
కొందఱు హుంక్రియాకులతఁ జెంది

తే. కొంద ఱొకటి రెండేటులకొలఁది గలిగి
వివిధదిగ్దేశనృపతులు విరిగి పాఱ
నవనియందును యుద్ధవిహారమునకు
మాఱులేకయ విహరించె మనుజవిభుఁడు. 8

రా. భా. రెంటికిని సమానము. భేరినిర్ఘోషము సైడు దిక్కులఁ దెసఁగువక్షి.

మ. తలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తదుద్యజ్జైత్రయాత్రాసము
త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఖాణరింఖావిశృం
ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే యన
ర్గళభేరీరవనిర్గళద్గగనరేఖాలేపపంకాకృతిన్. 9

రా. భా. రెండర్థములకు సమానము. తత్=ఆ రాజుయొక్క, ఉద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న-జైత్రయాత్రయందు, సముత్కలికా = అధికోత్కంఠచేత, "ఉత్కంఠోత్కలికే సమే" అని అ. రింఖత్ = సంచరించుచున్నవై-అసంఖ్యము లైన, సంఖ్య = యుద్ధములయందు, "మృధమాస్కందనం సంఖ్య" మని అ. జయవత్ = జయములుగలవియునైన, కంఖాణ=అశ్వవిశేషములయొక్క, రింఖా=గొరిసెలచేత-విశృంఖల మానట్టుగా, సంఘాత=త్రొక్కఁబడిన, ధరా=భూమియందుఁగల, పరాగ = ధూళియొక్క-పటలముచేత, ఆక్రాంతంబు = ఆక్రమింపఁబడినదైన, మిన్నేఱు = ఆకాశగంగ-కర్తృపదము. అనర్గళములైన భేరీరవములచేత, నిర్గళత్ =పగులుచున్న, గగన = ఆకాశముయొక్క, రేఖా = బీటికలకు ఆలేపార్థమైన, పంక=బురదయొక్క, ఆకృతిన్ = సామాన్యముచేత, తలఁపన్ = ఊహించుటకు, చొప్పడి=యుక్తమై-ఒప్పెను. "సంబంధాతిశయోక్తి స్స్యా ద యోగే యోగకల్పనమ్, సౌధాగ్రాణిపురస్యాస్యస్పృశంతి విధు మండల"మని సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. తురగఖురాహతిక్షితిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
నొరయుచుఁ దచ్చమూగజసముత్కర మప్పుడు చూడ
నొప్పెద్విక్కరివరయూథమత్సరవిగాఢతఁజేసి సమస్తమైనయి
ద్ధర దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపఱుల్.

రా. భా. రెంటికి సమము. సులభము.

మ. జవవద్ఘోటకపాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింకుసిం
ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్విఁ కిల్ దివికిఁ దోడ్తో నించె దన్నాగ

ముల్, నవనిర్యన్మదనిర్ఝరౌఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవ
ర్షవిధిం దానను జేసి సింధురములర్ ప్రఖ్యాతిగాంచెం గరుల్.

రా. భా. రెంటికి సమము. ఇంకు = ఇంకెడు, సింధువులక్ = సముద్రములను - ఆకాశగంగను, "దేశేనదవిశేషేబ్ధౌసింధుర్నాసరితి స్త్రియామ్" అని అ. సేనాధూళి సర్వత్ర వ్యాపించి యాకాశగంగను సముద్రములను నింకించెనని యతిశయోక్తి. తన్నాగముల్ = ఆసేనాగజములు, నవనిర్యన్మదనిర్ఝరౌఘములచేతను, "ప్రవాహోనిర్ఝరోఝరః" అని అ. "ఓఘోబృందేంభిసాం రయే" అని అ. శుండా = తొండములయొక్క, "శుండాతుబలహస్తిన్యాం మదిరాకరిహస్తయోః" అని వి. శీకర = జలకణములయొక్క, ఊర్ధ్వప్రవర్త విధిక్ = పొడవుగాఁ జల్లుటచేతను, ఉర్వికిక్ = భూమికిని, దివికిక్ = ఆకాశమునకును - క్రమాలంకారము. క. 'ద్యోశబ్దమునకు దివియును, భూశబ్దంబునకు భువియుఁ బూనఁగవలయుఁక్, నౌశబ్దము నావయఁరో, రైశబ్దము రాజపదము రాజనఁజెల్లు' నని తాతంభట్టు. క్రమ్మరక్ = తిరుగ - నించెను. క. 'స్థావర తిర్యక్ప్రభృతుల, కేవెరవునఁ గ్రియలుదలఁప నేకవచనముల్, దేవమనుష్యాది క్రియ, భావింపఁగ నేకవచన బహువచనంబౌ' నని కేతన. దానను జేసి = అటుకనుక నే, సింధురములు. 'సింధూక్ రాంతిదదతీతి సింధురాః' రా దానే యనుధాతువు. ఈ యర్థముగలసింధురము లనెడిప్రఖ్యాతిని గరులు గాంచెను- నిరుక్త్యలంకారము. "నిరుక్తిర్యోగతో నామ్నా మన్యార్థత్వప్రకల్పనమ్, ఈదృశైశ్చరితై ర్జానే సత్యందోషాకరోభవాన్" అని చ.

సీ. గంభీరవేదిలక్షణలక్షితంబులై
తనరారుభద్రదంతావళములు
నారట్టసింధుగాంధారాదిభవములై
కొఱలు శ్రీవృక్షకీఘోటకములు

పదునాల్గుజాతులం ద్రిదశకాంతల మీఱు
పద్మినీజాతిసౌభాగ్యవతులు
కడు నద్భుతములైన కనకరత్నాంశుక
చందనాదిసువస్తుసంపదలును
తే. నఖిలదిగ్గేశభూపసమర్పితంబు
లగుచు సరణంబుగతిఁ దోన యరుగు దేఱఁ
దనువరించు జయశ్రీలఁ గొనుచు నతఁడు
పురికిఁ జనుసొంపువాగగోచరతఁ బరఁగె. 12

రా. భా. రెండర్థములకు సమము. గంభీరవేదు లనెడు గజవిశేషముల యొక్క లక్షణములచేత, లక్షితంబులై=కనుపట్టినవై "త్వగ్భేదాచ్ఛోణిత స్రావా న్మాంసస్యదళనాదపి, ఆత్మానం యోవజానాతి తస్యగంభీరవేదితా" యను మృగచర్మీయమందును, "చిరకాలేనయోవేత్తి శిక్షాంపరిచితామపి, గంభీరవేదీ విజ్ఞేయ స్సగజోగజవేదిభిః" అని రాజపుత్రీయమునందునుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. తనరారు = ఒప్పుచున్న, భద్రదంతావళములు = పట్టపు టేనుఁగులును, ఆరట్టసింధుగాంధారాదిభవములై, కొఱలు = చెలఁగుచున్న, ఈదేశములయశ్వము లుత్తమములు గనుక, శ్రీవృక్షకీఘోటకములు. "వక్షో భివావర్తచతుష్టయంచ కంఠేథవేద్యస్యచరోచమానః, శ్రీవృక్షకీనామహాయస్స భర్తుః పుత్త్రప్రపౌత్త్రాభివివృద్ధయేస్యా"త్తని హయలీలావతి. "శ్రీవృక్షకీ వక్షసిచే ద్రోమావర్తో ముఖేపి చ" అని వైజయంతీనిఘంటువు. పదునాల్గు జాతులఁ = బ్రహ్మ, క్షత్త్రియ, వైశ్య, శూద్ర, వ్యావహారిక, గోరక్షక, శిల్పక, పంచాహాణ, కుంభకార, తంతువాయ, క్షౌరక, రజక, వస్త్రచ్ఛేదక, చర్మకర, తిలఘాత, లుబ్ధక, చండాల. మాతంగు లనెడు పదునెనిమిది జాతు లందు బ్రాహ్మణజాతియుఁ నరబాహ్యులయిన లుబ్ధకచండాలమాతంగజాతులును వినా కడమ పదునాలుగుజాతులయందును, త్రిదివకాంతలమీఱుచున్న

పద్మినీజాతి సౌభాగ్యవతులును, పద్మినీజాతిలక్షణము రతిరహస్యమందు, "కమల ముకుళమృద్వీ ఫుల్లరాజీవగంధీ సురతపయసి యస్యాస్సౌరభందివ్యమంగే, చకిత మృగదృగాభేప్రాంతరక్తేచ నేత్రే స్తనయుగళ మనర్ఘ్యశ్రీఫలశ్రీవిడంబి, తిలకుసుమ సమానాం విభ్రతీనాసి కాంచ ద్విజగురుసురపూజా శ్రద్ధధానా నిత్యైవ, కువలయదళకాంతిః కాపిచాంపేయ కాంతి ర్వికచకమలకోశాకార కామాతపత్రా, వ్రజతిమృదుసలీలం రాజహంసీవతన్వీ త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీసువేషా, మృదుశుచిలఘు భుక్తే మానినీ గాఢలజ్జా, ధవళకుసుమ వాసోవల్లభాపద్మినీస్స్యాత్" తని చెప్పియున్నది. చందనాదిసువస్తుసంపదలును, అరణంబుగతిక్ = హరణమునిచ్చినట్లు, తోన = వెంటనే-కడమ సులభము.

క. తనపాండుసమాఖ్య జగం
బున వెలయఁగ నిట్లు సకలభూనాథుల నా
త్మనిదేశవర్తనులుగా
నొనరించె నితాంతవైభవోజ్జ్వలుఁ డగుచున్. 13

రా. ఈపద్యమునకుఁ గర్తృపదము నరనాథుఁడని ముందఁగిపద్యములో నున్నది, పాండు = శుభ్రమైన, "హరిణః పాండురః పాండుః" అని అ. సమాఖ్య = కీర్తి "యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాచ" అని అ. కడమ సులభము.

భా. తనయొక్క, పాండుసమాఖ్య = పాండురా జనుపేరు, "ఆఖ్యాహ్వే అభి ధానంచ" అని అ. కడమ సులభము. సం. ఉపసర్గము.

వ. ఇట్లు యథేష్టభోగంబులఁ బ్రవర్తిల్లుచు నొకనాఁడు తన మనంబున. 14

చ. శ్రమ ముడుగుం దనూజడిమ జాఱుఁ జలాచలలక్ష్య భేదన
క్రమము లెఱుంగవచ్చు మదిఁ గానఁబడుం బరజాతిభీతికో
పములవిచేష్టితంబు లివి భావమునం దలపోయ నన్నిచం

దములఁ బ్రియంబె యంచు నరనాథుఁడు వేఁటకు నుద్య
తాత్ముఁడై. 15

రేంటికి నేకార్థము-వేఁట ప్రశస్త మని, "పరిచయం చలలక్ష్యనిపాతనే భయరుషోశ్చతదింగితబోధనం, శ్రమజయాత్ప్రగుణాంచకరోత్యసౌ తనుమతో నుమత స్స చివైర్యయా" అని కాళిదాసువలెనే చెప్పినాఁడు. నైషధమందును- "మృగయాఘాయన భూభృతాంఘ్నుతామ్" అని చెప్పియున్నది గనుక అన్నిచందములఁ బ్రియంబె యంచు చెప్పెను. నరనాథుఁ డనెడి దిక్కున డాపలినున్నకు నకారము యతిగాఁ జెల్లినందుకు లక్షణము కవిలోకచింతామణియందు, తే. 'టపతవర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూఁదిన బిందువు లుండెనేని, వరుసణనమలువళు లగువానికెల్ల, నవనిఁగొందఱు సుకవులయను మతమున. చ. కినుకఁ జళుక్యవంశనృపకేసరి ప్రేసినచోఁ గృపాణఖం, డనమునఁ గల్గుఁబో సురగణత్వము తత్పదపారిజాతవం, దనమునఁ గల్గుఁబో మనుజనాథ కతద్భటదర్శనావలం, బనమునఁ గల్గుఁబో గహనమధ్య నివాసము శత్రుకోటి కిన్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణి.

క. అతివినయాన్వితకుంతియు
ధృతి మహిమాద్రియును నగుచు నతిప్రీతితరం
గితమతులై తనుఁ గొలువఁగఁ
జతురమృగయు లేఁగుదేరఁ జనియెన్ వనికిన్. 16

రా. అతివినయాన్వితులైన, కుంతియుక్=ఈటెలుగలవారు గలవాఁడు "ప్రాసస్తుకుంత" అని అ. "కుంతా ఏషాం సంతీతి కుంతినః" అనెడు మతు బంతశబ్దముమీఁద బహువ్రీహి. ఈదిక్కునఁగ ప్రత్యయరహితముగాఁ జెప్పి నందుకు భారవిప్రయోగము. "పృథుకదంబకదంబకరాజితం ప్రతిథమాలతమాల నవాకులం, లఘుతుషారతుషారజ లచ్యుతం ధృతిసదానసదానసదంతినమ్" అని

ధృతిమహిమకు. అ ద్రియుఁ=పర్వతమైనవాఁడు. అర్థాంతరము. ధృతిమన్ = ధైర్యలక్ష్మిచేత, హిమాద్రియుఁ = హిమవత్పర్వతమువంటివాఁడును అగుచు, కొలువఁగన్ = కొలిచెడు నిమిత్తమై, మృగయులు, వీఁగుదేరన్ = రాఁగా, చనియెను.

భా. అతివినయాన్విత = అత్యంతవినయముతోఁ గూడిన, కుంతియు, ధృతి = ధైర్యమునకు, మహి = స్థానమైన - మాద్రియును, క. 'వనితా యనుచో వనితయు, జననీ యని పలుకుచోట జననియును వధూ, యనుచో వధువును దెలుఁగునఁ, జనుసాయీయూలు దుదలఁ జనుపలుకులకు' నని కుంతియు మాద్రియు నన్నందుకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు లక్షణము. నగుచున్ = నవ్వుచును, అతిప్రీతి = అత్యంతసంతోషరసముచేత, తరంగిత = పరంపరలుగలదైన, తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్యఇతచ్చని యితచ్ప్రత్యయాంతము. మతులై = బుద్ధిగలవారై, తనుఁగొలువఁగ, చతుర = సమర్థులైన, మృగయుఁలు = వేఁటకాండ్రును, "మృగయుర్లుబ్ధక శ్చస" అని అ. వీఁగుదేరఁగా, వనికిన్ = వనమునకు, చనియెను.

వ. ఇట్లు సని చని వివిధమృగంబుల వేఁటాడుచుం దిరిగితిరిగి. 17

రా. భా. రెంటికి సరి. సులభము.

క. నెలకొనియె వేఁటతమి న
బ్బలియుఁడు శిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమన్
గలతమసతీరసికతా
విలసనములు డెందమునకు విందొనరింపన్. 18

రా. అబ్బలియుఁడు=దశరథుఁడు, శిశిరనగ=శీతలవృక్షములచేత, "శైల వృక్షౌనగావగౌ" అని అ. రుచిర = మనోహరములయిన, పరిసర = ప్రాంతభూములయొక్క, "పర్యంతభూఃపరిసరః" అని అ. మహిమంగల = మహిమను గలిగినట్టి, అరసున్నయుఁన్నచో నెఱసున్న వచ్చినందుకు లక్షణము, క.

'తుఱుచలతుదవాల్గులకుం, బిరుద న్నెలకొన్నయట్టిబిందువు లెల్లన్, గెలి యఁగ నూఁదుచుఁదేలుచు, నోలిపై యిరుఁదెఱఁగు సెల్లుచుండుం గృతులన్.' అని యాంధ్రభాషాభూషణము. తమస = తమసానదియొక్క, తెనుఁగుషష్ఠి, తీర = గట్టులయందుఁగల, సికతా = ఇసుకదిబ్బలయొక్క, "సికతావాలుకా యాంచ సైకతేష్వామయాంతరే" అని వి. విలసనములు = ఒప్పిదములు, ల్యాదంతము, డెందమునకున్ = మనస్సునకు-దేశీయపదము, విందొనరింపన్, వేఁట తమిన్ = వేఁటతమియందు, నెలకొనియెన్ = స్థిరుఁ డయ్యెను.

భా. అబ్బలియుఁడు = పాండురాజు, శిశిరనగ = హిమవత్పర్వతము యొక్క - రుచిరమైనపరిసరమహియందు, మంగలతమ = అత్యంతశుభము లయిన, సతీ = కుంతీమాద్రులయొక్క, రసికతావిలసనములు = రసికత్వ విలాసములు - మంగళతమశబ్దము రసికశబ్దమునకు విశేషణము. డెందమునకు విందొనరింపఁగా వేఁటతమిచేత మహియందు నెలకొనియె నని యన్వయము.

ఉ. హారిమృగవ్యసవ్యవిహితాదరుఁ డాధరణీతలేశుఁ డ
ధ్వారచితశ్రమాకలితుఁ డై కడు మెచ్చె సురాపగాజలా
సారసమాగమార్హ తమసారససారససార సౌరభో
దీరణకారణంబు నతిధీరసమీరకిశోరవారమున్. 19

రా. హారి = హారములుగలవాఁడు, మృగవ్యసవ్యవిహితాదరుఁడు, అధర ణీతలేశుఁడు = దశరథుఁడు, సురాపగాజలాసార = గంగాప్రవాహమునకు, సమ = సమమును, ఆగమ = శ్రుతిస్మృతులవల్ల. అర్హ = శ్రేష్ఠమయినది, ఆగమార్హా=యాత్రాయోగ్యమయినది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. తమసారస= తమసానదీజలమందుఁగల, కడమ సమము. ఉదకమువల్ల శైత్యము పద్మముల వల్ల సౌరభము కిశోరపదమువల్ల మాంద్యమును జెప్పుట.

భా. హారి = ఒప్పుచున్న, మృగవ్య = వేటయందు, "అచ్ఛోదనం మృగవ్యం స్యాదాఖేటో మృగయా స్త్రియా" మ్మని అ. నవ్య = నూతనముగా, విహిత = చేయఁబడిన-ఆదరముగలవాఁడు, అధరణీతలేశుఁడు = పాండురాజు, అధ్వ = మార్గమందు, అరచిత = చేయఁబడిన - వేటచేతఁ జేయఁబడిన దనుట. శ్రమ=బడలికచేత, ఆకలితుఁడై=అలసినవాఁడై, సురాపగాజలాసార = గంగాజలప్రవాహములయందు, "ధారాసంపాత ఆసారః" అని అ. సమాగమ= పరస్పరసాంగత్యమునకు, అర్హాతమ = మిక్కిలిఁదగిన, సారస = బెగ్గురులుగల, సారస = తామరలయొక్క - సమాగమార్హాతమసారసపదము పద్మములకు విశేషణము. సార = ఉత్కృష్టములయిన, సౌరభ = వాసనలయొక్క, ఉదీరణ= విస్తరించుటకు, కారణంబు = హేతువైన - అతిధీరములయిన, సమీరకిశోర = మందమారుతములయొక్క వారముఁ = సమూహమును, కడుఁ, మెచ్చెను. క్రియ.

సీ. పుడమిఱేఁ డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగ
వ్యాపారఖేలన మభిలషింపఁ
గానలోఁ దారమృగంబులకై వడిఁ
గైకొని యసమాస్త్రకర్మ వలనఁ
దనరుచోఁ గపురాణమునిదంపతులు దమ
కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ
ననిచిన తత్ప్రియతనయుం డవారిత
కారుణ్యుఁ డై పూని కలశమంబు
తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ
డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతిని
ద్రెళ్లనేసె నాఘునులసద్ద్యష్టినియతి
భ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁ జేసి. 20

రా. పుడమి = భూమికి, ఱేఁడు = రాజైనదశరథుఁడు, ఇటువంటివి తద్భవపదములు. సీ. 'యోధులు జోదులు యోగంబు జోగంబు, భేదంబు బీదంబు పృథివి పుడమి' యని కావ్యాలంకార చూడామణియం దుదాహరించినవి గనుక ముందరను దెలిసికొనునది. ఈరీతిన్ = ఈ పూర్వోక్త ప్రకారముగ, కడఁగి = ఉద్యోగించి, డెంవము = మనస్సు, సీ. 'వెన్నన్ను విన్నువావిరివంతవాగంబు డెందంబు చెప్పాడి దెల్లపాటు' ఇటువంటివెల్లను దేశ్యపదములని యాగ్రంథమంద చెప్పినాఁడు. మృగవ్య = వేఁటయందుఁగల, అపారఖేలనము = అధికవిహారమును, క. 'జంగమపదములు దక్కు థ, రంగలపదముల ద్వితీయప్రథమయుఁ నగురా, జంగదము లూడ్చె సతి నూ, త్నాంగదములుఁ దాల్చె నా నుదాహరణంబు' లను నాంధ్రభాషాభూషణమందలిలక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. కానలోన్ = అడవియందు, తారు = సంచరించెడి, మృగంబులకై = మృగములకొఱకు, వడిఁ గైకొని, అసమ= సరిలేని, అస్త్రకర్మకలనన్ = బాణప్రయోగగతిచేత, తనరుచున్ = ఒప్పుచున్నవాఁడై, చప్పుడు విని యని ముందరి కన్వయము. ఒక్కపురాణమునిదంపతులు = ఒక్కవృద్ధమునిస్త్రీపురుషులు. "పురాణప్రతన ప్రత్నపురాతనచిరంతనాః" అని అ. 'జాయాయాదంభావజంభావౌ వా నిపాత్యేతేపత్యౌ' అనువార్తికమువల్ల జాయాశబ్దమునకు దం జం అనునాదేశము, "దంపతి జంపతీ జాయాపతీ" యని అ. అంబులుదేరన్ = నీళ్లు దెచ్చెడునిమిత్తమై, క. 'గురువులు గురులనఁ గొల్తురు, గురువులచేగురులకొఱకు గురువులవలనన్, గురులకు భక్తి దనర్చును, గురువులయందుండు సకలగుణములు నెపుడున్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణియం దుదాహరించినవి గనుక, అంబువులు+అంబు లని రెండువిధములఁ జెప్పవచ్చును. వెయ్యంబుమీఱ, అనిచిన = అంపిన, తత్ప్రియతనయుండు = ఆ మునిపుత్త్రుఁడు, అవారితకారుణ్యుఁడై పూనికలశము, అంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు = నీళ్లుముంచెడుధ్వనిని, భుగ్నహృదయుఁ డగుచున్ = సరళము గాని మనస్సుకలవాఁడై, "ఆవిద్ధంకుటిలంభుగ్నం వేల్లితం వక్రమిత్యపి" అని

అ. విని, శిత = వాఁడియైన, శరవిశేష = శబ్దఘాతి యనెడు బాణవిశేషము యొక్క, అభిహతిన్ = ప్రేటుచేత, లసద్దృష్టి = మంచివివేకము, "దృష్టిర్జ్ఞానేక్షిదర్శనే" అని అ. నియతిన్=విధిచేత, 'భాగ్యంస్త్రీనియతిర్విధిః" అని అ. భ్రంగన్ = కొంచెపడఁగా, సారంగబుద్ధిఁజేసి = ఏనుఁగనెడిబుద్ధిచేత, "సారంగశ్చాతకే భృంగే కురంగేచ మతంగజే"అని అ. ఆఘునున్ = ఆమునిపుత్త్రుని, త్రెళ్ళనేసెను.

భా. పుడమిఱేఁడు = పాండురాజు, ఈరీతిఁగడఁగి, ఇంక భిన్నాన్వయము, డెందము, మృగ=మృగదంపతులయొక్క, వ్యాపార=రతివ్యాపారము వంటి, ఖేలనము = క్రీడను, "మృగీచ మృగశ్చ మృగౌ పుమాన్ స్త్రియా" మ్మనుసూత్రమున నేకశేషము "మృగయోర్వ్యాపారః మృగవ్యాపారః" అని సమాసము అభిలషింపఁగా, తారు = తాము, ఆ. 'ఒత్తు నక్షరములు నొనరంగ జణలుగ్ఘ్రి, శషసహాలునిరూఢి జడ్డగాని, ళాను నచ్చతెనుఁగులను దీర్ఘముల మీఁద, బండిరాలు లేదు పద్మనాభ'యని వెల్లంకికులశ్రేష్ఠుఁడైనతాతంభట్టుగారు కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినారు గనుక తారు సంచరించెడునను దిక్కునను రేఫమే. మృగంబుల = మృగములయొక్క, కైవడిన్=రీతిచే, అసమాస్త్రకర్మకలనన్=మన్మథవ్యాపారాసక్తిచేత, కలిఃకామధేనువన్నారు గనుక, తనరు = ఒప్పునట్టి, చొక్కపురాణన్ = మంచియనురాగముచేత, రాగశబ్దమునకు రాణ యనునది మాగధిరూపము, మునిదంపతులు, తమకంబులుదేరన్ = తమిపుట్టఁగా, నెయ్యంబు = నెనరు, మీఱ ననిచిన, తల్ప్రియతన = ఆవిహారమందలి తాత్పర్యముచేతనే, ఉండఁగా, పుడమిఱేఁడు వారితకారుణ్యుఁడై యని యన్వయము. పూని = లక్ష్యముచేసికొని యనుట, కలశమంబు = కలిగిన శాంతినంతటిని, మగ్నముగఁ జేయుచున్ = అడఁచుచును, అపుడు, వినిశిత = మిక్కిలిఁ దీక్ష్ణమైన. శరవిశేషముయొక్క యభిహతిచేత, సద్దృష్టి = వివేకుల యొక్క, నియతి నియమము, వృద్ధాచార మనుట, భ్రంగన్ = తప్పఁగా, సారంగబుద్ధిఁ జేసి = లేళ్ళనెడిబుద్ధిచేత, ఆఘునులఁ ద్రెళ్ళనేసె నని యన్వయము.

వ. ఇ ట్లేసిన. 21

క. వాలంపతాకునకు ధృతి
ప్రీలఁగ హా తాత యనుచు వెలువడుతన్మ
ర్త్యాలాపమునకు నాజన
పాలకులో త్తంసుగుండె భగ్నునఁ గలఁగెన్. 22

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ఆధరణీపాలుఁడు తమ
సాధునియతికొమరునేఁడు సమసెనె యిట్లా
హా ధాత వ్రాత యని శర
బాధం గలఁగఁగను వారిపజ్జకుఁ జనియెన్. 23

రా. ఆధరణీపాలుఁడు=దశరథుఁడు, తమసాధునిన్=తమసానదియందు, "తటినీ హ్రాదినీధుని" అని అ. యతికొమరు = మునిపుత్త్రునియొక్క, ఏఁడు = ఏండ్లు, ఆయు వనుట, జాత్యేకవచనము క. 'రూకకు వేపోఁ కనఁగాఁ, బ్రాకట ముగ వృష్టి ప్రాణిభాగ్యం బనఁగా, లోకమున నాఁడుదానికి, శ్రీకర మగు పొమ్ముసుష్వె సిగ్గె యనంగ' నని కవిలోకచింతామణియందు, నేఁడు అను చోటను నర్థబిందువున్నందుకు, ఉ. 'వాఁడి మయూఖముల్ గలుగువాఁ డప రాంబుధిఁ గ్రుంకె ధేనువుల్, నేఁ డిట వచ్చె నేకతను నిష్ఠమెయిన్ భవదగ్ని హోత్రముల్, పోఁడిగ వేల్వఁగాఁ బడియెఁ బ్రొద్దును బోయెఁ గచుండు నింటికిన్, రాఁడు వనంబులోన మృగరాక్షసపన్నగబాధ నొందెనో' యని నన్నయభట్టప్రయోగము, సమసెనే యని, వారిపజ్జకున్ = ఉదకసమీపమునకు, చనియెను.

భా. ఆధరణీపాలుఁడు = పాండురాజు, తమయొక్క, సాధు = లెస్సైన, నియతి=భాగ్యముయొక్క, కొమరునేఁడు, సమసెనె=సమసెఁగదా యని

ఖేదవాక్యము, అని శరబాధచేత. కలఁగఁగన్ = మునిదంపతులు తొట్రు పడఁగా, వారి యొక్క, పజ్జకున్ = సమీపమునకు, చనియెను.

క. చని తన్ముఖమునఁ దద్వ
ర్తనవిధ మంతయును విని ధరారమణుఁడు ద
త్తనుశర వేదనఁ గ్రమ్మఱి
తనుఁ బొదవినయ ట్లతివ్యథావిహ్వలుఁ డై. 24

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ఏనుం గనికర మరయక
పూనితిఁ గా కిట్టియెడలఁ బొసఁగునె యేయం
గానమె కాలనియమగతి
తో నావేట మునియుగము ద్రుంగించెఁ దుదన్. 25

రా. ఏనుంగని=గజమని, సీ. 'ఏనుంగు నెక్కి పెక్కేనుంగులిరుగడరాఁ బురవీథులఁ గ్రాలఁ గలదె' అని సోమయాజి. కరము = మిక్కిలి, అరయక= విచారింపక, పూనితిఁగాక, ఇట్టియెడన్ = ఈయాశ్రమభూములయందు, ఏయను, పొసఁగునె = యుక్తమా నా, అని కాకుస్వరము, కానమె = ఎఱుం గమా. "నృపతేరవధ్యోయన్యశకరో" అనునర్థము ననుట. కాలనియమగతితోన్ = కాలప్రేరణతోఁ గూడి, "లలాట లిఖితా రేఖా పరిమార్ష్టుం నశక్యతే" అని న్యాయము. మునియుగము = మునికుమారుని యాయుస్సును, నాను డువార్త, తుదన్ = వేఁటయగుసమయమున, త్రుంగించెను - క్రియ.

భా. ఏనున్ = నావంటివాఁడును, కని = ప్రత్యక్షముగఁజూచి, కర మరయక = చెయింగొంచింపక. ఇట్టియెడలన్ = ఈక్రీడాసమయములయందు, కనికర మరయక = దయలేక యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఏమను+కనికరమను దిక్కున సంధికి, క. 'వాంతములైన పదంబుల, పొంతం బైనున్న శబ్దముల కచటతపల్, దొంతిగ జడదబ లగున, య్యంతనకారంబునున్న యభినవదండీ'

ఆ నెడులక్షణములవల్లన కారపుఁబొల్లుబిందువై కకారముగ కార్యమైనతర్వాత, క. 'కుఱుచలతుది పొల్లులకును బిఱుఁద న్నిలకొన్నయట్టిబిందువులెల్ల, న్నెరయఁగ నూఁదుచుఁ దేలుచు, నొఱపై యిరుదెఱఁగు నెల్లుచుండుం గృతుల'నని యాంధ్ర భాషాభూషణమువలన నేనుఁ గని కర మనియుం నేనుం గనికరమనియుఁ జెప్ప వచ్చును, కానమె కాలని = అడవిమృగములని. యమగతితోన్ = యమప్రేర ణతోఁ గూడిన, నావేఁట, ముని = మునులయొక్క, యుగము = ద్వయమును, అనఁగా మునిదంపతులను, యుగం యుగ్మే కృతాదిషు" అని అ. త్రుంగించెను.

వ. అని చింతించుచుండ. 26

చ. ఘనశర వేదనల్ బలియఁగా వనకుంభిని వ్రాలియున్న య
మ్మునియుగళంబు దొట్రుపడ ముంచితి నాతలిదండ్రులన్ మహా
ఘనదినిఁ కేమన న్నెఱయఁగా నని కన్నులవారివృద్ధులం
దనరఁ దపంప్రిచెప్పునకు ధార్మికుఁడాయన నమ్రవక్త్రుఁడై.

తా. వనకుంభిని = జలకలశియందు, కుంభిశబ్దమునకు 'ఉదస్యకుంభీరథ శాతకుంభజాః" అని నైషధము పదునాలుగవసర్గమునఁ బ్రయోగమున్నది గనుక, వ్రాలియున్న యమ్మునియుం, గళంబు=కంఠము, తొట్రుపడన్, దశరథు నితో నను మాట, నాతలిదండ్రులను, మహాఘనదినిన్=అధికదుఃఖ మనెడు నది యందు,ముంచితి = ముంచితివి. తెనుఁగునఁ బ్రథమమధ్య మోత్తమపురుషములకు నాంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'ఒరులకు నెనయు నె నిరియుం నె, దిరికిఁ దికారంబు తిరియఁ జెల్లమువనవుం, బరువడిఁ దినియును దిమియును, బోరయు నుభయవచనములకు భూతక్రియలన్." లక్ష్యము. క. పలికెను బలికి రనంగా బలికితి పలికితి రనంగఁ బలికితి నర్థిం, బలికితి మనఁగా నన్నియుం, నలవడఁగా వరుసతో నుదాహరణంబు'లని యేకవచనబహువచనములు చెప్పఁ బడినవి. ఇఁకను. ఏను-నేను. మనన్ = నిర్వహింపను, అని శ్లోకవాక్యము.

నెఱయన్ = మిక్కిలి, కానని కన్నులవారిని = అంధులను, వృద్ధులను, తలిదండ్రులను విశేషణములు, నను్ = నన్ను, తదంఘ్రిచేర్పు = వారి పాదములయొద్దఁ జేర్పుము, ధార్మికుఁడా = ఓయి విలుకాఁడా, ఇది వ్యంగ్యోక్తిచేత సంబోధనము. అనన్ = ఇటనఁగా, నమ్రవక్త్రుఁడై, విని యని ముందరి కన్వయము, ధర్మశబ్దము ధనుర్వాచకమైనందుకు "ధర్మః పుణ్యేయమే న్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయామహింసాయాం చాపేచోపనిషద్యపి" అని. వి.

భా. ఘనశరములవలన నైనవేదనలు బలియఁగా, వనకుంభినిన్ = వనభూమియందు, "గౌరిలాకుంభినీక్షమా" అని అ. మునియుఁగళంబుతోఁ ట్రుపడఁగా, పాండురాజునకొనుమాట, ఆతలిదండ్రులను, మహాఘ = అధికదుఃఖమనెడి, నదిన్ = వైతరణియందు, "అంహోదుఃఖవ్యసనేష్వఘమ్" అని అ. ముంచితిని, ఇఁక కేమనన్ = ఇంకననఁ బోవునది యెద్దిగనుక, అని, కన్నులవారి = కన్నీరు, వృద్ధులం దనరన్ = పరంపరలౌచు నుండఁగా, తదంఘ్రిచేర్పునన్ = వారి పాదములయొద్ద, ధార్మికుఁడు=ధర్మాత్ముఁడైన "ధర్మేణ జయతీతి ధార్మిక" అని "తేన దీవ్యతి జయతి జితమ్" అనుసూత్రమున ఠక్ప్రత్యయాంతము. ఆయన=పాండురాజు, అప్పన చేసెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

క. విని యతనిం దనపై నిడు
కొని యేఁగినియమికిఁ దగని ఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ
నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పన సేసెన్. 28

రా. విని. అతనిన్ =మునిపుత్త్రుని, తనపైనిడుకొని;ఏఁగి=వృద్ధులయొద్దకుఁ బోయి, వారితోడ దశరథుఁ డనెడుమాట, నియమికిన్ =మునీశ్వరునికి, తగని, ఆర్తి=పీడను, ఒనర్చినవాఁడను, మీకుదండ్యుఁడ నని తెలుపుచు, వారికిన్ = మునిదంపతులకు, అతని నప్పనచేసె నని యన్వయము.

భా. వినియతనిందన = మిక్కిలి నియతమైన యపకీర్తినే, పైనిడుకొని, పాండురాజు మునితో సమమాట, ఏక = నేను, కినియమికిక = కోపింపమికి, మీరు క్షమించుట కనుట, తగని, కడమసమము. తనుక =తన్నుఁ, అప్పన చేసెను.

తే. చేసి మనుజేశ్వరుండు తచ్ఛాపనమున
నాత్మశరసముత్పాటన మాచరించె
దానఁబట్టి ప్రాణంబు లెంతయుఁ జలింప
నసుతతోగ్రార్తి కోర్వక యతివరుండు. 29

రా. దానక = దశరథుఁడు బాణముఁదీయుటవల్ల, పట్టి = కుమారుని యొక్క, ప్రాణంబులు చలింపక = పోఁగా, అసుతతా = అపుత్త్రకత్వము చేతనైన, కడమ సమానార్థము.

భా. దానఁబట్టి = పాండురాజు తాను బాణముఁ దీయుటఁబట్టి, ప్రాణంబులు, చలింపక = తొట్రుపడఁగా, అసు = ప్రాణములయొక్క, తత = విస్తృతమైన, ఉగ్రార్తికి నోర్వక యతివరుండు, ముందర నసెడుమాట.

ఆ. కాంతతోడఁ గూడఁ గాన ని ట్టటు చన
లేనియీయవస్థ వూనియున్న
మాకుమాఱు ప్రాపు వోకార్చె నేఁడు నీ
దైన ప్రోఢిమహిమ భానుకులుఁడ. 30

రా. కాంతతోడఁగూడఁగానను, ఋషిదంపతు లంధులు గనుక, ఇట్టటు చన, లేనియీయవస్థక = వార్ధకమును, పూనియున్న మా = మాయొక్క, కుమారుప్రాపును, నీదైనప్రోఢిమహిమ పోకార్చెను, భానుకులుఁడ, సంబుద్ధి.

భా. కానక =అడవియందు, కాంతతోడఁగూడ, ఈయవస్థ = రతిని, పూనియున్నమాకు, మారుప్రాపు = మన్మథానందమును, నీదైనప్రోఢిమపోకార్చెను, హిమభామకులుఁడ = చంద్రవంశపురాజా! "భానూరశ్మి దివాకరా" అని ఆ. ఇది వ్యాజనిందాలంకారము.

ఆ. ఎందు వేఁటరాశె యితరు లేమనసుతో
దారసంగసుఖముఁ దప్పఁ ద్రోచి
తకట పాండురాజ యశ మెన్నవైతతి
క్రూరదశరథేశ కులము రోయ. 31

రా. ఏమనక = అం నేమున్నది, సుత=కుమారునివల్లనైన, ఉదారమైన సంగసుఖమును దప్పఁద్రోచితివి, పాండుర=శుభ్రమైన, అజునియొక్క యశమును, అతిక్రూర, దశరథేశ, సంబుద్ధులు, ఎన్నవైతివి, అజుఁకీర్తికిఁ గొదవ తెచ్చితి వనుట.

భా. ఏమనసుతో, దార=భార్యయొక్క,సంగసుఖముఁ దప్పఁద్రోచితివి, క్రూరదశక = క్రౌర్యముచేత, రథేశ = అతిరథులైన, రాజులయొక్క, కులము, రోయక = రోయునట్టుగా, యశమును, ఓరాజా ! ఎన్నవైతివి.

వ. అని యమ్మునీశ్వరుండు. 32

తే. నిజశరీర మె ట్లట్ల యానృపుని మేను
నాత్మజాయాసమాగతం బైనయపుడ
ప్రాణములు వాయునట్లుగాఁ బరమశోక
వశత శపియించి మృతి వొందె వనితతోడ. 33

రా. ఆత్మజ=కుమారునియొక్క, ఆయాసము=సంకటము. ఆగతంబైన.

భా. ఆత్మజాయా = నిజభార్యలతోఁగూడ, సమాగతంబైనయపుడ = సంయోగమైన యపుడే, సమాగతశబ్దము భావార్థమందుఁ గ్తప్రత్యయాంతము.
కడమ యేకార్థము

మ. యతి యెంతేఁ దనయార్తిఁ జేడ్వడినవాఁ
డై యాత్మజాయాసమా

గత మైనప్పుడ మేనుఁ బాయు ముని య
  ల్కన్నన్ను శాపించె సం
తతి లేకుండెడిచోఁ దదాశ మిగులం
  దాఁ బోవు వెట్లేనియుఁన్
ధృతిమై నోర్వఁగ వచ్చు నామదికిఁ జిం
  తింపంగ నం చెన్నుచున్. 34

రా. తనయునియొక్క, ఆర్తి, ఆత్మజ=పుత్త్రునియొక్క, ఆయాసము = శోకము, తదాశ = సంతానాపేక్ష, మిగులన్ = పూర్ణమైనను, తాఁబోవుట, ఎట్లేనియుఁన్ = ఎట్లైనను, నామదికిఁ జింతింప నోర్వవచ్చును. కడమ సులభము.

భా. యతి = ముని, ఎంతేన్ = అధికమైన, తేనయార్తిన్ = తన జనకు. చేద్వడినవాఁడై = లోనై, ఆత్మజాయాసమాగతమైనప్పుడు = ఆత్మ భార్యాసంయోగమైన యపుడే - అని పూర్వోక్తానువాదము. మేను బాయు మని, శాపించెన్ = శపించెను. సంతతి లేకుండెడిచో, తదాశన్ = ఆసంయోగాపేక్షవల్లనే, తాఁబోవుట, మిగులన్ = మిక్కిలియు, మదికిన్ = మనస్సునకు, ధృతిమైన్ = ఎంతధైర్యము గలిగిన నను. ఓర్వఁగవచ్చునా? తాళరాదనికాకుధ్వని అంచున్, జనపతి యని మీఁదటిపద్యములోఁ గర్త. ఎన్నుచును.

క. జనపతి దానతివ్యథ
  మనస్కుఁడై యిట్టి దయ్యె మత్సుచరితవా
  ఘన యిఁక నేమని నిజపురి
  కిని జనియెద ననుచు నాత్మ కిల్బిషశంకన్. 35

రా. జనపతి = దశరథుఁడు, తాను, అనతివ్యథమనస్కుఁడై = అధిక వ్యథలేని మనస్సుగలవాఁడై, శాపము పుత్త్రహేతువాయెఁగనుక, మత్ =

నాయొక్క, సుచరితవాసన = జన్మాంతరసుకృతసంస్కారము. "వాసనా భావనా సంస్కారోనుభావాద్యనుస్మృతిః" అని అ. ఇట్టిదయ్యెన్, శాపమై ఫలించె ననుట. ఇఁక నేమి = ఇంకవిచారమునకు నిమిత్తమేమి, అని = ఈలాగున తెంచుకొని, నిజపురికిన్ = అయోధ్యకు, చని = పోయినవాఁడై, ఎదన్ = మనస్సునందు, ననుచు = చిగుర్చునట్టి, అభివృద్ధియగునది యనుట. అర్థాంతరము. ఇంక నేను, మని = కృతార్థుఁడనై, నిజపురికిన్ = అయోధ్యకు చనియెద ననుచు, ఆత్మ = తనయొక్క, కిల్బిషశంకన్ = పాపభీతిచేత, దానంబుచేసె నని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. జనపతి = పాండురాజు, దానన్ = అయెన్నికచేత, అతివ్యథ మనస్కుఁడై = అధికవ్యథ గలమనస్సు గలవాఁడై, ఇఁక నేమని, నిజపురికిన్= హస్తినగరమునకు, చనియెద ననుచున్. కడమ సమము.

క. గణనాతీతము లగుగో
గణములు వేదండఘోటకస్తోమములున్
మణులు ధనధాన్యములు బ్రా
హ్మణులకు దానంబు సేసె నాతఁడు మఱియున్. 36

రెంటికి సమము; సులభము. ఇఁక నాల్గుపద్యములకుఁ గుళకము.

తే. తనకుఁ గలభూషణాదిసద్వస్తుజాల
మగ్రజాయత్తముగఁ జేసి యంచితనయ
బలలసద్వర్తనలవనీస్థలిని జూడఁ
జాల నని వారితో దయార్థ్రయత మెఱయ. 37

తే. మనవియు క్తిలెఱుంగు మీా కనిన దడవి
నవయ నేటికి మనకరినగరమునకు
నరుగుఁ డని పెదముదుసళ్లు నునుఁగులాడ
వెరవరులు గనికరముతోఁ బెరసి కొలువ, 38

క. మానవతులారహితస
త్త్వానుగతిన్ గాంతిఁ బసరి యతినైపుణ్య
శ్రీనెరయ నాత్మసామ్రా
జ్యానుభవము పూనె దయ జనావళి మెచ్చన్. 39

క. అనిభృతదాక్షిణ్యుం డై
తనయాలోకనవిదూరతకుఁ గుందు నిజాం
గనలం గూడి యవని నా
ఘనుఁడు నడపెఁ బెంపు మీఱఁగా మునిచర్యల్. 40

ఆనాల్గుపద్యములకు రాఘవార్థము: తనకుఁగల, అగ్రజాయత్తముగన్ = బ్రాహ్మణాధీనముగా 'ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబాః' అని అ. అంచిత = అర్హములైన, నయబలములచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్న, వర్తనలు, అనివారితమైన, ఉదయ = అభ్యుదయముయొక్క, ఆశ్రయతన్ = ఆశ్రయత్వముచేత, అవనీస్థలిని మెఱయఁగాను. ౧. మంత్రులవాక్యము. మనవి = విన్నపము, యుక్తితెఱఁగు = యుక్తిమార్గము, మనవి చెప్పికొనునేర్పరియుఁ జెప్పవచ్చును. మీఁకనినది, అరి = శత్రుఁడైన దశరథునియొక్క, నగరమునకున్ = పట్టణమునకు, అరుగుఁడని, పెదముసళ్ళును నసుఁగులును, ఆడన్ = చెప్పఁగా, వెరవు = వారుచెప్పినబుద్ధిని, కని, అరులు = శత్రువులు, కరములోన్ = కప్పముతోఁగూడ, 'భాగధేయః కరో బలిః,' అని అ. కొలువఁగాను. ౨. మానవతులా = ఇతర పురుషసామ్యముతోడ, రహితమైన, సత్త్వ = బలముయొక్క, అనుగతిన్ = యోగముచేత, అతినైపుణ్య = అధికనిపుణత్వముయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, నెరయ దయను జనావళి మెచ్చఁగా, ఆత్మ = తనయొక్క, సామ్రాజ్యానుభవమును, పూనెన్ = వహించెను. ౩. అనిభృత = గూఢముగాని, దాక్షిణ్యుండై = దక్షిణనాయకత్వము గలవాఁడై, క. 'పెక్కండ్ర సతులయందును, జక్కనిమొగమాట మొక్కచందముగాఁ బెం, పెక్కిన

దక్షిణనాయకుఁ, డక్కజముగఁ దెలియవలయు నార్యులు ప్రీతిన్' అని కావ్యాలంకారచూడామణి. తనయ = కుమారులయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకుఁ గుందు, నిజాంగనలన్ = కౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రలను, కూడి, అవనిన్ = భూమియందు, అఘనుఁడు = అలాగునఁ బ్రసిద్ధుఁడైన దశరథుఁడు కామునిచర్యల్ = మన్మథక్రీడలను, పెంపుమీఱ నడపెను. ౪.

ఆనాల్గుపద్యములకు భారతార్థము. భూషణాదిసద్వస్తుజాలమును, అగ్రజ = జ్యేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రునకు, ఆయత్తముగన్ = అధీనమగునట్లుగా, "అధీనో నిఘ్న ఆయత్తః" అని అ. చేసి, అంచి = అంపి, సద్వర్తనలన్ = మంచినడకలు గలవారైన తన యబలలన్ = కుంతీమాద్రులను, వనీస్థలియందుఁ జూడఁ జాల నని, వారితోన్, దయాశ్రయత = కృపాస్పదత్వము, మెఱయఁగా, అనుమాట. ౧. మనవియుక్తి తెఱంగు. మీ కనినది = మీ రెఱిఁగినది. అడవి నవయ నేటికి మన, కరినగరమునకున్ = హస్తినగరమునకు, అరుగుఁడు, ముదుసళ్లును = పెద్దలును, అనుఁగులు = ఆప్తులును, అడన్ = ఆపట్టణమందు, వెరవరులును గనికరముతో, గొలువన్ = కొలుచునట్టుగా, అని పెదన్ = అంపెను. అరుగుఁడని క్రిందటికన్వయము. ౨. మానవతులార సంబోధనము. హితవైన సత్త్వగుణముయొక్క, అనుగతిన్ = అవృత్తిచేత, యతినై = తపస్వినై, పుణ్యములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, నెరయన్ = ప్రకాశించునట్టుగా - శ్రీశబ్దముమీఁద దెనుఁగునఁగూడ దీర్ఘమున్నందుకు, క. 'స్త్రీలింగశబ్దవితతికి, నోలిం దుది దీర్ఘముడుప నుండును దెనుఁగై, శ్రీలదియే కాత్తరశ, బ్దాలి విసర్జించి నిర్జితాసురకృష్ణా' యని కవిలోకచింతామణి. ఆత్మబ్రహ్మమనెడి, సామ్రాజ్యముయొక్క, అనుభవమును బూనెదను, యజన = యజ్ఞములయొక్క, ఆవళిన్ = పఙ్క్తిని, మెచ్చెను. ౩. అని ఇటు, భృతదాక్షిణ్యుండై, తనయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకున్ = చూడకుండుటకు, కుందుచున్న నిజాంగనలను, కూడియ=కూడుకొనియే, వనిని, అఘనుఁడు = పాండురాజు, మునిచర్యలను బెంపు మీఱఁగా నడపెను. ౪.

చ. అకలుషయౌవనస్థదశ
 యంతయుఁ దా నడపెన్ నృలోకపా
లకుఁడు శఠాంతరంగరిపు
 లన్ నెఱియం బొలియింపుచున్ సమా
ధికరహితాత్మవర్తన న
 తిస్థిరుఁడై ప్రణిధిప్రయుక్తిఁ బా
యక యెపుడుం బ్రధానపురు
 షాంతరవర్తన నాకళింపుచున్. 41

రా. నృలోకపాలకుఁడు = దశరథుఁడు, శఠ = కఠోరములైన, 'నికృతస్త్వనృజుశ్శఠః' అని అ. క్రోధగుణగ్రస్తములైనవి యనుట. అంతరంగములఁ గలశత్రువులను, క్రోధగుణములకు మనుస్మృతియందు, 'పైశున్యం సాహసంద్రోహ మీర్ష్యాసూయార్థదూషణమ్, వాగ్దండనంచ పారుష్యం క్రోధజోపిగుణోష్టధా' అని అ. నెఱియం బొలియింపుచున్ = లెస్సగా నిగ్రహించుచు, 'అగ్నిశ్శేషం ఋణాచ్ఛేషం శత్రోశ్శేషం నశేషయే' త్తను నియతివలన, అర్థాంతరము. శఠ = నిగ్రహమునకురాని, అంతరంగ = హృదయమువల్లనైన రిపులను = వ్యసనరూపములయినశత్రువుల ననుట. 'స్త్రీద్యూతమృగయాపానవాక్పారుష్యార్థదూషణమ్, వాగ్దండనంచ సప్తైతే వ్యసనాని విదుర్బుధాః" అని గ్రంథాంతరము. 'మృగయాక్షౌదివాస్వాపః పరీవాదః స్త్రియోమదః, తౌర్యత్రికం వృథాట్యాచ కామజాదశధాగుణాః' అని కామందకము. నెఱియం బొలియింపుచున్ = పెంచకుండఁ జెఱచుచును, 'ఆత్మానమేవ ప్రథమం వినయేనోపపాదయేత్, తతోమాత్యాం స్తతో భృత్యాం స్తతఃపుత్రాం స్తతః ప్రజాః' అని నీతిసారము. 'వినేయోహీంద్రియ జయస్తద్యుక్తశ్శాస్త్రమర్హతి' అని రామాయణము. సమాధిక = సములతోడను నధికులతోడను రహితుఁడైన, ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులచేత నందఱిని బోఁబడవఁడఁచి సర్వాధికుఁడైన యనుట. ఆత్మ = తనయొక్క, వర్తనన్ =

రాజధర్మముచేత, 'న్యాయేనార్జనమర్థస్య రక్షాసంవర్ధనంతథా, సత్పాత్రప్రతి పత్తిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధ' మ్మని కామందకము. అతిస్థిరుఁడై = ఉత్కృష్టుఁడై, అర్థాంతరము. సమాధిక రహిత = సాధారణమైన, ఆత్మ = శరీరము యొక్క, వర్తనన్ = స్థితిచేత, అతి స్థిరుఁడై = స్థైర్యగుణముగలవాఁడై, 'షణ్ణవత్యంగుళోత్సేధో యఃపుమాన్ సదివౌకసః, ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చనృపతేఃస్థిరః' అనియు లక్షణశాస్త్రము. ప్రణిధి = గూఢచారుల యొక్క, 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చారే' అని అ యుక్తిన్ = అంపుటచేత, ప్రధానపురుష = పురోహితమంత్రిపుత్రజ్ఞాని దండనాయకులయొక్క, 'పురోహితామాత్య కుమారకుల్యసేనాప్రణేతార ఇతి ప్రధానాః' అని కామందకము అంతరవర్తనన్=అంతరంగవృత్తాంతమును, ఆకలింపుచున్ = తెలిసి కొంచును, 'చరాన్ ప్రచారయేదర్థే హ్యాత్మనశ్చ పరస్యచ, పాషండాదీన విజ్ఞాతా నన్యోన్యమితరైరపి' అని నీతిసారము. అర్థాంతరము. ప్రణిధి = గూఢ చారులయొక్క, ప్రయుక్తిన్ = వాక్యమును, పాయక = అతిక్రమింపక, ఎపుడును, ప్రధానపురుష = పెద్దమంత్రితోడ నగు. 'ప్రధానంస్యా న్మహా మాత్యే ప్రకృతౌ పరమాత్మని' అని వి. అంతరవర్తనన్ = ఆప్తాలోచనను, ఆకలించుచున్ = చేయుచును, 'సదానుకూలేషు హి కుర్వతే రతిం నృపేష్వ మాత్యేషుచ సర్వసంపదః' అని భారవి. అకలుష = దోషములేని, యౌవనస్థ = ప్రాయపువానియొక్క, దశ = అవస్థను, విహారముల ననుట. ధర్మార్థకామ ములను బ్రాతర్మధ్యాహ్న సాయంకాలములయందు నాచరించుట ధర్మమే కనుక నకలుషపదము ప్రయోగించినాఁడు. ధర్మార్థకామాః కాలేషు త్రిషు యేన స్వనుష్ఠితాః' అని బ్రహ్మాండపురాణము అర్థాంతరము. యౌవనస్థ = జవ్వనమందుఁ గలిగియున్న, దశ = అవస్థను, బహువిధరతిప్రసంగము ననుట. 'దశావస్థానేకధా' అని అ. అంతయున్ = లెస్సగా, నడపెను. జాతి స్వభావగుణదేశజధర్మచేష్టా భావేంగితేషు వికలోరతితంత్రమూఢః, లబ్ధ్వాపిహి

స్ఖలతి యావతమంగనా నాం ॥ నారికేళఫలమాప్య కపిః కరోతి” అని రతిరహస్యమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక.

టీ. నృలోకపాలకుఁడు = పాండురాజు, శతములైన, అంతరంగ రిపులన్ = కామక్రోధలోభమోహ మదమాత్సర్యము లనెడు నరిషడ్వర్గమును, నెఱయం బొలియింపఁ జూచుచున్, సమాధి = ఏకాగ్రధ్యానమును, కర = చేయుచున్నవాఁడై, హిత = ఇంపైన, ఆత్మ = మనస్సుయొక్క, వర్తనన్ = వ్యాపారముచేత, 'సమాధిర్నియమే ధ్యానే వివాకేచ సమర్థనే' అని వి. అతిస్థిరుఁడై = చాంచల్యము లేనివాఁడై, 'పూజాకోటిసమం స్తోత్రం స్తోత్రకోటిసమో జపః, జపకోటి సమం ధ్యానం ధ్యానకోటిసమోలయః' అని యోగశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినది గనుక, ప్రణిధి = ప్రార్థనారూపములైన దేవతా స్తోత్రములయొక్క, ప్రయుక్తిన్ = సమ్యగ్విచారమును, పాయక = శ్రవణ మనన నిధిధ్యాసనములతర్వాత బ్రహ్మసాక్షాత్కార మని వేదాంతమతసిద్ధాంతము గనుక, ప్రధాన = ప్రకృతియొక్కయు, 'ప్రధానం ప్రకృతి స్త్రియామ్' అని అ. పురుష = పరమాత్మయొక్కయు. 'పురుషావాత్మమానవౌ' అని అ. అంతరవర్తనన్ = భిన్నమైన యునికిని, 'అంతర మవకాశావధిపరిధానాంతర్ధి భేదతాదర్థ్యే' అని అ. ఆకలించుచున్ = నిర్గుణబ్రహ్మోపాసన చేయుచును, అకలుషయా = పరిశుద్ధియైన, వనస్థదశ = వానప్రస్థవృత్తిని, అంతయున్ = సాంగముగా, నడపెను

వ. ప్రవర్తిల్లువాఁ డెందు ననపత్యులకు గతి లేదని మహామునులవలన వినుచుండుం గావున నక్కొఱంతదీర్చుకొనలేమికిం జింతాక్రాంతుఁడై యొక్కనాఁ డమ్మహీకాంతుండు దనయగ్రభాగంబున. 42

రెంటికి సరి. సులభము.

చ. తనరునిజాన్వవాయగురుధర్మదవృత్తి నరుంధతీసువా
సినివరుసన్నుతుల్ బుధవిశిష్టసభం గనునట్టిసద్గుణై
కనిధినిజాగ్రదారహితకార్యభరాత్మతనుండఁ జూచి యి
ట్లనియెఁ దనూజహీనతకు నాత్మ గరంబు భరంబు నొందఁగన్.

రా. నిజాన్వవాయగురుఁ = తమకులగురువైనవాని, ధర్మదవృత్తిన్ = ధర్మోపదేశముఁజేయువర్తనగలవాని, సన్నుతులు గనునట్టిసద్గుణైకనిధిని, అరుంధతీసువాసినియొక్క, వరున్=పతియైనవసిష్ఠుని, జాగ్రత్ = ప్రకాశింపుచున్నవై, అరహిత = లెస్సగా విడువఁబడిన, కార్యభర = ఇతరకార్యభారముగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, జాగ్రత్పద మాత్మకు విశేషణము. కడమ సులభము.

భా. నిజాన్వవాయ = నిజవంశమునకు 'వంశోన్వవాయస్సంతానః' అని అ. గురుధర్మద = అధికధర్మము నిచ్చునట్టి, వృత్తిన్ = వర్తనగలదాని, అరుంధతీసువాసినియొక్క, వరుసన్ = సామ్యమున, 'చిరంటీతుసువాసినీ' అని అ. బుధవిశిష్టసభయందు నుతులను గనునట్టి, సద్గుణైకనిధిన్ = మంచిగుణములకు ముఖ్యాశ్రయమైనదాని, నిజాగ్రదారన్=కులిని, హిత = ఇంపైన కార్యభర = వ్రతాచరణాద్యుత్కృష్టప్రయోజనములుగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలదౌటచేత, ఉండఁగాఁజూచి, తనూజహీనతకున్ = పుత్త్రులు లేమికి, ఆత్మ= తనబుద్ధి, భరంబునొందఁగన్ = కుందుచుండఁగా, ఇ ట్లనియెను, క్రిందటివచనములోని మహీకాంతుఁడు కర్త.

చ. పొదలితి రాజ్యభోగములఁ బూనితి దిగ్విజయోన్నతిం గడున్
వదలక దానధర్మముఖవర్తనలుం దగునట్లు సల్పితిం
బది నవి యేమి చెప్ప నతిదుఃఖకరంబుగ నిట్లు పుత్త్రసం
పద కెడ యైతి నీదయసమగ్రత యాపరిపాటి యే మనన్.44

రా. సీదయయొక్క-సమగ్రత.

భా. సీదు, అయ = భాగ్యముయొక్క, కడమ యేకార్థము.

క. చెలువమరుధర్మమునఁ బు
త్రలలామముఁ బడయ లేమిఁ దాపసనాథా
కులహృద్వర్తన మగునా
కలుషపుజీవనముకంటెఁ గష్టము గలదే. 45

రా. చెలువమరు = ఒప్పిదమగు, తాపసనాథా-సంబుద్ధి, కులహృద్వర్తనమగు = వంశనాశక మైనవృత్తిగల.

భా. చెలువ - సంబుద్ధి, మరుధర్మమునన్ = రతిచేత, పుత్రలలామము=సుపుత్త్రుని, పడయలేమిచేతఁ దాపముతోడ, సనాథ = కూడినదై, ఆకులమునైన, హృద్వర్తనమగు=మనోవ్యాపారముగలదైన, కడమ సులభము.

సీ. కులవర్ధనుం డగుకొడుకుఁ గానియట్టి
లాఘవాస్పదునియాలయము లయము
సిరులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయని
ఘనకలుషాత్ముజీవనము వనము
పితరులఋణము దీర్చెడుసూనుఁ జెందని
దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్ము త్రమ్ము
రహిఁ నిహపరసుఖప్రదుఁ బుత్త్రు నెత్తని
వరపుణ్యహీనుభవమ్ము వమ్ము
తే. పలుపలుకు లేల నిఖిలము ఖిలము సూవె
యాత్మజులు లేనివారి కోయతివరమణి
తర మె యనపత్యువైవర్ణ్య మరయ నతని
యఖిలమును నిట్లు మఃఖవర్ణహానిఁ జెంద. 46

టీ. ఓయతివరమణి = బ్రహ్మశ్రేష్ఠుఁడా, అనపత్య = అపుత్త్రకని యొక్క, వైవర్ణ్యమును, అరయఁదరమె = ఎంచఁదరమా, అతనియఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానిఁ జెందన్ = అఖిలమునకు ముఖవర్ణహాని-యనఁగానతనిసంబంధములైనయఖిలశబ్దములకును మొదలివర్ణముపోయి కడమ నిలుచుట, అఖిలమునకును నకారముపోయి ఖిలమనెడుపదము నిలుచునట్లు, ఆలయము జీవనము గోత్రమ్ము భవమ్మనుపదములు నాలుగింటికి నిదే నియమము.

భా. ఓయతివ రమణి సంబుద్ధులు.

శా. వేయుం జెప్పెడి దేమి మౌనివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటం
జేయన్ రాదు పితౄణమోక్షము సుతశ్రీఁదక్కఁ దత్ప్రాప్తికిన్
ధీయుక్తింగన నొందుత్రోవ గలదే నిన్ వేఁడెదన్ దేవర [లన్.
న్న్యాయం బొప్ప ఘటింపు నాకురుకులం బవ్యాహతిన్ వృత్తి

టీ. మౌనివర = సంబుద్ధి, దేవరను వేఁడెదను, న్యాయంబొప్పన్ = ధర్మమార్గమున, ఉరుకులంబు = ఘనమైనవంశము. అవ్యాహతిన్వృత్తిలన్ = చెడరకవర్తిలునట్టుగా, తత్ప్రాప్తికి నొందుత్రోవ, కలదే నిన్ = కలిగినట్టాయెనా, నాకు ఘటింపు మని యన్వయము. భారతార్థమందు దేవరన్న్యాయ మను దిక్కున, "అనచిచ" యనుసూత్రము వలన నకారమునకు ద్విత్వము వచ్చినది గనుక నీయర్థమందు దేవరన్ అని పైనకారంబు నిలువఁ జెప్పినాఁడు. స్వరభేదమైనను నక్షర మేకరీతి గనుక శ్లేషకుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. మౌనివరసద్వృత్తంబుచేనేమిటన్ = ఏమునివర్తనచేతను, పితౄణ = పితృఋణముయొక్క, "ఋతిసవర్ణేఋువా" అనుసూత్రముచే వికల్పమున సవర్ణదీర్ఘము. మోక్షము = మోచనమును, సుతశ్రీఁదక్కన్ = పుత్త్రలాభము వినాగా, "శోభాసంపత్తి పద్మాసులక్ష్మీశ్శ్రీః" అని శాశ్వతనిఘంటు. చేయన్ రాదు, తత్ప్రాప్తికిన్ = అపుత్త్రలాభమునకు, ఒందుత్రోవగలదు, ఏన్ = నేను,

నినువేఁడెదను, దేవరన్యాయంబొప్పన్ = దేవర న్యాయమువంటిన్యాయ మొప్పఁగా, నా=నాయొక్క, కురుకులంబు, అవ్యాహతి న్వర్తిలన్=ఎడ తెగకుండునట్లుగా, ఘటింపఁజేయుము.

క. అనవగతోనత రై పెం
పునఁ దనరుభవత్కృపావిభూతిఁ గనినయేఁ
దనయాపేక్షాదీనత
ననఘ యితరు నట్లు పొందు టర్హమె యకటా! 48

రా. అనవగత=తెలియఁబడని, ఊనత = అల్పత్వము గలది, భవత్ = నీయొక్క, కృపావిభూతిఁ గనినయేను, తనయాపేక్షా = పుత్త్రులయందలి యపేక్షచేతనైన, దీనతన్ = దైన్యమును, ఇతరునట్లు = వింతవానిలాగున, పొందుటర్హమె, కాకుస్వరము.

భా. అనన్=ఇట్లనఁగా, నగతోన్=నగపుత్రోఁగూడ, నతరై = నమ్రయైనదై, కుంతియనుమాట, ఏను, తనయాపేక్షాదీనతచేత, ఇతరున్ = పరుని, అట్లు=నీవు చెప్పినప్రకారము, పొందు టర్హమె?

మ. ఎనయన్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై కాంతవ
ర్తనలంబర్వుచు నుర్వి మానవతులన్ ధన్యస్థితిన్ మించి యొ
ప్పినన న్నర్హమె యి ట్లనందనులయాభీలార్తిపాల్సేఁత పా
వన మానీశ్వర యింతకంటె నయశోవాదంబు లే దెన్నఁగన్.

రా. లోకగురువనెడు ప్రశస్తిగలనీయొక్క, ఇల్లాలనై కాంతవర్తనలన్=శీలాలనయొక్కయత్యంతవర్తనలచేత. "తీవ్రైకాంతనితాంతాని" అని అ. మానవతులన్=మనుష్యస్త్రీలను, మించి, ఇట్లు, అనందనులు=అపుత్త్రకులయొక్క, అభీలార్తి పాల్సేఁతయర్హమె, కాకుస్వరము, పావనమానీశ్వర సంబుద్ధులు, కడమ సమము. శీలాలన యనుదిక్కున నిల్లాలన యనివచ్చినందు

నకు, క. 'మొదమున నా ఈ డేలను, పదములతుద లూష్మ లుడుగఁ బైవర్ణ ముతో, నదుకునెడం గవియును దుది, గుదియఁగ మఱి జడ్డవ్రాలగుం బై వాల్లు' లని యాంధ్రభాషాభూషణమందు, వ. 'ఎనయక్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై' యనుదిక్కున క. 'తెలుఁగున యా గలుగదు దొలి, యిల యావలె నుండువర్ణ మేకార మగు' ననులక్షణమువల్ల నేత్వమే గనుక నికార మునకు యతి చెల్లెను.

భా. లోకములయందు, గురుప్రశస్తిగల = అతిప్రసిద్ధిగలిగిన, నీ యొక్క యిల్లాలనై, కాంత=మనోహరమైన, 'కాంతం మనోహరంరుచ్య' మని అ. వర్తనలచేత, ఉర్విక్=భూమియందుఁగల, మానవతులక్ = స్త్రీలను, మించియొప్పిననను నిట్టన, అర్హమె = న్యాయమా, ఈశ్వర-సంబుద్ధి, ఇంత కంటెక్ = పరపురుషసంగతికంటె, తనులయ = శరీరనాశనముచేతనైన, అభీ లార్తి=కష్టమైనపీడకు, "స్యాత్కష్టంకృచ్ఛ్రమాభీల" మని అ. పాల్సేత = అధీనముఁజేయుట. పావనమౌను, అటైనను, అయశోవాదంబు లేదు. "అపయ శోద్యస్తికింమృత్యునా" అనున్యాయమున జన్మహాని రాకుండును.

చ. అన నతఁ డిట్లనుం గలఁక నందఁగ నేటికిఁ దొల్లి యాక్రమం
బున ననపత్యులౌనృపులు పుత్త్రులఁ గానరె యెందఱేనిఁ బెం
పెనయ సుతేష్టిఁ జేసి నిను నే నియమించుచు నున్నవాఁడ నె
మ్మనమునఁ జింత దక్కు సుసమాహితవృత్తి నొనర్పుమవ్విధిన్.

రా. అనక్=దశరథుఁడిట్లనఁగా, అతఁడు=వసిష్ఠుఁడు, ఇట్లనును, సుతేష్టిఁ జేసి = పుత్త్రకామేష్టి నాచరించి.

భా. అనక్ = కుంతి యిట్లనఁగా, అతఁడు=పాండురాజు, ఇట్లనును. సుతేష్టిఁజేసి = పుత్త్రవాంఛచేత, "ఇష్టి ర్యాగేచ్ఛయోః" అని అ. కడమ సులభము.

క. అవినింద్యమతి వసుమతీ
ధవగుర్వాదేశమునను దా నెద్దానిన్
సవరించిన నది యిష్టము
నవిలంబత నొసఁగు సందియము వల దెందున్. 51

రా. అవినింద్యమతి-వసుమతీధవ-సంబుద్ధులు. గురువుయొక్క యాదేశమున, కడమ యేకార్థము.

భా. అతివ-సుమతీ-సంబుద్ధులు ధవ=భర్తయొక్క, గుర్వాదేశమునన్ = ఘనమైన యాజ్ఞచేత, తా నెద్దాని సవరించినను నది, అవినింద్యము=దూష్యము గానిది, ఇష్టమున్ = అభీష్టమును, ఒసఁగును.

వ. అదియు. 52

సీ. అలఘుపావనగుణోజ్జ్వలదృశ్యశృంగార
చిత మై సుపుత్త్రసంసిద్ధిఁ జేయుఁ
గావునఁ దత్కర్మకలనకు వరియింప
వలయునాతనిఁ దెచ్చువైపుఁ జూడు
మనుడుఁ బూర్వమున నేఁ గనినసుమంత్రోప
దేశ మొక్కటి యిప్డు దీని కొనరి
యున్నది మీతలం పొకటి పొల్లగునె పు
త్త్రేష్టికి వేల్పుల నే నిచటికి
తే. దానఁ దెత్తు నోయనఘ నా తండ్రి యాజ్ఞ
యతిశయమున సాకూదీశ్వరాంశ మవు త
పస్వివరునినుమాధవుబలె భజించి
కంటి నీమంత్రశక్తి నీగరిమ మెఱయ. 53

రా. అదియున్ = ఆయజ్ఞమును, అలఘు = అధికములైన, పావనములైనగణములచేత, ఉజ్జ్వలత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఋశ్యశృంగమునిచే

అరచితమై = చేయఁబడినదై, సుపుత్త్రసంసిద్ధిఁ జేయుఁగావునన్, తత్ =
ఆ యజ్ఞముయొక్క, కర్మకలనకున్ = ప్రయోగవిధికి, వరియింపవలయు
నాతనిన్ = వరియింపవలసిన ఋశ్యశృంగుని, తెచ్చు, వైపు = ఉపాయ
మును, చూడుము, అనుచున్ = వసిష్ఠుఁడిట్లన్నంత, దశరథుఁ డనుమాట,
సుమంత్ర = సుమంత్రుఁ డనుమంత్రియొక్క, "ధృష్టి ర్జయంతో విజయస్సి
ద్ధార్థో హ్యర్థసాధకః, అశోకో మంత్రపాలశ్చ సుమంత్రశ్చాష్టమంత్రిణః"
అని రామాయణమందు. ఉపదేశము = చెప్పినవాక్యము, దీనికిన్ =
మీవాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. "ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం వరయిష్యతి
ధర్మవిత్, యజ్ఞార్థం ప్రసవార్థం చ స్వర్గార్థం చ నరేశ్వరః" ఇటను సనత్కు
మారవాక్యమును సుమంత్రునివల్ల దశరథుఁడు విన్నాఁ డని రామాయణము
నందుఁ జెప్పియున్నది గనుక, దానన్ = మీతలఁపున, ఇచటికి వేల్పుల నేని, ఆజ్ఞ =
నీయాజ్ఞయొక్క, అతిశయమునఁ దెత్తును. ఓయనఘ-నా తండ్రీ - సంబుద్ధులు,
నిను, మాధవుబలెన్ = విష్ణువువలె, భజించి, నీమంత్రశక్తిచేత, ఈగరిమ =
ఈ పూజ్యత్వమును, మెఱయఁ గంటిని.

భా. అదియున్ = నేఁ జెప్పినప్రకారమును, అలఘుపావనగుణముల
చేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుదానా, సంబుద్ధి. దృశ్య = కంటి కింపైన,
శృంగారముచేత, చితమై = చేయఁబడ్డదై, సుపుత్త్రులయొక్క సంసిద్ధిని జేయుఁ
గావున, తత్కర్మకలనకున్ = ఆదేవరన్యాయవిధికి, వరియింపవలయునాతనిన్ =
వరియింపవలసినవాని, తెచ్చువైపుఁ జూడుము, అనుచున్ = పాండు
రాజిట్టు లనఁగా, కుంతి యనుమాట. పూర్వమున నేను, కనిన = తెలిసిన,
సుమంత్రోపదేశము = మంచిమంత్ర ముపదేశ మౌట. ఇపుడు, దీనికిన్ = మీ
వాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. పుత్త్రేష్టికి, వేల్పులన్ = దేవతలను, దానన్ =
ఆమంత్రమున, ఇచటికిఁ దెత్తును. ఓయనఘ - సంబుద్ధి. నాతండ్రీ = కుంతి
భోజునియొక్క, ఆజ్ఞయతిశయమునన్, సాక్షాదీశ్వరాంశ మవు = సాక్షా

రుద్రాంశమైన, తపస్వివరునిన్ = దుర్వాసుని, ఉమాధవుబలెభజించి యీ మంత్రశక్తిని గంటిని. ఈగరిమ=ఇట్లు దేవతలఁ దెచ్చెడుమహిమ, మెఱయన్ = వెలయఁగా, కంటి నని క్రిందటి కన్వయము.

వ. కావున. 54

క. అవితథసంకల్పధరా
దివిజాలలో నెట్టివారిఁ దెచ్చి వరింతున్
వివరింపవలయుఁ బుత్త్రే
ష్టివిధికి రప్పింతు మీరు చెప్పినయతనిన్. 55

రా. అవితథసంకల్ప - సంబుద్ధి, ధరాదివిజాలలోన్ = బ్రాహ్మణుల లోను, ఎట్టివారిఁదెచ్చి, వరింతున్ = యాగార్థము నియమింతును. వివరింప వలయుఁ, మీరుచెప్పినయతనిన్=ఋశ్యశృంగుని, పుత్త్రేష్టివిధికిన్, రప్పింతున్ = రప్పించెదను,

భా. అవితథసంకల్పధరా = సఫలమైనమనోరథమును వహించిన వాఁడా, సంబుద్ధి, దివిజాలలోన్ = దేవతలలోపల, పుత్త్రేష్టివిధికిన్ - పుత్త్రేచ్ఛా సిద్ధికి, మీరు చెప్పినయతని రప్పింతును.

చ. అనయముఁ దత్త్వబోధమున నంచితధర్మనిరూఢియందు స
త్యనియతిఁ బెద్ద యంద్రు విబుధావళిలోపల నమ్మహాత్ముఁ బా
వనగుణశాంతతో రుచిరవర్ణ్యనిసర్గమనః ప్రసాదుఁ డై
తనరెడువాని మంత్రవిధిదక్షమతిన్ భజియించి తేఁదగున్.

రా. అనయమున్ = ఎల్లప్పుడును, అమ్మహాత్మున్ = ఋశ్యశృంగుని, విబుధావళి లోపలన్=విద్వత్సమూహములోపల, పెద్దయంద్రు, మంత్రవిధుల యందు దక్షమతియైనవాని, రుచిర = మనోహరమునై, వర్ణ్య = వర్ణింపఁ దగిన, నిసర్గ = స్వభావముచేతనైన, 'స్వరూపంచ స్వభావశ్చనిసర్గశ్చ'

అని అ. మనఃప్రసాదుఁడై = మనఃప్రసన్నత గలవాఁడై, "ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా" అని అ. తనరెడువానిన్ = ఋశ్యశృంగుని, భజియించి = మనసు రాఁగొలిచి, శాంతతోన్ = శాంతాదేవితోఁగూడ, తేఁదగున్ = తోడ్తె వచ్చును.

భా. అనన్ = కుంతి యిట్లనఁగా, పాండురో జనుమాట, విబుధావళి లోపలన్ = దేవసంఘములోను, 'విబుధః పండితేదేవే' అని వి. యమున్ = యముని, మంత్రవిధి = మంత్రానుష్ఠానమందు, దక్ష = సమర్థమైన, మతిన్ = బుద్ధిచేత, భజియించి తేఁదగును.

క. అని నృపుఁడు భార్యతో నా
యనఁ దడయక తెచ్చి యాగమాచారముతోఁ
దనకుఁ దనూభవలాభం
బొనరం జేయుటకుఁ గడుఁ బ్రియోక్తులు పలికెన్. 57

రా. నృపుఁడు = దశరథుఁడు, భార్యతోన్ = శాంతతోఁగూడ, ఆయనన్ = ఋశ్యశృంగుని, తడయక = శీఘ్రమె, తెచ్చి, తనకుఁ దనూభవ లాభంబు, ఒనరన్ = కలుగునట్టుగా, ఆచారముతో యాగముఁ జేయుటకుఁ బ్రియోక్తులు పలికెను.

భా. అని = ఇట్లని, నృపుఁడు, ఆయనన్ = యముని, తడయక తెచ్చి, ఆగమాచారముతోన్ = దేవరన్యాయశాస్త్రవిధితోడ, తనకుఁ దనూభవలాభం బొనరం జేయుటకు, భార్యతోన్ = కుంతితోడ, కడుఁ బ్రియోక్తులు పలికెను.

వ. ఇట్లు నియమించి. 58

తే. ప్రతిపదంబును నిజపురోహితము తాను
శీలనమున సదీక్షావిశేషుఁ డగుచు
ననఘమతులైన మునులతో నాత్మ యోగ
మొకటి కొద లేకయుండఁ జేయుచును వేడ్క. 59

రా. ప్రతిపదంబును = అన్నిప్రయోజనములయందును, "పదం వ్యవసితత్రాణ స్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుషు" అని అ. నిజపురోహిత = వసిష్ఠునకు, మత = సమ్మతమైన, అనుశీలనమునన్ = అనువర్తనమున, సదీక్షావిశేషుఁడు = దీక్షావిశేషముతోఁ గూడినవాఁడు, అగుచు సాత్మయోగముఁ జేయుచు, ధరణిపుఁ డుండె నని ముందఱిపద్యమున కన్వయము.

భా. ప్రతిపదంబును=పల్కాఱును, నిజ=స్వకీయమైన, పురః=ఆముష్మికముఁ కొఱకు, హితమైన, మత = యోగముయొక్క, పురా=ఆదియందె, ఉపహిత మైన, మత = యోగమందలి సంకల్పముయొక్క యనియుఁ జెప్పవచ్చును. అనుశీలనమునన్ = పరిచయముచేత, సత్ = లెస్సైన, ఈక్షావిశేషుఁ డగుచున్ = జ్ఞానము గలవాఁడై, మునులతోఁగూడ, ఆత్మయోగము = బ్రహ్మోపాసిని, "ఆత్మాదేహామనో బ్రహ్మస్వభావధృతిబుద్ధిషు" అని. వి. చేయుచును.

చ. ధరణిపుఁ డుండె నంత బహుధామునిసన్నుహూయమానుఁ
పరమసమృద్ధిఁ బర్వెడువిభావసునందనురూపకాంతిని [డై
ర్భరుఁగొద లెల్లదూరముగఁబాయసభాజనగౌరవానమ [ధిన్.
త్కరు ఘను నొక్కనిం బ్రమదగౌరవ మొప్పఁగఁ గాంచి సన్ని

రా. ధరణిపుఁ డుండెను, బహుధా = బహుప్రకారములైన, మునుల యొక్క, సన్మను = శ్రేష్ఠమంత్రములచేత, హూయమానుఁడై = వేల్వఁ బడుచున్నవాఁడై, పరము సమృద్ధిఁ బర్వెడు = లెస్సగాఁ బ్రజ్వలించుచున్న, విభావసునందున్ = అగ్నియందు, "సూర్యవహ్నీ విభావసూ" అని అ. అనురూప = తగిన, కాంతిచేతన్, నిర్భరున్ = అధికుఁడైనవాని, కొదలెల్ల దూరముగన్ = కొదవలెల్లఁ దీఱఁగా, పాయస భాజన = పరమాన్న పాత్రముయొక్క, "భాజనం యోగ్య పాత్రయోః" అని వి. గౌరవభావము

చేత, ఆనమత్ = వంగుచున్న, కరయుగము గలవాని, ఒక్కనిన్ = ఒక దివ్యపురుషుని, కాంచి, అప్పు డాయార్యసభయుండె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. ధరణిపుఁడు = పాండురాజు, ఉండెన్ = ఈ పూర్వోక్త ప్రకారమున వర్తించు చుండెను, అంతన్, బహుధామునిన్ = అధికతేజస్సు గలవాని, "గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామాని" అని అ. సన్మను = ఘనమైన మంత్రముచేత, హూయమానుఁడై = పిలువఁబడ్డవాఁడై, పర్వేడు, విభావసు నందనున్ = సూర్యపుత్త్రుఁడైనయముని, రూపకాంతినిర్భరున్ = సౌందర్య తేజములచేత నధికుఁడైనవాని, కొదలు = కొదవలు, పాయన్=పోవునట్లుగా, సభాజన గౌరవ = సన్మానాతిశయముచే, "ఆనందనసభాజనే" అని అ. ఆనమత్ = వ్యావర్తి యగుచున్న, కరున్ = హస్తము గలవాని, ఫలి తార్థము ప్రేమాతిశయముచేత హస్తాభినయపూర్వకముగాఁ జేరఁ బిలుచు చున్నవాని ననుట, ఒక్కనిన్ = ఒంటిగా వచ్చినవాని, ఇవి యమునికి విశేషణములు. సన్నిధిన్ = సమీపమున, "సన్నిధి స్సన్నిధానేచ భవే దింద్రియగోచరే" యని వి. ప్రమదగౌరవము=సంతోషాధిక్యము, ఒప్పఁగా, కాంచి=చూచి, అప్పు డాయార్య యుండె నని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

తే. అప్పు డాయార్యసభ యాతతాద్భుత ప్ర
మోదమందాక్షవృత్తిఁ గేల్మోగిచి యుండె
నంత రారమ్ము మనుజపయజ్ఞఫలము
నొసఁగెదఁ గొను మని విభావసూద్భవుండు. 61

రా. ఆయార్యసభ, ఆతత = విస్తృతమైన, అద్భుత = ఆశ్చర్యము చేతను, ప్రమోద = సంతోషముచేతను, మంద = స్తిమితమైన, అక్షవృత్తిన్ =ఇంద్రియవ్యాపారముచేత, "అక్షోరథస్యావయవే పాచికేప్యక్షమింద్రియ" మని వి. కేల్మోగిచియుండెను, అంతన్, విభావసూద్భవుండు = ప్రాజాపత్య

పురుషుఁడు, మనుజప = నృపా, సంబుద్ధి. యజ్ఞ = పుత్రకామేష్టియొక్క, ఫలమును గొను మని యిచ్చె నని ముందరి పద్యమునందుఁ గ్రియ.

భా. అప్పుడు, ఆనూర్య = కుంతి, సభయాతతాద్భుతప్రమోద మందాక్షవృత్తిన్ = భయాశ్చర్యసంతోషలజ్జాచేష్టలతో సహితురాలై, కేల్మోగిచియుండెను, దేవతాకర్షణ మపచారమని భయమును మంత్రమాహాత్మ్యము వలన నాశ్చర్యమును సుపుత్త్రలాభమయ్యెడినని సంతోషమును బరపురుషుఁడు గదా యని సిగ్గును గలదై యుండెనని భావము. "మందాక్షం హ్రీ స్త్రపా వ్రీడా" అని అ. అంతన్, విభావసూద్భవుండు = సూర్యపుత్త్రుఁడు, యముఁడు, మనుజప = మంత్రజపమనెడు, యజ్ఞముయొక్క, ఫలమును = సంతానప్రాప్తి ననుట, కడమ సమము.

మ. నిరతిం బార్థివగేహినీజనులకున్ సేవింప ని మ్మిందువం
శరమాస్ఫూర్తికిఁ బట్టుఁగొమ్మ సకలక్ష్మాభారధుర్యుం బనన్
స్థిరమై మించుతనూజలాభ మొదవున్ నీకంచు నిచ్చెం గృపన్
వరముం బాయసమస్తకల్మషము దివ్యశ్రేష్ఠుఁ డత్యాదృతిన్.

రా. పార్థివ=సంబుద్ధి. గేహినీజనులకున్ = భార్యలకు, సేవింపన్ = భుజియింప, ఇమ్ము, ఇందున్ = పాయసమందు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = ప్రాజాపత్య పురుషుఁడు, వరమును=శ్రేష్ఠమునై, అస్తకల్మషము = నిష్కళంకమైన, పాయసమును నత్యాదృతిచేత నిచ్చెను, కడమ సరి.

భా. పార్థివగేహినీ=రాజపత్నీ, సంబుద్ధి. జనులకు సేవింపన్, ఇమ్ము=స్థానమైనది, ఇందువంశ = చంద్రవంశముయొక్క, రమాస్ఫూర్తికి, పట్టుఁగొమ్మ = అవలంబము, అనన్మించు తనూజలాభము నీకొదవునందు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = యముఁడు, సమస్తమైన, కల్మషము = విచారము, పాయక, వరమునిచ్చెను.

సీ. అట్లిచ్చి యతఁడు దా నంతర్హితుం డయ్యె
నది యెల్ల విని గాఢహర్షుఁ డగుచు
జనవరుండు నిజాగ్రసతికి సౌభాగ్యంపు
నడకల కేకయనందనకుఁ గ
రంబు గౌరవమహిమం బంచి తానంత
భావంబునం బర్వఁ బరమనియతి
మనుసుమిత్రకులసన్మానవతికి భవ్య
దౌహృదోదయనిమిత్తంబు లైన
ఆ. యాసగములలోన నరయరయవ్యగ్ర
బుద్ధిఁ గోర్కు లెల్లఁ బూరితముగ
నొసఁగఁ బనిచె నెంతయును దత్పరిగ్రహ
జనుల వారు నట్లు సలిపి రెలమి. 63

రా. జనవరుండు=దశరథుఁడు, ఐనిగాఢ = అత్యంతనిబిడమైన, హర్షము గలవాఁడగుచు, అదియెల్లన్ = ఆపాయసమంతయుఁ, నిజాగ్రసతికిన్=కౌసల్యకును, కేకయనందనకును బంచి, అంతన్ = ఆతరువాత, భావంబునంబర్వన్ = చిత్తమునఁ బర్వఁగా, లసన్మానవతికిన్, పరమనియతిన్=శత్కృష్టభాగముచేత, మను=మనుచున్న, సుమిత్రకు, భవ్యదౌహృదోదయనిమిత్తంబులైన = మనోహరగర్భప్రాప్తిహేతువులైన, ఆసగములలోనన్ = ఆ రెండుభాగములలో, అరయర=కొంతకొంత, తత్పరిగ్రహజనులన్ = భార్యలైనకౌసల్యాకైకేయులను, "పరిగ్రహః పరిజనే పత్న్యాం స్వీకారమూలయోః" అని వి. ఒసఁగఁ బనిచెన్=ఇయ్యఁగట్టడచేసెను, వారును, ఎలమిన్=ప్రేమచేత, అట్లు సలిపిరి = ఇచ్చిరనుట

భా. జనవరుఁడు=పాండురాజు, అదియెల్లవిని = ఆవరప్రకారమంతయుఁ విని, సౌభాగ్యంపునడకలకు, ఏక యనన్=ముఖ్య యనఁగా, "ఏకేముఖ్యాన్య

కేవలాః" అని అ. తనకున్ = కుంతి కనుట, కరంబు = మిక్కిలియు, గౌరవ మహిమంబు=ప్రభావాతిశయము, అంచిత-పూజితమైన, అనంతభావంబునన్ = భావాలుళ్యముచేత, పర్వన్ = ఒప్పుచునుండఁగా, పరమనియతిన్ = మంచి నియమమున, "నియతిర్నియమే దైవే" అని వి. మనుచున్న, సుమిత్రకులసన్తాన పతికిన్ = బంధుసమూహమందు బహుమానముకలదానికి, నిజాగ్రసతికిన్ = కుంతికి సని క్రిందటికన్వయము. దౌహృదోదయమునకు, నిమిత్తంబులైన = చిహ్నములైన, "నిమిత్తంవ్యంజనంపద" మని అ. అసగములన్ = ఆశాపరం పరలను, లోనసరయన్ = లోలోపలనే తెలియునట్టుగా, రయ = వేగముచేత, వ్యగ్ర = సంభ్రమపడుచున్న, బుద్ధిచేత, కోర్కులెల్ల నొసఁగను, తత్పరిగ్రహ జనులన్ = ఆకుంతి పరిచారికలను, పనిచెను, వారును = ఆపరిచారికలును, అట్లు సలిపిరి.

క. భరియించె నపుడు విబుధో
త్కరసంప్రార్థన మొనర్చుకడఁక దలిర్పన్
హరిమధ్యమభువనముఁ బ్రో
చురతిం దద్గర్భభావశోభనలీలన్. 64

రా. విబుధోత్కర = దేవసంఘముయొక్క, హరి = విష్ణువు, మధ్యమ భువనమున్ = భూలోకమును, ప్రోచు, రతిన్ = ఆసక్తిచేత, తత్ = ఆ కౌసల్యా కైకేయీ సుమిత్రలయొక్క, గర్భభావ=గర్భత్వమనెడి, "గర్భో భ్రూణఇమా" అని అ. శోభనలీలను భరియించెను.

భా. అపుడు, హరిమధ్యమ=సింహమధ్య, కుంతి, తద్గర్భ = ఆగర్భస్థుని యొక్క, భావ = అభిప్రాయముయొక్క, శోభనలీలచేత, విబుధోత్కర = విద్వత్సమూహముయొక్క, సంప్రార్థనమును, ఒనర్చు, కడఁక = యత్నము, తలిర్పన్, భువనముఁ బ్రోచురతిని భరియించెను.

ఉ. దీనులఁ బ్రోవఁ గోరుదు రతిక్రమసత్కరుణన్ విపక్షసం
తానము ద్రుంపఁ గోరుదురుదాహరణీయరణైకశిక్షసం
ధానిధిమధ్యభూభరముఁ బూనఁగఁ గోరుదురత్యయోన్నతి
న్మానవనాథకాంత లసమానగుణాద్భుతగర్భసంగతిన్. 65

రా. మానవనాథకాంతలు, అసమాన = అసాధారణములైన, గుణముల చేత నద్భుతమైన గర్భముయొక్క, సంగతిన్ = సాంగత్యముచేత, అతిక్రమ= అతిశయముచేత, సత్ = లెస్సైన, కరుణన్ = దయచేత, దీనులఁబ్రోవఁ గోరుదురు, ఉదాహరణీయ = వర్ణింపఁదగిన, అత్యయ = అధికభాగ్యము యొక్క, "అయశ్శుభావహోవిధిః" అని అ. కడమ సులభము.

భా. మానవనాథకాంత, లసమానగుణ=సద్గుణములచేత, "లసకాంతౌ" అను ధాతువుమీఁద శానచ్ రాదు, "లష్కాంతౌ" మీఁదవచ్చును గనుక, అందు, "సహరితాలసమానవాంశుకః" అని మాఘకావ్యమందుఁ బ్రయోగము. దురతిక్రమ = నివారింప శక్యముగాని, సత్కరుణచేత, దీనులఁ బ్రోవఁగోరు, దురుదాహరణీయ = దృష్టాంతము చెప్పరాని, దురత్యయ = అతిక్రమింపరాని, ఈ యర్థమున నేకవచనక్రియలు.

క. విభునగ్రమహిషి కయ్యెడఁ
ద్రిభువనములయం దజాతరిపునామకుఁ డై
యభిమతి గాంచుకుమారుఁడు
ప్రభవించె మహాయశోభిరాముఁ డనంగన్. 66

రా. విభు = దశరథునియొక్క, అగ్రమహిషికిన్ = కౌసల్యకు, "కృతాభిషేకామహిషీ" అని అ. అజాత=పుట్టని, రిపునామకుఁడై=రిపుశబ్దము గలవాఁడై, మహాయశోభి - మహ = ఉత్సవములచేతను, అయ = భాగ్యము చేతను, శోభి = ఒప్పెడువాఁడు. "మహఉద్ధవఉత్సవః," "అయశ్శుభావహో

విధిః” అనియుం అ. మహాత్ = అధికమైన, అయశోభీ = అపకీర్తివల్లనైన భయము గలవాఁడు అనియుం జెప్పవచ్చును. రాముఁ డనఁగను ప్రభవించెను.

భా. అయ్యెడన్ = ఆతర్వాత, విభునగ్రమహిషికిన్ = కుంతికి, అజాతరిపునామకుఁడై = అజాతశత్రు వనునామము గలవాఁడై, మహాత్ = అధికమైన, యశః = కీర్తిచేత, “ఆన్మహతస్సమానాధికరణజాతీయయోః” అనుసూత్రమున మహచ్ఛబ్దమున కాకారమంతాదేశము, అభిరాముఁ డనగాఁ గుమారుఁడు ప్రభవించెను.

క. సుర లెంతయు నలరిరి భా
సురతం దెసలెసఁగెఁ బ్రబలె శుభవిభవంబుల్
ధరణిజనంబుల కపు డా
సరణి నుదయ మంది ధర్మసంతతి పెరుఁగన్. 67

రా. ఆసరణిన్=రాముఁ డుదయించినప్రకారముననే, ఉదయమంది = అభ్యుదయముఁ బొంది, ధర్మసంతతి = ధర్మసమూహము, పెరుఁగన్ = వర్ధిల్లఁగా, సురలెంతయు నలరిరి, సుర లని స్త్రీలింగమువలెఁ జెప్పినందుకు లక్షణము. “సురశబ్దము స్త్రీలింగతఁ, బరఁగున్ బహువచన మగుచు భాసుర ముగ భూ, సురశబ్దము దక్కఁగ నొక, సరణిని గ్లీబత్వమందు జనశబ్ద మిల” నని కవిలోకచింతామణి.

భా. ఆసరణిన్ = ఆప్రకారమున, ఉదయమంది, ధర్మసంతతి = ధర్మ జుఁడు, కడమ సరి.

వ. మఱియు. 68

క. అమితోన్నతిఁ గనియె నృప
ప్రమద మనుగుణప్రసన్నపవనునివలనం
గోమరు మిగుల బలియుసుగం
ధము గలవిరిసోన సురపథంబునఁ దొరుఁగన్. 69

రా. నృప = దశరథునియొక్క, ప్రమదము = సంతోషము, అనుగుణ ప్రసన్నపవనునివలనన్ = అనుకూలములయమారుతములవల్ల, కొమరు = ఒప్పిదము, బలియుఁ=నిబిడమౌచున్న. సుగంధముగలవికసనదోహదుఁగఁగా నమితమైన యంన్నతిని బొందెను.

భా. నృపప్రమద=కుంతి మనుగుణ=మంత్రావృత్తిచేత, 'గుణస్త్వావృత్తి శబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషు" అని యాదవపశిఘంటు. ప్రసన్నుఁడైన, పవనునివలనన్ = వాయువువల్ల, మిగులబలియుఁన్ = మిక్కిలిబలవంతుని, అమితమైన యంన్నతిగలవాని, కొమరున్=కుమారుని, కనియెను. ✓

క. అరిభీమనాముఁ డీతఁడు
  కర మడుదుగఁ గొను నృపాళిఁ గను నొడిచి మహా
  సురుల వధించు ననేకుల
  దురమున ననువిబుధసన్నుతులు వినఁబడియెన్. 70

రా. అరిభీమనాముఁడు=శత్రుభయంకరనామధేయుఁడైన, ఈతఁడు = రాముఁడు. నృపాళిన్ = శత్రురాజవర్గమును, నొడిచి, కరము=అప్పనమును, కొనును.

భా. భీమనాముఁడు=భీముఁడను పేరుగల, ఈతఁడు, కరము=మిక్కిలి, అరి = అప్పనమును, కొనును, కడమ యేకార్థము.

క. అమరనగరమున నపుడు
  త్తమనీతివిచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠ
  త్వమునఁదనరారున్నృపస
  త్తమునియతివశతసుతాప్తిఁదద్దయు వెలసెన్. 71

రా. అమరనగరమునన్ = అమరావతియందు, ఉత్తమనీతిచేతను, విచిత్ర్యవీర్యతన్=అద్భుతపరాక్రమముగలవాఁడగుటచేతను, అయ=భాగ్యము

చేసైన, జ్యేష్ఠత్వముచేతను, తనరారు, నృపసత్తము = దశరథునియొక్క, నియతివశత = అదృష్టసంప్రాప్తి, సుతాప్తిన్ = రఘురామునిజన్మమందు, మిక్కిలివెలసెను. ఇట్లనఁగా దేవతలు రఘురామునిపుట్టువుచేత దశరథుని ప్రతాపాదులు గొనియాడి రనుట.

భా. అమర నగరమునన్ = హస్తినగరమందు, ఉత్తమనీతి=గాంధారికి విశేషణము. విచిత్రవీర్యతనయ జ్యేష్ఠత్వమునఁ దనరారునృపసత్తముని=ధృతరాష్ట్రునియొక్క, అతివ=గాంధారి, శతసుతాప్తిన్=శతపుత్త్రావాప్తిచేత, వెలసెను.

సీ. దుర్యోధనుం డన దుశ్శాసనుం డన
దుర్ధర్షణుం డన దుర్ముఖుఁ డన
నమరువీరాదిగానారూఢగాఢశౌ
ర్యప్రదీప్తులఘూకరణవిషణ్ణ
నానావిబుధనింద్యమానోదయులసద్వి
చారవివర్జితాచారమతుల
విగణింపరానిదుర్వృత్తి నధర్మపు
దశలపనులయాస్పదంబు గాఁగఁ

తే. జలుపఁ గలవీతనియతుల సాహసాతి
శయసమున్నతులనికృతశ్లాఘు లగుచు
నార్య లబ్బాలురసితభావవర్ధదృష్టి
నరసి మదిలోన నుఝితవ్యసను లైరి. 72

రా. దుర్యోధనుండు = యుద్ధముచేయ శక్యముగానివాఁడు, దుశ్శాసనుండు = దుష్టమైనయాజ్ఞగలవాఁడు, దుర్ధర్షణుండు = ఎదిరింపరానివాఁడు, దుర్ముఖుఁడనన్=బహుప్రలాపి యనఁగాను, అమరు, వీరాదిగానారూఢగాఢశౌర్యప్రదీప్తిన్-వీర=వీరులలోపల, ఆదిగాన=ప్రథమగణ్యత్వమును, ఆరూఢ=

పొందినట్టి, గాఢశౌర్యముచేత, ప్రదీప్తుఁ = ప్రకాశించెడువాని,లఘూకరణ= తృణీకరించుటచేత, విషణ్ణ = దీనులయిన, విబుధ = దేవతలచేత నింద్యమాన మైన, ఉదయుఁ = అభ్యుదయము గలవాని, లసద్విచార వివర్జితాచారుఁ = దురాచారుని, మతుల, విగణింపరానిదుర్వృత్తిఁ = తలఁచరాని కష్టపు జీవుని, "వృత్తిర్వర్తనజీవనే" అని అ. అధర్మపుఁ = పాపరక్షకుని, ఇటు వంటి, దశలపనుఁ = దశముఖుని, లయ = నాశనమునకు, ఆస్పదంబుగాఁ గఁ = స్థానమైనవానిఁగా, ఈశని = ఈరామునియొక్క, అతులసాహసాతి శయసమున్నతులు, చలువఁగలవు, అని = ఇట్లని, కృతశ్లాఘు లగుచునార్యులు, అబ్బాలుఁ = ఆరాముని, రసిత = రుచిగొనఁబడిన, భావ్యర్థ = భవిష్యదర్థము యొక్క, దృష్టిఁ = జ్ఞానముచేత, "దృష్టిర్జ్ఞానేక్ష్ణిదర్శనే" అని అ. అరసి మదిలోన నుద్ఘృతవ్యసనులైరి.

భా. దుర్యోధనుండన, దుశ్శాసనుండన, దుర్ధర్షణుండన, దుర్ముఖుండన, వీరలాదిగా ఆరూఢ గాఢశౌర్యప్రదీప్తులను. ఘూక = గుడ్లగూబలయొక్క, రణ = ధ్వనిచేత, "యుద్ధేరపీరణః" అని అ. విషణ్ణ = ఖిన్నులయిన, నానా, విబుధ = విద్వాంసులచేత, నింద్యమానోదయులఁ = దూషింపఁబడుచున్న పుట్టువుగలవారిని, సద్విచార = వివేకముతోడ, విసర్జిత=మిక్కిలి యెడఁబా సిన, అచారు=మంచిదిగాని, సుతులఁ =మతిగలవారిని, విగణింపరానిదుర్వృత్తి చేత, అధర్మపుదశల = పాపములైన చర్యలయొక్క, అధర్మపు అనుప్రాసా దేశమునకు లక్షణము. క. 'ధీనిధిగుణపదములవై, మానుగ హ ల్లున్న నంతిమ ములగుములకుం, బూని పునాదేశమగుఁ, భూనుత పై నచ్చు లున్నఁ బట్టగు ములకుఁ. క. వాదపుఁబంతంబులును బ్ర, మోదపు శృంగారములును ముత్తె పుసరులుఁ, జూదపురిట్టలు సెయ్యపు, టాదరములు ననఁగ నివి యుదాహర ణంబు' లని యాంధ్రభాషాభూషణము. పనుల = ప్రయోజనములకు, ఆస్ప దంబుగాఁగఁ = అవకాశమగునట్టుగా, చలువఁగల, వీతనియతులఁ =

నియమరహితులైనవారిని, సాహసాతిశయసమున్నతులను, అబ్బాలురన్ = ఆబాలకులను, క. 'లులమీఁదిబులులకురుర లగు, నిలఁ బెక్కిట పాలు రన మహీపాలు రనన్, సలలితదయాళు రనఁగా, నలవడి వర్తిల్లుఁ గాన నభినవదండీ' యని యాంధ్రభాషాభూషణము. సిత = పరిశుద్ధమైన, భావ్యర్థదృష్టిని, అరసి, జాతకములుచూచి, అర్యులు, నికృతశ్లాఘులగుచు=దూషించుచు, మదిలోన్, అనుద్విగ్నతవ్యసనులైరి.

క. వెండియుఁ బలికోర్కి పొదల
రెండవసతి యనవరగుణరేఖఁ దనరుచున్
గం డెసఁగెడు సుతరత్నము
పాండురమణిశుక్తివోలెఁ బడసె హరికృపన్. 73

రా. రెండపసతి = కైకేయి, అనవర = నికృష్టముగానిదైన, గుణరేఖను, "పరాన్‌భవతీత్యవరా-అవరానభవతీత్యనవరా - అనవరాచసా గుణరేఖాచ" అని సమాసము. నఙ్ద్వయము ప్రకృతమర్థమును బోధింపుచున్నయది, సుతరత్నము = సుతశ్రేష్ఠమును, "రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేపి" అని అ. పాండుర = శుభ్రమైన, మణి=ముత్తెమును శుక్తివోలెన్, ఉపమ. హరికృపన్ = విష్ణుప్రదయవలనఁ బడసెను.

భా. వెండియున్ = మఱియును, పలికోర్కి పొదలన్ = ఇంకన్ కుత్రులుగావలె నను నపేక్ష ఫలించునట్టుగా, రెండవసతి యనన్=రెండవసతీదేవి యనఁగా, వరగుణరేఖన్ = శ్రేష్ఠగుణపరంపరచేత, తనరుచున్న, పాండురమణి = కుంతి, సుతరత్నము = పుత్త్రుఁడనెడు రత్నమును, శుక్తివోలెన్ = ముత్తెపుచిప్పవలెనే, హరికృపన్ = ఇంద్రానుగ్రహముచేత, పడసెన్ = కనెను, ఇంద్రుఁడు వర్షాధిదేవత గనుక నింద్రునివల్లనే శుక్తియు ముత్తెముగనును.

క. భూకాంతుమన్ననలు గడుఁ
జేకుఱు నాముదితబుధరచితనుతిభరతుం

ౖగైకమహావీరత్వా
స్తోకుని నర్జునసమాఖ్యసుతుఁ గని యలరెన్. 74

రా. ఆముదిత = సంతుష్టులైన, బుధులచేత రచితమైన నుతిగలవాని, మహావీరత్వ = అధికశౌర్యముచేత, అస్తోకుని = ఘనుని, "స్తోకాల్పక్షుల్లకా స్స్వల్పే" మని అ. అర్జునసమాఖ్యున్ = శుభ్రమైన కీర్తిగలవాని, "వళక్షోధవ శ్శోర్జునః" అని అ. భరతున్ = భరతుని, కైక, = కైకేయి, కని, యలరును.

భా. ఆముదిత = ఆస్త్రీ-కుంతి. "అమ్మ తెఱవ తలిరుఁబోఁడి మెఱుఁగుఁబోఁడి ముదిత" యని యాంధ్రభాషాభూషణమందు దేశీయపదములలోఁ జెప్పినది. బుధరచితమైన, నుతిభర = స్తోత్రాతిశయముచేత, తుంగ = ఘనమైన, ఏక=ముఖ్యమునైన, మహావీరత్వముచేత నస్తోకుని, అర్జునసమాఖ్యున్ = అర్జునుఁ డను పేరుగలవాని, కని, యలరెను.

సీ. ఇవ్విధంబునఁ గాంచి హృదయేశుమన్ననఁ
బెనుచుచు నుండ నబ్జసరుహాక్షి
కొండొకసవతియు గురుతరధర్మర
క్షణశీలతన్మనుగుణవిధేయ
రక్షోరివైద్యవరప్రాప్తిరూపుల
లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను గరంబు
వినయసౌభ్రాత్రాదిఘనతరసుగుణరే
ఖను మించుతనయులఁ గవలఁ గనియె
తే. నొప్పు మీఱ నాసత్యవీరోద్భవయు లగు
నట్టిచతురాత్మజులు సురూపాభిరాము
లైనకులసహదేవపదాతివిశ్రు
తాత్మవర్తను లై మించి రవనిలోన. 75

రా. అబ్జసరుహాక్షికొండొకసవతియున్ = కైకేయియొక్క చిన్నసవతి సుమిత్రయును, గురుతరధర్మరక్షణశీలతచేత, మను = ఒప్పుచున్న, గుణవిధేయ=

గుణపశురాలు, - సుమిత్రకు విశేషణము. రక్షోరివైద్య = సురవైద్యులకంటెఁ, వర=శ్రేష్ఠమానట్లుగా, ప్రాప్తరూపులన్ = సౌందర్యవంతులైనవారిని, "ప్రాప్తరూపః సురూపాభిరూపాబుధమనోజ్ఞయోః" అని అ. లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లనుకవలఁ గనియెను. ఒప్పుమీఱు, అసత్యవీర్యోదయు లగునట్టి = సత్యమునకును, శౌర్యమునకు నుత్పత్తిస్థానమైన, చతురాత్మజులు=నలుగురుకుమారులును, సురూపాభిరాములును, ఇన=సూర్యసంబంధమైన, కులమునకు, సహ = తగిన, ఆత్మవర్తనులై = తమనడకగలవారునై, మించిరి, ఆశ్వాసగర్భము.

భా. అబ్బిసరుహాక్షికొండొకసవతియున్ = మాద్రియు, గురుతరధర్మరక్షణశీల=మాద్రికివిశేషణము. తత్ = ఆకుంతియొక్క, మను = మంత్రముయొక్క, గుణ=ఆవృత్తిచేత, విధేయ=వశులైన, రక్షోరివైద్యులయొక్క, వరముపలన, ప్రాప్తరూపులన్ = అవతరించినవారిని, లక్ష్మణ = లక్ష్మీవంతులై, శత్రుఘ్నులన్=శత్రుసంహారకులు నైనవారిని, కవలన్=అమడలను, కనియెను. నాసత్య=అశ్వినిదేవతలయొక్క, "నాసత్యావశ్వినౌదస్రౌ," అని అ. వీర్యోదయులగునట్టి = అంశజాతులైనట్టి. చతుర = సమర్థులైన, ఆత్మజులు, నకులసహదేవులనెడు, పద = నామధేయముచేత, అతివిశ్రుత=ప్రసిద్ధమైన, ఆత్మవర్తన గలవారై, మించిరి.

శా. ప్రాలేయాంబువతంస సన్నిహితపంపావాతశైత్యౌచితీ
లీలాగూఢనిగాఢరూఢపులకాళీహేతుహార్దోదయ
స్థూలంభావుకశైలరాజతనయాదోర్దండనిష్పీడనో
ద్వేలోర్ధ్వస్రుతచిత్తరాగలహరీ ధీకృజ్జటామండలా. 76

ప్రాలేయ యని, ప్రాలేయాంశువతంస = చంద్రశేఖరా! సన్నిహిత = సమీపమునయున్న, పంపా=పంపానదియందుఁగల, వాత = మారుతముయొక్క, శైత్య=చల్లఁదనముయొక్క, ఔచితీ = ఉచితభావముచేత, లీలా=విహారమందు, గూఢ = గూఢమానట్లుగా, నిగాఢ=మిక్కిలి, రూఢ=పుట్టిన, పులకాళీ=

పులకాంకురసమూహమే, హేతు=కారణము గాఁగల, హార్దోదయ = ప్రేమాతిశయముచేత, "ప్రేమానాప్రియతాహార్ద" మని అ. స్థూలంభావుక=ఉబ్బుచున్న, శైలరాజతనయా = పార్వతీదేవియొక్క, దోర్దండనిష్పీడన = గాఢాలింగనమువల్ల, ఉద్వేల=మట్టు మీఱినదై, ఊర్ధ్వస్రుత = పొడవుగా సాగసిన, చిత్త=హృదయమందుఁగల, రాగలహరీ=అనురాగప్రవాహము సెడి, ధీకృత్=బుద్ధినిఁ జేయుచున్న, జటామండలము గలవాఁడా! ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. మూర్తిత్రయధృతిలీలా
 వర్తితనానాజగద్భవస్థితిలయని
 ర్వర్తనసజ్జనసుకృతవి
 వర్తాయితదివ్యదేహవారితమోహా. 77

మూర్తియని, మూర్తిత్రయ = త్రిమూర్తిరూపముయొక్క, ధృతి = ధారణము సెడి, లీలా = విలాసముచేత, వర్తిత = చేయఁబడిన, నానాజగత్తులయొక్కయు, భవ=ఉత్పత్తియొక్కయు, స్థితి=రక్షణముయొక్కయు, లయ = నాశముయొక్కయు, నిర్వర్తన = ప్రచారము గలవాఁడా! సజ్జనులయొక్క సుకృతమునకు, వివర్తాయిత=వినిమయరూప మాచున్న, దివ్యదేహ = దివ్యస్వరూపము గలవాఁడా! పుణ్యాత్ములకు సారూప్యము నిచ్చు ననుట. వారిత = పోఁగొట్టఁబడిన, మోహ = భక్తులయజ్ఞానము గలవాఁడా!

మాలిని. ప్రథమతమవచోంతప్రస్ఫుట బ్రహ్మవిద్యా
 పథపథికవిపశ్చిద్భావవిశ్రామసీమా
 పృథుచిదమృతధారాభీక్ష్ణసిక్తాకుపీటి
 ప్రథితతిరుమలక్ష్మాపత్యపత్యగ్రజన్మా. 78

గద్యము. ఇది నిజసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వ వైభవ పింగళి యమరయార్యతనూభవసౌజన్య జేయసూరయనామ

ధేయ ప్రణీతంబైనరాఘవపాండవీయమునందుఁ బ్రథమా
శ్వాసము. 78

ప్రశ్నము యని, ప్రథమతమవచోంత = వేదాంతములయందు, ప్రస్ఫుట=లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, బ్రహ్మవిద్యాపథ = బ్రహ్మజ్ఞానమార్గమునకు, పథిక=పాంథులైన, విపశ్చిద్భావ=విద్వాంసుల హృదయములకు, "విద్వాన్విపశ్చిద్దోషజ్ఞః" అని అ. విశ్రామసీమా=విశ్రమస్థానమైనవాఁడా! విశ్రామయని ఘఞ్ప్రత్యయముగాఁ జెప్పినందుకు, "తమృషిం మనుష్యలోకప్రదేశ విశ్రామశాఖిన" మ్మని మురారియు, "విశ్రామం లభతామిదంచ శిథిలజ్యాబంధ మస్మద్ధనుః" అని కాళిదాసుడు జెప్పినదుగాని, "మితాం హ్రస్వః" అనుసూత్రమున హ్రస్వము రాఁగా విశ్రమ యని యుండవలయుననియు,విశ్రామోపశబ్ద ఇతి కాశికాయా పన్నందువలన విశ్రమశబ్దమే యుండవలెఁ గనుక, "కథం కథం విశ్రామః" అని న్యాసకారులు చెప్పినంగాని వ్యాకరణాంతరమువలన నుపధావృద్ధి రావలెఁ గనుక, "విశ్రాంతిం భవతా" మని శాకుంతలవ్యాఖ్యానములోను వ్రాసినాఁడు గనుకను, విశ్రాంతిసీమా యనెడు నదియు మంచిపాఠము. పృథు=అధికమైన, చిదమృతధారా = జ్ఞానామృతధారచేత, అభీక్ష్ణ = నిరంతరమును, "ముహుః పునఃపునశ్శశ్వ దభీక్ష్ణ మసకృత్సమా" అని అ. సిక్త = అభిషిక్తుఁడైన, అకుపీటిప్రథితతిరుమలతాతాపతి = అకుపీటితిరుమలనాయని యొక్క, అపత్యాగ్రజన్మా = జ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన పెదవేంకటాద్రి గలవాఁడా!

గద్యము. ఇది మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వత సంపదానందనందవరాన్వయక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజగణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు

రాఘవపాండవీయము

ద్వితీయాశ్వాసము

పంపాసరసక్రీ
డాపండిత పెద్దవేంకటక్ష్మాపతిచి
త్తోపాసితపద ప్రత్య
గ్రూప విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

క. దేవాంశభవులఁ బుత్త్రుల
నీవిధమునఁ బడసి ముదితహృదయుఁ డగుచు ధా
త్రీవరుఁడు పెనుచుచుండె య
థావిధి సంస్క్రియలు మునికదంబము నడుపన్. 2

రెంటికి సమము - సులభము.

సీ. నానాఁటి కుపాంగునవకంపుఁగళలపెం
పునఁ జిన్నిక్రొన్నెలబోద లనఁగ
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పు తేజోరేఖ
పసఁ గోమలార్కబింబంబు లనఁగఁ

క్రొత్తక్రొత్తగఁ బొదల్కొమరునెమ్మేనుల
బలుపుప్పిఁ గరికలభంబు లనఁగ
నంతకంతకు మించు వింతమగంటిమి
యదుటునసింగంపుఁ గొదమ లనఁగ
తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమ విజయు లనఁగఁ
గ్రాలున్నృపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి
మనసుమైత్రి చే రామలక్ష్మణచరితము
సనయభరతశత్రుఘ్న ఖేలనము మెఱయ. 3

రా. ధర్మజ = వింటివల్లఁ బుట్టిన, ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే స్వభా వాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయా మహింసాయాం చాపేచోప నిషద్యపి" అని వి. భీమ = భయంకరమైన విజయము గలవారు అనఁగా క్రాలు = ఒప్పుచున్న, నృపసుతులు, కవలుగూడి = జోడుగూడుకొని, మనసుయొక్క మైత్రిచే, రామలక్ష్మణులయొక్క, చరితము = నడకయు, సనయ = నీతిసహితులైన, భరతశత్రుఘ్నులయొక్క, ఖేలనము = విహారమును, మెఱయ వెలసిరి.

భా. ధర్మజభీమవిజయు లనఁగన్ = ధర్మరాజభీమార్జును లనునట్టుగా, కవలుగూడి = నకులసహదేవులనుగూడి, సుమైత్రిచేన్, మనన్ = ఒప్పఁగా, రామ = మనోహరమై, లక్ష్మణ = లక్ష్మీవంతమునైన, చరిత్రమును, సనయ భరతన్ = నయాతిశయముతోఁ గూడినవాలాటచేత, శత్రుఘ్న = శత్రు సంహారకమైన, ఖేలనము మెఱయ వెలసిరి.

ఉ. అంత వసంత మొప్పెఁ జరమాగ్రిమభాగచరాఖిలర్తుసా
మంత మనంతజాలకసమంజసరంజితకుంజకుంజరో
ద్ద్వాంతనితాంతసాంద్రమధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంత మై. 4

రెంటికి సమముగా వసంతవర్ణనము. చరమాగ్రిమభాగ = పశ్చాత్పూర్వ భాగములయందు, చర = వర్తింపుచున్న, అఖిలర్తువులును, సామంతము = సరి దొరలుగాఁ గలిగినది, సకలఋతుసౌభాగ్యముగల దనుట. అనంత = అసంఖ్యాము లైన, జాలక = మొగ్గలచేత, "క్షారకో జాలకం క్లీబే" అని అ. సమంజస = యుక్త మానట్టుగా, దృశ్యరూపం సమంజసం, యుక్త మాపయికంలభ్య" మ్మని అ. రంజిత = ఒప్పిన, కుంజ = పొదల నెడి, కుంజర = ఏనుఁగులవల్ల నుండి, ఉద్వాంత = వెడలి వచ్చుచున్న, నితాంతసాంద్ర = మిక్కిలి దట్టమైన, మధు = మకరంద మనెడి, "మధుమద్యే పుష్పరసే" అని అ. దాన = మదము చేత, "దానంగజమదే త్యాగే" అని యా. విజృంభిత = గర్వించిన, బంభర = తుమ్మెదలయొక్క, "బంభరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోళభసతౌసమా" అని యా. స్వన = ధ్వనిచేత, అత్యంతమును, నిరంతరీకృత = నిబిడముగాఁ జేయఁ బడిన, దిగంతములు గలది, అతాంత = అలయికలేని, లతాంతకుంతమై = కుసుమాయుధుఁడు గలదై, అంత వసంత మొప్పెను.

సీ. అచ్చంపు లేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు
మేలిచెందిరపుఁ గెందూళి గాఁగఁ
గ్రుచ్చినట్టుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు
ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ
విచ్చినపరువంపువిరులతండము పెంపు
శోభితభూతిరింఛోళి గాఁగ
నిచ్చలంబైన తేనియవానజడిసొంపు
లాలితదానధారాళి గాఁగ
తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ
భ్రమరపంక్తులు పైసరపణులు గాఁగ

బుడమినెల్లెడ వాహ్యాళి వెడలుమనను
మదపుటేనుఁగువోలె నామని దనర్చె. 5

భూతి = గజశృంగారముయొక్క, రింఛోళి = పంక్తి, "భూతిర్హ్నాతంగశృంగారే" అని వి. "రింఛోళిః శ్రేణికాస్త్రియా" మ్మని యా. కడమ సులభము. మొదటినాలుగు పాదములయందు నంత్యప్రాసము నియమములు కలుగఁ జెప్పినాఁడు.

రగడ. పొలిచె మధులక్ష్మి సురపొన్నలను బొన్నలను
దెలిసిపడి పుష్పాదులతిన్నెలను జిన్నెలను
రంగుగఁ దనర్చునారంగములసంగములఁ
బింగళత చెందె మదభృంగముల యంగములఁ
గొఱలెఁ జిగు రెలమావిగున్నలను జిన్నలను
బఱిచె మరుఁ డురుల ముదెపన్నలను బిన్నలను
లలిఁ జొక్కెఁ గరువలిబలంగము లవంగముల
లులిత మై లవలికుడుంగముల లుంగముల
వెలయుకురువిందపూవిరువులును మురువులును
దెలిపె మదనునకుఁ బనితెరువులును హరువులును
బెరయుచుఁ బలాశతరుబృందముల నందముల
విరిమొగ్గ లమరె గురువిందముల చందముల
నెన్నికగ వాసించె నిరువులును బొరువులును
జిన్ని చెందొవలచేఁ జెరువులును దొరువులును
పీలకొఱ పమరె నరవిందములఁ గుందముల
లీల దళుకొత్తఁగ మిళిందముల డెందముల
మెదలె మలయాచలసమీరములు పొరములు
కొదవిరహి కయ్యె నతిఘోరములు క్రూరములు

జడిగొనుమధూళికాసారముల పూరముల
    వడి దనరె నవసింధువారముల యారముల
వదరెఁ గడుఁ గ్రొవ్వి పికవారములుఁ గీరములు
    గదిరె నళులందు ఝంకారములు బీరములు
గలఁగి పాంథులు కర్ణికారముల వేరములఁ
    దొలఁగి రిల ఘంటలకు దూరముల దూరములఁ
బొదలె సంపెగలందుఁ బూవులును దావులును
    గుదిగొనఁ దనర్చెఁ గడుఁ గ్రొవ్వులును మోవులును
సారెకడ తాఁకుసంచారికల చేరికల
    జారులు చరించి రభిసారికల కోరికల
నిగురుబోం డ్లెన్న రై రీవులును గీవులును
    దిగజాఱ విడిచి రటు తీవులును పావులును
దదనంగతంత్రావతారికల కారికల
    చదు వంటెఁ గేలివనశారికలఁ గీరికల
మితి లేక పరఁగె రతిమెలపులును వలపులును
    నతివ లెంతయు మఱచి రలపులును సొలపులును
బోణిమిఁగ వకులకుజపూగములఁ బూగముల
    రాణ దనరారెను బరాగముల రాగములఁ
బరఁగె మధుమదనులకు బలుపులును గెలుపులును
    బెరిఁగె యువయువతులకుఁ బిలుపులును బొలుపులును
రంజిలిరి గాణ లనురాగముల రాగములఁ
    బుంజితశ్రీఁ దనరు భోగములఁ జాగముల
నలముకొని పెంటిచెరలాటములు గూటములుఁ
    జలిపె నహిపక్షిమృగఘాటములుఁ గీటములు.

సొరిపి మధువృష్టి మంజులకములఁ దిలకములఁ
గురిసెఁ జెనరుచుఁ దేంట్లకులకముల జలకములఁ
గయికొనియె ననువృపసగాటములు వాటములు
నయి తరులతలపెనఁకు లాటములు నోటములు
బొరసె విరహిణుల కుచపులకములఁ దిలకములఁ
బరుసఁదనము కపోలఫలకముల నలకముల
పరిగెనానాలతాజాలములు సాలములు
జరదళుల నయ్యె వాచాలములు నీలములు
దళు కెసఁగఁ బల్లవవితానముల సూనములఁ
బులియుఁ బికమధుపములు బోనములఁ బానములఁ
జవి గొనిరి గరువులు పిసాళములు మేళములు
మిపులఁ దపసికి నించె మేళములుఁ బాళములు
దగ మసలుభసలసంతానముల గానముల
మగువ లెగఁజోఁపి రభిమానముల మానముల
వడిఁ ద్రిప్పి మరుఁడు జయవంతములు కుంతములు
సడలించె మునిజనస్వాంతములు శాంతములు
మందిరారామవనమాలికల డోలికలఁ
బందెములు జరిగెఁ గులపాలికల కేలికల
సతతమును గంధపువసంతములుఁ బంతములు
వ్రతులకును నయ్యె రసవంతములుఁ గాంతములు
మరిగి యెపుడును గంతమాలికల పాలికలఁ
బరఁగ మగ లిడి రంకపాలికల బాలికల. 6

రెంటికి సరి వర్ణనము. పౌణిమి యని ణకారముగాఁ జెప్పవచ్చు నందులకు, ఉ. 'తీవ తీఁగ యనుచుఁ దివిరి పల్కఁగఁ దగుఁ, బగడ మనఁగ

నొప్పుఁ బవడ మనఁగ, భోగిశయన పరఁగుఁ బోణిమి పోడిమి, వేగ వేవ నాఁగ వెలయుఁ గృష్ణ.' యని యనంతునిఛందమందు, ద్వి. 'రాణివాసద్రోహి రావణుఁ బట్టి, పోణిమిఁ జెఱుపవా బుధులు నుతింప' యని రామాయణ ద్విపద.

మ. త్రిజగన్మోహనతన్ వసంతఋతు వీరీతిం బ్రకాశింపఁ గా
యజమానత్వరసప్రకర్షమహిమవ్యాప్తిన్ విజృంభించె ది
వ్యజనుల్ మెచ్చనితాంతసంయమిత విశ్వామిత్రమానీశబు
ద్ధి జయప్రౌఢిని మించు టెంతయు ధరిత్రిం దేటతెల్లంబుగన్.

రా. యజమానత్వ = సోమయాజిభావమందుఁగల, రసప్రకర్షమహిమ వ్యాప్తిన్ = రాగాతిశయమహిమయొక్క వ్యాప్తిచేత, నితాంతసంయమితన్ = మంచియతిత్వముచేత, విశ్వామిత్రమానీశబుద్ధి - కర్తృపదము, జయ ప్రౌఢిని మించుట = సర్వోత్కర్షమున నొప్పుట, తపోవ్యయము చేయకయ రాక్షసుల సంహరించి యజ్ఞముసేయ యత్నముసేయుట యని ఫలితార్థము. తేట తెల్లంబుగన్, విజృంభించెను. క్రియ.

భా. త్రిజగన్మోహనతన్ = మూఁడులోకములవారికి రమ్యమగుటచేత, వసంతఋతువు ఈరీతిన్ = పూర్వము వర్ణించినప్రకారమున, ప్రకాశింపన్, కాయజమానత్వర = మన్మథునియొక్క యహంకారవేగము, స్వప్రకర్షమహిమ వ్యాప్తిన్ = అధికప్రభావయోగముచేత, దివ్యజనుల్ మెచ్చ, నితాంతసంయమిత విశ్వామిత్రమా = మిక్కిలి శిక్షింపఁబడిన సకలాంతశ్శత్రువులుగలదైన, ఈశబుద్ధిన్ = పాండురాజుబుద్ధిని, జయప్రౌఢిన్ = జయప్రౌఢిచేత, మించుట = చలింపఁ జేయుట, ధరిత్రిం దేట తెల్లంబుగ విజృంభించెను.

వ. అప్పుడు. 8

చ. అనయము మ్రోల నేకతమహోద్ధగతిం దనచిన్ని రామచం
ద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగఁ గాం

క్ష నయముపాండురాజితయశస్కుఁడు రాజవరుండవారితా
తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతియై ప్రవర్తిలన్. 9

రా. ఏకతమ = మిక్కిలి ముఖ్యమైన, హార్దగతిఁ = స్నేహవర్తనచేత చిన్న = ముద్దు వచ్చుచున్న, రామచంద్రునియొక్క నగుమోముతామరసిరులు, చెలంగఁ గాంతునరయు, పాండు = శుభ్రమైన. రాజిత = మనోహరమైన, యశస్కుఁడు = కీర్తిగలవాఁడు, దశరథుఁడు, అవారిత = నివారింపఁబడని, అతనువిభవ = అనల్పవిభవముగల, అధిరాజ్య = సామ్రాజ్యముచేత, సముదగ్ర = ఉన్నతమైన, మనోధృతియై = మనస్సంతోషము గలవాఁడై, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని వి. ప్రవర్తిలఁగా, చేరె నని ముందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనయము = మిక్కిలియు, ప్రోలన్ = సమీపమున, ఏకతమ = ఏకాంతమున, తనచిన్నిరామ = తనచిన్న పెండ్లామైన మాద్రియొక్క, చంద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ = చంద్రుని నవ్వెడుముఖపద్మకాంతులు, కనుపండువుగాఁ జెలంగ, పాండురాజు, ఇత=పొందఁబడిన, యశస్కుఁడు = కీర్తిగలవాఁడు, అతనువిభవ = మన్మథవిభవముచేతనైన, ఆధి = మనోవ్యథ యొక్క, రాజి = శ్రేణిచేత, అసముదగ్ర = అల్పమైన, మనోధృతియై = మనోధైర్యముగలవాఁడై, ప్రవర్తిలఁగా, ఆయమచేరెనని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

క. ఆయమనియమైకనిధి మ
హాయతధైర్యమహిమగని యసురక్షయమ
త్యాయత్తతఁ బాఁ జేయక
యాయతనుక్రియకుఁ జేరె నతనినియతిచేన్. 10

రా. ఆయమనియమైకనిధి = యమనియమములకు ముఖ్యస్థానమైన యావిశ్వామిత్రుఁడు, "శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యంయత్కర్మ తద్యమః,

నియమస్తు సయత్కర్మ నిత్యమాగంతుసాధన" మ్మని అ. మహోయతశ్థైర్య, మహిమ = మహిమను, కని = ఎంచి, మఱియొకయర్థము. మహిమను, గని = ఆకరమైనవాఁడు, అసురక్షయము = రాక్షసనాశమును, అత్యాయత్తతన్ = అసక్తిచేత, అతనుక్రియకున్ = అధికోద్యోగమునకు, అతనినియతిచేన్ = ఆదశరథునిభాగ్యమున, చేరెను = వచ్చెను.

భా. అయను = మాద్రి, మహోయతస్థైర్యమహి = అధికస్థైర్యస్థానమైనది, మగని = పాండురాజుయొక్క, అసురక్ష = ప్రాణరక్షను, అమత్యాయత్తతన్ = అబుద్ధివశమున, తాఁజేయన్, అయతనుక్రియకున్ = ఆమన్మథక్రీడకు, అతనినియతిచేన్ = ఆపాండురాజు దురదృష్టముచేత, చేరెను.

చ. మనుజవరుండు నప్డు నడుమన్ ఘటియిల్లెడువిఘ్నవాక్ప్రవ
ర్తనలు గురుప్రయత్నవిహతంబులు సేయుచు రామ యేక్రి
యన్, నిను విడనేర్తు నంచుఁ గడు నెమ్మిఁ గవుంగిటఁ జేర్చి
యంతటం, దనయసువాంఛ డించి తగఁ దన్పెఁ దదర్థిఁ,
గృతార్థుఁ గామునిన్. 11

రా. మనుజవరుండు = దశరథుఁడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = అంపలేననుమాటలను, గురుప్రయత్న = వసిష్ఠునినిర్బంధముచేత, విహతంబులు సేయుచున్ = మాన్చినవాఁడై, తనయసువాంఛన్ = అధిక పుత్రవాత్సల్యమును, డించి, తత్ = ఆరాముని, అర్థిన్ = తోడుకొనిపో నిశ్చయించినవానిని, మునిని గృతార్థుగాఁ దన్పెను.

భా. మనుజవరుండు = పాండురాజు, నడుమన్ ఘటియిల్లెడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు=మాద్రిప్రతికూలోక్తులను, గురుప్రయత్నవిహతంబులు సేయుచున్ = అధికప్రయత్నముచేత మాన్పుచు, రామ = మాద్రికి సంబుద్ధి. తనయొక్క, అసువాంఛను డించి, తత్ = ఆప్రాణములను, అర్థిన్ = హరియింప

నిశ్చయించినవాని, కృత = చేయఁబడిన, అర్థక్ = ప్రయోజనము గలవానిని, సంఘటనకర్త యనుట, తప్పెను. మాద్రిమాటలు వినక సంభోగించె ననుట.

తే. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు సలుప నతఁడు
రామసాంగత్య మర్థించెఁ బ్రమదగరిమఁ
బెనుచుతదనుయాత్రకు నంతఁ దనువు వొంగఁ
బ్రస్ఫుటం బైనయుత్సాహభరముఁ బూనె. 12

రా. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు=స్వానుష్ఠానవిఘ్న రాహిత్యమును,చలుపక్, అతఁడు=విశ్వామిత్రుఁడు, రామసాంగత్య మర్థించెక్ = రాముని సంపుమనెను, అంతక్ = దశరథుఁడంపెద నన్నతర్వాత, ప్రమదగరిమఁ బెనుచు=సంతోషాతిశయమును గూర్చుచున్న, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, అనుయాత్రకుక్ = వెంటవచ్చుటకు, ప్రస్ఫుటంబైన యుత్సాహభరముం బూనెను = త్వరపడె ననుట.

భా. స్వవిధి = తనవిధి, విఘ్ననిరాసంబు సలుపక్ = విఘ్నములేకుండఁ జేయఁగా, స్త్రీయొక్క, సాంగత్యమును, అర్థించెను = క్రీడించె ననుట, అంతక్ = అటుతర్వాత, ప్రమద=మాద్రి, గరిమఁబెనుచు = గౌరవహేతువైన, తదనుయాత్రకుక్ = తదనుగమనమునకు, ఉత్సాహభరమును బూనెను.

స్రగ్ధర. తలఁపి ట్లుత్సాహ మొందం దనయజనపరిత్రాణ మర్థిం
చి యక్కం, దళితాపత్యానురక్తిక్ మహిపుననుగతిం దాను
రాఁ బూనకుండక్, వలనొప్పక్ మాన్చి స్వస్థానమునకుఁ
జనియెక్ రాము నాత్మేశుఁబ్రేమా, త్యలఘుశ్రేయస్సుమిత్రా
నవరతనయయోగాఢ్యుఁ దోడ్కొంచు వేడ్కన్. 13

రా. తన, యజనపరిత్రాణము = యజ్ఞసంరక్షణమును, అర్థించి, అక్కందళితా పత్యానురక్తిక్ = ఆచిగిర్చినపుత్రానురాగము కలవాని, మహి

పుక్ =దశరథుని, మాన్చి=తిరుగనంపి, ప్రేమచేత, అత్యలఘు = అతిశయ మానట్లుగా, శ్రేయః = శ్రేష్ఠుఁడైన, శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కలశ్చ" అని అ. సుమిత్రా=సుమిత్రయొక్క, అనవరతనయ=అవరతనయుఁడు గాని జ్యేష్ఠుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, "యవీయోవరజానుజా" అని అ. యోగాఢ్యున్ = కూటమిగలవాని, ఆత్మేశుక్ =పరబ్రహ్మస్వరూపమైనవాని, రామునిఁ దోడ్కొంచుక్, స్వ = తనయొక్క, స్థానమునకుక్ = ఆశ్రమమునకు, చనియెను. కందళి తాపత్యానురక్తిన్మహిపునసుడిక్కన, బిందువునకు నకారము యతిచెల్లినందుకు, తే. 'టతపవర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూఁదినబిందువు లుండెనేని, వరుస ణనములు వళు లగువానికెల్ల, నవనిఁ గొందఱు సుకవులయనుమతమున' నని కావ్యాలంకారచూడామణి, 'కందళచూత్కారపరంపరల్ పయిపయిక్ మధ్యాహ్నముండెల్పెడి" నని మనుచరిత్రములోని ప్రయోగము.

భా. తనయజనపరిత్రాణము =పుత్త్రజనరక్షణమును, అర్థించి, దళిత = పోఁగొట్టఁబడిన, అపత్య = పుత్త్రులయందుఁగల, అనురక్తిక్ = వాత్సల్యముగల దాని, అక్కక్ = కుంతిని, అక్కందళిత యనుదిక్కన, క. 'సాంతము లైన పదంబుల, పొంతం బై నున్న శబ్దముల కచటతపల్, దొంతి గజడదబ లగున, య్యంత నకారంబు సున్న లభినవదండీ' యనులక్షణమున నకారపుఁబొల్లు సున్నై నది. ఏయక్షరమున్నఁగాని సున్న నిలువఁ జెప్పవచ్చునందుకు, లయగ్రాహి. 'కమ్మని లతాంతములకు మ్మొనసివచ్చు మధుపమ్ముల సుగీతనినదమ్ముల" అని యాదిపర్వమునందు నన్నయభట్టుప్రయోగము. మహిపుననుగతిక్ = రాజువెంటను, మాన్చి, ప్రేమ = ప్రియముచేత, అత్యలఘు = మిక్కిలి యధికమైన, శ్రేయః=పుణ్యమునకు, 'స్యాద్ధర్మస్త్రియాంపుణ్యశ్రేయసీసుకృతమ్' మని అ. సుమిత్ర=లెస్సచెలికాఁడైన, అనఁగాఁ బుణ్యముతోఁ గూడినవాఁడనుట, అనవరత =ఎడతెగని, నయ=నీతిగల, యోగ = ఆత్మయోగముచేత, ఆఢ్యుక్ =సంపన్నుఁడైనవాని, రాముక్ =మనోహరుని, ఆత్మేశుక్ =తనపతిని, తోడ్కొంచుక్, స్వస్థానమునకుక్ =స్వర్గస్థానమునకు, చనియెను.

తే. అట్లు తండ్రిచేత విసృష్టులైనయట్టి
రాకుమారులు సహజనసీకయాత్రఁ
బూని సంయమీశ్వరనీయమాను లగుచుఁ
జనిరి నిజపురమునకు విషాద మొదవ. 14

రా. తండ్రిచేత, విసృష్టులైనయట్టి=అంపఁబడినట్టి, రాజకుమారులు=రామలక్ష్మణులు, సహజన్=కులాచారయోగ్యమైన-స్వభావసిద్ధమైన దనుట, అనీక యాత్రను=యుద్ధయాత్రను, "అస్త్రీయాంసమరానీకరణాః" అని అ. సంయమీశ్వర=విశ్వామిత్రునిచేత, నీయమానులు=తోడ్కొనిపోఁబడువారు, నిజపురమునకున్ = అయోధ్యకు, విషాద మొదవన్=ఖేదమగునట్లుగా, చనిరి.

భా. అట్లు, తండ్రి చేతన్=పాండురాజుచేత, విసృష్టులైనయట్టి=విడువఁబడినట్టి, తండ్రి చచ్చినవారనుట, రాకుమారులు=ధర్మజభీమార్జుననకులసహదేవులు, సహాజనసీకయాత్రన్=తల్లియైన కుంతితోఁగూడిన యాత్రను పూని, సంయమీశ్వరులచేత, నీయమానులగుచున్=తోడుకొని రాఁబడినవారై, విషాద మొదవన్=ఖేదపడుచును, నిజపురమునకున్ = హాస్తినగరమునకు, చనిరి.

సీ. అత్తెఱంగునఁ జను నప్పుడు దమవార్త
దవుదవ్వులను విని తత్పథంబు
నందు మదప్రౌఢి మందాటకమహేభ
హరిశతాంగసమృద్ధిఁ గరముమించు
సముదగ్రతరబల సంపద నెదురుగాఁ
గనిజపితృజ్యేష్ఠుఁ డనుప నతని
ప్రియముగారాముసంశ్రితధర్మగుణమైన
యమ్ము బుధాళికి సమ్మదకర

ఆ. మగుచుఁ బరఁగె నమ్మహాబలముదము భ
జించి యసురనగరిఁ జేర నంత

నక్కుమారు లరిగి రావలమానని కన్ని
గాఢధృతినిమానికథలు వినుచు. 10

రా. మదప్రౌఢిమన్ = గర్వోద్రేకముచేత, మహేభ = మత్తేభముల యొక్కయు, హరి = సింహములయొక్కయు, శత = నూఱులసంఖ్యలైన, అంగ = శరీరములయొక్క, సమృద్ధిన్ = స్ఫూర్తిచేత, కరము మించు, సముదగ్రతరబలసంపదను = అత్యంత బలసమృద్ధిగలదాని, తాటక నెదురుగాఁగని, జపితృజ్యేష్ఠుఁడు = మునిశ్రేష్ఠుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు, అనుపఁగా నతని ప్రియముగా, రాము = రామునియొక్క, సంశ్రితధర్మగుణమైన = వింటియల్లె యందు సంధింపఁబడిన దనుట. "మౌర్వీజ్యా శింజినీగుణః" అని అ. అమ్ము = బాణము, బుధాళికిన్ = దేవశ్రేణికి, సమ్మదకర మగుచు, అమ్మహాబల = తాటక, ముదముభజించి, అమరనగరిన్=స్వర్గమును, చేరన్ = చేరునట్టుగా, పరఁగెన్ = పఱచెను. అంతన్, అక్కుమారులు = రామలక్ష్మణులు, మానని = అణఁగని, గాఢధృతిన్ = అధికసంతోషమున, అవల నరిగిరి.

భా. మదప్రౌఢిచేత మందమానట్టుగా, అటక = చరింపుచున్న, "అటగతౌ" అనుధాతువుమీఁద ఘఞ్ప్రత్యయాంతము. మహేభముల యొక్కయు, హరి = గుఱ్ఱములయొక్కయు, శతాంగ=రథములయొక్కయు, "శతాంగః స్యందనోరథః" అని అ. సమృద్ధిన్=అతిశయముచేత, కరముమించు, బలసంపదన్ = చతురంగబలసంపదను, నిజపితృజ్యేష్ఠుఁడు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, ఎదురుగాఁగననుప అతనిప్రియము, గారాము, సంశ్రితధర్మగుణమై, నయమ్ము= నీతియు, బుధాళికిన్ = పెద్దలకు, సమ్మదకరమగుచుఁ బరఁగె నమ్మహాబలము, తము, భజించి యమరన్ = కొల్చి యొప్పఁగా, అవలమాన = ఇంచుకంత చలింపుచున్న, "అవశీమవసర్థేభివ్యాప్తౌ" అని అ. నిగాఢధృతిన్ = అధిక స్థైర్యముచేత, అక్కుమారులు, మానికథలు=వెంటవచ్చెడు మునులవాక్యములను, వినుచున్, అరిగిరి = హస్తిపురికిఁ బోయిరి.

ఆరీతిఁ జని తమయానగరంబు ప్ర
వేశించి మెలఁగ నుద్వృత్తి నదరు
నస్రపయోధుల నంబకంబుల నాఁగి
తన్మహాశ్రమశోక దైన్యభరము
హరియించుటకుఁ దమకురువృద్ధు లొసఁగెడు
బహుళతాపసహిత భాషితములు
దీవెనల్ వినయవిధేయతతోడఁ జే
కొనుచును వెండియు నెనరుదొరలు

ఆ. గౌరవము లొనర్పఁ గైకొంచుఁ గ్రమమునఁ
బితృవియోగచింతఁ బ్రిదిలి క్రీడ
సలిపి రెల్లప్రొద్దు సన్మానసస్థితిఁ
జాల ధార్తరాష్ట్రలీలఁ దగిలి. 16

రా. ఆరీతిఁజని, తమయాన = తమయాజ్ఞ, "ఆజ్ఞప్తియానతిర్యాజ్ఞ యాన" యని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ దద్భవములలోఁ జెప్పినది. అస్రప = రాక్షసులైన, యోధులన్ =వీరులను, అంబకంబులన్ = బాణముల చేత, ఆఁగి = నివారించి, తత్ = ఆ విశ్వామిత్రునియొక్క, మహాశ్రమ = తపోవనమందుఁగల, తమకు, ఉరువృద్ధులు = అభివృద్ధులను, ఒసఁగెడు బహుళతాపసులయొక్క, హితభాషితముల = ప్రియోక్తులయందుఁగల దీవెనలను కైకొనుచున్, వెండియున్ = మఱియు, నెనరుదొరలు = ప్రియము గూరిన, గౌరవములను, ఒనర్పన్ = మునీశ్వరులుచేయఁగా, సత్ = సత్పురుషుల యొక్క, మానస = మనస్సనెడి మానససరస్సునందుఁగల శ్లిష్టరూపకము. "సితాంశువర్ణైర్వయతి స్మతద్గుణైః" అని నైషధప్రయోగము. స్థితిన్ =వర్తన చేత, ధార్తరాష్ట్రలీలన్ = హంససామ్యమును "ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరైః" అని. ఆ. తగిలి క్రీడసలిపిరి.

భా. తమ, ఆనగరంబు = ఆహస్తినగరమును, ప్రవేశించి, అస్ర = కన్నీళ్లు సెడి, పయోధులన్ = సముద్రములను, "అస్రమశ్రు ణిశోణితే" అని అ. అంబకంబులన్ = నేత్రములయందు, "అంబకంబనేత్రశరయోః" అని వి. ఆఁగి, తత్ = ఆవ్యథచేతనైన, మహాశ్రమ = అధికమైన బడలికగల, శోక = ఖేదముయొక్కయు, దైన్యముయొక్కయు, భరమున్ = అతిశయమును, "భరో౽తిశయభారయోః" అని వి. హరియించుటకు, తమ, కురువృద్ధులు = భీష్మాదులు, ఒసఁగెడు, బహుళతాప = అధిక పరితాపముతోడ, సహిత = కూడిన, భాషితములను, సెనరుదొరలు = సెనరులుగలరాజులు, గౌరవములు=పూజలను, ఒనర్పఁ గైకొంచున్, పితృవియోగచింతన్=పాండురాజు పోయినవిచారమును, ప్రిదిలి = విడిచి, సస్థానసస్థితిన్ = మంచి మనోవ్యాపారముచేత, ధార్తరాష్ట్ర = దుర్యోధనాదులయొక్క, లీలఁదగిలి క్రీడసలిపిరి.

మ. అమితప్రౌఢిగధార్మికాగ్రియపితృవ్యాదిష్టవృత్తిన్ మహో
త్తమభక్తిన్ గ్రహియించి శాంతనవసత్త్వశ్రీచమత్కారప
క్త్రిమసౌభాగ్యధురీణతన్మహిమహర్షిస్వాంతలీలోచితో
త్తమసంక్రీడ లొనర్చి రక్కుమరు లాత్తజ్ఞాతిసఖ్యాఢ్యులై.

రా. అమితప్రౌఢిని, గ = పొందినవారలునై, ధార్మిక = విలుకాండ్రలోపల, అగ్రియ = శ్రేష్ఠుఁడైన, "పరార్థ్యాగ్రప్రాగ్రహారప్రాగ్ర్యాగ్ర్యాగ్రీయమగ్రియ" మని అ. పితృ = దశరథునిచేత, వ్యాదిష్ట = ఆజ్ఞాపింపఁబడిన, వృత్తిన్ = వర్తనను, గ్రహియించి, శాంత = పరస్పరవిరోధములేనివియు, నవ = ప్రాయపువియునైన, సత్త్వ = సింహాది మృగములయొక్క, శ్రీ=సమృద్ధియొక్క, సమూహముయొక్క యనుట, చమత్కార = చెల్లాటములచేత, పక్త్రిమ = పరిపక్వమైన, సౌభాగ్య = ఒప్పిదమును, ధురీణ = వహించిన, తన్మహి = ఆ తపోవనభూమియందున్న, మహర్షి = మునీశ్వరులయొక్క,

స్వాంత=మనస్సుల యొక్క, లీలా=ఉల్లాసమునకు, ఉచిత = తగిన, ఉత్తమ సంక్రీడల నొనర్చిరి, ఆత్మజ = బ్రహ్మణ్యులతోడనైన, అతిసఖ్యాఢ్యులై.

భా. అమిత, ప్రౌఢిగన్ = ప్రౌఢియగునట్టుగా, ధార్మిక=ధర్మాత్ముఁడైన, అగ్రియపితృవ్య = పెదతండ్రియైనధృతరాష్ట్రునిచేత, "పితృభ్రాతా పితృవ్యస్స్యాత్" అని అ. ఆదిష్ట=ఉపదిష్టమైన, వృత్తిని, శాంతనవ=భీష్మునియొక్క, సత్త్వశ్రీ = బలసంపదయొక్క, తన్మహిమ = ఆ ధృతరాష్ట్రునియైశ్వర్యముచేత, హార్షి = సంతోషముగల, ఆత్మజ్ఞాతి = దుర్యోధనాదులతోడనైన, కడమ సరి.

శా. శశ్వద్విస్ఫురితస్వబాహుబలభీష్మప్రౌఢచాపక్రియల్
విశ్వామిత్రవితానవిఘ్నభయవిశ్లేషం బొనర్పన్ జగ
ద్విశ్వాసస్థితిఁ జాలి యున్కి నటులవ్వీరార్భకుల్ గాంచి ర
త్యైశ్వర్యాహమికావిశృంఖలవిహారారంభ విస్రంభముల్.

రా. స్వబాహుబలముచేత, భీష్మ = భయంకరములైన, ప్రౌఢచాపక్రియలు, విశ్వామిత్రునియొక్క, వితాన = యజ్ఞముయొక్క, "క్రతువిస్తారయోరస్త్రీ వితానం త్రిషుతూచ్ఛకే" అని అ. అవ్వీరార్భకుల్ = ఆరామలక్ష్మణులు, అత్యైశ్వర్య = ఈశ్వరకృత్యము నతిక్రమించిన, "అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయా" అని ద్వితీయాతత్పురుషము. ఐశ్వర్యశబ్దము "గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః ష్యఞ్" అని కర్మధారయమందలి ష్యఞ్ప్రత్యయాంతము. అహమికా = అహంకారముచేత, విశృంఖల = అనివారితములైన, విహారారంభ = క్రీడోద్యోగములయందుఁగల, విస్రంభములు = అసంకోచవృత్తుల ననుట, కాంచిరి.

భా. భీష్మునియొక్క, విశ్వ=సమస్తమైన, అమిత్ర=శత్రువులయొక్క, వితాన=సమూహముచేతనైన, అవ్వీరార్భకుల్ =కౌరవపాండవులు, అత్యైశ్వర్యమును, అహమికా = పరస్పరాతిశయాహంకారమును, విశృంఖలవిహారము

లను, ఆరంభములయందుఁగల, విస్రంభములు = విశ్వాసములను, "సమౌవిస్రంభవిశ్వాసౌ" అని అ. సిద్ధఫలములైన యుద్యోగముల ననుట, కాంచిరి.

సీ. ఇమ్మాడ్కి నయ్యన్నదమ్ములపాపల
 వార్యఖేలల నతివ్యాప్తమైన
యాసవనక్షోణియందును సరసుల
 గరిడి నిష్టపురాణపరిచితిఁ బ్రియ
మందెడుసమయంబునం దాటకాకుమా
 రులలోలసద్బలరూక్షి నెందు
మాఱుద్ది లేకొప్పుమాఱుభీమోద్ధతి
 ప్రబలంగఁ దారాసరణి మెలంగఁ
ఆ. గడఁక చాలక కడుఁ గలఁగెడు తాపస
 నాథహృదయవర్తనంబు దిరము
గాఁగఁ దేర్చి బాధకలితసుయోధనా
 దు లగురాజనందనులు గడంగి. 19

రా. ఇమ్మాడ్కిని, అయ్యన్నదమ్ములు = ఆరామలక్ష్మణులు, అపాపలవ = పాపలేశరహితులైన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, ఖేలలన్ = విహారముల చేత, అతివ్యాప్తమైన, ఆసవనక్షోణియందున్ = ఆయజ్ఞభూమియందు, సరసులగరిడిన్ = రసికులవెంబడిని, ఇష్ట, పురాణపరిచితిన్=పురాణశ్రవణము వలన, ప్రియమందెడు సమయంబున, తాటకాకుమారులు = సుబాహుమారీచులు, అలోల=చలింపని, సద్బల=మంచిసేనయొక్క, భీమ=భయంకరమైన, తారాసరణిన్=ఆకాశమున,మెలంగఁగా, తాపసనాథ=విశ్వామిత్రునియొక్క, హృదయవర్తనంబు తేర్చి, బాధకలిత = మిక్కిలిఁ జేయఁబడిన, సుయోధ = శూరులయొక్క నాదులు = సింహనాదముగలవారనుట, కలితప్రారంభులై రని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. ఇమ్మాడ్కిని, అన్నదమ్ములపాపలు = కౌరవపాండవులు, అవార్య = విశృంఖలమైన, ఖేలలన్ = విహారములయందు, ఆసన్ = అపేక్షచేత, వన శ్రేణియందున్ = ఉద్యానవనభూమియందు, సరసులన్ = కొలఁకులయందును, గరిడియందును, ఇష్టపురాణ = వేడుకయొక్క, పరిచిలిన్ = ఎడతెగమిచేత, సమయంబునందున్, ఆటకు నా కుమారుల లోలసద్బలనిరూఢిచేత, భీమోద్ధతి= భీముని యౌద్ధత్యము, ప్రబలంగన్, తారు = తాము, ఆసరణిన్ = ఆరీతిని, మెలఁగ, కడఁక = ధైర్యము, చాలక, తాపసనాథ = విచారయుక్తమైన, హృదయవర్తనంబు తేర్చి, బాధ = సంహరించెదమనెడి ప్రతిజ్ఞచేత, 'భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాధ" మని అ. కలిత = కూడిన, సుయోధనాదులు = దుర్యోధనాదులు.

మ. అసమామ్నాయనయాధ్వరక్షణవిభూతాపాదిసై మించురా
క్షసకర్మంబునకుం దలంకక సమగ్రస్థైర్యధౌరేయమా
నసులై డెందములోనధర్మ పటిమం దన్భీమసేనాంగద
ర్పసముద్రేకము రూపుమాపఁ గలితప్రారంభులై రంతటన్.

రా. అసమమైన, అమ్నాయనయ = వేదవిధిగల, "శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయః" అని అ. అధ్వరక్షణ = యజ్ఞోత్సవముయొక్క, "నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః" అని అ. రాక్షసకర్మంబునకున్ = రాక్షసుల యత్నములకు, తలంకక, ధర్మపటిమన్ = వింటినేర్పుచేత, తత్ = ఆరాక్షసుల యొక్క, భీమ = భయంకరములైన సేనలయొక్క, అంగ = అంగములైన రథకరితురగపదాతులయొక్క, దర్పసముద్రేకమును రూపుమాప డెందములోన, కలితప్రారంభులై రి = ఉద్యోగించి రనుట.

భా. అసమ = సరిలేని, ఆమ్నాయ = కులముయొక్క, "ఆమ్నాయ స్స్యాం ప్రదాయకః" అని అ. నయాధ్వ = నీతిమార్గముయొక్క, రక్షణమునకు,

రాక్షసకర్మంబునకుక్ = క్రూరకృత్యమునకు, లోను, అధర్మపటిమన్ = అధర్మప్రవేర్పుచేత, కడమ సులభము.

ఉ. తోరపుటల్క నారిపులు దోమ్మిగఁ బైపయిఁ గ్రమ్మ వారిలీ
లారణవృత్తిఁ గిట్టి కడు లావరిభీముఁడు రామభద్రుఁ డే
పారెడువేడ్కతో నెరపె నప్పుడు కాండపటుప్రహారదు
ర్వారవిధిన్ సుబాహుఁడనువాఁడిలసద్గతి గాంచి మించఁగన్.

రా. అరిభీముఁడు = రామభద్రుఁడు, అప్పుడు, కాండ = బాణముల యొక్క, సుబాహుఁడనువాఁడు, ఇలసద్గతి గాంచి మించఁగా, కడుక్, లావు = బలిమిని. నెరపెనని యన్వయము.

భా. తోరపుటల్కను, ఆరిపులు = దుర్యోధనాదులు, వారిలీలా = జలక్రీడయందగు, రణవృత్తిక్ = పోరాటముచేత, పైపయిఁ గ్రమ్మఁగాఁగడు లావరి, రామభద్రుఁడు = మంచియదృష్టముగల, "స్వశ్రేయసం శివంభద్ర" మని అ. భీముఁడు, సుబాహుఁడను = లెస్సభుజములు గలవాఁడనెడి, వాఁడి = ప్రతాపము, లసద్గతిగాంచి = ప్రఖ్యాతినిగాంచి, మించఁగా, కాండ = ఉదకముయొక్క, "కాండో స్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిషు" అని అ. పటుప్రహారవిధిని నెరపెనని క్రిందటి కన్వయము.

వ. అప్పు డతండు మఱియును. 22

క. వెసఁ దజ్జ్యేష్ఠుని నతిసా
హసుని హృదర్పితమహాశుగాశుగవేగో
ల్లసనప్రసభాచరితా
ధిసముద్రనిపాతుఁ జేసె దృఢదోశ్శక్తిన్. 23

రా. తజ్జ్యేష్ఠునిక్ = మారీచుని, ఆశుగాశుగ = వాయవ్యాస్త్రము యొక్క, "ఆశుగౌవాయువిశిఖౌ" అని అ. ఆచరితమైన, అధిసముద్ర = సముద్రమందు, అవ్యయీభావము, నిపాతుక్ = పాటుగలవానిఁగా, చేసెను.

భా. వెసను, తత్ జ్యేష్ఠునిక్=దుర్యోధనుని, మహాశుక్ = అధికశోకమనెడి, "మన్యుశోకౌతుశుక్ స్త్రియాం" మని అ. ఆశుగ=బాణములయొక్క, ఆధిసముద్ర = చింతాసముద్రమందు, నిపాతుక్=పాటుగలవానిఁగా, చేసెను.

చ. అతఁడును నట్లు బాల్యదశ యంద కడుం బిరుదైనయాబలా
దృతునిదురంబరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలు వేళఁగ్రూరచి, త్తతఁ
దనమూఁకతోఁ బోఁడివి తాఁ దదజయ్యతచూచుటకున్
భయావహతమతిఁ గట్టి వైచె వెస నాపగలోన ననారతం
బుగన్. 24

రా. అతఁడును = అమారీచుఁడును, అబలాదృతుని=రామునియొక్క, దురంబు = యుద్ధము, అరిస్ఫురణ = శత్రుసామర్థ్యము, తూలన్ = కొంచెము పడునట్లుగా, ప్రవర్తిలువేళ, తత్ = ఆరామునియొక్క, అజయ్యత = జయింప శక్యముగానివాఁడౌటను, "క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే" అని నిపాతము. చూచుటవల్ల, లోనన్ = మనసులోన, ఆపగ=భార్తృవధద్వేషమును, అతఁడు, కట్టివైచెను = అణఁచెను, అని యన్వయము.

భా. అతఁడును = దుర్యోధనుండును, అట్లు=పూర్వోక్తప్రకారమున, బలాదృతున్ = భీముని, నిదురన్ = నిద్రచేత, పరిస్ఫురణదూలఁబ్రవర్తిలు వేళ = ఏమఱి యుండునప్పు డనుట, ఆపగలోనన్ = నదియందు, "స్రవంతీ నిమ్నగాపగా" అని అ. వారితంబుగన్, కట్టివైచెన్ = బంధించిపడవేసెను, కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు. 25

క. ఘనవిగ్రహజృంభణమున
ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ

డన గెలిచి వచ్చునబ్బా
లుని గని వెఱఁగందె రాత్మలో నచటిజనుల్. 26.

రా. విగ్రహాజృంభణమునన్ = యుద్ధాతిశయముచేత, అవ్వాహినిన్ = రాక్షససేనను, తనరన్, అట్లు = ఆరీతిని, తెగఁగన్ = తెగిపోఁగా.

భా. విగ్రహ = శరీరముయొక్క, "విగ్రహస్సమరే కాయే విస్తార ప్రవిభాగయోః" అని వి. జృంభణమునన్ = నీల్గుటచేత, కట్టుదెగఁగా, అవ్వాహినిన్ = ఆనదిని, "స్రవంత్యా మపివాహినీ" అని అ. గెలిచివచ్చు = తరించి వచ్చుచున్న.

క. ఆతఁడు మదిఁ జతురాత్మ
భ్రాతృసహాయతఁ గరంబు రంజిలుచుం ద
ద్జ్ఞాతులయాగస్ఫుటవిధు
లీలెఱుఁగున జరుగ నిర్వహించె విజయతన్. 27

రా. ఆతఁడు = రాముఁడు, చతుర = సమర్థుఁడైన, ఆత్మ భ్రాతృ = లక్ష్మణునియొక్క, తద్జ్ఞ = విశేషజ్ఞుఁడైనవిశ్వామిత్రునియొక్క, అతుల = సరిలేని, యాగముయొక్క, స్ఫుటవిధులను, విజయతన్ = విశిష్టజయముకలవాఁడౌటచేత, నిర్వహించెను.

భా. ఆతఁడు = భీముఁడు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మ భ్రాతృ = ధర్మాదుల యొక్క, తద్జ్ఞాతుల = ఆదుర్యోధనాదులయొక్క, ఆగః = అపరాధముల యొక్క, "ఆగోపరాధోమంతుశ్చ" అని అ. స్ఫుటవిధులు = కనిపించుకొని చేయుటలు, "శర్పరేఖరివావిసర్గలోపః" అని విసర్గలోపము జరుగఁగా, విజయతన్ = విజయత్వమును, నిర్వహించెను.

సీ. అతఁడు దానవిహత య్యైనవసుధయంద
మును మించు ప్రఖ్యాతి ఘనసమృద్ధిఁ
దనర విశ్వామిత్ర తాపసుహృత్ప్రమో
దస్ఫూర్తి సాధించి తద్గురుత్వ
శక్తినంబకఘనాశనిగదాస్యాదులు
వర్ణింప నెక్కుడై వఱలఁ గాంచెఁ
గావున నవ్వీర్య కలితుఁ డాశత్రుల
యమ్మనాకులవృత్తి నిమ్ముకొనఁగఁ

తే. జేసె నంత ఘనఖ్యాతి భాసిలఁ గృప
నామునిఁ బురస్కరించి నానామహాస్త్ర
గరిమ వడసి రాకుమారు లాగురునిరూఢిఁ
దిరముకొలిపెఁ దదచ్యుత తేజ మిలను. 28

రా. అతఁడు = రాముఁడు, దానవి=తాటక, హతయైన వసుధయంద= నొచ్చిపోయినభూమియందే, మును = మునుపు, విశ్వామిత్రతాపసు = విశ్వామిత్రునియొక్క, హృత్ = హృదయమునకు, ప్రమోదస్ఫూర్తినిసాధించి, తద్గురుత్వశక్తిఁ = ఆయనయొక్కగురుత్వముతోఁ గూడిన సామర్థ్యముచేత, వర్ణింప నెక్కుడై వఱల, అంబక = బాణములైన, ఘన = మేఘములును, అశని = పిడుగులును, గదా=గుదియలును, అసి=చంద్రహాసమును, ఆదులు= మొదలుగాఁ గలవాని, వారుణాస్త్ర-ఇంద్రాస్త్ర-యామ్యాస్త్ర-రౌద్రాస్త్రములు మొదలైనయస్త్రము లనుట, "చంద్రహాసారిష్టయః" అని అ. కాంచెఁ = పరిగ్రహించెను, కావున, అవ్వీర్యకలితుఁడు = రాముఁడు, శత్రులయమ్ము = శత్రుసంహారమును, అనాకులవృత్తిఁ = అనాయాసముననే, చేసెను, స్వతః సిద్ధమైన మహిమగలరఘునాథుఁడు విశ్వామిత్రునివల్ల నస్త్రముల నభ్యసించి శత్రుజయమును జేయుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు, తత్ =అది, అచ్యుత=

విష్ణువుయొక్క, తేజము = అంశమయిన రాముఁడు, అంత = అంతైన, రఘునాథునికిని గురువనెడి యనుట, ఘనఖ్యాతిభాసిలన్, కృపన్=తనదయవలన, ఆమునిన్ = విశ్వామిత్రుని పురస్కరించి యస్త్రగరిమనుబడసి, రాకుమారు=పుత్రుసియొక్క, లాగు = రీతిని, ఉరునిరూఢిచేతఁ దిరముకొలిపెను, తాను శిష్యుఁడై విశ్వామిత్రునికిఁ బ్రసిద్ధి గల్పించె ననుట.

భా. అతఁడు = భీముఁడు, తాను, అవిహతరైు, నవసుధయాందమును=అమృతరీతిని, మించు, ప్రఖ్యాతి = కీర్తి, తనరన్, విశ్వామిత్రతాప=అఖిల శత్రుతాపముయొక్కయు, సుహృత్ప్రమోద=మిత్రసంతోషముయొక్కయు, స్ఫూర్తిని సాధించి, తత్ = ఆస్ఫూర్తియొక్క, గురుత్వశక్తిచేత, అఘనాశనిగన్ = దుఃఖమును విడిచిన దగునట్టుగా, అంబకున్ = తల్లియైన కుంతికి, దాస్యాదులు = సేవాదులను, కాంచెఁగావున, అవీర్యకలితుఁడు = భీముఁడు, అశత్రుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, అమ్మను = గాంధారిని, అకులవృత్తి నిమ్మకొనఁగఁజేసెన్=విచారపడఁజేసెను, అంతన్, ఆకుమారులు=కౌరవపాండవులు కృపనామునిన్ = కృపాచార్యుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమను బడసిరి, తత్ = ఆకుమారులయొక్క, అచ్యుత = జాఱని, తేజము, అగురుని=కృపునియొక్క, రూఢిన్ = ప్రసిద్ధిని, లిరముకొలిపెను, అని యన్వయము.

వ. అంత 29

సీ. సంయమిదివ్యతేజమునఁ గుంభిని జనిం
చినయాదిలక్ష్మి నజేయుఁడైన
విమలశీలునిరఘువీరకులోత్తంసుఁ
దాగూర్చువాఁ డయితన్నృపాల
వరకుమారకులకుగురువై మనః ప్రీతి
దనర నత్యాశ్చర్యజనకధామ

భీమబాణాసనస్థేమవార్తాప్రవ
ర్తనమనుభవ్యసుధన్వినూత్న
తే. విరచితావధానశ్రుతిపీథికలను
ద్రోణులసదాదరైకధురీణుఁ డగుచుఁ
బ్రౌఢి మన్నించె మేదినీపతిసుతులును
దద్ధనుశ్శిక్షపస గాంచుతమిఁ బొదలిరి. 30

రా. సంయమి = విశ్వామిత్రుఁడు, కుంభినిన్ = భూమియందు, దివ్య తేజమున, జనించినయాదిలక్ష్మిన్ = సీతను, రఘువీరకులోత్తంసున్ = రామునిని, కూర్చువాఁడయి = వివాహము చేయించు యత్నము చేసినవాఁడై, మనః ప్రీతి, గురువై = అధికమై, తనరన్, జనక = జనకుని యొక్క, ధామ = గృహమందున్న, భీమ = పరమేశ్వరునియొక్క, బాణాసన = వింటియొక్క, స్థేమ = బలిమియొక్క, స్థిరశబ్దముమీఁద నిమనచ్ప్రత్యయము. వార్తాప్రవర్తనము, అను = అనెడి, సుధన్ = అమృతమును, శ్రుతిపీథికలను = కర్ణరంధ్రములనెడు, ద్రోణులన్ = దొన్నెలయందు, "ద్రోణీకాష్ఠాంబువాహినీ" అని అ. ప్రౌఢిమను, నించెన్ = నిండించెను-నిలిపె ననుట.

భా. సంయమిదివ్యతేజమునన్ = భరద్వాజమునివీర్యమున, కుంభిన్ = కలశమందు, జనించి, నయాదిలక్ష్మిన్ = నయాదిగుణసంపదచేత, అజేయుఁడైన విమలశీలుని, నిరఘున్ = అఘరహితుఁడైనవాని, అత్యాశ్చర్యజనకమైన, ధామ = ప్రతాపముచేత, భీమ = భయంకరమైన, బాణాసన = వింటివల్లనైన, స్థేమ = స్థైర్యగుణముయొక్క, వార్తాప్రవర్తనచేత, మను = ఒప్పుచున్న, భవ్యసుధన్వి = మంచి విలుకాఁడైనవాని - ధనుర్ధరుని ననుట, నూత్నమానట్టుగా విరచితమైన, అవధాన = ఎచ్చరికగల, శ్రుతిపీథికలనన్ = వేదమార్గవిచారముగలవాని, ద్రోణున్ = ద్రోణాచార్యుని, తన్న ృపాలవర

కుమారకులకున్ = కౌరవపాండవులకు, తాను, కూర్పువాఁడయి=ఆప్తుఁడై, గురువై = ఆచార్యుఁడై, తనరన్, మేదినీపతి=ధృతరాష్ట్రుఁడు, మన్నించెను, అని యన్వయము. సుతులును, కాంచుతమిన్ = అభ్యాసాపేక్షచేత, పొదలిరి = వర్తించిరి, కడమ సులభము.

వ. అందు. 31

మ. గురుసంకల్పముచొప్పు దప్ప కెలమిన్ క్షోణీజనాశ్చర్యవి
స్ఫురణం బొంద ఘనోగ్రకార్ముకవరంబున్ వంప నెంతే మహా
శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిఁ బొదలన్ సామర్థ్యసంపద్ధురం
ధరుఁ డారామవిభుండు జిష్ణుఁడు సముద్భాసిల్లె నత్యంత
మున్. 32

రా. గురు=విశ్వామిత్రునియొక్క, సంకల్పముచొప్పు, ఆశ్చర్యవిస్ఫురణము=వింతైనకాంతిగల, క్షోణీజను=సీతను, పొందన్=వరించునట్లుగా, ఉగ్రకార్ముకవరంబున్=రుద్రచాపమును, వంపన్ = ఎక్కుఁబెట్టుటకును, మహాశరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిన్ = అనురాగమహిమవేగప్రేరణచేత, ఎంతేన్= మిక్కిలి, పొదలన్, అత్యధికమౌచుండఁగా ననుట, జిష్ణుఁడు=జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, సముద్భాసిల్లెను=సంతసిల్లెను, సామర్థ్యసంపద్ధురంధరుఁడు గనుక నీశ్వరునివిల్లువంచి సీతను వరించెద నని మిక్కిలి తెలివిగలిగియుండె ననుట.

భా. జనాశ్చర్యమైన, విస్ఫురణంబు = ఖ్యాతిని, ఒందను, శర=బాణములయొక్క, రామవిభుండు=మనోజ్ఞకాంతిగలవాఁడు, జిష్ణుఁడు=అర్జునుఁడు, సముద్భాసిల్లెన్=లెస్సగాఁ బ్రకాశించెను. క. 'సల్లలితైకపదముపై, ని ట్లుండుట యగుట యనఁగ నెల్లెడఁ జను రా, జిల్లుట ప్రభవిల్లుట శో, భిల్లుట వర్తిల్లుటనఁగఁ జెనుపై యఁనికి' నని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ గ్రియాపదములలోఁ బ్రభవిల్లుట యని యెత్తినాఁడు గనుక నుపసర్గముతోఁగూడ జెప్పినాఁడు.

సీ. అపు డేమి చెప్ప నన్యాసాధ్యతద్ధను
ర్వ్యాప్త సర్వక్షత్రవంశ్యులందు
మిగులఁ గష్టాసహ్యముగఁ బర్వ నతఁడు త
న్మహిమ మెంపునరాతి మత్సరవిధి
నాత్మలో సరకు సేయక సంభ్రమించె స
న్మునికృప జనకునింటను వివాహ
మగుటకు మున్ను తదంబకాశ్చర్యమం
త్రమహాస్త్రకృతచండధామయుక్తి
తే. నుదయ మందినమేటియన్యులకలఁగునె
యరయ నిట్లర్కసంతతి ఖ్యాతిమహిమ
ధాత్రిపైఁ గుంద సూతసంతానభావ
గణనఁ బ్రబలుట తత్పోషకారణమున. 33

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తత్ = ఆవింటియొక్క, మున్ను = మునుపు, మహిమ మెంపును, అరాతి = శత్రులయొక్క, మత్సరవిధిన్ = తనజయమును సహింపనివారితోడిద్వేషమును, సరకుసేయక జనకునింట వివాహమగుటకు, సంభ్రమించెన్ = త్వరపడెను, ఇంకఁ గవివాక్యము. తదంబక = ఆవిశ్వామిత్రుని బాణములయొక్క, ధామయుక్తిన్ = ప్రతాపయోగముచేత, ఉదయ = అభ్యుదయమును, అందినమేటి = రఘునాథుఁడు, అన్యులకున్ = పరులకు, అలఁగునె = లోపమునా, ఇట్లు, అర్కసంతతి = సూర్యవంశముయొక్క, ఖ్యాతి = మహిమ, తత్పోషకారణమునన్ = ఆరాముఁడు పోషించుటవల్ల, ధాత్రిపైన్, కుంద = మొల్లలయొక్కయు, "మాఖ్యాంకుంద" మని అ. సూత = పాదరసముయొక్కయు, "రసస్సూతశ్చ పారదే" అని అ, సంతాన = కల్ప వృక్షములయొక్క, భా = కాంతియొక్క, అవగణనన్ = తిరస్కారమువల్ల బ్రబలుట.

భా. తత్=ఆయర్జునునియొక్క, ధనుర్వార్త మిగుల, కర్ణాసహ్యముగఁ బర్వన్ = కర్ణునికి నసహ్యముగాఁబరఁగ, అతఁడు = ఆకర్ణుఁడు, తన్మహిమ = ఆధనుఃప్రావీణ్యముయొక్క, పెంపును, నర=అర్జునుమీఁదనున్న, మత్సరవిధిచేత సరకుసేయక సంభ్రమించెను, ఇంకఁ బూర్వకథాసూచనముగాఁ గవివాక్యము- తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, అంబకున్ = తల్లియైనకుంతికి, వివాహమగుటకు, మున్న = మును పే, జనకుని = కుంతిభోజునియొక్క, ఇంటను, సన్ముని= దూర్వాసునియొక్క, కృపన్=అనుగ్రహమువల్ల, ఆశ్చర్యమంత్రమహత్త్వ కృతమైన, చండధామయుక్తిన్ = సూర్యయోగముచేత, ఉదయమందిన = పుట్టిన, మేటి = కర్ణుఁడు అన్యుల కలఁగునె, కాకుస్వరము. అర్కసంతతి = సూర్యపుత్త్రుఁ డనెడి, ఖ్యాతి = మహిమ, కుందన్ = అణఁగఁగా, సూత సంతానభావ = సూతపుత్త్రత్వముచేతనైన, గణనన్ = ఎన్నికచే, ప్రబలుట, తత్ = ఆసూతునియొక్క, పోషకారణమున.

చ. అది యటు లుండెఁ గన్గొనుసమస్తజనుల్ దమలోనఫల్గును
న్మదఘనశత్రుభంగగరిమన్ గురుదక్షిణ నేసి యొప్పుశ
శ్వదనఘుఁ జారుమూర్తిమనువంశవతంసు నుతించి రిమ్మహా
భ్యుదయునిఁ గన్న నెంతలరునో జనకుం డనుచింత సంధిలన్.

రా. జనులు, తమలోను, అఫల్గున్=సారవంతుని, "అసారం ఫల్గు" అని అ. ఉన్మదఘన, గురు = విశ్వామిత్రునికి, మనువంశమునకు, యోజన సులభము.

భా. మదఘన = గర్వపూర్ణుఁడైన, శత్రు=ద్రుపదునియొక్క, భంగ= పరాజయముయొక్క, గరిమన్ = అతిశయముచేత, మను = మనెడి, వంశ వతంసున్ = తనవంశమునకు శేఖరమైనవాని, ఫల్గునున్ = అర్జునుని, కన్నన్ = చూచినను, జనకుండు=పాండురాజు, ఎంతలరునోయను, చింత=

విచారము, సంధిలఁగా నుతించిరి, అర్జునుఁడు ద్రుపదునిఁ బట్టి తెచ్చి ద్రోణునకు గురుదక్షిణచేసినాఁడని విస్తారముగా నాదిపర్వమందుఁ జెప్పినారు గనుక.

వ. అంత. 35

సీ. తనయకలుషయత్న ఘనతరనిర్బంధ
మున రాజు వనుచుటయును గపటధు
రావారణావతారచితాతిమంజులా
ఽక్షామయశోభిప్రశస్తధామ
ఘనకేళికలనుండఁగఁబ్యుఁ డాత్మస్వామి
యనియు నిజోచితియును గణించి
యురుతరాదరము సేయుచు భ్రాతృయుతముగా
నమ్మనువంశరత్నమ్ముఁ గొంచు
తే. నరిగె సపరిచ్ఛదముగ రాజాన్వయముని
తనదుసుఖదుఃఖవిరహావర్తనలు సరకు
గొనక సమవర్తితనయుండు జనకుఁ డేలు
పురమున కరాళగతివానిసరళసరణి. 36

రా. తన, అకలుష=ధర్మార్థమైన, యత్నముయొక్క, నిర్బంధమునన్ = బలాత్కారముచేత, రాజు = దశరథుఁడు, వనుచుటయును, కపటధురా = కపటభారమును = అధర్మమును, "ఋకూ్పరబ్ధూఃపథామానక్షే" అను సూత్రమున అకారాంతము. వారణ=మాన్పనటువంటి, అవతార = ప్రత్యాద్యవతారములచేత, చిత = సంపాదింపఁబడిన, మంజుల = సుందరమైన, అక్షామ= అధికమునైన, యశస్సుచేతను, అభిప్రశస్తమైన, ధామ = మహిమచేతను, "సృహదేవాల్వేట్ప్రిభావాధామాని" అని అ. ఘనమైన, కేళికలనుఁడు =

క్రీడావిధిగలవాఁడు, అగణ్యుఁడు = అమేయుఁడైన. ఆత్మస్వామి = పరబ్రహ్మమైనవాఁడు, అఁదియు గణించి, అమ్మనువంశరత్నమ్ముఁ = రాముని, భ్రాతృయుతముగాఁ = లక్ష్మణసహితముగా, రాజాన్వయముని = విశ్వామిత్రుఁడు, సపరిచ్ఛదముగఁ = నిజపరిజనముతోఁగూడ, కొంచు నరిగెఁ = తోడ్కొని పోయెను, తనదు, సుఖదుఃఖవిరహావర్తనలు, "ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే" అను న్యాయమున, సుఖవిరహా దుఃఖముయొక్కయు విరహాసుఖముయొక్కయు వర్తనలను, సరకుగొనక, సమవర్తితన = సమవర్తిత్వముచే, ఉండు, జనకుఁ డేలుపురమునకుఁ = మిథిలకు, అరాళగతివాసి = వక్రమార్గమును బాసి, సరళసరణిఁ = చాయ తెరువున, అరిగె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. తనయ = దుర్యోధనునియొక్క, కలుషయత్న=పాపయత్నము కొఱకు, ఘనతరమైన నిర్బంధముచేత, రాజు=ధృతరాష్ట్రుఁడు, కపటధురా= కపటభారముచేత, వారణావతమందార-చిత్రమైన, అతిమంజు = అతిమనోహరమైన, లాక్షామయ = లక్కచేత నిబిడమైనదై, ప్రాచుర్యార్థమున మయట్టు, శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రశస్త = యోగ్యములునైన, ధామ = గృహములయందుఁ గల, ఘనకేళికలను = అధికక్రీడలచే, ఉండఁ = ఉండెదు కొఱకు, పనుచుటయుఁ = అంపుటను, ఆత్మస్వామి = తనకుఁగర్తయైన ధృతరాష్ట్రుఁడు, గణుఁడు = ఆదరణీయుఁడు, అనుటను, నిజోచితియుఁ = ధార్మికుఁడైన తనకు నుచిత మాటను, గణించి, భ్రాతృయుతముగాఁ = భీమార్జుననకులసహదేవ సహితముగా, వంశరత్నమైన, అమ్మఁ = కుంతిని కొంచుఁ = తోడ్కొంచు, రాజాన్వయముని = రాజర్షి, సమవర్తితన యుండు = ధర్మజుఁడు, జనకుఁ డేలుపురమునకుఁ = పాండురాజేలినవారణా పట్టణమునకు, పాండురాజు వారణావతము నేలినవాఁడని భారతమం దున్నది గనుక, అరాళ గతివాసి = విచారపడక, సరళసరణిఁ = ఋజువర్తనచే, అరిగెను.

తే. పరమమునియతివశతమన్యురతిహేతు
వున మహాశాపహతిఁ జేసి తనువికృతిగ
నున్న నేల యంత వచింపనొగి నరు దని
తత్కథల్ రుచిగొనుచు రాట్తనయులందు. 37

రా. పరమముని=గౌతమమునియొక్క, అతివ = అహల్య, శతమన్యు=ఇంద్రునియొక్క, రతిహేతువునమహాశాపహతిఁ జేసి, తనువికృతిగ నున్న=దేహవికారతఁ జెందియున్న, నేల=భూమి, అంత వచింపన్=అంతటఁ జెప్పఁగా, రాట్తనయులు, అందున్ = ఆభూమియందు, తత్కథల్=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినయహల్యాజారతాప్రసంగములను, రుచిగొనుచు.

భా. నియతివశత = దైవాధీనత, పరమము=అలంఘ్యమనుట, మన్యు=శోకమును, రతి=వేడుకయును గెడి, హేతువునన్=కారణముచేతను, మహాశా=పేరాసయొక్క, అపహతిఁ జేసి = వ్యర్థతఁ జేసియుండియు, తనువికృతిగన్ = దేహవైవర్ణ్యముగా, ఉన్నన్ = ఉండినను, ఏల = ఏమిటికి, అరుదని = అశ్చర్యమని, అంత వచింపఁగా, అందున్ = ఆమార్గమందు, తత్కథల్ = ఆ ధర్మరాజుకథలను, రుచిగొనుచున్ = ఆదరింపుచు, రాట్తనయులు = రాజకుమారులు, అరుగునప్పు డని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

సీ. ఆలీల నలరుచు నరుగునప్పుడు తత్ప
రస్ఫూర్తి మిగులఁ జిత్రం బొనర్చ
రమణీయ మైనయా రామపాదపరాగ
మాశాపవారణ మాచరింప
నాయతివసుశోభ నాకృతియును సర
సీకృతమానస ప్రీకలనయు
ఘనసవరత్న కాంచనధామశోభన
వన్యాభరణవైభవస్ఫురితయు

ఆ. విపులతరపయోధరపదవ్యతిక్రమ
కరనవాంశుకాంతవరణనిరతి
శయసమున్నతియును నయి వారలందఱు
గౌరవమునఁ దన్నుఁ గనుఁగొనంగ. 33

టీ. అప్పుడు, తత్ = వారియొక్క, పురః = ముందటు, స్ఫూర్తిక్ = ప్రకాశించుటచేత, ఆరామపాదపరాగము కాపవారణము నాచరింపఁగా, ఆయతిప = ఆహల్య, సరసీకృతమానసహ్రీకలనయుక్ = పచ్చిగాఁ జేయఁబడినమనోలజ్జాస్థితిగలది, రత్నములయొక్కయు,కాంచన=బంగారుయొక్కయు, ధామ = కాంతివంటికాంతిగలది, పద్మరాగమౌక్తికచ్ఛాయగల యధరదంతము లును, సువర్ణచ్ఛాయగలదేహమును గలది, శోభనములైన. వన్య = వనభవము లైన నారచీరెలు మొదలయిన, ఆభరణ = అలంకారముయొక్క "అలంకారస్త్వాభరణ" మని అ. వైభవముచేత స్ఫురితయు, "సరసిజమనువిద్ధం శైవలేనాపిరమ్యంమలినమపిహిమాంశోర్లక్ష్మలక్ష్మీంతనోతి, ఇయమపిచమనోజ్ఞావల్కలేనాపి తన్వీ కిమివహిమధురాణాం మండనంనాకృతీనా" మ్మని కాళిదాసును శాకుంతలమందుఁ జెప్పినాఁడుగనుక, పయోధరపథవ్యతిక్రమకర = కుచస్థలాతిక్రమమును జేయుచున్న - జాఱుచున్నదనుట, నవ = మనోహరమైన, అంశుకాంత = పైఁటయొక్క, వరణ = కప్పుటయందు, నిరతి = ఆసక్తిగల, శయ= హస్తములయొక్క, "పంచశాఖశ్శయః పాణిః" అని అ. సమున్నతియును = ఉపచారముగలదియు, ఐ, చిత్రంబొనర్చె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. అలరుచున్ = వికారరహితుఁడై, తత్పుర = ఆవారణావతము యొక్క, స్ఫూర్తి, ఆరామ = ఉద్యానవనములయందున్న, పాదప = వృక్షములయొక్క, రాగము = వర్ణము, 'రాగోనురిక్తౌమాత్సర్యే క్లేశాదౌ లోహితాదిషు" అని వి. ఆశా = దిక్కులయొక్క, అపవారణము = ఆచ్ఛాదనమును, "అంతర్ధిరపవారణ" మని అ. ఆచరింపన్, ఆయతి=ఉత్తరకాలఫలము

చేతను, శోభనాకృతియు, సరసీ = కొలంకులచేత, కృతమైన, మానస=మానస సరస్సుయొక్క, హ్రీకలనయుక్ = లజ్జాస్థితిగలదియు, రత్నకాంచనముల యొక్క, ధామ = గృహముయొక్క, శోభక్ = శృంగారముచేత, అవని = భూమికి, ఆభరణములైన వైభవములచేత, స్ఫురితయు, పయోధరపదవీ = మేఘమార్గముయొక్క, అతిక్రమమును, కర = చేయుచున్న, నవాంశువుల చేత కాంత = మనోహరమైన, వరణ=కోటయొక్క, నిరతిశయ, సమున్నతి యుక్ =ఔన్నత్యముగలదియు,ఐ,పురస్ఫూర్తిచిత్రంబొనర్చెననియన్వయము.

తే.హరిపురాభోగవార్త వెంపవుడు వారి
మదిఁ బొడముఁ దలపోసి రట్టిది యటంచుఁ
జెలువసంకోచవిభవవైచిత్రిఁ బరఁగఁ
బరఁగు నానగరంబు గన్పట్టఁ జూచి. 39

రా. హరి=ఇంద్రునియొక్క, పురాభోగ=తొంటిసంభోగముయొక్క, వార్త వెంపు, వారి=రామాదులయొక్క, మదిఁబొడమఁగా, రట్టు = పరపురుష సంగతివల్లనైనదూఱు, ఇది యటంచుఁజెలువ, సంకోచవిభవ = మిక్కిలి కొంకు చేతనైన, వైచిత్రిక్ = వింతలాగుచేత, పరఁగు = ప్రవర్తిల్లుచున్న, ఆన = ఆజ్ఞ, కన్పట్టఁజూచి, నుతిచేసి రని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. చెలువు = ఒప్పిదము, పరఁగక్, ఆనగరంబును జూచి, హరిపుర= అమరావతియొక్క, ఆభోగ=విరివియొక్క, వార్త వెంపు మదిఁబొడమ. "సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకాః" అను న్యాయముగనుక, అట్టిది= అమరావతివంటిది, అటంచుఁ దలపోసిరి.

తే. అనిశశివవాస మైనపుణ్యపురమణివ
భూపహాస్మృతి వనుచు నాయపకలంక
మానసోత్కర్ష యుక్తులనూననుతులు
నేసి యందఱు తత్పురస్థితిని బరఁగ. 40

రా. అసిశశివవాసమైన = నిరంతరశుభప్రదమైన, పుణ్యపురమణివి = పుణ్యాంగనవు, అఘాపహస్మృతివి = పాపహరణమైన స్మరణగలదానవు "అహల్యాద్రౌపదీ సీతా" అని స్మృతిగనుక, అనుచున్, ఆయప = ఆయమ యొక్క, కలంక = కలఁక, మానన్ = మానునట్లుగా, స్తోత్కర్షయుక్తులచేత, ఊనన్ = మనస్సున స్థిరమగునట్లుగా, నుతులుసేసి, తత్ = ఆయహల్యయొక్క, పురస్థితినిబరఁగన్ = ముందర నుండఁగాను, జనిరి.

భా. శివవాసమైన = రుద్రనివాసమైన, పుణ్యపురమణివి, కాఁగా, అఘాపహస్మృతివి యనుచున్, అపకలంక = నిష్కళంకమైన, మానస = హృదయముయొక్క ఉత్కర్షతోడ, యుక్తులు = కూడినవారు పాండవులు, అనూననుతులు=అధికస్తోత్రములను, చేసి, తత్పురస్థితిని బరఁగన్=ఆపట్టణమున నుండఁగా.

క. చనునెడ శ్రీరాముఁడు పా
వనినవనిజరూపవైభవశ్రీ నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రా
తనురాగప్రౌఢి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్. 41

రా. శ్రీరాముఁడు, పావనిన్ = పవిత్రమైనదాని, అవనిజ = సీత యొక్క, రూపవైభవశ్రీని, ఉల్లంబుననిడి, దానన్ = ఆమనస్సునను చుటచేత, విచిత్రమైన, ఆతనుసివల్లనైన, రాగప్రౌఢి = మోహాతిశయము, తనుఁబై కొనఁగా, అనుమతించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. శ్రీరాముఁడు = కాంతిచేత నొప్పెడువాఁడు, పావని=భీముఁడు, నవ, నిజ = స్వకీయమైన, శ్రీని, చిత్రమైనయతనురాగప్రౌఢిగలదైన, దానవి = హిడింబ, పైకొనఁగా.

సీ. ఆసమయమున నే మని చెప్ప నరుదెంచి
చూడ నద్భుతతమస్ఫూర్తి యగుచుఁ
దజ్జ్ఞాతయమితచేతఃకళంకుండు త
ద్గృహమేధితద్వేషమహిమ పేర్మి
ననలసముద్వృత్తిహతముఁ గావింపంగ
నంచితానఘవిధిసంచితార్థ
సందర్శనుఁడు గామినిం బనపెం బెల
ర్పంగఁ జేకొనియె నారాకొమరులు
తే. నతనియాదరక్రియ గాంచి యవలఁ జనిరి
స్వీయగురుయుక్తముగఁ దద్విసృష్టు లగుచు
విదురజనదర్శితోచితవిపదసరణి
నలఁత యెఱుఁగక దక్షిణానిలజధృతిని. 42

రా. ఆ సమయమున, తత్ = ఆశాపమోక్షప్రకారమును, జ్ఞ = ఎఱిఁగినవాఁడై, తద్గృహమేధి = ఆయహల్యాపతి గౌతముఁడు, చూడనద్భుతతమస్ఫూర్తియగుచున్ = చూడరాని తేజస్సుగలవాఁ డౌచును, అనలస = అధికమైన, ముత్ = సంతోషముయొక్క, "ముత్ప్రీతిః ప్రమదో హర్షః" అని అ. వృత్తి, తత్ = ఆయహల్యయందుఁగల, ద్వేషమహిమ పేర్మి నిహతముగావింపఁగా, అంచిత = పూజితమైన, అనఘవిధిచేత, సంచిత = సంపాదింపఁబడిన, అర్థసందర్శనుఁడు = తత్త్వజ్ఞానముగలవాఁడు, "అర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిషు" అని అ. "దర్శనంనయనస్వప్నబుద్ధిధర్మోపలబ్ధిషు" అని వి. కామినిన్ = అహల్యను, చేకొనియెను, రాకొమరులు = రామలక్ష్మణులును, అతని = గౌతమునియొక్క, ఆదరక్రియ = ఆదరణను, కాంచి, స్వీయగురుయుక్తముగన్ = విశ్వామిత్రునితోఁగూడ, తత్ = ఆ గౌతమునిచేత, విసృష్టులగుచు, దక్షిణానిలమువల్ల, జ = పుట్టిన, ధృతిన్ = సంతోషముచేత, అలఁత

యొఱఁగక, విదురజన = తెలివరులచేత, "జ్ఞాతాతువిదురోవిందుః" అని అ. దర్శిత = చూపఁబడిన, ఉచితమైన, వి = విశేషించిన, పరసరణిన్ = మంచి త్రోవయందు, చనిరి.

భా. ఎంచిచూడనరుదు, ఇది కవివాక్యము. అమితచేతఃకళంకుండు, తత్ = అధర్మజునియొక్క, జ్ఞాతి = దుర్యోధనుఁడు, అద్భుతమైన తమోగుణముయొక్క, స్ఫూర్తి=ఉద్రేకము గలవాఁడు, అగుచున్, తత్=అధర్మజునియొక్క, గృహమును, ఏధిత = వృద్ధిఁబొందిన, ద్వేషమహిమయొక్క, పేర్మిన్ = ఆధిక్యముచేత, అనల = అగ్నియొక్క. సముద్వృత్తిన్ = దరికొల్పుటచేత, హతముగాఁజేయఁగన్, ఆంచి=ఒకమనుష్యుని పనిపి, తాను, అఘవిధిన్=పాపపువిధిచేత - అగృహదాహవిధిచేత నగుట, సంచిత = సంపాదింపఁబడిన, అర్థసందర్భనుండు=ప్రయోజనప్రాప్తిగలవాఁడు, కామిన్=కాకుండుటచేత, నిందన=అపకీర్తినే, చేకొనియెను, తద్విసృష్టులగుచున్=ఆ యగ్నిభయముచేత విడువబడ్డవారై-అగ్నిభయమును దప్పించుకొన్నవారై యనుట, విదురునియొక్క, జన=దూతచేత, దర్శితమైన, వివరసరణిన్=బిలమార్గమున, "సుషిరం వివరంబిల" మని అ. దక్షిణ = సమర్థుఁడైన, 'దక్షిణస్సరళోదారపరచ్ఛందానువృత్తిషు" అని వి. అనిలజ = భీమునియొక్క, ధృతిన్ = ధారణముచేత, ఆరాకొమరులు = పాండవులు, అతని = దుర్యోధనునివల్లనైన, ఆ, దర = భయముయొక్క, "దరోస్త్రీయాంభయేశ్వభ్రే" అని అ. క్రియను, కాంచి = ఎంచి, స్వీయగురుయుక్తముగన్ = తమతల్లితోఁగూడ, అవలఁ జేకొనియెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

ఆ. తొడఁగి యపుడు దాని తోఁబుట్టుగురుతర
సంగరసముదీర్ణ సరణిఁ బఱఁగ
వాని నంత గెలిచి స్వగురుకథాదర
మమరఁ బ్రమదయుక్తి కనుమలించె. 34.

రా. దానితోఁబుట్టు = రాగప్రాప్తితోఁగూడఁ బుట్టునట్టి, గురుతర, సంగరసము = ఆపేక్ష, ఉత్తీర్ణసరణిఁబరఁగ, వానిఁ = అమన్మథరాగసంగ వాంఛలను, గెలిచి = అణఁచి, స్వగురుకథా = విశ్వామిత్రుని గంగాసంభవాది కథలయందుఁగల, ఆదరము, అమరఁగా, ప్రమద = సంతోషముయొక్క, యుక్తికి అనుమతించెను.

భా. దానితోఁబుట్టుగు=హిడింబుఁడు, ఉరుతర, సంగర = యుద్ధమందు, పరఁగవాని గెలిచి, స్వగురుకథా = కుంతిధర్మజులమాటమీఁదనైన, ప్రమద యుక్తికి = హిడింబాసంయోగమునకు, అనుమతించెను.

వ. అంత. 44

తే. ఉరుగుణాద్భుతజనకసుతోదయమహి
మాతిశయము సాధించి పుణ్యజనకాంత
సుగుణ యనిపించుకొనిన భాసురపురమణిఁ
జూపుతగులు వహించె నుత్సుకత నతఁడు. 45

రా. ఉరుగుణాద్భుతుఁడైన, జనకునికి, సుతా = కొమార్తెయైన సీత యొక్క, ఉదయ=పుట్టుటచేతనైన, మహిమాతిశయమును సాధించి, పుణ్యజన= సుజనులచేత, కాంత = మనోహరమైనది, భాసురపురమణిఁ = పురశ్రేష్ఠమైన మిథిలయందు, అతఁడు = రాముఁడు, చూపుతగులు వహించెను.

భా. ఉరుగుణుఁడైన యద్భుతజనకుఁడైన, సుత = ఘటోత్కచుని యొక్క, పుణ్యజనకాంత = రాక్షసస్త్రీ హిడింబ, "యాతుధానః పుణ్యజనః" అని అ. అనిపించుకొనినఁ = పోయినను, అతఁడు = భీముఁడు, భాసురపు రమణిఁ = హిడింబయందు, చూపుతగులు వహించెను = అనురాగము నిలిపెను.

ఉ. అన్నగరంబు ప్రోది దన రారఁగఁ దమ్ములఁ గన్నతల్లి నా
సన్నుతఖేలనుండు వికసన్నయనైకవిలాసగౌరవా

భ్యున్నతిఁ దద్వనాంతమునఁ బ్రోచెఁ గడుం దనశ్రాంతి యాత్మ
లోనన్నె ఱయంగణింపఁడు మనస్స్థిరతన్ వివరించుపూనికన్.

రా. అన్నగరంబు = మిథిలాపురి, ప్రోదిఁదనరారఁగ, తమ్ములఁగన్నతల్లి
నాన్ = పద్మముల కుత్పత్తిస్థానమనఁగా, సన్నుత= వర్ణితమైన, ఖేలన్ =
లీలచేత, ఉండు = ఉండెడి, వికసన్నయన = తెలికన్నులయొక్క, ఏక =
ముఖ్యమైన, విలాసగౌరవ = శృంగారాతిశయముయొక్క, అభ్యున్నతిచేత,
తత్ = ఆ పట్టణముయొక్క, వనాంతమునన్ = ఉద్యానవనమందు, ప్రోచెను.
పద్మకాంతిగల నయనములచేతఁ బ్రోచె ననఁగాఁ గటాక్షించె ననుట. లక్షణా
ప్రయోగము. "గిరానుజగ్రాహతరాంనరాధిపః" అని నైషధమందు. తన
శ్రాంతిని, మనస్థిరతన్వివన్ = మనస్సున లగ్నమైన స్త్రీని సీతను, వరించు
పూనికన్ = వివాహ మగుయత్నమున, శ్రాంతిని గణింపఁడని యన్వయము.

భా. అన్న=ధర్మరాజు, కరంబు = మిక్కిలియు, తమ్ములను గన్నతల్లిని,
ఆసన్నుతఖేలనుండు = భీముఁడు, నయ = నీతియొక్క, నైక = ఉన్నతిచేత,
ప్రోచెను = రక్షించెను. తన, శ్రాంతి = అలమటను, ఆత్మలోనన్ = మనస్సు
నందు, ఎఱయ, గణింపఁడు=ఎంచఁడు, పూనికన్ = యత్నముచేత, మనస్థిర
తన్ = మనస్స్థైర్యమును, వివరించును, ఆయనపూనికఁ జూచినను మనస్స్థైర్య
మేర్పడు చున్న దనుట.

వ. అది యట్లుండె వారలందఱు తత్ప్రకారంబున విపినమార్గ
వర్తనంబునడపి యథోచితగమనంబున. 47.

రెంటికి సరి - సులభము.

క. చనిరి పురసవిధిమార్గం
బున సద్ద్విజలీలలు నడపుచు మాధుకరా

శన మొనఁగూర్చుచు నపుడుప
వనసంతతి యలరఁ జేసె వారలయాత్మన్. 48

రా. పుర = మిథిలయొక్క, సవిధ = సమీపమైన. "సదేశాభ్యాససవిధ సమర్యాదసదేశవ" త్తని అని అ. మార్గమందుఁ జనిరి, అపుడు, సత్ = లెస్సైనన, ద్విజ=పక్షులయొక్క, లీలలను, నడపుచున్ = చేయుచును, భ్రమర సంబంధమైన, "తస్యేద" మ్మని అణ్ప్రత్యయాంతము. అశనము = పూఁదేనె ననుట, ఒనఁగూర్చుచు, ఉపవనసంతతి = ఉద్యానపరంపర, వారల=రామాదుల యొక్క. ఆత్మన్ = మనస్సును, అలరఁజేసెను.

భా. పుర=ఏకచక్రపురముయొక్క, ద్విజలీలలు=బ్రాహ్మణవిశేషములను మాధుకరాశనము = భైక్షమును, పవనసంతతి = భీముఁడు, కడమ సరి.

ఆ. అందుదారవృత్తి నందితానేకచ
క్రాగ్రహారహితవిహారమహిమఁ
బ్రచురసారసమద బకదర్పహారితఁ
దనరె సరసు లందఱును నుతింప. 49

రా. అందున్ = ఆ పట్టణమందు, దారవృత్తి = భార్యావర్తనచేత, నందిత = సంతోషితములైన, అనేక చక్రవాకపక్షులయొక్క, "కోకశ్చక్రవాకః" అని అ. ఆగ్రహ=కోపముచేత, అరహిత = విరహితమైన, ఔత్సుక్యముగల దనుట, విహారమహిమన్ = సంచారాతిశయముచేతను, సారస = బెగ్గురులయొక్కయు, మదబకములయొక్కయు, దర్ప = విశృంఖలసంచారము చేతనైన, హారితన్ = మనోహరత్వముచేతను, సరసులు = కొలఁకులు, ఈకారాంతము, తనరెను.

భా. అందున్ = ఆవర్తనలందు, ఉదారవృత్తినంది = సాహసవృత్తిని బొంది యనుట, తాను = భీముఁడు ఏకచక్రాగ్రహారమునకు, హిత = ప్రియ

మైన, విహారమహిమచేత, ప్రచురసార = అధికబలముగల, "సారోబలేస్థిరాంశేచ" అ. సమద = గర్వసహితుఁడైన, బక = బకాసురునియొక్క, దర్పహారతన్ = గర్వాపహారిత్వముచేత, చంపుటచేత ననుట, సరసులు = రసికులు, నుతింపఁ దనరెను.

క. జననేత్రచిత్రదారుణ
వనజగతులనిశలసత్త్వవశత నడచుచోఁ
గన నరుదురమారూఢిం
దనరె జితాంగారపర్ణదర్పోదయతన్. 50

రా. ఇందుఁ బురవర్ణన. జననేత్రచిత్రద, అరుణవనజగతులు = కెందామరల ప్రకారములు, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, లసత్త్వవశత = శోభావశత్వము, నడచుచోన్ = నడచెడిచోట, నాపట్టణమందు, కననరుదు=చూడనశక్యము, జిత = జయింపఁబడిన, అంగార = అగ్నిశకలములు గల = రక్తవర్ణములు గలవనుట, పర్ణ = రేకులయొక్క, దర్పోదయతన్=గర్వోన్నతిగలవాటచేత, రమారూఢిన్, లక్ష్మీప్రాప్తిచేత, తనరెను, అరుణపద్మములు నిత్యశోభావశత వర్తిల్లెడుపట్టున రమారూఢిచేఁ దనరినది గనుకఁ జూడ నద్భుతమనుట.

భా. జననేత్రములకుఁ జిత్రములును, దారుణ = భయంకరములునైన, వనజగతులన్ = వనభూములయందు, "జగతీరత్నగర్భాచ" అని అ. నిశలన్ = రాత్రులయందు, సత్త్వవశతన్ = బలవంతుఁ డౌటచేత, నడచుచోన్ = నడిచెడునప్పుడు, కనన్ = చూచుటకు, నరుదురమ = అర్జునునియుద్ధము, జితమైన యంగారపర్ణుఁ డనెడు గంధర్వునియొక్క యహంకారాతిశయము గల దౌటచేతఁ దనరెను.

వ. అంతట వారియంతరంగంబునందు. 51

క. వివిధద్విజాళిభూమా
నవరతసంశ్లాఘితస్వయంవరకల్యా
ణవిధివర ద్రుపదసుతా
నవమంజులతాప్రవృత్తినడపెఁ గుతుకమున్. 52

రా. వివిధద్విజాళి=పక్షిసమూహములయొక్క, భూమ=బాహుళ్యము చేత, సంశ్లాఘితమైన స్వయంవరకల్యాణవిధిచేత, వర = వరులైన, ద్రు = వృక్షములు, "ద్రు ద్రుమాగమాః" అని అ. పదస్థానముగాఁ గలవియునైన, సుతానవ = మంచికోమలత్వముగల, మంజులతా = రమ్యలతలయొక్క, ప్రవృత్తి, కుతుకమును నడపెన్ = సంతోషమును జేసెను, తీఁగెలు తమంతనె చెట్లఁ బ్రాకినను స్వయంవరమున వరించినట్లుంబలె నుండెననుట, ద్విజశబ్దమున బ్రాహ్మణధ్వని. ఆవృక్షములఁజూచి వివాహాపేక్ష గల రాముఁడు సంతోషించెనని భావము.

భా. ద్విజాలి = బ్రాహ్మణసమూహములయొక్క, భూమ = బాహుళ్యముచేత, అనవరతము సంశ్లాఘితమైన స్వయంవరమనెడు కల్యాణవిధిగల, ద్రుపదసుతా = ద్రౌపదియొక్క, నవ=నూతనమైన, మంజులతా = మనోహరత్వముయొక్క, ప్రవృత్తి = వృత్తాంతము, కుతుకమును నడపెను.

శా. అంతన్ వారలు రామభద్రపదరాజ్యారూఢిచే నెంతయుం
జింతాతీతవిశేష యై ప్రబలలక్ష్మిన్మించుచంచద్ఘనో
పాంతం బత్పురి గూఢరాజపదవిప్రాకారరేఖన్ శుచి
స్వాంతుల్ సేరిరి తత్పురోహితముఖవ్యాకృష్టసన్మానులై.

రా. వారలు = విశ్వామిత్రాదులు, రామభద్ర = రామునియొక్క, పదరాజి = పాదవిన్యాసపంక్తియొక్క, ఆరూఢిచేన్ = ప్రాప్తిచేత, చింతా= భావనను, అతీత = అతిక్రమించిన, స్యాచ్చింతాస్మృతిరాధ్యాన" మని అ.

విశేషయై = మితగుణములు గలవై, ప్రబలక్ = ప్రబలునట్టుగా, భావింప
శక్యముగాని శృంగారముల దగునట్టుగా ననుట, లక్ష్మిన్మించు, గూఢ = ఆవృత
మైన, రాజపదవి=చంద్రమార్గముగల, రఘువంశమందు "వైదేహిబంధోర్హృ
దయం విదర్భే" అన్నట్టు, ప్రాకారశ్రేణిగల యని, తత్పురిక్ = ఆమిథిలను,
తత్ =ఆపట్టణమందున్న, పురోహితుఁడు మొదలైనవారిచేత, వ్యాక్లృప్తసన్మా
నులై చేరిరి, జనకునిపురోహితామాత్యు లెదురుగా వచ్చి తోడుకొనిపోఁగాఁ
బోయి రనుట.

భా. రామ = రమ్యమైన, భ = కాంతిగల, స్త్రియాంపుంవద్భాషిత
అను సూత్రమునఁ బుంవద్భావము, ద్రుపదునియొక్క, రాజ్యముయొక్క
యారూఢిచేత్ = రాజత్వప్రాప్తిచేత, చింతాతీత, విశేషయై = తాత్కాలి
కావస్థగలవై, "విశేషః కాలికోవస్థా" అని అ. ప్రబలలక్ష్మీక్ = ఉత్కృష్టబల
ములయొక్క యతిశయముచేత, తత్పురిక్ = ఆద్రుపదునిపట్టణమును, గూఢ
మైన, రాజపద=రాజచిహ్నముగల, "పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుషు"
అని అ. విప్రాకారరేఖక్ = బ్రాహ్మణాకృతిచేత సౌందర్యలీలచేత, శుచిస్వాం
తులు, వారలు = ధర్మరాజాదులు, తత్ = అలాగు ప్రసిద్ధులయిన, పురః =
ముందటికి, హిత = శ్రేయస్కరములైన, ముఖ సంచారములు గల, "ము.
నిస్సరణేవక్త్రే ప్రారంభోదయయోరపి" అని వి. వి = పక్షులచేత, "వినిర్విఘ్న
చతు పక్షిణి" అని వైజయంతి. ఆక్లృప్త = మిక్కిలిఁ జేయబడ్డ, సన్మానులై
బహుమానము గలవారై, "మానశ్చిత్త సమున్నతిః" అని అ. మంచిశ
నము లవుచుండఁగా ననుట, చేరిరి. తచ్ఛబ్దము ప్రసిద్ధవాచకమైనందుని
"అనుభవతి శచీత్థం సాధ్వృతాచీముఖాభిః" అని నైషధమందు.

ఆ. అందుఁ దన్నృపాలుఁడాత్మజ కిడి యుంచు
వంచు నెక్కడ నియమించినట్టి

కార్ముకోత్తమమునుఘనమైనమూర్తిల
క్ష్యంబు సూచి రాన్నృపాత్మభవులు. 54

రా. ఘనమైన, మూర్తి = కాఠిన్యముచేత, "మూర్తిః కాఠిన్యకాయయోః" అని అ. లక్ష్యంబు = చూడఁదగినదాని, వింటికి విశేషణము, చూచిరి,

భా. అందుక్ = పట్టణమందు, ఘన=ఘనమైన, మైనమూర్తి=మీన సంబంధమైన యాకృతిగల, లక్ష్యంబు = గుఱినీ-మత్స్యయంత్రము ననుట, కడమ సులభము.

వ. అటమున్న సకలదిగ్దేశాగతులైనరాజకుమారులు నిజశక్తి తారతమ్యంబునం జేసి దర్శన స్పర్శనచాలనో చ్చాలనాది వ్యాపారపారాహంకారు లగుచు శిథిలప్రయత్నులయి తొలంగిపోవంజేవ మిగులు నమ్మహాకోదండంబు గనుంగొను నప్పుడు వారలందు. 55

రా. వ్యాపారములు పారముగాఁ గలయహంకారము గలవారై, వారలందుక్ = రామలక్ష్మణులందు. భారతార్థమునకును నీలాగున నే.

చ. అనుపమదివ్యవిక్రమసమగ్రుఁడు రామవిభుండు జిష్ణుఁ డా
యనితరభేద్యరౌద్రధనువశ్రమభంగిగ వంచి బాహులీ
ల నొనసె నభ్రగానిమిషలక్షహ్లాదంబకవృత్తి నుర్వరా [న్.
జనహృదయాతిపవర్తనముఁ జాలఁగ నద్భుతవార్ధి ముంచుచు

రా. జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, రౌద్ర=రుద్రసంబంధ న, ధనువును, ఉకారాంతము. 'సోయంధనురజనివక్రః' అని నైషధమందుఁ బదరాఁ వాగము. అశ్రమ = అనాయాసమున నే, భంగిగక్ = భంగము గలదా భావమున వంచి = విఱిచియనుట, అభ్రగ = గగనచరులైన, అనిమిష = దేవతల

యొక్క, లక్ష = లక్షసంఖ్యలయొక్క, హృదంబకవృత్తిః = హృదయము యొక్కయుం గన్నులయొక్కయు వ్యాపారము, అద్భుతవార్ధిని మునుచుచును బాహులీలల నెరపెను.

భా. అభ్రగ = ఆకాశమందుఁ జరించుచున్న, అనిమిష = మత్స్యవి మనెడి "సురమత్స్యావనిమిషౌ" అని అ. లక్ష = గుఱిని, "లక్ష్యం లక్షం శరవ్యంచ" అని అ. హృత్ = హరించునట్టి, అంబక = బాణముయొక్క, "అంబకం నేత్రశరయోః" అని వై. వృత్తిః = వర్తనచేత - ప్రయోగము చేత ననుట, కడమసరి.

చ. ఉదుటున నట్లు తన్మహిపుఁ డొడ్డినయొత్తు జయించి యేమనం
దదసహకర్ణశల్యసముదగ్రతరప్రథనాశ్రితాధికా
భ్యుదయతఁ జెందె భీమభుజపుష్టిసహాయతఁ దజ్జయార్థులై
కదిసి సమస్తభూపతులు గైకొని రంతకమున్న భంగమున్. 57

రా. తత్ = ఆ విల్లు విఱుచుటవల్ల, అసహ=ఓర్వనివారియొక్క, కర్ణ ములకు శల్యమైన, ప్రథః = ఖ్యాతిచేత, "ప్రథాఖ్యాతౌ" యని యమర సంకీర్ణవర్గులో. ఆశ్రితాధిక, అభ్యుదయత = అభ్యుదయము ననుట, భీమ = భయంకరమైన, తత్ = ఆవింటియొక్క. కడమ సరి.

భా. అట్లు, తన్మహిపుఁడు = ద్రుపదుఁడు, ఒడ్డిన, ఒత్తు=పందెమును, జయించి, తత్ = ఆజయమును, అసహ = సహింపని, కర్ణశల్యులతోడనగు సముదగ్రతరమైన, ప్రథన = యుద్ధమందు, "ప్రథనం ప్రవిదారణ" మని అ. అధికాభ్యుదయతను = ఉచ్ఛ్రయమును, భీమ = భీమునియొక్క, భుజపుష్టి సహాయతవలనఁ జెందెను, తత్ =ఆ యర్జునునియొక్క, జయార్థులై భూపతులు, అంతకమున్న =ఆకర్ణశల్యుల యుద్ధముకంటె ముందే, భంగమున్ =అపజయమును, కైకొనిరి.

ఆ. అతఁడు వీర్యశుల్కయగు రాజసుత నల్లు
దనదుసొమ్ముఁ జేసికొని భృశప్ర
కాశితాత్మవంశుఁ డై శోభిలెను మాను
కసదృశప్రమోద మావహిల్ల. 58

రా. అతఁడు = రాముఁడు, వీర్యశుల్కయగు = పరాక్రమమే యుంకువగాఁగల "శుల్కస్త్రీస్త్రీధనేపిచ" అని అ. భృశప్రకాశిత, ఆత్మవంశుఁడై=తనవంశమునకు ఖ్యాతిఁ దెచ్చినవాఁడై, శోభిలెను.

భా. అతఁడు = అర్జునుఁడు, భృశ = మిక్కిలియుఁ, ప్రకాశిత = తెలుపఁబడిన, తాను దమవంశమును గలవాఁడై, శోభిలెను. ✓

సీ. అసమానపాండుకీర్తిసమృద్ధిజనకుండు
ధర్మరాజీడితకర్మపరుఁడు
స్వజననియుక్తియు వరగుణవ్యాసము
నీశ్వరాజ్ఞయుఁ దనహృదయగతియు
నేకమై తనుఁ జాల నెచ్చరింప నిజాను
జులసన్మతిని బిల్చి తెలియఁ జెప్పి
తమకు నందఱకు నుదారభావంబున
నాచరింపఁగ బాత్ర మగుట యరసి
తే. యునికి నప్పుఁ డసుబాహుజ యోపశోభి
తమ్ములైనకుమారరత్నములకాభు
జద్రవిణశుల్కయనుజల జాతబాంధ
వరుచిఘనహృదబ్జామోద గరిమ నొసఁగె. 59

రా. అసమానమై, పాండు = శుభ్రమైన, కీర్తి సమృద్ధి గలవాఁడు,
జనకుండు, ధర్మరాజీ = ధర్మపంక్తిచేత, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన,

స్వజన = తనయాప్తజనులయొక్క, నియుక్తియుఁన్ = నియోగమును, పర = వరులయొక్క, గుణవ్యాసము = గుణవిస్తారమును. "విస్తారో విగ్రహో వ్యాసః" అని అ. "శ్రితోరుర్వ్యాసోమహాభారతసర్గయోగ్యః" అని నైషధ ప్రయోగము. ఈశ్వరాజ్ఞయు, నిజానుజున్ = తన తమ్ముఁడైనకుశధ్వజుని, ఉదారభావంబునన్ = మహత్త్వముచేత, సుబాహు = సుబాహుఁడసురాతి సునియొక్క, జయముచేత, ఉపశోభి = ప్రకాశించెడు రామునియొక్క, తమ్ము లయిన, కుమారరత్నములకున్ = లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులకు, ఆ, భుజద్రవిణ శుల్క = సీతయొక్క, అనుజలన్ = చెల్లెండ్రైనయూర్మిళామాండవీశ్రుత కీర్తులను, జాత = పుట్టిన, బాంధవ = బంధుత్వముఁగలుఁగల, రుచిన్ = అపేక్ష చేత, "అభిషంగేస్పృహాయాంచగభస్తౌచరుచిస్స్త్రియా" మ్మని. అ. ఘన హృదబ్జామోదగరిమచేతను నొసఁగెను, భరతశత్రుఘ్నులును సమీపమున లేకు న్నను వారికి నిచ్చెదనని వెళ్లనాడె ననుట.

భా. పాండు = పాండురాజుయొక్క, కీర్తిసమృద్ధికి, జనకుండు = ఉత్పత్తిస్థాన మైనవాఁడు, ధర్మరాజు, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, "ఈడిత శస్త పణాయిత పనాయిత ప్రణుత ప్రణిత పనితాని" అని అ. కర్మ=ప్రయోజనములయందు, పరుఁడు, స్వజనని=కుంతియొక్క, ఉక్తియున్ = వాక్యమును, పరగుణుఁడైన వ్యాసమునీశ్వరునియొక్క యాజ్ఞయును, ఎచ్చ రింపన్, నిజానుజులన్ = భీమాదులను, తమకు నందనులకును = అయిదుగురికిని, దారభావంబునన్ = భార్యాత్వముచేత, ఆ, సుబాహుజయోపశోభితమ్ములైన= భుజశౌర్యశోభితు లైన, కుమారరత్నములకున్, రత్నశబ్దమునకు విశేషణము గనుక శోభితశబ్దము నపుంసకము, ఆభుజద్రవిణశుల్కయను = భుజసత్త్వమె యుంకువగాఁగల ద్రౌపదియ నెడి, "ద్రవిణాతురో బలశౌర్యాణి" అని అ. జల జాతబాంధవరుచి = సూర్యదీప్తి, హృత్ = హృదయముల నెడి, అబ్జ = తామరలకు, ఆమోద = హర్షమనెడిసౌరభ్యముయొక్క, శ్లిష్టరూపకము. "ఆమోదోహర్ష గంధయోః" అని వి. గరిమన్ = అతిశయమును, ఒసఁగెను.

వ. అంతఁ దత్ప్రవృత్తి యాకర్ణించి. 60

క. తనయులు దాను నపుడు త
జ్జనకుం డరు దెంచి చూచు జనులకు ననుభా
వనిరూఢి మానితానం
తనవోత్సవముగ నొనర్చెఁ దత్పరిణయమున్. 61

రా. తత్ = ఆకుమారరత్నములయొక్క, జనకుండు = దశరథుఁడు, తనయులు = భరతశత్రుఘ్నులును, అనుభావనిరూఢిన్ = ప్రభావమహిమ చేత, మానితానంతనవోత్సవ మయియుండఁగా, తత్పరిణయమున్ = ఆరామాదులవివాహమును, "తథాపరిణయోద్వాహౌ పయామః పాణిపీడన" మని అ. ఒనర్చెను.

భా. తత్ప్రవృత్తి=ఆధర్మరాజుయొక్క ప్రవర్తనను-పెండ్లియాడవలె ననెడిప్రయత్నము ననుట, ఆకర్ణించి, తనయులు, ధృష్టద్యుమ్నాదులు, తత్ = ద్రౌపదియొక్క, జనకుండు = ద్రుపదుఁడు, అరుదు, ఎంచి చూచుజనులకు, అను = అరు దనెడి, భావనిరూఢి = తలఁపుయొక్క దార్ఢ్యమును, మాని = చాలించి, తాను, అంత.

వ. అందు. 62

అందు = ఆవివాహమందు.

క. త్రిజగద్భూషణ మగుభూ
మిజనాదృతశీలఁ గృష్ణమృగనేత్రఁ బురం
ధ్రిజనులుగయిసేసిరి సొం
పుజనింపవివాహయోగ్యభూషావిధులన్. 63

రా. భూమిజను = సీతను, అదృతశీలను, కృష్ణమృగనేత్రన్ = హరిణాక్షిని, పురంధ్రిజనులు = ముత్తైదువలు, పురంధ్రీశబ్ద మికారాంతమునకు,

'పురంధ్రిభిశ్చక్రమశః ప్రయుక్త' మని కాళిదాసుప్రయోగము. కయిచేసిరి = అలంకరించిరి.

భా. భూమిజనాదృతశీలను, కృష్ణన్ = ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

మహాస్రగ్ధర—

లలనం గైసేసి కాంత ల్రమణగృహమహా
లక్ష్మివై యొప్పు మంచుం
గలితాశీర్వాద లై రక్కడమముగురుభా
గ్యస్థితుల్ మీఱ నీదృ
గ్బలవన్మాల్యాంగరాగాభరణవసనసౌ
భాగ్యలక్ష్మీకలై కాం
తలగత్సంసేవలందుం దలఁపు మనుచు ను
త్కంఠఁ బ్రాపించి రందున్. 64

రా. అక్కడమముగ్గురు = ఊర్మిళామాండవీశ్రుతకీర్తులు, ఈదృక్ = ఈ సీతాలంకారమువంటి, మాల్యాంగరాగాభరణవసనములయొక్క, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలై = సౌభాగ్యాతిశయముగలవారై, కాంత = పతులయందు, లగత్ = తగిలిన, సంసేవలందున్ = పతిసేవలందనుట, తలఁపు = కోరికను, మనుచు = పోషింపుచున్న, ఉత్కంఠను ప్రాపించిరి = పతిసేవకు వేగిరించిరనుట,

భా. లలనంగైసేసి రమణులయొక్కగృహములకు, మహాలక్ష్మివై = ఒప్పిదమవై, ఉండుమంచుఁ గృతాశీర్వాదలైరి, ఆకాంతలనెడుమాట, అక్కడన్ = ఆపతిగృహములయందు, మమున్ = మమ్మును, గురుభాగ్య, ఈదృక్ = ఇప్పటి శృంగారమువలెనే, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలా = సౌభాగ్యసంపత్సమృద్ధియొక్క, ఏకాంత = మిక్కిలియు, లగత్ =తగిలిన-ఆసక్తిగలయట్టివనుట, సంసేవలందున్=అనుభవములయందును,ఫలితార్థము, ఇటువంటియలంకారములు ధరియించెడువేళ ననుటఁ, తలఁపు మనుచు నుత్కంఠఁ బ్రాపించిరి.

వ. తద్వధూజనకుండును దత్కాలసముపస్థితం బైనవరసమాగ
మంబున కత్యంతసంతుష్టుం డగుచు ననంతవిభవసంపదలు
వారల నెడుకోలు సేయించి తత్ప్రవేశోత్సవంబు నడపు
నప్పుడు. ✓ 65

రెంటికి సరి - సులభము.

సీ. నృపకన్యకలకనిందితనవభ్రమరకా
స్యవిలాసలక్ష్మినిరస్తపూర్ణ
తారకాధిపతుల కారయఁ దత్పూర్వ
భవసంచితోరుతపఃఫలంబు
లేగురుశుభగుణభోగాంచితులు వీర
లీక్షితిఁ దగఁ బతులై రటంచు
లోకరక్షణచతురాకారభాగ్యద్వి
విమలతేజోవిలాస మిది యనుచు

తే. నర్థి నేతెంచి చూచెఁ బౌరాళి యత్యు
దారమణిభూషణోజ్జ్వల దాశరథుల
మాంగలికవస్త్రరత్నభూషాంగరాగ
పాండు సూనులఁ గన్నులపండువుగను. 66

రా. నృపకన్యకలకు, అనిందిత = నిందింపఁబడని, నవ భ్రమకర = ముంగు రులుగల, "తేలాటేభ్రమరకా" అని అ. ఆస్య = ముఖములయొక్క, విలాస - లక్ష్మిచేత, నిరస్త = తిరస్కృతుఁడైన, పూర్ణ తారకాధిపతిగలవారికి, లోక = భువనములయొక్క. "లోకస్తుభువనేజనే" అని అ. రక్షణార్థమైన, చతుః = నాలుగైన, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, దాశరథులన్ = దశరథపుత్త్రులను, అంగరాగ = మైపూఁతలును, పాండు = ధవళములైన, సూనులన్ = పుష్పములును గలవారిని, దాశరథులఁ బౌరాళి చూచెను.

భా. అలకనిందితనవభ్రమరక "అలకాశ్చూర్ణకుంతలాః" అని అ. ఆస్యవిలాసలక్ష్మీచేత, నిరస్త = తిరస్కరింపఁబడిన, తారకాధిపునియొక్క, తులకుక్ = సామ్యముగలదానికి, నృపకన్యకుక్ = ద్రౌపదికి, తత్పూర్వభవ = ఆ ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు, సంచిత=సంపాదింపఁబడిన, తపస్సుయొక్క ఫలంబులు, ఏగురుపతులై రటంచును, చతుర=సమర్థములైన, ఆకారములను, భాక్= పొందిన, దివ్య = ధర్మానిలశక్రాశ్వినులయొక్క, తేజః = అంశలయొక్క మణిభూషణములచేత, ఉజ్జ్వలత్ = ప్రకాశింపుచున్న, ఆశ=దిక్కులుగల, రథులక్ = రథములుగలవారిని, మాంగలిక = శుభార్థములైన, వస్త్రాదులుగల, పాండుసూనులక్ = పాండవులను, కన్నులపండువుగఁ బౌరాళి యేతెంచిచూచె నని యన్వయము. ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు నీశ్వరునిఁగూర్చి తపస్సుచేసి యైదుగురుపతుల వేఁడెనని యాదిపర్వములో విస్తారముగాఁ జెప్పియున్నది.

చ. అలఘుతరాజవంశమణులై విలసిల్లెడునక్కుమారకుల్
నలుగురురూపవైభవకళల్ గడు మీఱుచు సద్గుణాతిశీ
తలచతురాకృతిక్ మెఱయు తజ్జనకాన్వయభాగ్యలక్ష్మి నా
నలరెడు పెండ్లికూఁతులసదాదర మొప్పఁగ నోలిఁ బెండ్లియై.

రా. అలఘుతర, అజ = అజునియొక్క, వంశమునకు, మణులై = అలంకారమైనవారై, విలసిల్లెడు, నలుగురు=రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు, చతుః = నాలైన, ఆకృతిక్ = ఆకారములచేత, మెఱయు, తత్ = ఆజనకునియొక్క, అన్వయభాగ్యలక్ష్మినా నలరెడుపెండ్లికూఁతుల = జనకునిభాగ్యలక్ష్మి నాలుగాకారములై యున్నవారి నని యుత్ప్రేక్ష. పెండ్లియై, అతులితానందమునఁ జేర్చిరి యని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. అలఘుతక్ = అలఘుత్వమున, రాజవంశ = చంద్రవంశమునకు, "రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే" అని వి. అక్కుమారకులు= పాండవులు, చతురా

కృతిన్ = మనోహరాకృతిచేత, నలు = నలునియొక్క; గురురూపవైభవకళలను, మీఱుచు, తత్ = ఆద్రౌపదియొక్క, జనక, పెండ్లికూఁతు లసదాదరమొప్పఁగ, కడమ సరి.

తే. అతులితానందమునఁ బేర్చి యంత విదుర
మంత్రిధృతరాష్ట్రుఁ డస్తహోమమహాలతంద్రి
వినిహతమనోవిచారుఁడై తనదుపురికిఁ
గొడుకులవధూయుతముగఁ దోడ్కొంచు రాఁగ. 68

రా. అంత, విదుర = వివేకులైన, "జ్ఞాతాతువిదురోవిందః" అని అ. మంత్రి = ప్రధానులచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రముగలవాఁడు, వినిహత మనోవిచారుఁడై, పుత్త్రుల కచకూలవివాహములాయెను గనుక, రాఁగన్ = రాఁగా.

భా. విదురుమంత్రి = విదురుఁడు మంత్రిగాఁగల, ధృతరాష్ట్రుఁడు, అంత = వివాహవృత్తాంతమంతయు, విని, హతమనోవిచారుఁడై, పాండవు లేమైరో యను విచారమును విడిచి, తనదుపురికిన్, కొడుకులన్ = ధర్మరాజాదులను, వధూయుతముగన్ = ద్రౌపదితోఁగూడ, తోడ్కొంచురాఁగన్ = తోడితెచ్చుటకు, అనుప నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

సీ. ప్రౌఢిఁ బేర్చినవారిభావ మెలర్పంగ
ననుపశాంతాత్మత నరుగుదెంచి
రాకుమారులవైరిలోకాభిగమ్యభు
జావిజృంభణగుణశ్లాఘనుండు
వీరునర్జునుఁ బరశూరులసత్ప్రతా
పాన్వితభీమబాహాసహాయుఁ

డై యోర్చినట్టియాహవజయశోభిరా
ముం డని వేడ్క పెంపున వెదకుచుఁ

తే. బఱపె మిక్కిలిఁ జూడ్కులం బజేని గడచి
యవల దాశరథిశ్రేష్ఠుఁ డైనయతని
పైఁ బురస్థితజనకదంబకముచిత్త
ములమహాదరసంభ్రమ మొలయ నప్పుడు. 69

రా నవ=నూతనమైన, అరిభావము=శత్రుత్వము; ఎలర్పఁగన్, అనుప
శాంత = శాంతముగాని, ఆత్మకన్ = బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, అదుగుఁబెంచిః
రాకుమారులవైరి, శ్లాఘనముగలవాఁడు, అర్జునన్=కార్తవీర్యార్జునుని, పరశు=
గండ్రగొడ్డలిచేతనగు, ఉరు=అధికమైన, లసత్ప్రతాపముతోడ, అన్విత=
కూడిన, బాహా=భుజములు, సహాయముగాఁగలవాఁడై, ఓర్చినట్టి = జయించిన,
రాముండు=పరశురాముఁడు, అనిన్ = యుద్ధమందు, పురః=ముందట, స్థితజన
కదంబకముయొక్క, చిత్తములకు, మహా, దర=భయమువల్లనైన. సంభ్రమము=
బెగడుట, ఒలయన్ = వర్తింపఁగా, అతనిపైన్ = రామునిపై, చూడ్కులఁ
బఱపెను.

భా. ప్రౌఢిఁ బేర్చినవారిని, అనుపన్ = అంపినను, ఆకుమారులరుగు
బెంచిరి, ఆవైరిలోకాభిగమ్య = శత్రుజనమునకుఁ బొందరాని, భుజా=బాహు
వులయొక్క, "దోః ప్రవిష్టోభుజో బాహుర్భుజాసంకధ్వ లేఖుథై" అని యా.
విజృంభణగుణాః, శ్లాఘన్ = శ్లాఘనచేత, ఉండువీరున్ = అర్జునుని, భీమ=
భీమునియొక్క, బాహాసహాయుఁడై, పరశూరులన్=శత్రువీరులను, ఓర్చినట్టి,
ఆహావజ=యుద్ధజన్యమైన, యశఃకీర్తిచేత, అభిరాముండు, అని వెదకుచు,
అవలత్=చలింపని, ఆశన్ = అపేక్షచేత, పుర=పట్టణమందు, స్థితజనకదంబ
కము, కర్త.

వ. కనుంగొనుజనులు తదనంతరంబ. **70**

సీ. ఎంతయు నద్భుతం బీరామభార్గవ
రామలసత్ప్రౌఢి యేమిచెప్ప
బలవదనేకపతులనానుగుణ్యంబు
జగదుపశ్లోకితంబుగ భజించెఁ
గంటిరే యనువారు గడఁక నేతద్వర
పురుషు లన్యోన్యంబు నొరసి యెవ్వ
రెట్టు గాఁగలవారొ యిటమీఁద ననుశంక
మదిఁ బెట్టువారు నక్కొడదవలేల
తే. యొదవు మనభాగ్యమహిమ కయోనిజాత
మహితనయ కృష్ణమృగనేత్ర మంజుగాత్ర
నైదుఁగతనంబు ప్రోక యాయమ్మ యనుచు
సతికిఁ జేమోడ్పువారు నై సందడిలిరి. **71**

రా. ఈరామభార్గవరాముల, లసత్ప్రౌఢి, అనేకప=గజములయొక్క, "ద్విరదోనేకపోద్విపః" అని అ. తులక్=సామ్యముచేత, ఏతత్=ఈ, వరపురుషులు, మహితనయ, కృష్ణమృగనేత్ర, కడమ సులభము.

భా. ఈరామ=ద్రౌపది, భార్గ=భర్గసంబంధమైన. వర=వరములయొక్క, అమల=నిర్మలమైన, సత్ప్రౌఢి=మహాత్వమును, బలవత్=బలవంతులైన, అనేకపతులక్=ఆయిదుగురుభర్తలను, భజించెను. ఏతత్=ఈద్రౌపదియొక్క, వర=పతులైన, పురుషులు, అన్యోన్యంబునొరసి యెట్టుగాఁగలవారో, జనులు ద్రౌపదితో నసెడుమాట, మనభాగ్యమహిమకు నక్కొడదవలేలయొదవు, మహితమైన, నయ=నీతిగలదానా, కృష్ణ=ద్రౌపదీ, అనుచు సందడిలిరి.

వ. మఱియును. 72

చ. చనియెఁ బ్రశాంత మై యనలసత్వరహేతివిహారవృత్తిచే
తన యని వింటిమిట్టియతిధర్ము యమోదయు రాజమానశా
సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్ఫురణాఢ్యునిఁజేసి క్రమ్మఱన్
మనపృథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టివె వో విచిత్రముల్.

రా. అనలస=అమందమైన, త్వర=వేగముగల, హేతి=ఖడ్గముయొక్క. "రవేరర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలాచ హేతయః" అని అ. విహారమందు. వృత్తి=వర్తనగల, చేతన=బుద్ధి, "ప్రతిపజ్జ్ఞప్తిచేతనా" అని అ. ప్రశాంతమై చనియె నని వింటిమి. ఇట్టి యతిధర్మున్ = మునిధర్మముగలవాని, యమోదయున్ = యమముయొక్క యుదయము గలవాని, "శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యం యత్కర్మతద్యమః" అని అ. రాజమానశాసనున్ = క్షత్రియగర్వాపహారి యైనపరశురాముని, మన=మనయొక్క, పృథక్=వేఱువిధముగా, ఊఢ = వహింపఁబడిన, భాగ్యమహిమస్థితి = కర్త, క్రమ్మఱ, నవ=నూతనమైన, రజో గుణముయొక్క, స్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసికొనివచ్చెను. అని యనేకు లనేక వాక్యములు వలుకనని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. గూఢమైన భాగ్యమహిమస్థితిగలది, మనపృథ = కుంతి, అనల = అగ్నియొక్క, సత్వర=తీవ్రమైన, హేతి = జ్వాలలయొక్క, విహార, వృత్తిచే తన = వర్తనచేతనే, ప్రశాంతమై చనియె ననివింటిమి, అతిధర్ముని, యమోదయున్=ధర్మజుని, రాజమాన=ప్రకాశింపుచున్న, అవరజ = తమ్ములయొక్క, "యవీయోవరజానుజాః" అని అ. స్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసి క్రమ్మఱఁ దాను గొనివచ్చెను.

తే. అని యనేకు లనేకవాక్యములు వలుక
నట్లు చనుదెంచినట్టి భీమాగ్రజన్ము

నిజపురస్థ్సాయిగాఁ గాంచి నిఖిలలోకు
లును సముద్వేగవినతు లై వినుతిసేయ. 74

రా. భీమ=భయంకరుఁడైన, అగ్రజన్మ=బ్రాహ్మణునిఁ బరశురామునిః "ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః" అని అ. నిజపురః = తనముందట.

భా. సముద్వేగ = సంతోషాతిశయముతోఁ గూడునట్టుగా.

ఉ. వేద్మినివిగ్రహించినను భీమధనంజయలీలఁ బేర్చుతత్
ద్ధర్మజతేజ మాత్మజు ప్రతాపసమృద్ధి నడంచు నంచు నం
తర్మనుఁ డై మహీధవుఁడు తత్సమరాజ్యసమర్పణంబుఁ దా
నిర్మలవృత్తిఁ జేయుటయనీతిగ నెంచెఁ గడుకా మనంబునన్.

రా. ధనంజయ = అగ్నియొక్క, "వీతిహోత్రో ధనంజయః" అని అ. లీలఁ బేర్చు, తద్ధర్మతేజము=ఆపరశురామునివింటివలనఁబుట్టినశౌర్యము, అంతర్మనుఁడై=ఖిన్నమనస్కుఁడై, "దుర్మనావిమనా అంతర్మనాః" అని అ. మహీధవుఁడు = దశరథుఁడు, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, సమర = యుద్ధము నెడి, అజ్యముయొక్క సమర్పణంబుఁ జేయుట, యనీతిగ నెంచెను.

భా. భీమ = భీమునియొక్కయు, ధనంజయ = అర్జునునియొక్కయు, ఆత్మజు=దుర్యోధనునియొక్క, మహీధవుఁడు=ధృతరాష్ట్రుఁడు, తత్ = ఆధర్మజునకు, సమ, రాజ్యసమర్పణంబుఁ జేయుటయు, నీతిగ నెంచెను.

సీ. అట్లాత్మ నెంచినయర్ధరాజ్యమహిమ
తేజప్రదీప్తుఁడా రాజు ప్రియము
తో సమర్చి యనుపమానసపర్యాప్తి
నెరపును నాదరోన్మేష మొప్ప
సప్రణతిగ నమ్మహిప్రభునానతి
గైకొని నిలక శీఘ్రింబ యరిగి

ప్రథితమహాచలేంద్రప్రస్థపుటభేద
నప్రభువైశిఖోగ్రప్రతాప
తే. కలితుఁ డురుదండనీతిభార్గవుఁడు నిజభు
జైకవశసర్వధరణిపార్థాఢ్యుఁ డగుచు
నవరజస్స్థితిబంధురాజ్యవిరళరతిఁ
బొదలి యభిరామవర్తనంబునఁ జెలంగె. 76

రా. ఆస్థానాత్మ నెంచి, నయ=నీతిచేత, బుద్ధ = వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన, "అర్ధగుణః" అని సూ. రాజ్యమహిమచేతను, తేజః=ప్రతాపముచేతను, ప్రదీప్తుఁడు, ఆరాజు = దశరథుఁడు, అనుపమాన=అసమానమైన, సపర్యాప్తిక్ = పూజావిధిని,'సపర్యా తర్పణాంబలిః' అని అ. నెరపుచు, సప్రణతిగఁ = ప్రణతిసహితుఁడౌచుండఁగా-ప్రణమిల్లుచుండఁగా ననుట,అమ్మహీప్రభుని యొక్క, ఆనతి=ఆనమస్కారమును, కైకొని, నిలక=నిలువక, సేవాదులను జేకొనకయనుట, మహాచలేంద్ర=క్రౌంచపర్వతముయొక్క, ప్రస్థ=చరిపట్టుయొక్క,"ప్రస్థోస్త్రీ సానుమానయోః" అని అ. పుట=బంధనముయొక్క, భేదనమందు, ప్రభు=సమర్థమైన, వైశిఖ = విశిఖసంబంధమైన, ఉగ్రప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు, ఉరుదండనీతి, భార్గవుఁడు, నిజభుజైకవశములైన, ధరణిప = భూపతులయొక్క, అర్థాఢ్యుఁడు, అర్థప్రాణముగలవాఁడు, నవమైన, రజః=రజోగుణముయొక్క, స్థితిచేతను, బంధుర = సమర్థమైన, ఆజి = యుద్ధమందుఁగల, అవిరళరతిచేతను, పొదలి, అభిరామ = రామునికెదురైన, వర్తనంబునఁ జెలంగెను.

భా. అర్ధరాజ్యమహిమను, అమర్చి=ఇచ్చియనుట, అనుఁగా, మానసపర్యాప్తిక్ = మనఃపూర్తిని-సంతోషముననుట, సప్రణతిగఁ = నమస్కారసహితముగా, అమ్మహీప్రభుని = ఆధృతరాష్ట్రునియొక్క, ఆనతి = వాక్యమును, కైకొని, ప్రథిత=ప్రసిద్ధమైన, మహ = ఉత్సవములచేత, "మహఉద్ధవఉత్సవః" అని అ. అచల = స్థిరమైన, ఇంద్రప్రస్థమనెడి, పుటభేదన = పట్టణమునకు

"పట్టణంపుటభేదన" మని అ. ప్రభువై, శిఖా=జ్వాలభంగి, "అర్చిర్హేతిశ్శిఖా స్త్రియా" మ్మని అ. ఉగ్రమైన ప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు=కూడినవాఁడు, ఉరుదండసేతియందు, భార్గవుఁడు=శుక్రునిఁబోలినవాఁడు. ధరణి=భూమి గలవాఁడు, పార్థాగ్ర్యుఁడు = పృథాపుత్రజ్యేష్ఠుఁడు, అవరజస్థితిన్ = తమ్ముల కూటమిచేతను, బంధురాజి = ఆత్మజనసహాయముయొక్క, అవిరళరతిన్=అధికానురాగముచేతను, చెలంగెను.

వ. ఇట్లు ప్రవర్తిల్లుచుండ. 77

క. సత్యైక్యముకతమున వీ
రత్యంతము నిర్విభేదు లయ్యు నతనుమా
యాత్యాజితమైత్రీసా
తత్యతఁ దమలోనఁ బోరెదరొ యనుశంకన్. 78

రా. సత్య = యథార్థమైన, ఐక్యముకతమునన్ = ఇద్దఱు నావిష్ణువు నవతారములైన నిమిత్తమున, వీరు = రామభార్గవరాములు, నిర్విభేదుల య్యును, అతనుమాయా = అధికమైన మాయచేత, త్యాజిత = విడిపింపఁబడిన, మైత్రియొక్క, సాతత్యతన్ = ఎడతెగమిగలవా రౌటచేత, పోరెదరో యనుశంకను, కయ్యంబుల వేడుకకాఁడు వచ్చెనని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. సతీ = భార్యయొక్క, ఐక్యముకతమున, వీరు = పాండవులు, నిర్విభేదులయ్యున్ = బెరకులేనివారయ్యును, అతనుమాయా = మన్మథమాయచేత.

క. కయ్యంబులవేడుకకాఁ
డయ్యున్నతకలహకేళికాకాంక్షుఁ డై
నెయ్యమున వచ్చె నారదుఁ
డయ్యెడ దివినుండి వారి నభిదర్శింపన్. 79

రా. కయ్యంబులవేడుక కాఁడు, అయ్యున్నతకలహకేళికిన్, ఆకాంక్షుఁడై, వారిన్ = రామభార్గవులను, చూచెడికొఱకు.

భా. కయ్యంబులవేడుక కాఁడయ్యున్ = యుద్ధాపేక్షగలవాఁడై యుండియు, నత = అణఁగినట్టి, కలహకేళికా = కలహక్రీడయందుల, ఆకాంక్షగలవాఁడై, పాండవులమీఁదిదయచేఁ గలహాకాంక్ష విడిచి యనుట, దివినుండి, వారిన్ = పాండవులను, అభివన్యాపన్ = చూచునిమిత్తమై, నారదుఁడు వచ్చెను.

వ. అప్పుడు. 80

ఉత్సాహ. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి దమ్ములుం
దాను బరశుభాసమాన ధాముఁడైనమునికిఁ బెం
పూన నర్ఘ్యముఖ్యవిధులనూనముగ నొనర్ప న
మ్మౌనివరుఁడు నవగణితసమస్తతదుపచారుఁడై. 81

రా. ఆ నరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి=దశరథునికి జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైన రాముఁడు, పరశు = గండ్రగొడ్డలిచేత, భాసమాన = ప్రకాశించుచున్న, ధాముఁడైన= ప్రతాపము కలవాఁడైన, మునికిన్ = పరశురాముని కనుట, అమ్మౌనివరుఁడును, అవగణిత = ఎంచఁబడని, తత్ = ఆ రామునిచేతనగు, ఉపచారములు గలవాఁడై.

భా. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి = ఆ రాజకుమారశ్రేష్ఠుఁడైన ధర్మరాజు, పరశుభాసమానధాముఁడైన = పరులకు శుభకరమై యసమానమైన తేజస్సుగలవాఁడైన, మునికిన్ = నారదునికి, అమ్మౌనివరుఁడు, నవ = క్రొత్తవనట్టుగా, గణిత = ఆదరింపఁబడిన, తత్ = ఆ పాండవులయొక్క, కడమ సరి.

వ. పదంపడి నిజభూరిచలనదూరనిరస్తసమస్తజనుం డగుచు నతని నుపలక్షించి తదనుజసమక్షంబున. 82

క. అకళంకిత నిట్టనుఁ గొం
చక యేమీమానమునసమరసముదారక్రీ
డకు నొండొరు మార్కొనుట దొ
రకు నని వచ్చితి నెఱుంగ రావా కినుకల్. 83

రా. ఇట్టనున్ = పరశురాముఁడు రామునితో ననెడుమాట, ఏమీ, మనము = ఇద్దఱముగు, సమర = యుద్ధమనెడి, క్రీడకు మార్కొనుట దొరకు నని కొంచక వచ్చితిని, కినుకలు = కలహోద్యోగములు, ఎఱుఁగరావా = తెలియఁబడవా, భర్త్సనావాక్యము.

భా. ఇట్టనున్ = నారదుఁడనెడుమాట, ఏను, మీమానము = అన్నదమ్ములైన మీమానస్సు, దారక్రీడకున్ = ద్రౌపదీసంభోగమునకు, సమరసము = సమానరాగమైనది, "శృంగారాదొరసేవీర్యే గుణేరాగేద్రవేరసః" అని వి. అటుగనుక, ఒండొరు మార్కొనుట = మీలోకరొకరితోఁ గలహించుట, దొరకున్ = సంభవించును, అని, వచ్చితిన్ = ప్రతీకారము సేయ వచ్చితిననుట, ఎఱుంగరావు, అకినుకలు = ఆలాగుస్త్రీ మూలమైనకోపములు, చెప్పినట్టు రావనుట.

క. చేతశ్చిత్రము గాదె స
మాతతగుణసార్థసిద్ధిమద్రామమహా
ఖ్యాతిపతివ్రత యిట్లవి
ఘాతముగ ననేకభర్తృకత నడపు టిలన్. 84

రా. సమాతతగుణములచేత, సార్థసిద్ధి = అర్థసిద్ధిసహితమైనది, మత్ = నాయొక్క, రామ = రాముఁడనెడి, మహాత్ = అధికమైన, ఆఖ్యా = నామధేయమనెడి, అతిపతివ్రత, అనేకభర్తృకతన్ = అనేకభర్తలు గలదౌటను, నడపుట = అసాధారణముగా నాయందుండెడి రామాఖ్య మఱియొకరి యందుండుట, చిత్రముగాదె.

భా. సమాతత=విస్తృతమైన, గుణసార్థ = గుణసమూహముయొక్క, "సంఘసార్థా" అని అ. సిద్ధిమత్ = సిద్ధిగల, రామ = రమణి ద్రౌపది, మహా ఖ్యాతి = అధికఖ్యాతి గలది, పతివ్రత, ఇట్టివిఖ్యాతముగ, అనేకభర్తృకత = పెక్కండ్రు భర్తలు గలదౌటను, నడపుట, చేతశ్చిత్రముగాదె.

ఆ. ఇదియ నాకు మీకు నితరేతర ద్వేష
హేతు వనుచుఁ దోఁచె నేకతన్వి
భూతినెరపు నేను బుంవ్యక్తులకు నాలి
తనముతో సమాఖ్య మనుచు బెట్టు. 85

రా. ఇదియ = ఈరామశబ్దమే, నాకును మీకును ద్వేషహేతువనుచుఁ దోఁచెను, ఏకతః = ముఖ్యత్వమున, విభూతి = ఐశ్వర్యమును, నెరపునేను పుంవ్యక్తులకున్ = పురుషులకు, నాలితనముతోన్ = కొంచెపుతనముతో, సమాఖ్య = సమమైనయాఖ్యను, మనుచు బెట్టు, ఆఁడువారికి రామాఖ్యగాక నామముంచటఁ బురుషులకునా యనుట.

భా. ఇదియ = ఏకపత్నీభోగము, మీ కన్యోన్యవైరమూలమనుచు నాకుఁదోఁచుచున్నది. ఏకతన్వి = ఏకయైన కాంత, భూతినెరపు నేను బుంవ్యక్తులకున్ = ఐశ్వర్యమును నెరపెడియయిదుగురు పురుషులకును, ఆలితనముతోన్ = భార్యయయి, సమాఖ్యమనుచు బెట్టు = కీర్తిచెడకుండ నిర్వహించుటేలాగు?

చ. భవదుపయామకాలమునఁ బర్వినసుద్దులు విన్నవాఁడ నా
భవుపరధర్మ మట్టగుట భావములో నిడి మాకు శంక లె
య్యవి యని యుబ్బు టొప్ప దివి యావరశక్తికి లోనుగా వశ
కృవిజయముల్ మనీరితమహాశరమణ్యవరుద్ధయుద్ధముల్. 86

రా. నాథవ=నాగురువైన యీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము = దొడ్డ విల్లు, అట్టగుట = విఱువఁబడుటను, ఆవరశక్తికిక్ = ఆవిల్లువిఱిచిన సత్త్వమునకు, మత్ = నాచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, మహాశరమణి = మహాస్త్రశ్రేష్ఠములచేత, అవరుద్ధ = నిలుపఁబడ్డ - చేయఁబడ వనుట.

భా. భవత్ =మీయొక్క, ఉపయామకాలమునక్ =వివాహసమయమందు, పర్వినసుద్దులు = వ్యాసులుచెప్పిన పంచేంద్రోపాఖ్యానము మొదలయినవార్తలను, విన్నవాఁడను, అభవ = ఆయీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము= వరమురీతి, అట్టగుట = అయిదుగురు పతుల నిచ్చుటను, ఇవి = స్త్రీమూలములైన వైరములు, ఆవరశక్తికిక్ = ఈశ్వరవరమాహాత్మ్యమునకు, లోనుగావు, జగడాలుపుట్టకుండ వరములేదనుట, అటుగనుకనే, అశక్యవిజయముల్ = జయింపరానియట్టివి, మత్ = నాచేత, ఈరిత = పలుకఁబడిన, సుందోపసుందోపాఖ్యానమనుట, మహాశ = అధికసురతాపేక్షగల, రమణీ = స్త్రీలచేత, అవరుద్ధ= నిలుపఁబడిన = కల్పింపఁబడినవనుట, యుద్ధము లశక్యవిజయములని యన్వయము.

క. విను మంతపనులరాకకు
  మునువుగఁ దచ్ఛాంతిమార్గముం దెలిపెద నొం
  డొనరింపుము సమయము ధరఁ
  గొనసాఁగి తనర్చెద మనుకోర్కి గలిగినన్. 87

రా. సమయము = నొవ్వము, ధరక్ = భూమియందు, కొనసాఁగి తనర్చెదము = ఉత్తరోత్తరముగా నుండెదము అనుకోర్కి గలిగినను, ఒండు = ఒకటిని, ఒనరింపుమని క్రిందటికన్వయము.

భా. ఒండు = ఒకటైన, సమయము = సంకేతమును, ఒనరింపుము.

చ. సమరసరూఢిమచ్చరితసాధ్వసమాకృతిఁ బర్వరాజస
  త్త్వమదనిరాసివక్త్రమగు వందనధర్మము పూని కొల్వ నే

రయు మనుము నీకుఁ దమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట
నేఁడు పూర్ణముగ వసించి సొంపు లమరఁగ సమయం బిటు
సేయు టొప్పగున్. 88

రా. సమర = యుద్ధమందు, సరూఢి = ప్రసిద్ధితోఁ గూడిన, మత్ = నాయొక్క, చరిత = చరిత్రమువల్లనైన, సాధ్వసము = భయము, ఆకృతిఁ బర్వఁగ = ఆకారమునఁ గానరాఁగా, రాజసత్వ = రజోగుణముచేతనైన, మద = మదనుము, నిరాసి = విడిచిన, వక్త్రమగు = ముఖముగల - ఆరంభము గలదైనయనుట, వందనధర్మముఁబూని కొల్వుసేయుము, మనుము = బ్రతుకుము, నీకుఁదమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట, నేఁడు = ఈ ప్రొద్దు, నేఁడని యర్థబిందువున్నందుకు, ఉ. 'వాఁడిమయూఖము ల్గలుగువాఁ డపరాంబుధిఁ గ్రుంకె ధేనువు, ల్నేఁ డిట వచ్చె' నని నన్నయభట్టు ప్రయోగము. సొంపులు = విలాసములు, అమరఁగ = అమరుటకు, సమయంబు = వేళ, ఇటుసేయుం టొప్పగుఁగ = వందనముసేయుటనది మేలు.

భా. సమరసఁగ = సమానరాగము గలదాని, రూఢిమచ్చరితను = ప్రసిద్ధిగల చరిత్రగలదాని, సాధు = సుందరమునై, అసమ = సరిలేని, ఆకృతి గలదాని, పర్వరాజ = పున్నమచందురునియొక్క, సత్వమద = చారుత్వ గర్వమును, నిరాసివక్త్రఁగ = తిరస్కరించెడు ముఖముగలదాని, మగువఁగ = జాపదిని, తనధర్మముపూని = పతివ్రతా ధర్మముఁబూని, ఒక్కనియొక్కని యింటను, ఏఁడు = వత్సరము, పూర్ణముగ నమరఁగొల్వుసేయుమనుము.

వ. మఱియు నొక్కనియమం బెఱింగించెద. 89

క. విను రామ యొరునిశాంతం
బున నేపయొనర్చుకాలమున నెవ్వఁడు దాఁ
జను దండకార్యగతి నా
యున వర్షాచరితతీర్థయాత్రుఁడుగఁ దగున్. 90

రా. రామ = సంబుద్ధి, శాంతంబునన్ = శాంతిచేత, "కర్తరి క్తః" అని అ. సేవయొనర్చు కాలమున, ఒరుని, దండకార్యగతిన్ = దండోపాయమున, ఎవ్వఁడు, చనున్ = ప్రవర్తించును, ఆయన, వర్ష - వర్షకాలమందు, ఆచరిత = చేయఁబడిన, తీర్థయాత్ర గలవాఁడు గాఁదగును. "వర్షాకాలేప్రయాణ" మ్మని యతిక్లేశము గనుక.

భా. రామ = ద్రౌపది, ఒరు = ఒకరియొక్క, నిశాంతంబునన్ = గృహమందు, "నిశాంతవస్త్యసదన" మని అ. దండకున్ = సమీపమునకు. ఎవ్వఁడు దాఁజనును, ఆయన, అర్యగతిన్ = సన్మార్గమున, వర్ష = సంవత్సరమెల్ల.

క. అనిశమదమహిమవర్తనుఁ
డనిపించుకొని చనియెను సహస్రకరుఁడు నా
యనలసమానౌజస్సృష్ట
ష్టిని జిత్రపతంగలీలఁ జెందెఁ జనునెడన్. 91

రా. అనిశ = ఎల్లప్పుడును, మదమహిమ = గర్వాతిశయముచేత నగు, వర్తనగలవాఁడు, అనిపించుకొని = ఖ్యాతిగని - ఎంచఁబడినవాఁడై యనుట, సహస్రకరుఁడు = కార్తవీర్యుఁడు, చనియెను = నొచ్చెను, నా = నాయొక్క, అనల = అగ్నికి, సమానమైన, ఓజః = తేజస్సుయొక్క, సృష్టిచేత, చను నెడన్ = నొచ్చునపుడు, చిత్ర = అద్భుతమైన, పతంగ = మిడుతయొక్క, "సమౌ పతంగశలభౌ" అని అ. లీలన్ = సామ్యమును, చెందెను, ప్రియము చెప్పునందువలన నాప్రతాపాగ్నియందుఁ గార్తవీర్యుఁడు మిడుతవలెనే పడ్డది వినియుండవా యనుట.

భా. అని = పూర్వోక్తప్రకారమునఁ జెప్పి, శమ అంతరింద్రియ నిగ్రహముచేతను, దమ = బహిరింద్రియనిగ్రహముచేతను, హిమ = చల్లనైన, "తుషారశ్శీతలశ్శీతో హిమః" అని అ. వర్తనముగలనారదుఁడు, అనిపించుకొని=

అంపించుకొని, చనియెను. చనుసెడల్ = నారదుఁ డాకాశగమనమునఁ బోవు నప్పుడు, సహస్రకరుఁడును = వేయికిరణములు గలసూర్యుఁడును, ఆయన యొక్క, లసమాన = ఒప్పుచున్న, ఓజస్స్ఫూర్తిని = తేజస్స్ఫూర్తి, చిత్రపతంగ = చిత్రరువుసూర్యునియొక్క, "పతంగౌ పక్షిసూర్యయోః" అని అ. లీలఁ జెందెను.

ఉత్సాహ. అంతరహితసమయవృత్తి నర్జునుండు ధర్మరా
జాంతికమున కరిగె దృఢనిజాయుధగ్రహేచ్ఛన
త్యంతము గురుధేనుదస్యుతాపితాతిమన్యుమ
త్స్వాంతబాడబప్రశాంతిసలుప నేర కొండుమైన్. ౯౩

రా. ఇంక = రెండుపద్యములఁ గార్తవీర్యార్జునుని భంగము లె యుత్ప్రేక్షించుచున్నాఁడు. అంత రహిత = అంతశ్శత్రువులయొక్క సమయవృత్తిన్ = సమష్టి వ్యాపారముచేత, అర్జునుండు = కార్తవీర్యార్జునుఁడు, దృఢమైన, నిజాయుధగ్రహేచ్ఛన్ = తన యాయుధగ్రహణమును మానకయనుట, గురు= తమతండ్రి జమదగ్నియొక్క, ధేనువుయొక్క, దస్యుతా = చౌర్యముచేత, ఆపిత = పొందఁబడిన, అతిమన్యు = మిక్కిలికోపముగల, మత్ = నాయొక్క, స్వాంతమనెడి బడబాగ్నికిఁ బ్రశాంతిని, ఒండుమైన్ ఉపాయాంతరమున, చలుపనేరక ధర్మరాజ=యమునియొక్క, అంతికమునకు నరిగెను, మాకాగ్రహము ను బుట్టించి మఱి భూలోకమున నిలువఁగూడదు గనుక ననుట,

భా. అంతర్ = అంతటు, రహిత=విడువఁబడిన, సమయ=సంకేతముగల, "సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః" అని అ. వృత్తిన్ = వర్తనచేత, అర్జునుండు, గురు = పూజ్యములైన, ధేను = పాడియావులయొక్క, "ధేనుస్స్యాన్నవసూతికా" అని అ. దస్యు = దొంగలచేత, "దస్యుతస్కరమోషకాః"అని అ. తాపిత=తపింపఁజేయఁబడ్డట్టియు, అతిమన్యుమత్ =మిక్కిలి శోకవంతమైన, స్వాంతముగల, బాడబ = బ్రాహ్మణునికి, "ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః" అని అ. ప్రశాంతిన్ = చిత్తశాంతిని, కడమ సులభము.

క. ఉదుటున న ట్లరిగి యతం
డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీలన్
వదలక పూతము సేయన్
సదమలగతి పూనె వృథయె సత్సంగరముల్. 93

రా. అతండు = కార్తవీర్యుఁడు, అది=ధేనుచౌర్యదోషమును, పూతము సేయన్, ప్రాయశ్చిత్త = పాపపరిహారకర్మమునకు, తీర్థ=రేవైన-ప్రవేశాస్పద మైన దనుట. "యోఽసౌ జలావతారేచ మంత్రాద్యష్టాదశస్వపి, పుణ్యక్షేత్రే తథా పాత్రే తీర్థంస్యాచ్చ" అని హలాయుధం. యాత్రా=యుద్ధయాత్రయొక్క, లీలచేత, సదమలగతి = సద్గతిని, పూనెను, సత్సంగరముల్ = లెస్సయుద్ధములు, వృథయె, ఎంత పాపాత్ముఁడేనియు యుద్ధమందుఁబడినను సద్గతిని బొందును గనుక, ఇందుకు స్మృతి. "ద్వావిమౌపురుషౌలోకే సూర్యమండలభేదినౌ, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణేచాభిముఖోహతః" ఇట్లనఁగాఁ బ్రియముఁ జెప్పవలె లేదా లెస్సగాఁ బోట్లాడవలె ననుట.

భా. ఆతండు = అర్జునుఁడు, అది = పడకింటిలోని ధర్మరాజునొద్దికిఁ బోయిన ప్రతిజ్ఞాభంగదోషమును, 'తే. ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రథమ లెల్ల, వరయ నొక్కొక్కచో ద్వితీయార్థ మిచ్చు,' పూతముసేయన్ = పరిశుద్ధము చేయన్, గతి=గమనమును, పూనెను, సత్సంగరముల్ =సత్పురుషుల ప్రతిజ్ఞలు, "ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సు సంగరః" అని అ. వృథయె = వ్యర్థముగాదు, అని యర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

వ. అందు. 94

తే. అతనురణరసభోగికనాథ్యరథపరతఁ
దా నిలావంతుఁ డనుమహాద్రవిణనిధిని
సుతులసద్వృత్తిఁ బడసెదమితయశస్స్వ
లీల సుఖియింతు ననుచింత లే దెపుడును. 95

రా. అతసురణరసభోగికిఁ = అనల్పమైనయుద్ధము చవియెఱిఁగినవానికి, అన్యమైన, అర్థ = ప్రయోజనము మొదలైన, పరతన్ = తాత్పర్యముచేత, తాను, ఇళావంతుఁడను = భూమిగలవాఁడను, "గోత్రాకుంభినీ క్షమా" అని అ. ద్రవిణనిధిని = ధనవంతుఁడను, "ద్రవిణంతుధనంబల" మ్మని అ. సుతులను సద్వృత్తిఁబడసెదను, మితమైన, యశః = కీర్తిగల, స్వలీలన్ = తనవిలాసముచేత, సుఖియింతు ననుచింత లేదు, యుద్ధప్రియుఁడను జయతృప్తి లేదనుట.

భా. అతను = మన్మథునియొక్క, రణ = యుద్ధమందు, రస = వేడుకగల, భోగికన్యా = నాగకన్యయైన ఉలూచియొక్క, అర్థపరతన్ = ప్రయోజనవశత చేత, తాను, ఇళావంతుఁడనెడు, ద్రవిణనిధిని = బలాఢ్యుని, లసద్వృత్తిని సుతుఁబడసెను, దమిత = అణపఁబడ్డ, యశః = కీర్తిగల, స్వలీలన్ = తన క్రీడచేత, సుఖియింతు ననుచింత లేదు, కీర్తివిడిచి తీర్థయాత్రనునడుమ స్త్రీభోగము గోరఁడని భావము.

సీ. తీర్థయాత్రాసమాప్తిఁ గరంబు దనరి రా
జోపభోగ్యం బైనయుద్ధవసుధ
నతిసరస మఁగుచిత్రాంగదానామల
తాంగీకృతసురతావాప్తిఁ జేసి
భాసురనందనప్రసవభూషితవన
వర్ణి నీగురుచిత్రవాహనుండు
తదదూరదేశసిద్ధసరసీపుణ్యతీ
ర్థోపసేవల మహాశాపకలుష

తే. నైకనిర్జరీధృతమకరీకలాప
రూపలోపకృజ్జలవిహారుఁడును దివ్య
ధామకలితుండు నై శూరతరుఁ డగునరుఁ
డొప్పెసగురుచిరయశోమహోదయతను.

రా. తీర్థయాత్రకు, సమ=సమానమైన, ఆప్తిక్=వ్యాప్తిచేత, యుద్ధ వసుధక్ = రణభూమియందు, అతిసరసమగు = మిక్కిలిప్రియమైన, చిత్ర= ఆశ్చర్యమైన, అంగదాన = శరీరచ్ఛేదమువల్లనైన, "దోఅవఖండనే" అను ధాతువున నిష్పాంతశబ్దము. అమలతా = నిష్కల్మషత్వముచేత, అంగీకృతమైన, సురతా=దేవత్వముయొక్క, అవాప్తిఁజేసి=ప్రాప్తిచేత,శూరతరుఁడైన,నరుఁడు= పురుషుఁడు, నందన=నందన వనముయొక్క, ప్రసవ=పుష్పములచేత, భూషితములునై, వరవర్ణినీ = ఉత్తమస్త్రీలచేత, గురు = శ్రేష్ఠమైన, చిత్రవాహనుండు = చిత్తరువుతోఁగూడిన విమానములు గలవాఁడు, తత్=ఆనందనవనములకు, అదూరదేశ=సమీపదేశమందున్న, సిద్ధసరసీ = ఆకాశగంగయొక్క, మహాశ=అధికాశగలవారైన, అహోలుడు, మకరికలాప = మకరికాపత్రాలంకారముచేతనైన, 'కలాపోభూషణేబర్హేతూణీరేసంహతావపి" అని అ. రూప= సౌందర్యముయొక్క, "రూపం స్వరూపే సౌందర్యే" అని అ. దివ్యధామ = దివ్యగృహములయందు, ఒప్పెసగుక్=క్రియ, కడమ సులభము,

భా. తీర్థయాత్రాసమాప్తిక్=వత్సరపరిపూర్తిచేత, ఉద్ధవసుధక్=ఉత్సవామృతముచే, చిత్రాంగద యనెడినామముగల, లతాంగీ=స్త్రీయందు, కృతమైన,సురత=సంభోగముయొక్క ఆవాప్తిచేత,నందన=పుత్త్రుఁడైన బభ్రువాహనునియొక్క, ప్రసవ=పుట్టుకచేత, భూషిత = అలంకరింపఁబడిన, వర్ణి నీగురు= చిత్రాంగదాజనకుఁడైన, చిత్రవాహనుఁ డనెడిరాజుగలవాఁడు, చిత్రాంగదకుఁ బుట్టినవానిఁ జిత్రవాహనునికి నర్జునుం డిచ్చెద నన్నాఁడని యాదిపర్వమందుఁ జెప్పియున్నదిగనుక, తత్=ఆచిత్రవాహనునిపట్టణమునకు, అదూరదేశ=సమీపదేశమందు, సిద్ధమైన = కలిగిన, సరసియొక్క, పుణ్యా=మనోహరమైన, తీర్థ= రేవుల, ఉపసేవలక్ = స్నానములచేత, మహాశాపకలుషలైన, నైకనిర్జరీ= అనేకదేవతాస్త్రీలచేత, ధృత=ధరింపఁబడిన, మకరీకలాపరూప=మకరీసమూహదేహములయొక్క, లోపకృత్=నాశమును జేసినట్టి, జలవిహారముగలవాఁడు,

వారి మకరీరూపశాపమోక్షమును జేసియనుట. దివ్య=మనోహరమైన, ధామ = తేజస్సుతోడ, కలితుండు = కూడినవాఁడు, నరుఁడు = అర్జునుండు, నగుచు చిర యశోమహోదయతన్ = ఘనమైన చిరకీర్త్యతిశయముతోడఁ గూడినవాఁ డౌటచేత, ఒప్పెను. ✓

తే. అంత శౌర్యాశ్రయం బైన యట్టిమేటి
  వీఁడు నాకాహవస్పృహాన్వితధామ
  కాంతిఁ జూచిపోయెద నని కవలి వచ్చి
  నాఁడ నెఱి సూపుమదనుగుణక్రమమున. 97

టీ. అంతయైన, శౌర్యాశ్రయంబైనయట్టిమేటివి, తనకు నాకు=నాకు సరియైనవాఁడవు, ఆహవస్పృహా = యుద్ధవాంఛతోడ, అన్విత = కూడిన, శౌర్యముతోఁ గూడినదనుట, ధామ=ప్రతాపముయొక్క, కాంతిన్ =స్ఫురణ చేత, ఈడైనవాఁడవని క్రిందటి కన్వయము; కాంతిపదము. కమకాంతౌ = అన్న యుదాహరణమున నిచ్ఛాపరమైన పదము. యుద్ధవాంఛను ప్రతాప వాంఛను నీడైనవాఁడవు అటుగనుక నే వచ్చినాఁడను, మత్ =నాకు, అనుగుణ క్రమమున, నెఱిసూపు = ఎదిరింపుమా.

భా. అంతట, శౌరి=కృష్ణునికి, ఆశ్రయంబైనయట్టి మేటివీఁడు=ద్వారకను, నాక = స్వర్గముతోడనగు, ఆహవ = యుద్ధముయొక్క, స్పృహా = కోరిక తోడ, సామ్యముతోడననుట, అన్విత = కూడిన, ధామ = గృహములయొక్క, కాంతిగలదాని, చూచి పోయెదనని వచ్చి, నాఁడ=నాఁడే, మదనునియొక్క, గుణక్రమమునన్ =గుణానుసారమున, చేరి యని ముందటిపద్యమునకన్వయము.

క. తెరలక మనము సుభద్రా
  కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ గప్పఁగఁ జనునా
  దౌరయదుపురిఁ జేరి జనవి
  సరముల కెఱుకపడనీక శౌర్యతనుఘృణిన్. 98

రా. మనము = ఇద్దఱమును, సుభద్రాకర = శుభాస్పదమైన, నాళీక గ్రహేచ్ఛ = శరగ్రహేచ్ఛను - యుద్ధవాంఛననుట, "నాళీకం శరపద్మయోః" అని. వి. కప్పంగఁ జనునా=అణఁపవచ్చునా, నీకు, అశౌర్యతన్ =శౌర్యహీనత్వము చేతను, ఘృణన్ = జుగుప్సచేతను, పురిన్ =అయోధ్యను, చేరి జనవిసరములకు, యెఱుకపడన్ = కనుపట్టునట్టుగా, దొరయదు=యుక్తనుగాదు.

భా. మనము = మనస్సును, సుభద్రా = సుభద్రయొక్క, కరనాళీక గ్రహేచ్ఛ = హస్తపద్మగ్రహణవాంఛ, వివాహేచ్ఛయనుట, కప్పంగన్ = ఆక్రమింపుచుండఁగా, చనునాఁడొర = చనుచున్నయర్జునుఁడు, యదుపురిన్ = ద్వారకను, శౌరి = కృష్ణునియొక్క, అతను. అనల్పమైన, ఘృణన్ =దయను, "ఘృణాజుగుప్సాకృపయోః" అని వి. ఎఱుకపడనీక, నిరంబైపోయె నని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

మ. అనయంబున్ మదనామితాస్త్రకలనాత్యంతార్తి రాకుండఁ జ
యన మానిత్వకృతేష్టసిద్ధితఁ జిరంబై పోయె దేదీప్యమా
ననిరూఢిం బయిఁబడ్డయాదవులనానావీరధర్మప్రవృ
త్తి నిరర్థం బనిపించి యాత్మపురికిం దే వేరితోఁ గూడఁగన్. 99

రా. మత్ =నాయొక్క, అనామిత=అణఁపఁబడని, అస్త్రకలన = బాణ ప్రయోగము చేతనైన, అత్యంతార్తి రాకుండ, మానిత్వ = నిరుత్తరత్వము చేత, కృత = చేయఁబడ్డ, ఇష్టసిద్ధితన్ = అభీష్టసిద్ధిగలుగుటచేత, దీప్యమాననిరూఢి చేత, పయిఁబడ్డ = ఆరోపితమైన, ఆ, దవుల = దూరములనున్న, నానావీరధర్మ ప్రవృత్తి = వార్త, ఆత్మపురికిన్ పోయెదే = పోయెదవా.

భా. మదన = మన్మథునియొక్క, అమితమైన, అస్త్రకలనా = బాణ విద్యచేతనగు, మానిత్వ = మునిత్వము చేత, కృతేష్టసిద్ధితను, సన్న్యాసివేషమున సుభద్రను వరించినవాఁడై యనుట. దేదీప్యమాననిరూఢింబయిఁబడ్డ, యాదవుల యొక్క, దేవేరితోన్ = భార్యతోఁగూడ, పోయెను.

చ. అనికృతధర్మవీక్షుఁ డయియావరవర్ణి నికామసంభ్రమం
బు నడపుచుం గరం బమరపూజ్యసమిజ్జయశోభిమన్యునా
మునిసుతుఁ గాంచి లక్ష్మణుఁ డముద్రితదీప్తిధనంజయుండు నే
ర్పెనయగభీరవీరసమపేక్ష్యతరోచ్చరణప్రగల్భతన్. 100

రా. అని=ఈలాగునఁబలికి, కృతమైన, ధర్మవీక్షుఁడయి=ఇంటియందు దృష్టిగలవాఁడై, విల్లెక్కుఁబెట్టనిశ్చయించినవాఁడై యనుట, ఆవరవర్ణి = ఆనైష్ఠికబ్రహ్మచారి పరశురాముఁడు, "వర్ణినోబ్రహ్మచారిణః" అని అ. నికామ=అత్యంతము, సంభ్రమంబునడపుచును, కరంబు=మిక్కిలి, అమరఁగా, అముద్రితదీప్తిచేత, ధనంజయుండు = అగ్నినిబోలినవాఁడు, లక్ష్మణుఁడు, పూజ్య=శ్లాఘ్యమైన, సమిజ్జయ = యుద్ధజయములచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, మన్యున్=క్రోధముగలవాని, ఆమునిసుతున్ = పరశురాముని, నేర్పెనయన్ = చాతుర్యయుక్తముగా, ఉచ్చరణప్రగల్భతన్ = ఉచ్చారణశక్తిచేత, ఇట్లను వని ముందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనికృత=తిరస్కరింపఁబడని, ధర్మవీక్షుఁడయి = ధర్మదృష్టిగల వాఁడై, ఆవరవర్ణిని=సుభద్రయందు, కామసంభ్రమంబునడపుచును అమర పూజ్య=దేవతాశ్లాఘనీయమైన, సమిజ్జ=యుద్ధమందుఁబుట్టిన, యశః=కీర్తిగల, అభిమన్యుఁ డనునామము గలవాని, సుతున్=పుత్త్రుని, కాంచి, లక్ష్మణుఁడు= లక్ష్మీవంతుఁడు, "లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణః శ్రీలః" అని అ. అముద్రితదీప్తి = అన ర్గళమైనదీప్తిగలవాఁడు, ధనంజయుండు = అర్జునుఁడు, నయ = నీతిచేత, గభీరములై, వీరులచేత, సమపేక్ష్యతర = మిక్కిలి వాంఛింపఁదగిన, ఉచ్చ= ఉన్నతమైన, రణమందుఁగల, ప్రగల్భతన్ = ప్రౌఢిమను, నేర్పెన్ = ఉపదేశించెను.

తే. కొసర నిట్లనుభావంబు పస నెరపుచు
నమ్మహాత్ముతో జిష్ణుతేజోతిశయము

మిక్కిలిఁ బ్రకాశముగ భ్రాతృమిత్రబంధు
సచివులసమాదృతిని జూపి రుచితసరణి. 101

రా. జిష్ణు = జయశీలమైన, సమాదృతిన్ = అత్యాదరమున, రుచిత = ఒప్పెడి, సరణిచేత.

భా. ఇట్లు, అనుభావంబు, అమ్మహాత్ముతోన్ = అభిమన్యునితోఁ గూడి, జిష్ణు = అర్జునునియొక్క, ప్రకాశముగన్ = ప్రకటముగాఁగా, సచివులు, అసమ = అతులమైన, ఆదృతిన్ = ఆదరమును, చూపిరి, ఉచితసరణిన్ = తగినరీతిని.

క. మగలయిలువరుస గలపెను
పగవరు లొకఁడొక డొకొక్కతనయు రుచిరశౌ
ర్యగతినుతిఁ జెంద ఘనకీ
ర్తిగ నలరంగలరు ద్రోవదివర క్రమతన్. 102

రా. మగలయిలువరుసగల = వంశానుగపౌరుషముగల, పెనుదగవరులు = మంచినేర్పరులు, ఒకఁడొకఁడు = ఒక్కొక్కపురుషుఁడే, ఒక్కొక్క = ఒకానొకటైన, వింతైనదనుట. ఉరు = అధికమైన, చిర = స్థిరమైన, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనము, నుతిఁ జెందన్ = ప్రసిద్ధమగునట్లుగా, అలరంగలరు = ప్రకాశింపఁగలరు, అక్రమతన్ = క్రమముదప్పి, త్రోవ దివరు.

భా. ఘనకీర్తిగ, అల, రంగలరు = రంగుమీఱు, ద్రోవది = ద్రౌపది, తద్భవపదము. ఉ. 'ద్రోవదిబంధురం బయిన క్రొమ్ముడి గ్రమ్మనవీడ్చి వెండ్రుకల్, దావలకేలఁబాని యసితచ్ఛవిఁ బొల్చుమహాభుజంగియో, నావిలసిల్లి వ్రేలఁగ మనంబునఁ బొంగ విషాదరోషముల్, గావఁగలేక బాష్పములు గ్రమ్మఁగ దిగ్గునలేచి యార్తయై' అని యుద్యోగపర్వమందుఁ బ్రయోగము. తగ, వరులు = పతులు, రుచిర = ప్రకాశించుచున్న, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనచేత-

నైన, నుతి = స్తుతిగలవాని, ఒకొక్క, తనయుఁడన్ = కుమారుని, చెందఁగా, వరక్రమతన్ = పెద్దపిన్నవరుసను, లేక, వర = శ్రేష్ఠమైన, క్రమతన్ = మర్యాదగలదాటచేత, మగలయిలువరుసగలపెను.

సీ. అంత శౌర్యాప్తిచే నధికప్రవర్షసం
పన్నత దగఁ గాంచియున్నతమగు
దండితనమున వీరుండ నేనస్ఫుట
పటుశక్తి విజయుండ బాలిశుండ
నీకాభిముఖ్యంబు గైకొని సుమనోబ
లంబుతోఁ దగ నుత్తరంబుఁ జెప్పఁ
జతురుండ నాతపస్స్థితివనాదృతవివి
ధవిహారభోగవర్తనల నొనరి

తే. తనరునచ్యుతయోగశోభనత నుండ
వనికిఁ బనివడి విప్రుఁడై యనలుఁ డేఁగు
దెంచె ననవరదీప్తి నేతెంచి యిట్లు
పలికె దీవనలనగర్వకళ నెరపుచు. 103

రా. అంతైన = పూర్వోక్తమైన, దండితనమున, వీరుండన్ = ఈ బంధుమిత్రాదులుండఁగా, నేను, అస్ఫుట = వ్యక్తముగాని. పటుశక్తియు విజయముగలవాఁడను, బాలిశుండను = బాలకుండను, నీకు, అభిముఖ్యంబు గైకొని, సు=లెస్సైన. మనోబలంబుతోన్=బుద్ధిబలముతో, ఉత్తరంబుఁ జెప్పఁ జతురుండనా, తపస్స్థితివి = తపస్సునందు నిలుకడగలవాఁడవు, అనాదృత = ఆదరింపఁబడని, వివిధవిహారభోగములు గలవర్తనలనొనరి తనరెడి, అచ్యుత = నిలుకడైన, యోగ = అష్టాంగయోగముచేత, శోభనమైన, తనరుదవు = మేలుగలవాఁడవు, అనికిఁ బనివడి విప్రుఁడై యనలుఁ డేఁగుదెంచెనన, నీవు, అనలప = అమందమైన, గర్వకళన్ = గర్వప్రాప్తిని, నెఱపుచుఁ బలికెదవు.

భా. అంతట, శౌరి = కృష్ణునియొక్క, ఆప్తిచేన్ = ఆగమనముచేత, వీరుండు, అనేన = పాపరహితమైన, "కలుషంవృజినైనోఘ" మని అ. స్ఫుటమైనపటుశక్తిగలవాఁడు, అబాలిశుఁడు = బుద్ధిమంతుఁడు, విజయుంఁడు = అర్జునుఁడు, అనీక = యుద్ధమునకు, "సమరానీకరణాః" అని అ. సుమనో బలంబుతోన్ = దేవబలముతోడ, చతురుండు, అనాతపస్థితి = ఆతపస్థితిలేని, వన=వనమందు, ఆదృత = ఆదరింపఁబడి, తసరు=ఒప్పుచున్న, అచ్యుతయోగ= కృష్ణసఖ్యముచేతనైన, శోభనతను = శోభనత్వమున, ఉండఁగా, అనవర = శ్రేష్ఠమైన, దీప్తిచేత, అనగర్వ = గర్వయుక్తముగాని, కళన్ = వర్తనచేత, దీవనలను, నెరపుచున్ = ఇచ్చుచు, పలికెను.

క. విను విజయశక్తిమీరితి
నను గాఢాహామిక చెల్లు నా మదిలో నెం
దును బహుతరాశనుండం
జను నే మి మ్మడుగవలయు సకలార్థంబుల్. 104

రా. విను, విజయశక్తిమీరితిని, అను = అనెడి, గాఢాహామికచెల్లునా, ఇక్కడ-ప్లుతయతి. మదిలోన్, బహుతరాశన్ =అధికాపేక్షచేత,ఉండఁజను నే. సకలార్థంబులు = సకలప్రయోజనములు, మి మ్మడుగవలయున్ = మిమ్మడిగి తెలిసికొనవలెను.

భా. విజయ = సంబుద్ధి, తినన్ = భక్షించునట్లుగా, గాఢాహామిక, నామదిలో, చెల్లున్ =చెలంగుచున్నది, బహుతరాశనుండన్ = బహ్వాశనుండను, నే = నేను, వలయు = వలసినట్టి సకలార్థములను మి మ్మడుగన్, చనున్ = తగుదుననుట.

మ. అని వాలాయముగా నభీష్టతమమౌ నన్నం బొసంగన్
స్వనీతిని ము న్నెంతయు నియ్యకొల్పి మఱి యుద్వృత్తిం

ప్రవర్తిల్లుము, జనితోల్లాసముతోడఁ బల్కె సముదంచ
త్ఖాండవాస్వాదవ,ర్తన మిష్టం బని రాజపుత్త్రునకు శ స్తం
బౌశుచిత్వంబునన్. 105

రా. అని = యుద్ధము, అభీష్టతమమగును, అన్న = అన్నట్టాయెనా, స్వనీతిన్ = బ్రాహ్మణధర్మమును, పొసంగన్, ప్రవర్తిల్లుము, ఉజ్జనితోల్లాసముతోడన్, పల్కె=భాషణమె, సముదంచత్ = ప్రకాశించుచున్న; ఖాండ=ఖండశర్కరాసంబంధమైన, "స్యాత్ఖండశర్కరలే చేక్షువికారమత్స్యండికా" అని వి. "తస్యేద"మ్మని అణ్ప్రత్యయాంతము. వారి = ఉదకముయొక్క, "వార్వారి సలిలం కమలం జల"మ్మని అ. స్వాద=రుచివంటిరుచిగల, వర్తనము = వర్తన గలది, శస్తంబౌ, శుచిత్వంబునన్=అప్రతిహతుఁడౌటచేత, "శుచిశ్శుద్ధేను పహతే శృంగారాషాఢయోరపి, గ్రీష్మేహుతవహేప్యస్యా" త్తని వి. అని = యుద్ధము, ఇష్టంబు=ప్రియమైనది, రాజపుత్త్రునికి వాజ్మాధుర్యమును యుద్ధకార్కశ్యమును స్వతస్సిద్ధమైనదిగాదా యనుట.

భా. అని = ఇటని, అన్నంబును, ఒసంగన్ = ఇచ్చెడికొఱకు, అన్న శబ్దము - అదభక్షణే, అనుధాతువున నిష్పన్నము గనుక ఆహారవాచకము. స్వనీతిన్=తనబ్రాహ్మణాకృతిధర్మముననే, ఇయ్యకొల్పి = ఆలాగుననే ఇచ్చెదమనిపించి, మఱి=అనుపించుకొన్నపిమ్మట, ముత్ = సంతోషముచేత, జనిత = పుట్టిన, ఉల్లాసముతోడ, శస్తంబౌ=చెప్పఁబడిన, శుచిత్వంబునన్=అగ్నిత్వము గలవాఁడై, పల్కెన్=పలికెను.

ఉత్సాహ. ఈవిధమునఁ బల్కి మఱియు నిట్టులనియె నట్టికాం
తావిధి నొకవిఘ్న మిపుడు గలదు నిన్ను నారయం
గా వినుమునివారణాధి కారమునకు దగుదువే
తావదర్థగతియు మున్ను దలఁచినాఁడ నామదిన్. 106

రా. విను, మునివి, ఆరణాధికారమునకుఁ, తగుదు వేఁతగుదువా, తాపదర్థగతియుఁ = అంతైనకార్యరీతిని, మునీశ్వరుఁడవని తాళకొన్నాఁడ నని తాత్పర్యము.

భా. అట్టికాంతావిధికిఁ = అఖాండవవనభక్షణ వాంఛకు, నిన్ను సారయంగా వినుము, నివారణాధికారమునకుఁ = అవిఘ్నముమాన్పెడుపనికి, తగుదువు, ఏతావదర్థగతియుఁ = ఇంతపూనికను, మున్ను = మును పె, తలఁచినాఁడను.

తే. వఱలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు
లప్రదీప్తి నిట్లలరు నీ విప్రభావ
మెందుఁ బెట్టనికోటగా నెసఁగుచుఁ గడ
చేర్తువస్మన్మహాశరాజితనిరూఢి. 107

రా. అచ్యుత=స్థిరమైనయోగముచేత, సఖ్యాతి = ఖ్యాతిసహితమైన, వర్ణితా = బ్రహ్మచారిత్వముయొక్క, అతులప్రదీప్తిఁ = అత్యంతప్రసిద్ధిచేత, నీ, విప్రభావము = విప్రత్వము, అస్మత్=మాయొక్క, శర = బాణముల యొక్క, అజితనిరూఢిఁ = అప్రతిహతమైన శక్తిని, కడచేర్తువు = అతిక్ర మింతువు, నీవు బ్రాహ్మణుఁడవు గాఁబట్టి కొంకుచున్నామనుట.

భా. వఱలు = ఒప్పెడి, అచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, సఖ్యముచేత, నతివర్ణితమైన, యతులమైన ప్రదీప్తిఁ = తేజస్సుచేత, ఇట్లలరునీవు, ఇది కృష్ణునిసాంగత్యమును జూచి చెప్పెడిమాట, ఇప్రభావము = ఈమహిమ, రాజితనిరూఢిఁ = మంచి యస్త్రాభ్యాసమందలి నేర్పుచేత, అస్మత్ = మాయొక్క, పూజాబహువచనము, మహాశఁ = అధికాపేక్షను, కడచేర్తువు= సఫలము చేతువు.

ఉత్సాహ. ఎన్న నేవరించువరసమిన్మహావనంబులో
నన్నగారి గినిసినను ఘనాతిచండకాండవృ

ష్టి న్నలంప వచ్చు జగదజేయదండ నుండుమా
యన్న బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుభక్తితోన్. 108

రా. ఎన్నన్ = ప్రసిద్ధమగునట్లుగానే, వరించు = స్వీకరించు, వరసమిత్ = మహాయుద్ధమనెడి, మహ = ఉత్సవముయొక్క, "సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధః మహస్తూత్సవతేజసోః" అని అ. అవనంబులోనన్ = రక్షణములోపల, నగారి గినిసినన్ = ఇంద్రుండెదిరించినప్పటికిని, కాండవృష్టిన్ = శరవర్షముచేత, జగదజేయదండనుండు = జగములచే నతిక్రమింపరాని యాజ్ఞగలవాఁడు, మాయన్న = రఘురాముఁడు, నలంపవచ్చున్ = అణఁచు యత్నము చేయుచు, అట్టైనను దాశినందునకు హేతువు, బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుచు, "గవాం బ్రజన్మనాం చాగ్రేన శూరో రోషవానయ" మ్మని రామవాక్యము గనుక.

భా. ఎన్న, సేవించు = సేచుగోరెడి, వర = శ్రేష్ఠమైన, సమిత్ = సమిధలు గల, 'ఇధ్మ మేధస్సమిత్ స్త్రియా" మ్మని అ. మహావనంబులోను, అన్నగారి = ఆయింద్రుఁడు, కినిసి, నన్ = నన్ను, ఘన = మేఘముల యొక్క, అతిచండ = మిక్కిలి నుగ్రమైన, కాండవృష్టిన్ = ఉదకవర్షముచేత, "కాండోస్త్రీ దండ బాణార్వవర్గావసరవారిషు" అని అ. నలంపవచ్చున్ = నలగించెడిపోఁ అకు వచ్చును, జగదజేయ = సంబుద్ధి, దండనుండుమా, అన్నన్ = అనిచను బ్రాహ్మణునకున్ = బ్రాహ్మణాకృతి యైనయగ్నికి, విరచితమైనయంజలిగలవాఁడైన, పంచమీబహువ్రీహి, భక్తితో, ఇట్లనునని ముందరఁ గ్రియ.

స్రగ్ధర. ఆరాజన్యోత్తముం డిట్లనుడితరభసుం డై భవత్సత్వర
వ్యా, హారం బిట్లోర్చుచుండున్యముగఁగొనకు మాత్మాంగ
నాశల్యతాద్య, క్సారోగ్రేష్వాస మి ట్లశ్రమజిత మగుచెం
చంగ నాచేతికాఁడుం, స్రారేష్వాసంబు లేదోకొఁడు గలు
గునె తద్ఘోరయుద్ధంబునఁ బైఁ బన్. 109

రా. ఆరాజన్యోత్తముండు = రాముఁడు, ఇట్లు, అనుదితరభసుండై = పుట్టనట్టియాగ్రహము గలవాఁడై, భవత్ = నీయొక్క, సత్వర = తీవ్రమైన, వ్యాహారంబు = వాక్యమును, "వ్యాహారఉక్తిర్లపిత" మ్మని అ. ఓర్చియుంట సన్యముగ, కొనకుమ=ఎంచకుమా, తాదృక్సార=అట్టిచేవగల, ఉగ్రేష్వాసము= ఈశ్వరునివిల్లు, ఎంచంగన్, ఆచేతికిన్=ఆరఘునాథునిహస్తమునకు, అఁటన్ = తాళునట్టుగా, క్రూరేష్వాసంబు = దురుసైనవిల్లు, శరాసనమనినట్టు, లేదు, ఒక్కొఁడు=ఒకపురుషుఁడు, ఒకఁడు, ఒకొఁడు అని రెండుప్రయోగములు గలవు గనుక, తత్ = అట్టి రఘునాథునియొక్క, కలుగునె క్రియ.

భా. ఆరాజన్యోత్తముండు = అర్జునుఁడు, ఇట్లను, దిత = ఖండితమైన, రభసుండై = వేగముగలవాఁడై, త్వరపడక యనుట, ఓర్చియుంట = వించున్న యనికి, నాచేతికి, క్రూరేష్వాసంబు = గట్టివిల్లు, ఒక్కొఁడు = ఒకటి. ఉ. 'ఇప్పు డేను రాకుండ నొకండు వచ్చి మఱియొండునె' అని పెద్దిరాజు ప్రయోగము. తత్=ఆయింద్రునియొక్క, కలుగునె=కలిగెడినా, అని క్రియ. నాచేతికిఁ దగినవి ల్లొకటియిచ్చినను నింద్రునితో యుద్ధముసేయఁగల ననుట.

సీ. అనుటయు నాతఁ డాజననాథ వపకుమా
 రాగ్రణిఁ జూచి నీయాత్మయందు
నిటువంటితలఁపున్న నిదిగో మహాబలో
 ద్దామంబు కమలేశదత్త మయ్యె
నాకీశచాపంబునకు నెక్కు డిది గాండి
 వం బనుభారతీవరుధనుర్మ
తల్లికశేషోగ్రతరగుణప్రౌఢి న
 త్యధికంబు క్రమమున నన్య దేవ
తే. ధృతము లైనవానిని గణుతింపనేల
 దీని నెక్కుడి నీభుజస్థేమఘనవి

జృంభణముఁ జూపు మని తనచేతివిల్లు
దృఢరణస్థితి నరదంబుఁదెచ్చి యిచ్చె. 110

రా. ఆతఁడు = పరశురాముఁడు, జననాథవరకుమారాగ్రణికి = దశరథకుమారజ్యేష్ఠుఁడైనరామునిఁ, చూచి, అనుమాట, నాకు, కమలేశదత్తమయ్యెన్ = ప్రీతిచేతనియ్యఁబడెను, ఈశచాపంబునకు నెక్కుడిది, ధనుర్మతల్లికిన్ = ధనుశ్శ్రేష్ఠమునకును, అశేషాగ్రతరగుణప్రౌఢిచేత నత్యధికంబు, దృఢరణస్థితి = దృఢమైనరణస్థితిగల, నర = పురుషులను, ద = ఖండించుదాని, "దోఅవఖండనే, ఆతోనుపసర్గేకః" అని కప్రత్యయాంతము. తనచేతివింటినిచ్చెను.

భా. కమలేశ = జలాధిపతి యైనవరుణునిచేత, దత్తమయ్యెను = ఇవ్వఁబడెను, నాకీశ = దేవేంద్రునియొక్క, చాపంబునకు నెక్కుడు, గాండీవంబను = గాండీవమనెడి, ధనుర్మతల్లిక = ధనుశ్శ్రేష్ఠమైనది, "మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ధతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకాని" అని అ. శేషునిభంగి నుగ్రతరమైన, గుణ = నారియొక్క, "మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణః" అని అ. ప్రౌఢిచేత నత్యధికంబు, అన్యదేవ = బ్రహ్మాదులచేత, ధృతములైనన్ = ధరించుటలు గలిగినను, వానిన్ = ఆధారణములను, గణుతింపనేల, అని. తనచేతివింటిని, ధృఢమైనరణమందలి, స్థితిన్ = ఉనికిగలదాని, అప్రతిహతమైనదానినను, అరదంబును = రథమును, తెచ్చి యిచ్చెను.

మ. నుతకీర్తిన్ నృపసూనుఁ డట్టిధనువున్ మోపెట్టి యైంద్రాయుధోద్ధతిపాథోదనిరాసి యయ్యె నపు డాతండున్ సముద్వేగయుక్తతఁ గీర్తించి కృతావృథాగ్రహతదస్త్రక్రామితస్వర్గపద్ధతియై యిష్టమహావనీచగతఁ జెందంగాంచి పొంగెన్ మదిన్. 111

రా. ఐంద్రాయుధోద్ధతిపాథోదనిరాసియయ్యెన్ = ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడినయున్నతిగలమేఘమును దిరస్కరించిన వాఁడాయెను. నీలమేఘ

శ్యాముఁడు గనుక, అతండుక్ =పరశురాముఁడును, సముద్వేగయుక్తతక్ =భయరోగముచేత, కృతమైన, అవృథా = వ్యర్థముగాని, గ్రహ=గ్రహణముగల ఎక్కుఁబెట్టుట గల, తదస్త్ర = ఆరామునిబాణముచేత, క్రామిత=అక్రమింపఁబడ్డ, పోఁగొట్టఁబడ్డదనుట, స్వర్గముయొక్క, పద్ధతి = మార్గముగలవాఁడై, ఇష్టమైన, మహా, అవనీచరతక్ = భూసంచారమును, చెందంగాంచిమదిని, పొంగెక్ =సంతసిల్లెను.

భా. నృపసూనుఁడు = అర్జునుఁడు, అట్టిధనుష్మక్ = గాండీవమును, ఐంద్రాయుధోద్ధతి=ఇంద్రుని యాయుధములయొక్క యుద్ధతితోఁగూడిన, పాథోద = మేఘములను, నిరాసియయ్యెక్ = పోఁగొట్టినవాఁడాయెను. ఇంద్రునివజ్రము మొదలైనయాయుధములను మేఘములనుబోఁగొట్టెననుట. సముత్ = సంతోషముతోఁగూడిన, వేగ = సంభ్రమముతోడనైన, "సమాసంవేగసంభ్రమా" అని అ. యుక్తతక్ = కూటమిచేత, అతఁడుక్ = ఆయగ్నియు, కీర్తించి, కృతమైన, అవృథా=వ్యర్థముగాని, ఆగ్రహ=చలముగల, తత్ =ఆయర్జునునియొక్క, అస్త్రములచేత, క్రామితస్వర్గపద్ధతియై=కప్పఁబడ్డయాకాశమార్గముగలవాఁడై, అర్జునుఁడుశరపంజరముగట్టెఁ గనుక, ఇష్టమైన, మహా, వనీ = వనముయొక్క, చరతక్ = భక్షణమును.

తే. తనకనలుచేష్ట లంతభీతిని ఘటింప
మగిడి శరణన్నఁ దన్మహిమయుఁ దదాత్త
తన్మహోదైన్యము గణించి దయ దలిర్పఁ
గాచె నేమన నప్పు డారాచపట్టి. 112

రా. తనయొక్క, కనలుచేష్టలు = కోపచేష్టలు, అంతైన, తత్ = ఆపరశురామునియొక్క, మహిమయుక్ = మహిమను, కడమ సరి.

భా. తనకు, అనలుచేష్టలు, అంతభీతిక్ = నాశభయమును, ఘటింప శరణన్నక్ = శరణువేఁడినను, తన్మహిక్ = ఆ ఖాండవవనభూమియందు,

మయున్ = మయుం డనువాని, తదా = తత్కాలమందు, ఆత్త=పొందఁబడిన, తత్ =ఆమయునియొక్క, మహాదైన్యము గణించి, అగాచపట్టి = అర్జునుఁడు, కాచెన్ = రక్షించెను.

ఉ. స్రుక్కక భూమిభృత్కులవిరోధి కడంక నడంచి యిమ్మెయిం
దక్కక హేతిధారి కుచితం బగుకార్యము నిర్వహించి పెం
పెక్కుడుగాఁగ నాత్మపురి కేఁగె హరిస్సుతకీర్తిఁ గూడిన
ద్దిక్కులఁ బిక్కటిల్లుచుఁ బలిస్ఫుప్రతాపవిజృంభణంబునన్.

రా. భూమిభృత్కులవిరోధియైన పరశురామునియొక్క, కడంకన్ = గర్వమును, హేతిధారికిన్ = శస్త్రధారునకు, "రవేరర్చిశ్చశస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలాచహేతయః" అని అ. హరిత్ = దిక్కులయందు, "ఆశాశ్చహరితశ్చతాః" అని అ. నుతమైన, ఏఁగెను = క్రియ, కడమ సులభము.

భా. భూమిభృత్కుల = పర్వతసమూహములకు, "భూభృద్భూమిధరే నృపే" అని అ. విరోధియైనయింద్రునియొక్క, హేతిధారికిన్ = జ్వాలావహుఁడైనయగ్నికి, నుతకీర్తిని, హరిన్ =కృష్ణుని, కూడి, ఆత్మపురికిన్ =ఇంద్రప్రస్థపురమునకు, ఏఁగెను.

సీ. సర్వేశ్వరుఁడు కృష్ణు పఖ్యాతిమహిమకు
నెంతపెంపును దగు నేమి చెప్ప
దక్షుఁ డానరుఁ డట్లు దనర రాక్షసకుల
తక్షకుం డతివిచిత్రతరశక్తి
మయుఁ డతిక్రాంతవాఙ్మానసభావిశే
షంబు వైవస్వతసంతతికిని
దనదులీలోదయంబునను సంపాదించి
పెట్టె నత్యంతంబు పెంపుసొంపు

తే. సంఘటిల మరుచ్ఛతమఖసంతతుల క
తఁడు గదాదండమును సమిద్ధజయనాది
కంబువరము నిచ్చెను హరికిం బడరఁగఁ
బలుదెఱంగుల నార్యులుఁ బ్రస్తుతింప. 114

రా. కృష్ణ=విష్ణువుయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు, తక్షకుండు = శాసకుఁడు, శక్తిమయుఁడు, అతిక్రమింపఁబడిన, వాఙ్మానస = వాక్కును మానసమునుగల, అవాఙ్మానసగోచరమనుట. భావి శేషంబు = శాంతివిశేషమును, వైవస్వతసంతతికిన్ = వైవస్వతమనువుయొక్క వంశమునకు, తనదు = తనయొక్క, లీలా = విలాసార్థమైన, ఉదయంబునన్ = అవతారముచేత, మరుచ్ఛత = దేవతాశతకములకును, మఖసంతతులకున్ = యాగసమూహములకును, అతఁడుగదా = ఆ విష్ణువుగదా, దండ = ఆధారము, మును = పూర్వముందు, జయన = జయము, 'జయనేజయః' అని అ. ఆదికంబు = ఆదిగాఁగల, వరమును, హరికిన్ = ఇంద్రునకు, ఇచ్చెను. రఘునాథుని మహిమను వర్ణింప శక్యముఁగాదనుట.

భా. సర్వేశ్వరుఁడగు కృష్ణునియొక్క సఖ్యముచేతనైన యతిమహిమను, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు = ఆ యర్జునుఁడు, అట్లు తనరన్ = అలాగున నొప్పు చుండఁగా, రాక్షసకులముయొక్క, తక్షకుండు, విశ్వకర్మ, "తక్షకోనాగ వర్ధక్యోః" అని అ. అనువిచిత్రతరమైనశక్తిగలవాఁడు, మయుఁడు, అతిక్రాంత= అతిక్రమింపఁబడిన, వాక్కులయొక్క, మాన = పరిమాణముగల, వాగగోచర మనుట. సభావిశేషంబును, వైవస్వతసంతతికిన్ = ధర్మజునకు, తనదు, లీలోదయంబునన్ = క్రియాచాతుర్యముచేత, సంపాదించిపెట్టెను, మరుచ్ఛత మఖసంతతులకున్ = వాయువుయొక్కయు నింద్రునియొక్కయుఁ బుత్త్రులగు భీమార్జునులకు, అతఁడు, మయుఁడు, గదాదండమును, సమిద్ధ = ప్రకాశింపు

చున్న, జయ = జయముగలఁగునట్టుగా, నాది = మ్రోసెడి, కంబువరమును = శంఖశ్రేష్ఠమును, "శంఖస్స్యాత్కంబురస్త్రియా" మ్మని అ. హరికిన్ = శ్రీకృష్ణునికి, ఇంబడరఁగన్ = ఇంపగునట్టుగా, "ఇంబడరఁగాభజసనంబు" లని యనంతుని ఛందఃప్రయోగము.

చ. అని యటులుండె నట్టిసభయానతశత్రుదయాళుఁ డాజిదీ
వ్యదరిహృదంతవహ్ని సమవర్తిసుతుం డతిలోకభాగ్యసం
పద లమరంగఁ జేకొనిశుభస్థితిఁ దమ్ములుఁ దాను నెంతయుం
బొదల శుచిత్వశాలి యజపుత్త్రుఁడు మిక్కిలి సంతసిల్లుచున్.

రా. సభయ = భయసహితమానట్టుగా, ఆనత = నమ్రులైన, శత్రువులందు దయాళుఁడు, ఆజి = యుద్ధమందు, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, అరి = శత్రువులయొక్క, హృత్ = హృదయములయందు, అంతవహ్ని సమ = ప్రళయాగ్నికిసమమానట్టుగా, వర్తించుచున్నవాఁడు, సుతుండు = రఘునాథుఁడు, అతిలోక = లోకముల నతిక్రమించిన, "అత్యాదయఃక్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయా" అని ద్వితీయాసమాసము. భాగ్యసంపదలచేతఁ బొదలఁగా, అజపుత్త్రుఁడు = దశరథుఁడు, పెంపొందెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అని యటులుండె, అట్టిసభయందు, ఆనతశత్రుదయాళుఁడు, అంత వహ్నియయినవాఁడు, సమవర్తిసుతుండు=ధర్మజుఁడు, శుచిత్వ = ధావళ్యముచేత, శాలి=ఒప్పెడివాఁడు, అజపుత్త్రుఁడు = బ్రహ్మపుత్త్రుఁడైననారదుఁడు, చనుదెంచి యని ముందటిపద్యమునకు నన్వయము.

క. చనుదెంచి సర్వదిగ్వ
ర్తనఁ దేజము మెఱయఁ దత్పురస్థితిఁ బెంపొం
దె నతం డనుజులుఁ దానుం
బొనరించుమహోపచారముల రంజిలుచున్. 116

రా. తత్పురస్థితిః = ఆపట్టణస్థితిచేత, అతండు = రాముఁడు, అనుజులును దానును పొనరించునుపచారములచేత, దశరథుండు, రంజిలుచును వెంపొందెన్ = సుఖమున నుండెను,

భా. సర్వదిగ్వర్తనను దేజము మెఱయఁగా, తత్ = ఆధర్మజునియొక్క, పురః = అభిముఖమందు, స్థితిః = ఉనికిచేత, పెంపొందెను.

శా. మాహేనాథవిహారవాహనకృపామాహాత్మ్యసాహాయ్యకో
త్సాహిశ్లక్ష్ణకటాక్షవిక్షపితభక్తవ్రాతసంసార శ్రీ
బాహుళ్యప్రదపాదసంస్మరణ పంపాహేమకూటాద్రిఖే
లాహేవాకవిపాకవిస్మరితకైలాసాదికేళీరసా. 117

మాహేనాథ = గోరాజైనవృషభమే, "మాహేయీ సౌరభేయీ గౌరుస్రామాహాచశృంగిణీ" అని అ. విహారార్థమైనవాహనముగలవాఁడా, కృపా = మాహాత్మ్యమనెడి, సాహాయ్యక = సహాయముచేత, ఉత్సాహి = ఉప్పొంగిన, శ్లక్ష్ణకటాక్ష = కటాక్షలేశముచేత, "శ్లక్ష్ణందభ్రంకృశం" అని అ. "కటాక్షోఽపాంగదర్శనే" అని అ. విక్షపిత = చెదరమోటఁబడిన, భక్తవ్రాతముయొక్క, సంసార = జన్మాదిబంధముఁగలవాఁడా, భక్తులనిత్యులఁజేసెడివాఁడనుట, శ్రీ బాహుళ్య = ఐశ్వర్యపరంపరను, ప్రద = చాలాఇచ్చెడి, పాదసంస్మరణముగలవాఁడా, పాదారవిందస్మరణమువల్ల సంపదను ప్రసన్నతవల్ల మోక్షము నిచ్చెడివాఁడుగనుక, పంపానదియందుఁగల, హేమకూటాద్రియందుఁగల, ఖేలా = విహారముయొక్క, "క్రీడా ఖేలా చకూర్దనః" మని అ. హేవాక = హృదయంగమమైన, విపాక = పరిచయముచేత, విస్మరిత = మఱువఁజేయఁబడిన, కైలాసాది = కైలాసగంగలయొక్క, కేళీరసా = విహారాపేక్షగలవాఁడా, హేమకూట పంపానదులు కైలాసగంగలకంటె శ్రేష్ఠము లనుట.

క. పెదవేంకటాద్రిహృదయా
స్పదపదవిన్యాసతుంగభద్రావీచీ

మృదుశీకరవిరచితనిజ
సదనాంగణరంగవల్లి సౌభాగ్యకళా. 118

రంగవల్లి = ముగ్గులయొక్క

స్రగ్విణి. బ్రధ్నకోటీసమభ్రాజితేజోఘనా
బుధ్నభావాప్తిసంపుష్టసృష్టిద్రుమా
బుధ్నవద్బోధసంహృష్యదృష్యర్చితా
గృధ్నుతాపూర్వకాకృష్టశిష్టార్చనా. 119

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారకవిత్వవైభవపింగళియమరనార్యతనూభవ సౌజన్య జేయ సూరయనామధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

బ్రధ్నకోటీసమ = కోటిసూర్య సమమగునట్టుగా, భ్రాజి = ప్రకాశింపుచున్న, తేజస్సుచేత ఘనమైనవాఁడా, బుధ్నభావ = మూలమాటయొక్క. "మూలంబుధ్నోంఘ్రినామకః" అని అ. ఆప్తి = ప్రాప్తిచేత, సంపుష్ట = పోషింపఁబడిన, సృష్టియనెడి, ద్రుమా = వృక్షముగలవాఁడా, బుధ్నవత్ = వృద్ధిఁబొందుచున్న, బోధ = జ్ఞానముచేత, సంహృష్యత్ = సంతోషించుచున్న, ఋషులచేత, అర్చితా = పూజింపఁబడ్డవాఁడా, గృధ్నుతా = అపేక్షచేత, "గృధ్నుస్తుగర్ధనః - లుబ్ధోభిలాషుకస్తృష్ణ" క్—ని అ అపూర్వకమానట్టుగా, ఆకృష్ట = అంగీకరింపఁబడిన, శిష్టులచేతియర్చనలుగలవాఁడా.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వత సంపదానంద నందవరకులక్షీరపారావార తారకాసుధాధామముద్దరాజు గణపయామాత్య పెదరామధీమణి ప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు

రాఘవపాండవీయము

తృతీయాశ్వాసము

మద్గారిపవము
ప్రేమాస్పద యాకువీటిపెదవేంకటధీ
ధామ సదాలసదసదృ
గ్భామ విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

సదా = ఎల్లప్పుడును, లసత్ = ఒప్పుచున్న, అసదృక్ = సరిలేని, భూమ = మహిమగలవాఁడా, "పృథ్వాదిభ్యఇమనిచ్ బహోర్లోపోభూచ బహోః" అనుసూత్రములచే ఇమనిచ్ప్రత్యయముయొక్క ఇకారమునకు లోపమును బహుశబ్దమునకు భూ అను నాదేశమును.

వ. అవధరింపుమట్లు రంజిల్లుచున్నయయ్యతీంద్రసామ్రాజ్యధారేయుండు. 2

రా. అతీంద్ర = ఇంద్రునినతిక్రమించిన, సామ్రాజ్యధారేయుండు = దశరథుఁడు.

భా. యతీంద్రసామ్రాజ్యధారేయుండు = మునీశ్వరోత్తముఁడైన నారదుఁడు.

తే. అతిశుభార్థసంపత్పదంబైనవసుధ
మహిమ నేలుచు వాత్సల్యమధురిమమున
నతని నలరింపుచును బ్రియంబగుసభాజ
నప్రధానహితోక్తిబృందమున నంత. 3

వ. ఇట్లనియె. 4

రా. అతిశుభమైన, అర్థసంపత్ = ద్రవ్యసమృద్ధికి, పదంబైన = స్థానమైన, వసుధ = భూమిని, ఏలుచు, వాత్సల్య = నెనరుచేతనైన, మధురిమమునన్ = ప్రేమముచేతను, "స్వాదుప్రియాతుమధురా" అని అ. సభా = సభయందుఁగల, జన = జనులయొక్కయు, ప్రధాని = సుమంత్రాదిమంత్రులయొక్కయు, హితోక్తిబృందమునన్ = ప్రియవాక్యముచేతను, అతనిన్ = ఆ రాముని, అలరింపుచున్, ఇట్లనియె నని ముందరి కన్వయము.

భా. అతిశుభ = మిక్కిలియనింపైన, అర్థసంపత్ = భావపుష్టిగల, పదంబై = వాక్యములుగలవాఁడై, నవ = నూతనమైన, సుధ = అమృతముయొక్క, మహిమను, ఏలుచున్ = అతిక్రమించుచును, అతనిన్ = ధర్మరాజును, అలరింపుచును, ప్రియంబగు = ప్రియమైన, సభాజన = సన్మానమే, "ఆనందనసభాజనే" అని అ. ప్రధానముగాఁ గలహితోక్తిబృందముచేతను.

క. క్రమమున ధరణీభరణ
క్షమ మగుతద్ధర్మనీతి చాతుర్యవిశే
ష మశేష మరసి యధిక
ప్రమదుఁ డయి ప్రసంగవశత రప్పించి తగన్. 5

రా. తత్ = ఆరామునియొక్క, ధర్మనీతి, ప్రసంగవశతచేత, రప్పించి = రాముని రప్పించి.

భా. తద్ధర్మ = తద్ధర్మరాజుయొక్క, ప్రసంగవశతను రప్పించి = ప్రసంగ మును దెప్పించి యనుట.

సీ. బంధురంజనరామభద్ర ధర్మాత్మజ
యైశ్వర్యశోభిత యన్వయైక
పావన పాండురాజీవరమాధుర్య
శోభననయనవసుప్రతాప
నిర్మలప్రౌఢివినీతతత్త్వవిజ్ఞాన
సౌశీల్యశౌర్యాది సద్గుణములు
విని యుబ్బుచున్నవాఁ డను మోదగరిమఁ ద
త్ప్రేరణఁ జేసి యేఁ దివిరి నిన్నుఁ
తే. బనిచెద సమస్తమహీరాజ్యపాలనము గ
రంబునుతికెక్కఁ జేయుము రాజసూయ
మానచంద్రికాసూత్రితమఁ బోనికీర్తి
మున్నుగాఁ బర్వి కకుబంతములఁ దలిర్ప. 6

రా. బంధురంజన, రామభద్ర, ధర్మాత్మ, జయైశ్వర్యశోభిత, అన్వయైక పావన, పాండురాజీవ = తెల్లదామరభంగి, రమాధుర్య = లక్ష్మినివహించినవై, శోభనములయిన, నయన = కన్నులుగలవాఁడా, వసు = అష్టవసువులయొక్క, ప్రతాపమువంటి ప్రతాపము గలవాఁడా, ఇవి సంబోధనలు, నిర్మలప్రౌఢివి = కళంకములేని ప్రజ్ఞగలవాఁడవు, నీ = నీయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతమైన, విజ్ఞాన = శాస్త్రజ్ఞానమును, "మోక్షధీర్జ్ఞానమన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః" అని. అ. సౌశీల్య = సద్వర్తనయు, శౌర్యమునాదిగాఁగల సద్గుణములను విని, మోదగరిమన్ = సంతోషాతిశయముచేత, ఉబ్బుచున్నవాఁడను, తత్ = ఆయా మోదగరిమయొక్క ప్రేరణచేత, పనుపనిచెదన్, రాజ = చంద్రునిచేత, 'రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే" అని వి. సూయమాన = సృజింపఁబడుచున్న, క్రొత్తైన

దనుట, చంద్రికాస్ఫూర్తియుంబోని = వెన్నెల నిగ్గుగలిగిన, కీర్తి, కకుబంత ములన్ = దిగంతములయందు, 'దిశస్తుకకుభఃకాష్ఠాః' అని అ. తలిర్పన్ = ప్రకాశించునట్లుగా, రాజ్యపాలనము చేయుము.

భా. బంధురంజనముచే, రామ=ఒప్పెడి, భద్ర=శుభములుగలవాఁడా, "స్వశ్శ్రేయసంశివంభద్ర" మ్మని అ. ధర్మాత్మజ, ఐశ్వర్యశోభిత, పాండురాజు, ఈ=నీయొక్క, పరమాధుర్య, శోభనసనయ, నవసుప్రతాప, నిర్మలప్రౌఢి, వినీతత్వ,విజ్ఞాన, సౌశీల్య, శౌర్యాదిసద్గుణములు విని యుబ్బుచున్నవాఁడు, అనుమోదగరిమచేత, తత్ = ఆపాండురాజుయొక్క, ప్రేరణఁజేసి = పనుపుటచేత, రాజ్యపాలనము నుతికెక్క, అన = ఆజ్ఞ, తద్భవపదము, కీర్తిమున్నుగా = కీర్తి కంటె ముందరఁగా, తలిర్పన్, రాజసూయము చేయు మని యన్వయము.

క. అనుటయు ముకుళితకరుఁ డై
యనఘా మరి నవధరింపు మంతటికొక్కం
డనె యే నొండొకపని నా
కనుగ్రహింపు మన మఱియు నతఁ డి ట్లనియెన్. 7

రా. భా. రెంటికి సమము. సులభము.

చ. జనకునియాజ్ఞ యన్న నవిచార్యము ము న్నిది యెన్నిచూ
డుమ్మా,యనయమునన్నిధిన్ నిను సమర్థతరుం డని సీర్చ
యించి పం,చినపని దీని నీవు వగఁ జేయ సదాత్తసుధర్మతన్
సుఖం,బున హారికోల్పొనర్తునని పూనినవాఁడనయంబు బుద్ధి
లోన్. 8

రా. జనకునియాజ్ఞ, అనన్=అనినను, అవిచార్య మెన్ని చూడుమా, అనయము=ఎప్పుడును, సన్నిధిన్=సత్పురుషులకునిధివైన. నిన్ను, సదా, ఆత్త=

స్వీకరింపఁబడిన, సుధర్మతన్ = లెస్సధర్మము గలవాఁడవై, హరికొల్వు = శ్రీహరిసేవను, ఒనర్తు నని బుద్ధిలో నయంబును బూనినాఁ డనుట.

భా. జనకునియాజ్ఞ, అన్న, ఎన్నిచూడుము, ఆయన = పాండురాజు, యమునన్నిధిన్ = యమునిసమ్ముఖమందు, పంచినపనిని దీనిన్ = యాగమును, చేయన్=చేసినను, సదా=ఎల్లప్పుడును, ఆత్త=పొందఁబడిన, సుధర్మతన్=దేవసభగలవాఁ డౌటచేత, పూనినవాఁడు = తలఁచినవాఁ డనుట.

క. జను లంజలు నీయంద
త్యనురాగముకలిమి నెరపెదరు సత్త్వమహా
త్వనిరూఢిం బొల్పెసఁగునీ
యనుజులు భవదీయశాసనైకాయత్తుల్. 9

రెంటికి సమము - సులభము.

వ. కావున నమ్మహాకార్యంబు నిర్వహింప. 10

ఆ. అనఘ నీవె తగుదు వనివారితనయాద
రౌచితిం గడు నొప్ప నాయతిశుభ
గుణవశుఁ డనిపించుకొని నిజేచ్ఛఁ జనని
యత్యుదారుఁ డఖిలకృత్యవిదుఁడు. 11

రా. దశరథుఁడు రఘునాథునికి నీతియుపదేశించెడిప్రకారము: అనఘ, అనివారితమైన, నయ=నీతియొక్క, ఆదర=అమితమైన, ఔచిత=ఔచిత్యముచేత, "ఈషదర్థేదరంస్మృత" మ్మని అ. కడున్, ఒప్పన్ = ఒప్పుటచే, నీవెతగుదువు, ఆయతి=ఉత్తరకాలఫలముచేత, శుభములైన,గుణములకున్=నిత్యత్వాదిగుణములకు, వశుఁ డనిపించుకొని, నిజేచ్ఛఁజనని=తనఇచ్ఛను నడవనటువంటి, అత్యుదారుఁడు=అతిసమర్థుఁడయినవాఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు = సర్వకార్యజ్ఞుఁడు, నీవు నీచెప్పినగుణములుగలవాఁడవు గనుక సకలకార్యములను నెఱుఁగుదు వనుట.

భా. అనఘు, నీవెఱుగుదువు. అని=పలికి, వారి=పాండవులయొక్కయు, తనయొక్కయు, ఆచరాచితిఁగఁ జునొప్పఁగా, శుభగుణ = సద్గుణవంతులకు, వశుఁడు = విధేయుఁడు, ఆయతి = నారదుఁడు, ఆశ్రయించుకొని = అంపించుకొని, చనన్ = పోఁగా, నియతి = నియమముచేత, "నియతిర్నియమే దైవే" అని వి. ఉదారుఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు, అవనివరేణ్యుఁ డని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

ఆ. ఆయవనివరేణ్యుఁ డాయాగమవ్యయా
గమసముచితధర్మగతి నడపుట
కై జయింపవలయు నాశల నన్నింటి
నని కృతిజనగోష్ఠి నాకళించి. 12

టా. అవనివరేణ్యుఁడు, ఆయాగమ=ఆదాయప్రాప్తికిని, వ్యయాగమ= వ్యయప్రాప్తికిని, సముచిత = తగిన, ధర్మగతిన్ = ధర్మవర్తనను, నడపుటకై, 'సీ. ఆయంబునందు నాలవభాగమొండె మూఁడవ భాగమొండె నం దర్ధ మొండెఁ, గానివ్యయముసేయరాదు నరపతికిని' అని సభాపర్వములోఁ జెప్పినాఁడు గనుక, ఆశలన్=వాంఛలను, ఆశలను జయింపనివానికి నుచితధర్మము నడవదు గనుక, అనికృతి = శఠత్వము లేని - కపటములేనివా రనుట, జనులతోడి గోష్ఠిచేత, ఆకళించి = తెలిసి, ఆయవ్యయౌచిత్యమును, ఆశాజయోపాయమును దెలిసి నడపు మనుట.

భా. ఆ, అవనివరేణ్యుఁడు=ధర్మరాజు, అవ్యయ = నాశములేని, ఆగమ సముచిత = వేదోచితమైన, ధర్మగతిన్ = ధర్మవర్తనచేత, ఆ, యాగమును, నడపుటకై = చేసెడికొఱకు, ఆశలన్ = దిక్కులను, జయింపవలయు నని, కృతి జనగోష్ఠిన్=విద్వజ్జనులతోడి ప్రసంగముచేత, ఆకళించి=తెలిసి, 14-లో రిపు నేలఁ గలిపె ననుపర్యంతము కుళకము;

తే. సత్త్వధర్మకళావిరాజత్ప్రతాప
ఘనుఁడు రాజులలోఁ బెద్ద యనఁగఁ జనుఁ బ్ర
కృష్టతనుజరాసంధుండు కేవలముని
జేష్టకర్మాక్షముం డని యెన్ను మదిని. 13

రా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధర్మశాస్త్రముచేతను, విరాజత్ = ఒప్పుచున్న, ప్రతాపముచేతను, ఘనుఁడు=అధికుఁడైనవాఁడు, పెద్దయనఁగన్, చనున్ = తగును, ప్రకృష్ట = అధికమైన, తను = శరీరముయొక్క, జరా = ముదిమియొక్క, సంధుండు = సంధానముగలవాఁడైనను, ముదిసినవాఁడైన ననుట, నిజ = తనకు, ఇష్టమైన, కర్మ = ప్రయోజనమందు, అక్షముండు = అసమర్థుఁడు, తనముదిమిచేత నాచారలోపమే కాని పెద్దతనముకలిగియుం నియమములేక యుండుఁను, అని = ఇటని, మదిన్ = మనస్సున, ఎన్నుము, తానుముదివాఁడు గనుక రాజ్యపాలనమునకు నీవె తగుదువని తాత్పర్యము.

భా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధనుర్విద్యచేతను, ప్రకృష్టతన్ = ఆధిక్యమున, జరాసంధుండు, నిజ = స్వకీయమైన, ఇష్టకర్మ = యాగకర్మమందు, "ఇష్టం యాగాదికర్మస్యా" త్తని అ. కరికలభవత్ప్రయోగము. అక్షముండు = ఓర్పులేనివాఁడు, అని, ఎన్నుమదిన్ = ఎంచెడిమనస్సుచేత.

తే. విహితసన్మంత్రుఁ డగుచు వివేకఘనుఁడు
విహతిలేకొప్పునచ్యుతవిజయసంయు
తప్రహితభీమసేనోద్ధ తిప్రవృద్ధి
చేత రిపు నేలఁగలఁడెను సిరులు గొనుచు. 14

రా. విహితసన్మంత్రుఁ డగుచున్ = మంచివారితో నాలోచనచేసినవాఁడై, వివేకఘనుఁడైన జనుఁడు, అచ్యుత = జాఱని, విజయముతోడ సంయుతమైన, ప్రహిత = అత్యంతవిహితమైన, భీమ = శత్రుభయంకరమునైన,

సేనయొక్క, ఉద్ధతి = ఔద్ధత్యముయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపు సేలఁ గల = శత్రువుయొక్క భూమియందుఁ గలిగిన, పెనుసిరులు = అధికసంపదలను కొనుచు, విహాతి = నాశము, లేక, ఒప్పునని క్రియ.

భా. విహిత=చేయఁబడిన, సమ్మంత్రుఁడగుచుఁ = మంచి యాలోచన గలవాఁ డగుచు, వివేకఘనుఁడు = ధర్మరాజు, ఒప్పుచున్న, అచ్యుతవిజయ సంయుత = కృష్ణార్జునసహితముగా, ప్రహిత = అంపఁబడిన, భీమసేనునియొక్క, ఉద్ధతి=ప్రహారములయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపుఁ = శత్రుఁడైన జరాసంధుని, సేలఁగలపెఁ = సంహరించెను.

మ. స్వనిదేశోన్నతి నంతటం నెఱయుచుం శక్తిం జతుర్దిక్నరేం
ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ము లసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం
బునఁ దన్ప న్వశు లైనబ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వరారం
భుఁడై,యనఘుశ్రీఁ బృథివీశుఁ డొప్పెసగురూఢాపూర్వ
సత్కీర్తితోన్. 15

రా. స్వనిదేశోన్నతిం = స్వాజ్ఞామహిమచేత, అంతటం = అన్ని చోటులను, చతుర్దిక్కులందుఁగల, నరేంద్రనికాయంబును, గెల్చి, తమ్ము, లసమాన=ఒప్పునట్లుగా, ప్రాప్తమైన=ధర్మార్జితమైనదనుట, విత్త=ధనముయొక్క, అర్పణంబునం = దానముచేత, తన్పఁ = తనియింపఁగా, తమ్ముఁ దన్పఁగా ననుట, వశులైన = విధేయులైన, బ్రాహ్మణులతోఁగూడ, రూఢ = ప్రసిద్ధమైన, అపూర్వ = వింతైన, సత్కీర్తితోడ, పృథివీశుఁడు, ఒప్పెసఁగుఁ, క్రియ.

భా. అంతటను, తమ్ములు = భీమాదులు, అసమానమానట్టుగా, పూర్ణ = ఈడేఱిన, అధ్వర = యాగముయొక్క, ఆరంభముగలవాఁడై, సగురు = తండ్రితోఁగూడినట్లుగా, ఊఢ = వహింపఁబడిన, పృథివీశుఁడు = ధర్మరాజు, ఒప్పెఁ = క్రియ.

ఉ. క్లిష్టత యించుకంతయును లేక మనఃప్రమదంబుతోడ నా
యిష్టము నిర్వహించి పృథివీశులలోపల నర్హభీష్మసం
సిష్టి మెయిం గరం బొనరిచెందుదనుత్తమపూజ చక్రికు
త్కృష్టత నుర్విలోనసమతేజుఁడవీవని పల్కి నెమ్మితోన్. 16

రా. నాయిష్టము=నాకోరికను, అర్హ=తగునైన, భీష్మ=భయంకరమైన, సంసిష్టిమెయిన్ = సమ్యగాజ్ఞచేత, అనుత్తమపూజ = అత్యుత్తమపూజను, చెందుదు = పొందుచున్నాఁడవు, చక్రికిన్ = విష్ణువునకు, సమ = సమానమైన, తేజుఁడవు. అని, పల్కి, నడపెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. ఆయిష్టము = ఆయజ్ఞమును, నిర్వహించి = చేసి, అర్హమైన, భీష్మునియొక్క, సంసిష్టిమెయిన్ = అనుజ్ఞచేత, తుదన్ = యజ్ఞసమాప్తియందు, అసమతేజుఁడవు, ఈవు, అని, చక్రికిన్ = కృష్ణునికి, ఉత్తమపూజ నొనరించెను.

తే. మఱియుఁ దగుమాటలాడి యమర్త్యకార్య
నియత లీలావతారు నస్నీలవర్ణు
స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁ జేయ నతఁడు
లలి నడపె నప్డు తచ్ఛుభలగ్నచింత. 17

రా. అస్నీలవర్ణున్ = శ్రీరామచంద్రుని, స్నేహరసముతోడన్, అభిషిక్తుఁజేయన్ = పట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటకు, తచ్ఛుభలగ్నచింత = ఆ పట్టాభిషేకశుభలగ్నవిచారమును, నడపెను.

భా. అస్నీలవర్ణున్ = శ్రీకృష్ణుని, స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁజేయన్ = స్నేహరసము వర్షింపఁగాననుట, అభిషిక్తుఁజేసినను, అతఁడు = కృష్ణుఁడు, తత్ = అధర్మరాజుయొక్క, శుభమందు లగ్నమైనచింతను నడపెను.

చ. సువిభవభూతిఁ జెన్నుహరి సొంపవుఁగా దనుశ్రీమదాత్మవై
భవము వెలార్చుచుం బ్రబలభవ్యతదీయసుదర్శనంబుచే
దివిభువినున్న సభ్యవితతిం బరికల్పితసాధులోచనో
త్సవవిధి యైనితాంతముదితత్వముఁ జెందఁగఁజేసె నంతటన్. 18

రా. హరి = ఇంద్రునియొక్క, సొంపును, అవుఁగాదను = మించిన, శ్రీమత్ = సమృద్ధిమత్తైన, ఆత్మవైభవము = నిజవిభవమును, వెలార్చుచున్ = ప్రకటించుచు, ప్రబలమైన, భవ్య = శుభముగల, "భావుకంభవుకంభవ్య"మ్మని అ. తదీయ=ఆవైభవసంబంధమైన, సుదర్శనంబుచేన్=సుదర్శనముచేత, దివిభువి నున్న=ఆకాశమున భూమిని నుండిన, సభ్యవితతిన్ = = సురభూసురసమూహ మును, పరికల్పిత, సాధు=లెస్సైన, లోచనోత్సవవిధిగలదై, నితాంతముదితత్వ ముఁన్ = మిక్కిలిసంతుష్టత్వమును, చెందఁగఁజేసెను, అతఁడు = ఆదశరథుఁడని పూర్వపద్యమునఁ గర్త.

భా. హరి = కృష్ణునియొక్క, సొంపును, అవుఁగాదను = నిందించెడి, శ్రీమద = సంపద్గర్వముతోఁ గూడిన, ఆత్మ = తనయొక్క, వైభవము, ప్రబలఁగా, తదీయసుదర్శనంబు = శ్రీకృష్ణునిసంబంధమైన చక్రము, వినున్నసభ్య వితతిన్ = తిరస్కరింపఁబడిన సాధుజనసమూహము గలవాని, చేదివిభు = శిశుపాలుని. పరికల్పితమైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, లోచనోత్సవవిధి గలదై, సుదర్శనమునకు విధేయవిశేషణము. నితాంతము = మిక్కిలియు, దితత్వమున్ = ఖండితత్వమును, చెందఁగఁజేసెను = సంహరించె ననుట.

సీ. ఘనధర్మసుతరాజ్యఘటనయాశల నట్లు
దనరుచునికి గనుఁగొని యసహ్యా
మానతదైవ్యభవ మందరోన్మథితహృ
ద్విషధివిషాయిత ద్వేషభరత

జననిగర్హ్యాచారమున కోడ కెట్లొ యే
మంద్రో బంధువు లన్వయాదిగుణగు
రుతమాయనాడుదు రోదరం బిట్టిచో
నూహింప నౌచిత్యయుక్త మనక
తే. తద్విధిని హారియించె నత్యంతదుష్ట
మతిని దురోధ్యనుఁడు సపత్నితనయుండ
జాతశాత్రవరాజ్యవిభూతి మీఱు
టుల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక. 19

రా. ఘనధర్మ = అధికధర్మములుగల, సుత = రామునియొక్క, రాజ్యఘటన యందుఁగల, ఆశలక్ = అపేక్షలచేత, ఉనికి = దశరథునియునికిని, అసహ్యమాన = సహింపఁబడని, తద్వైభవ = రామునివైభవముగల, మందరచేత, ఉన్మథిత = మథింప బడిన, హృద్విషధి = హృదయమనెడు సముద్రమునకు, విహాయిత = కాలకూటవిషము భంగినిబుట్టిన, ద్వేషముగలది, భరతజనని = కైకేయి, గర్హ్యాచారమునకునోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత = గురుత్వమును, మాయనాడుదురో = తూలింతురో, దరంబు = భయము, "దరోస్త్రియాంభయేశ్వభ్రే" అని అ. ఔచిత్యయుక్తము = ఉచితము, అనక = ఇటనివిచారింపక, తద్విధిక్ = ఆపట్టాభిషేకవిధిని, హారియించెక్ = మానిచెను, అత్యంత, దుష్టమతిక్ =దుష్టబుద్ధిచేత, దురోధ్యనుఁడు = పోట్లాడ శక్యముకానివాఁడు, సపత్ని = సవతియొక్క, తనయుండు, కుమారుఁడు, అజాతశాత్రవ = నిష్కంటకమైన, రాజ్యవిభూతిక్ = రాజ్యైశ్వర్యముచేత, మీఱుట = అతిశయించుట, ఉల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

భా. ఘన, ధర్మసుత = ధర్మరాజుయొక్క, ఆశలక్=దిక్కులయందు, తత్ = ఆ ధర్మరాజుయొక్క, వైభవము కాడి, మందర = మందరపర్వతముచేత, ద్వేషభరతక్ = ద్వేషాతిశయముగలవాఁడౌటఁజేసి, జన = లోకులచేత,

నిగర్హ్యా = నిందింపఁదగిన, ఆచారమునకునోడక, అస్వయమాదిగుణ, గురుత = గురుత్వమును, ఏమంద్రో = ఏమందురో, మాయనాడు = మాయచేతనాడెడి దురోదరంబు = జూదము, "పణేద్యూతేదురోదర" మ్మని అ. ఔచిత = ఔచిత్యముతోడ, అయుక్తము=రహితము, అనుచితమనకయనుట, తద్విధిఁ = ఆమాయాద్యూతవిధిచేత, సపత్నిత = శత్రువుగాఁజేయఁబడిన, "రిపౌవైరిస పత్నారిద్విషద్ద్వేషణదుర్హృదః" అని అ. నయుండు = నీతిగలవాఁడు, దుర్యోధనుఁడు, అజాతశాత్రవ = ధర్మరాజుయొక్క, రాజ్యవిభూతిని మీఱుట నోర్వలేక హరియించె నని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అవ్వేళ భవితవ్యతానుసారితఁ బ్రియ
కైతవదాసీకృతాతిమన్యు
గళితప్రమోద యై కృష్ణసారప్రేక్ష
ప్రబలోగ్రతను స్వకపటము దోఁప
మలయుదుశ్శాసన మత్సరంబునఁ శంకి
తత్వంబునొంది సత్వరిత యగుచు
స్వపురస్థితిఁ దనర్చు చక్రిలీలామర్త్య
మూర్తినుద్దేశించి ముదిత వలికెఁ
తే. దా మునుపుగన్న యాత్మనాథవరశక్తి
గడు పరాజిత యై యప్డు గానుపింప
ధర్మపాశసంయుతనిరుత్తరనిజాధి
పతిసదై న్యేక్షితాననపద్మ యగుచు. 20

రా. ప్రియమైన, కైతవ = కపటముగల, దాసీ = మందరచేత, కృత మయిన, అతిమన్యు = అత్యంతక్రోధముచేత, గళితప్రమోదయై, కృష్ణసార ప్రేక్ష = హరిణేక్షణవైకక, కృష్ణసారరురున్యంకురంకుశంబరరౌహిషాః' అని అ.

మలయు = మలయుచున్న, దుశ్శాసన=అణఁపశక్యము గాని, మత్సరంబును, అంకి తత్వంబును, మత్సరమునకు విశేషణము, పొందె, స్వపురస్థితిక్ = తనముందట, చక్రి=విష్ణువుయొక్క, లీలామర్త్యమూర్తియైన రాముని, ఆత్మనాథ = దశరథునియొక్క, వరశక్తి=వరసామర్థ్యము, పరాజితయై=పరులచేత నపారణీయమైనదైయనుట, ధర్మపాశముచేత, సంయుత=బద్ధుఁడై, నిరుత్తరుఁడైన. నిజాధిపతి = దశరథునిచేత, కడమ సమము, పలికెను - క్రియ.

భా. భవితవ్యతానుసారితక్ = అదృష్టానుసారముచేత, ప్రియ = ప్రియుఁడైన ధర్మరాజుయొక్క, కైతవ = జూదముచేత, దాసీకృత = దాసిగాఁజేయఁబడ్డదై, అతి మన్యుగళిత ప్రమోదయై = అత్యంతశోకగ్రస్తహర్షయై, కృష్ణ = ద్రౌపది, సారప్రేక్ష = సారమైనబుద్ధిగలది, ప్రబలమైన, ఉగ్రతను = క్రౌర్యముచేత, స్వకపటము=స్వకీయమైన వస్త్రమును, దోఁపక్ = దోఁచుటకు, మలయు = తీవ్రపడుచున్న, దుశ్శాసన = దుశ్శాసనునియొక్క, మత్సరంబునక్, శంకితత్వంబునొంది = మానభంగమునకు దెసచెడి, స్వపుర = తనపట్టణమందుఁగల, స్థితిచేత, లీలామర్త్యమూర్తిని, చక్రిక్ = కృష్ణుని, ఉద్దేశించి=మార్చి, తాక్, మనుపు, కన్న=ఎఱిఁగిన, ఆత్మనాథులయొక్క పరమైనశక్తి, నిజాధిపతులచేతను సదైన్యమానట్టుగా. కడమ సులభము.

చ. వినుముదయాభివృద్ధి ప్రభవింపఁగ నిద్ధర యేలురాజు మ
త్తనయుఁడు నాకుమాపతి ముదంబునఁ బూర్వమునం దను
గ్రహించినవరలాభ మిప్పు డిటు సేసె నిజాత్మ నుపేక్ష
మానుసీసునియతి నిల్పు మానహతి సోఁకక యుండఁగఁజేసి
యిత్తఱిన్. 21

రా. వినుము, ఉదయాభివృద్ధి=అభ్యుదయాభివృద్ధి, మత్ = నాయొక్క, తనయుఁడు ధరయేలురాజు, నాకు, మాపతి = మాయొక్కపతిదశరథుఁడు, అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, వరలాభము = వరప్రాప్తి, ఇప్పుడు, ఇటుసేసెక్ =

రాజ్యముగైకొనునట్టుగాఁ జేసెను, అక్కయాదు నుపేక్షమాని, ఆన = తండ్రి యాజ్ఞ, హానిసోఁకకయుండఁగఁ జేసి, నీ = నీయొక్క, సునియతి=నియమమును-పుత్త్రధర్మమును, నిల్పుము.

భా. విదుము, దయాభివృద్ధి, ఇద్ధరమేలురాజు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, మత్తనయుఁడు = మత్తునియొక్క నీతివంటినీతిగలవాఁడు - అవివేకి యనుట, కాకు, ఉమాపతి = పరమేశ్వరుఁడు, అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, వర=వరముల యొక్క, లాభము, ఉపేక్ష సేసెనని యన్వయము. మానినీ = మానవతుల యొక్క, సునియతినిల్పు, మానహాని = మానభంగము, సోఁకకయుండఁగా.

ఉ. ఏకము నీవెఱుంగనిది యెయ్యది సర్వవిదుండ వీవు సో
 త్సేకనిరూఢి నెల్లెడల శ్రీపసనాతనయుం డుదంచితా
 స్తోకవిభూతి మీఱ నొరుచొప్పున నీయెడ నుండవచ్చునో
 నీకును గావునన్ మది గణింపఁగ నెమ్మెయిఁ గాన దిక్కుఁ గన్.

రా. శ్రీపసన్ = ఐశ్వర్యాతిశయముచేత, నాతనయుండు, ఉదంచిత, ఒరుచొప్పునన్ = అమాత్యాదులరీతిని, కావునన్=అటుగనుక, కాన= అడవి, దిక్కు, వనవాసమునకుఁ బొమ్మనుట.

భా. సోత్సేకనిరూఢిన్ = అతిశయయుక్తప్రౌఢిచేత, శ్రీప-సనాతన-సంబుద్ధులు. ఎల్లెడలనుండుదువు, కావునన్ = ననురక్షింపుమా, ఎమ్మెయిన్ = మఱేరూపమునన్నైనను, దిక్కుగానను.

సీ. ఇట్లు వల్కెడునంత హృదయసాహసమున
 దాక్షిణ్యము లవంబు దనకులేమిఁ
 దొరంపుబిరుసున దుశ్శాసనుఁడవని
 విభునూరకునికి భావింప నితని

కే నన్ను పనిసేయు టెంతయు నభిమతా
ర్థం బని కని యవారణ మగువన
వాసస్థితినిగూర్పు స్వాంతవర్తనమున
నన్వీతగర్హాణభయనిష్ఠఁదోఁప
తే. రామకపటభావం బెందు నేమియునుజ
నింపదేమన నెంతటి పెంపు నీదు
నెమ్మనమునందు నెఱయ నా యమ్మ పాదు
కొలుపుభూతభవద్భవ్యగురుమహాజ్ఞ. 23

రా. ఇట్లు పల్కెడునంత=ఇపుడు తాఁబల్కెడుపాటి, హృదయసాహసమునన్, దాక్షిణ్యము, లవంబుదనకు లేమిన్=ఇంచుకంతేనిఁదనకు లేకుండుటఁ బట్టి, తోరంపు బిరుసున, దుశ్శాసనుఁడవని=శిక్షింపశక్యముకానివాఁడవనియుం, విభు = దశరథునియొక్క, ఊరకునికిన్ = మాటాడకుండుటను, భావింపన్ = విచారింప, ఇతనికిన్ = ఈ రాజునకు, ఏనన్ను పనిచేయుట = రాజ్యమువిడిచి వనవాసమునకుఁబోవుట, ఎంతయు నభిమతార్థంబని, కని = తెలిసి, అవారణ మగు = అన్యశంక లేకయనుట, వనవాసము నెడు స్థితియందు, అన్వీత = అనుసరింపఁబడ్డ, గర్హాణభయ = పితృవచనోల్లంఘన నిందా భయముగల, నిష్ఠన్ = సౌజన్యమనుట, తోఁపన్ = ప్రకాశింపఁగా, స్వాంతవర్తనమును గూర్పుమని యన్వయము. వనవాసమునకు, పూనుమనుట, రామ-సంబుద్ధి, నీదు = నీయొక్క, నెమ్మనమునందుఁ గపటభావం బెందు నేమియు జనింపదు, ఇది స్తోత్రపూర్వకముగా వనవాసమునకుఁ బురికొలుపుట, భూత = అయిన, భవత్ = నీయొక్క, భవ్యగురు=పూజ్యుఁడైన తండ్రియొక్క, మహాజ్ఞచేత, నెఱయన్ = ఇంకఁ బదిలముగా, నాయమ్మ=న్యాయము నె, ఇది తద్భవపదము. నెమ్మనము నందుఁ బాదుకొలుపుమని యన్వయము.

భా. ఇట్లు పల్కెడు, అంతన్ = అంతటిలోన, దుశ్శాసనుఁడు, అవని విభు నూరకునికిన్ = ధృతరాష్ట్రునియూరకునికిచేత, ఏను, అన్నపని=దుర్యోధనుని పని, చేయుట, అవారణన్ = అడ్డగింపులేని, మగువన్ = ద్రౌపదిని, అవాస స్థితిన్ = వస్త్రరహితమైన స్థితిని, కూర్పుప్యాంతవర్తనమునన్ = వికృతవస్త్రఁ జేయుఁతలఁపునందు, వీత = పోఁగొట్టఁబడిన, గర్హణభయముగల, నిష్ఠన్ = తల పెట్టుటచేత, తోఁపఁగా, రామకున్ = ద్రౌపదికి, అపటభావంబు = వస్త్ర రాహిత్యము, ఏమియును జనింపదు, ఆయమ్మ = ద్రౌపది, పాదుకొలుపు = తలఁచునట్టి, భూతభవద్భవ్యఘరు = భూతభవిష్యద్వర్తమానములకుఁ గర్తయైన వారియొక్క, మహాజ్ఞ యెంతటి పెంపునీదు, అని కవివాక్యము.

సీ. తొల్లి యొకప్పు డెందును గన్నయది గాక
తనరునాయరిదివర్తనకు మెచ్చి
స్వపరమహారాజ్యసంపదల్ భూనాయ
కుఁ డొసంగ రామ చేకొన్నదానఁ
దజ్జ్యేష్ఠసుతుఁ డవాప్తవిపాదతనుజెంది
మగుడ నమందాక్షమాయచేత
గురుదత్తరాజ్యంబు హరియించె దోదూయ
మాను లై జనులు లోలోనఁ దిట్ట
ఆ. ననిక్రతాత్మగురువచోనుపాలనునాత
తప్రభావు ననఘు ధర్మసూతి
నంద యోటువఱచి యాచతుర్దశవర్ష
భోగ్యమగుప్రవాసమునకుఁ బనిచె. 24

రా. తొల్లి = పూర్వమందు, చేకొన్నదానను, తత్ = ఆదశరథుని యొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడవు, అ ప్త=పొందఁబడ్డ, అమందాక్ష = లజ్జారహితమైన, "మందాక్షం హ్రీస్త్రపాప్రీడా" అని అ. మాయచేతన్ = కపటవర్తనచేత,

హారియించెదో = తీసికొనెదవా, దూయమానులై = పరితపించుచున్న వారలై; అని, ధర్మసూతిన్ = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముని, అంద = ఆ మాట యందే, ఓటువఱిచి = ఓడించి-నిరుత్తరుని: జేసి యనుట, ఆ, చతుర్దశవర్ష = పదునాలుగేండ్లు నిండుపర్యంతమును, "ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోః" అని అభి విధ్యర్థము. భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

భా. తసరు=ఒప్పుచున్న, ఆయతిదివర్తనకున్=ఆయతక్షయవస్త్రములకు, మెచ్చి, స్వ = తనయొక్క, వరులను మహారాజ్యసంపదలను, భూనాయకుఁడు= ధృతరాష్ట్రుఁడు, ఒసంగ, రామ, ద్రౌపది, చేకొన్న, దానన్ = ఆచేకొనుటచేత, తత్ = ఆ ధృతరాష్ట్రునియొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడు, అవాప్త, విషాదతన్ = ఖిన్నత్వమును, చెంది, ఆమందమైన, అక్షమాయచేత, "రక్షోరక్షస్యా పయవేపాఁచికేప్యక్షమింద్రియ" మ్మని వి. దోదూయమానులై = మిక్కిలిఁ బరితపించుచున్నవారై, అనికృత = తిరస్కరింపఁబడని, ఆత్మ = తనయొక్క, గురు = అధికమైన, వచోనుపాలనున్ = వాక్యపాలనగలవాని, ధర్మసూతిన్ = ధర్మజుని, అంద = ఆపునర్ద్యూతమునందే, ఆచతుర్దశవర్ష = పదునాలుగవ యేఁటిపర్యంతము, పదుమూఁడేఁడులు నిండుదనుక ననుట, భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

సీ. అతఁడు తద్వచనాను స్మృతి నాత్మసామ్రాజ్య
మొకవికారము లేక యుజ్జగించి
ప్రియతరానుజకళత్రయుతంబుగా నుగ్ర
కాననంబునకు నేగంగ నంత
వత్సరామలసత్ప్రవర్తనల్ జనులకు
నప్రకాశంబుగ నాచరింపఁ
బూని యరిగె దయ్యె మానెమ్మనంబుల
వేడుక లన్నియు వృథ చనంగఁ

తే. జేసితె కటకటా యంచుఁ జింతఁ జాల
వగచువారును బలెఁ దిట్టువారు నగుచుఁ
బౌరవృద్ధులు వెనువెంటఁ బాయ కరిగి
రతఁడు వారల మగుడంగ ననిచి చనియె. 25.

వ. అంత. 26.

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తద్వచనానుసృతిన్ = కైకవాక్యానుసరణముచేత, అనుజకళత్రయుతంబుగాన్ = లక్ష్మణసీతలతోఁగూడ, ఉగ్రకాననంబునకు నేగంగన్ = వనవాసమునకుఁ బోఁగా, అంతన్ = ఆసమయమందు, జనులనెడుమాట, వత్స. రామ-రెండును సంబుద్ధులు. అరిగెదయ్యా = పోవుచున్నావు గదా, మానెమ్మనంబులన్, అతఁడు = రాముఁడు, వారలను = అపౌరవృద్ధులను, మగుడంగ ననిచి చనియెను.

భా. అతఁడు = ధర్మరాజు, తద్వచనానుసృతిన్ = ఆ దుర్యోధను వాక్యానుసారమునను, అంత, వత్సర = పదుమూఁడవయేఁటియందుఁగల, అమలసత్త్వవర్తనలను, అప్రకాశంబుగ నాచరింపన్ = అజ్ఞాతవాసమునకు, ననుట, అరిగెను, దయ్యామా = జనుల విచారవాక్యము. కడమ సరి.

ఆ. పుత్త్రమోహమున విభుండు పోయినపోక
కును వగచుచు మఱియుఁ గూడ వచ్చి
కడఁ బ్రయాణవిఘ్నకరు లగుభరతము
ఖ్యులఁ బ్రయత్నమున మగుడ్చి వెసను. 27

రా. పుత్త్రమోహమున, విభుండుపోయినపోకకున్ = దశరథుఁడు. నొచ్చిపోవుటకు, వగచుచు, ప్రయాణవిఘ్నకరులగు = తిరిగి పట్టణమునకు రమ్మనువారి ననుట, భరతముఖ్యులన్ = భరతాదులను, కడమ సరి.

భా. విభుండు పోయినపోకకున్ = ధృతరాష్ట్రుఁడు నడచిననడవడికకు, ప్రయాణ=శీఘ్రగమనమునకు, విఘ్నకరులగు, వృద్ధులుగనుక, శీఘ్రగమనము గూడదనుట, భరతముఖ్యులన్ = భీష్మబాహ్లీకాదులను, ప్రయత్నమున మగుడ్చి, చనియెనని క్రిందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

చ. బహువనచిత్రకూటముఖపర్వతచక్ర మతిక్రమించి వి
శ్వహితుఁడు దండకాశ్రమనివాసు లెదుర్కొని కొంచుఁ
బోవఁ దత్ప్రహితసపర్యుఁడై యలరెఁ బావని యాత్మవిశుద్ధ
సత్త్వవిగ్రహఘనలక్ష్మి చూపఱకుఁ గన్నులపండువు గాఁగ
నంతటన్. 28

రా. బహువనములుగల, చిత్రకూటముఖ = చిత్రకూటము మొదలయిన పర్వతములయొక్క, చక్రము = సమూహమును, అతిక్రమించి, విశ్వహితుఁడు = రాముఁడు, దండకాశ్రమనివాసులు=మునులు, కొంచుఁబోవన్ = తోడ్కొనిపోఁగా, తత్ = ఆమునులచేత, ప్రహిత=కృతమైన, సపర్యుఁడై = పూజగలవాఁడై, "సపర్యాఽర్చార్హణంబలిః" అని అ. ఆత్మ=తనయొక్క, విశుద్ధ, సత్త్వగుణముగల, విగ్రహ=శరీరముయొక్క, "శరీరంవర్ష్మ విగ్రహః" అని అ ఘనలక్ష్మి, పావని = పవిత్రమైనది. లక్ష్మికివిశేషణము, చూపఱకుఁ గన్నులపండువుగాఁగ నలరెను.

భా. బహువనములచేతఁ జిత్రములైన, కూటముఖ = శిఖరాదులుగల "కూటో స్త్రీశిఖరంశృంగ" మని అ. పర్వతచక్రమును, విశ్వహితుఁడు = ధర్మరాజు, దండకున్ = సమీపమునకు, ఆశ్రమనివాసులు, అలరెను, పావని= భీముఁడు, "పవనస్యాపత్య"మ్మను నర్థమందు అత ఇఞ్ అని యిఞ్ ప్రత్యయాంతము. ఆత్మ=తనయొక్క, విశుద్ధసత్త్వ = మంచిబలిమిగల, విగ్రహలక్ష్మిచేత, కన్నులపండువుగాఁగ, కిమ్మీరునిఁ గూల్చె నను పర్యంతము నేకయోజన.

క. సతియును దానును సతివి
శ్రుత మగుతనబలిమి నమితసుమనఃకిమ్మీ
రతరశ్రీధృత మగునతి
వితతాటవిఁ గొంకు లేక విహరించుతఱిన్. 29

రా. సతియును దానును = సీతతోఁగూడి, బలిమిన్ = బలిమిచేత, అమితసుమనః = అధికపుష్పములచేత, "స్త్రియస్సుమనసః పుష్ప" మ్మని అ. కిమ్మీరతర = మిక్కిలిఁ గర్బురవర్ణమైన, "చిత్రకిమ్మీరకల్మాషశబలైతాశ్చ కర్బురే" అని అ. కడమ సరి.

భా. సతియును దానును=ద్రౌపదియు దానును, తనబలిమిచేత, అమిత= అణఁపఁ బడిన, సుమనః = దేవతలుగల, కిమ్మీర=కిమ్మీరుఁడనురాక్షసునియొక్క, తరః = బలిమియొక్క, "ద్రవిణంతరస్సహోబలశౌర్యాణి" అని అ. శ్రీ = సంపదచేత, ధృత = ఆదరింపఁబడినదైన, అటవియందు.

శా. దోరాస్ఫాలకరాళితోద్ధతివిరాధున్ నీలశైలోపముం
దారధ్వానయుతాట్టహాసవిసరద్దంష్ట్రామయుఖాళిఁ గి
మ్మీరాభిఖ్యఁ దనర్చురాక్షసుమదన్నిష్టోక్తు లాటోపదు
ర్వారాక్రుష్టమహోజుఁ డైవదగర్వగ్రస్తుఁ గూల్చెన్ ధరన్.

రా. దోః = భుజములయొక్క, "దోః ప్రవేష్టోభుజోబాహుః" అని ఐ. ఆస్ఫాల = మల్లచఱచుటచేత, కరాళిత = అతిభయంకరముగాఁ జేయఁబడిన, ఉద్ధతిన్ = ఔద్ధత్యముగలవాని, తార = అధికమైన, "తారోత్యుచ్చైః" అని అ. ధ్వాన = ధ్వనితోడ, "ధ్వనిధ్వానరవస్వనాః" అని అ. యుత = కూడిన, అట్టహాసముచేత, విసరత్ = వ్యాపించుచున్న, దంష్ట్రా = కోఱలయందుగల, మయూఖాళిన్ =జ్వాలాపరంపరలచేత, మయూఖస్త్విట్కరజ్వాలా" అని అ. కిమ్మీరాభిఖ్యన్ = చిత్రవర్ణమైన కాంతిచేత, "అభిఖ్యానామశోభయోః"

అని అ. తనర్చురాక్షసుని, ఆటోప=వేగముచేత, దుర్వారమానట్టుగా, ఆకృష్ట= అపహరింపఁబడిన, మహీజుఁడై = సీతగలవాఁడై, మదమువల్ల, క్లిష్ట = స్పష్టము గాని, "అథక్లిష్ట మవిస్పష్ట" మని అ. ఉక్తులు = మాటలను, వదరు = వదరెడి, గర్వగ్రస్తుని, విరాధుక్ = విరాధుఁడనెడివాని, కూల్చెను.

భా. దోర్దోస్స్ఫాలకరాళితోద్ధతియొక్క, విరాధుక్ = ప్రాప్తిగలవాని, "రాధసంసిద్ధౌ" అనుధాతుప్రవ ఘఞంతము, విరాధుక్ = ధూర్తుని ననియుఁ జెప్పవచ్చును. "రాధోమృగయుదుష్టయోః" అని వి. కిమ్మీరాభిఖ్యఁ దనర్చు రాక్షసుక్ = కిమ్మీరుఁడను రాక్షసుని, ఆకృష్ట=లివిచికొనఁబడిన, మహీజుఁడై= వృక్షములు గలవాఁడై. కడమ సులభము.

తే. అసిశాతుఁ డట్లు హతుఁ డయి దేవతా
తుష్టిఁ జేసి వారు దొడఁగినట్టి
విపినవాసకార్య మపవిఘ్నమై సాఁగఁ
బ్రథమహత మగుబలిపశువుఁబోలె. 31

రెంటికి సమము. సులభము.

వ. అది యట్లుండెమహారణ్యంబునటేయంజొచ్చియారాజమూర్ధన్యుండు. 32

రా. ఆరాజమూర్ధన్యుండు = రాముఁడు.

భా. ఆరాజమూర్ధన్యుండు = భీముఁడు.

క. ఈతెఱఁగున సతితో స
భ్రాతృకుఁడై వరుసఁ జని ప్రపంచితసుమనో
ద్వైతవనభూములందుఁ బ్ర
భూతామోదమున నెలమి వొందుచు నంతన్. 33

రా. సతితోఁ = సీతతోఁగూడ, సభ్రాతృకుఁడై =లక్ష్మణసహితుఁడై, ప్రపంచిత = విస్తరింపఁబడ్డ, సుమనః=పుష్పములతోడ, అద్వైత = ఐక్యము గల, వనభూములందు, పుష్పితవనములయం దనుట, ఎలమిఁబొందుచు.

భా. సతితోఁ=ద్రౌపదితోఁగూడ, సభ్రాతృకుఁడై = రాజాదులతోఁ గూడినవాఁడై, ప్రపంచిత = ప్రసిద్ధులైన, సుమనః=సజ్జనులుగల, ద్వైతవన భూములందు, ప్రభూత = ప్రచురమైన, కడమ సరి.

చ. మొలచువచఃప్రసంగముల ముందరఁ గాఁగలకార్యరేఖ పెం
పెలయఁ బరాత్మచింతనను హృచ్ఛరభంగసుతీక్ష్ణకుంభజా
దులహితశాసనక్రమముతోఁ జరియించెద రత్యనూనత
త్కలితబహూపచారతకతంబున రంజిలి యంచు నెంచుచున్.

రా. ముందరఁ గాఁగలకార్యరేఖపెంపు, ఎలయన్ = ప్రకాశింపఁగా, పరాత్మచింతన = పరమాత్మధ్యానమునకు, సుహృత్ = బంధువులైన, ధ్యానముతోఁ గూడినవారనుట, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, కుంభజ=అగస్త్యుఁడు, ఆదుల = మొదలైనవారియొక్క, హితశాసనక్రమముతోన్=హితోపదేశానుచారమున, రతి=వేడుకచేత, అనూన = అధికమానట్టుగా, తత్కలిత = ఆమునికృతమైన, రంజిలి చరియించెదరు.

భా. ముందరన్ = అజ్ఞాతవాసమునకుఁ దరువాత, కాఁగలకార్యరేఖ= యుద్ధ మనుట, పర = పరులైనదుర్యోధనాదులయొక్కయు, ఆత్మ = తన యొక్కయు, చింతన్ = బలాబలవిచారముచేత, అసుహృత్ = శత్రువుల యొక్క, శరభంగమందు, సుతీక్ష్ణ=ప్రచండులైన, కుంభజాదులు=ద్రోణాదులు, అహిత=దుర్యోధనునియొక్క, శాసనక్రమముతోన్, అత్యనూన = పరిపూర్ణ ముగా, తత్కలిత = ఆదుర్యోధనకృతమైన, రంజలి, చరియించెదరు = క్రియ, అంచు=ఎంచుచును.

సీ. కదలఁ దన్మహాశ్రమగమనోదితోత్సాహుఁ
డయ్యె నాసమయంబునందు నమిత
తుంగహృద్రిపుశర భంగమునీశ్వరు
నంబకమున్మహిమాస్పదమును
ఘనతపశ్శక్తిఁ దెమ్మని విధి దయచేసి
వెస జిష్ణుఁ బంచెఁ దద్వేళ వచ్చి
తత్పితామహుఁడు సత్యవిధానుఁ డట్లంప
నాఘనుఁ డింద్రకీలాశ్రమప్ర
తే. వేశ మొనరించి యవ్విధివిభుసురేశు
నఖిలనుతుని భజించెద యాత్వరాతి
రాముఁ డాదిత్యకులభర్తరమణ వచ్చి
కరుణ సేయు నంతకుఁ దగుగట్టితాల్మి. 35

రా. తత్=ఆశరభంగాదులయొక్క, మహాశ్రమములఁగూర్చి, గమన = తర్లిపోవుటకు, ఉదిత=పుట్టిన, ఉత్సాహముగలవాఁడాయెను, నమిత, తుంగ = పొడవులైన, హృద్రిపు = అంతశ్శత్రువులుగలవాని, అంబక = నేత్రములకైన, మున్మహిమ=సంతోషాతిశయమునకు, ఆస్పదమును, నేత్రోత్సాహమైనవాని ననుట. "అంబకంనేత్రశరయోః" అని వి. ఆస్పదశబ్దము నిత్యనపుంసకము. ఘనమైనతపశ్శక్తిగలవాని, శరభంగమునీశ్వరుని, తెమ్మని = పిలుచుకరమ్మని, విధి = బ్రహ్మదేవుఁడు, జిష్ణున్=ఇంద్రుని, పంచెన్=అంపెను, తద్వేళవచ్చి = తదుచితవేళరాఁగా ననుట, సత్యవిధానుఁడు, తత్పితామహుఁడు, అట్లు - అంపన్ = అలాగు చెప్పియంపఁగా, ఆఘనుఁడు = శరభంగుడు, అనుమాట, ఇంద్ర - సంబుద్ధి, కీల=అగ్నిజ్వాల యందుఁగల, "ద్వయోర్జ్వాలకీలౌ" అని అ. ఆశ్రమప్రవేశ మొనరించి, అవ్విధిన్ = బ్రహ్మదేవుని, భజించెదను, యాత్వరాతి = రాక్షసవైరి, "యాతు రక్షసి" అని అ. రాముఁడు వచ్చి,

కరుణసేయునంతకున్ = నాకుఁదన సేవను గ్రహించుదనుక, గట్టితాల్మి తగున్ = విలంబమును వహింపఁదగు ననుట, ఇందుకు భావము రాముఁడు శరభంగాశ్రమమునకు వచ్చెడివేళ బ్రహ్మ యింద్రునిఁ బంపి శరభంగునిఁ బిలిపింపఁగా నాయన రాముని సేవించినవెనుక నగ్నిప్రవేశముచేసి బ్రహ్మసన్నిధికి వచ్చెద ననుట.

భా. తత్ = ఆయొప్పికచేత, మహాశ్రమగ = అధికశ్రమమును బొందిన, మనః = మనస్సుచేత, దితోత్సాహుఁడయ్యెన్ = ఖండితోత్సాహుఁడాయెను, అనవయంబునందు, అమితములైన, తుంగహృత్ = ఉన్నతచిత్తులైన, రిపు = శత్రులయొక్క, శరములను, అమితపరమ శరవిశేషణము, భంగము = భంగించెడివాని, పాశుపతాస్త్రమును, మహిమను, అస్పదమైనవాని, ఘనతపశ్శక్తిచేత, విధి దయచేసి = మంత్రవిధానము నుపదేశించి, సత్యవిధాయుఁడు = సత్యార్థముగాని శాసనముగలవాఁడును, తపితామహుఁడు = వ్యాసమునీశ్వరుఁడును, కద్దేశవచ్చి = అధర్మరాజువిచారవేళయందువచ్చి, జిష్ణున్ = అర్జునుని, పంచెనని క్రిందటి కన్వయము. అట్టిదగున్ = ఆరీతి నండఁగా, అఘుఁడు = ఆయర్జునుఁడు, ఇంద్రకీలాద్రియందున్న యాశ్రమప్రవేశమొనరించి, అన్విధిన్ = ఆ మంత్రవిధానముచేత, సురేశున్ = ఇంద్రుని, భజించెను. పదూక్త్వరా = కృపాతిశయముచేత, అతిరాముఁడు = మిక్కిలి నభిరాముఁడు, అనిత్యకుంభర్త = దేవతాపతియైన యింద్రుఁడు, కరుణసేయునంతకున్ = ప్రసన్నుఁడగుపర్యంతము, తగు = తగిన, గట్టితాల్మి చేత, భజించెనని క్రిందటి కన్వయము.

తే. ప్రీతి వచ్చినాకేశుఁడు నాతపోవి
శేషాతిఫలము గా నైయత్యపూర్వవృత్తి
నధికశోభన మనురూపసన్నిధి యొసంగ
నతని నంచి కృతార్థుండ నగుదు ననుచు. ౨౬

రా. ప్రీతివచ్చి=సంతోషముతో వచ్చి, నాకస్, ఈశుండు=రాముండు, అధిక శివము=అతిశుభమైన, అనురూపసన్నిధి = నాతం దగినసాన్నిధ్యమును, ఒసంగన్=కృపచేసినతర్వాత, అతనిఁ గాంచి = ఆరఘునాథుని నంపినవాఁడనై, కృతార్థుండ నగుచున్=ఆలాగే బ్రహ్మలోకమునకు వచ్చెద ననుచు.

భా. ప్రీతివచ్చి, నాకేశుండు = ఇంద్రుఁడును, అతపోవిభూతియొక్క ఫలమును, తాన్=తాను, నైయత్యపూర్వ=నియతత్వపూర్వకమైన, వృత్తిన్= వర్తనగలదాని, అధికమైన, శివమనురూప = శివమంత్రరూపమైన, సన్నిధి = తెసైన్నవిధానమును, పెస్నిధివంటిపంచాక్షరి ననుట, ఒసంగన్ = ఇచ్చినను, అతనిన్=ఇంద్రుని, కాంచి = అంపి, కృత=చేయఁబడ్డ, అర్థ = శివారాధనరూప ప్రయోజనము గలవాఁడను, అగుదుననుచున్, ఇంద్రుఁడు శివమంత్రోపదేశము చేసినతర్వాత నర్జునుఁ డీప్రకారమున, చింతించెను.

వ. యథోచితవినయోపచారపూర్వకంబుగా నింద్రుని మగుడ ననిచి. 37

క. తనమనమున నెంతయు మిం
చినతాత్పర్యమున రాజశేఖరు శుభద
ర్శనునిరఘునాథుఁ దలఁచుచు
ననుపమభూయస్సమాధి నతఁడు దలిర్చెన్. 38

రా. రాజశేఖరున్ = రాజశ్రేష్ఠుఁడైనవాని, రఘునాథునిఁ దలఁచుచు, భూయః = మఱియు.

భా. రాజశేఖరున్ = ఈశ్వరుని, నిరఘున్ = నిష్కల్మషమైనవాని, నాథునిఁ దలఁచుచు, భూయః = తఱచైన, తపస్సమాధిని దలిర్చెను.

చ. అతఁడును దత్తపోమహిమయచ్చటిమౌనులు వచ్చి చెప్పఁగా
నతికుతుకంబునన్ వినుచు నచ్చటికిం జనియెం బరాజితో

ద్ధతివిలసద్వయోమృగయుతన్ వనలక్ష్మి నశేషలోకసం
స్తుతగుణకున్ ధరాత్మజకుఁ జూపియుఁ జెప్పియు వేడ్కఁ జేయు
చున్. 39

రా. అకఁడును = ఆ రాముఁడును, పరాజిత = తిరస్కరింపఁబడిన - లేని యనుట, ఉద్ధతి=ఔద్ధత్యముగల-వైరముగలవై యనుట, విలసత్ =ఒప్పెడి, వయః = పక్షులతోడను, "ఖగబాల్యాదినోర్వయః" అని అ. మృగముల తోడను, యుతన్ = కూడిన, వనలక్ష్మిన్ = శరభంగాశ్రమవిలాసమును, ధరాత్మజకున్ = సీతకు, చూపియుఁ జెప్పియు వేడ్కఁజేయుచును అచ్చటికి చనియెనని క్రియ.

భా. అకఁడును = ఈశ్వరుఁడును, తత్ = ఆ యర్జునునియొక్క తపో మహిమను, అచ్చటికిన్=అర్జునాశ్రమసమీపమునకు, పర=పరులచేత, అజిత = నివారింపఁబడని, ఉద్ధతి = ఔద్ధత్యముచేత, విలసత్ = ఒప్పుచున్న, వయః = ప్రాయముగల, మృగయుతన్=కిరాతత్వముచేత, "మృగయుర్లుబ్ధకశ్చసః" అని అ. వనలక్ష్మిని, ధరాత్మజకున్ = పార్వతికి. "అహార్యధరపర్వతాః" అని అ. చూపియుఁ జెప్పియు వేడ్కఁజేయుచును, చనియెనని క్రియ.

చ. వలసినవన్యవర్తన మహార్యగతిన్ జరిగింపుచుం బ్రవ
ర్ధిలుతమిఁ బేర్చుతమ్మునియభిస్థిరభక్తిఁ బ్రమోదసంపదల్
దలకొనఁగా నరణ్యచరతన్ భజియించియతండుముఖ్యభృ
త్యులమనసంయముల్ మునముతో మది మ్రొక్క నటించె
మర్త్యతన్. 40

రా. వన్యవర్తనము = కందమూలఫలాదికమును, జరిగింపుచున్ = ఆహారము చేసికొంచును, ప్రవర్ధిలుతమిన్ = అధికారముచేత, పేర్చు = ఒప్పునట్టి, తమ్ముని = లక్ష్మణునియొక్క, అభిస్థిర, భక్తిన్ = భక్తిచేత, ప్రమోద సంపదల్లలుకొనఁగా, అరణ్యచరతన్ = వనసంచారమును, భజియించి = చేకొని,

అతండు=ఆ రాముఁడు, ముఖ్యభృత్యులు=ఆత్మ సేవకులైన, అమరసంయములౌ= దేవమునులు, మది మ్రొక్కఁగ్ = మనస్సులయందే మ్రొక్కఁగా, మనుష్యావతారుఁడై యున్నాఁడు గనుక, మర్త్యతను నటించెను.

భా. వలసిన, వన్యవర్తనము=వనవిహారమును, తమ్మును, ఆరణ్యచరతక్=కిరాతత్వమును, భజియించియు = పొందినవారయ్యె, తండుముఖ్యభృత్యులు = నంది ప్రముఖసేవకులును, "తండునందిసానందికేశ్వరే" అని అ. అమరఁగా, సంయములౌ = మునులు, ముదముతోఁ మదిక్ = సంతోషముతోఁ గూడిన మనస్సుచేత, మ్రొక్క, మర్త్యతక్=మనుష్యరూపమున, నటించెక్=వర్తించెను.

వ. అది యట్లుండె నట్టి సమయంబున. 41

చ. బిరుదునఁ జేప్పు దేవరిపుభీమవరాహవపుష్కరాక్షనుం
దరసవిశేషధామసముదంచితసత్త్వమయాంగరాజకుం
జరకుధరాకృతిం బ్రబలుసర్వపలాశిచయంబు గూల్చుసు
స్థిరునినుమాధిభుం డనుమతిక్ వెనుదోలెదమాదరంబునన్.

రా. దేవరిపుభీమ, వరాహవ = లెస్సయుద్ధముగలవాఁడా, "సంగ్రామాభ్యాగమాహవాః" అని అ. పుష్కరాక్ష = రాజీవాక్ష, "బిసప్రసూనరాజీవపుష్కరాంభోరుహాణిచ" అని అ. సుందరమునై, సవిశేషధామ = విశేషతేజస్సహితమునై, సముదంచిత = పూజితమునై, సత్త్వమయ = సాత్త్వికగుణప్రధానమునైన, అంగముగలవాఁడా, రాజకుంజర = రాజశ్రేష్ఠుఁడా, "సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాః" అని అ. ఇవి సంబుద్ధులు. ప్రబలు = ప్రబలెడి, సర్వ, పలాశిచయంబు = రాక్షససమూహమును, నిను, మాధిభుండు = మాధవుఁడు; అను = అనెడి. మతిక్ = మతిచేత, వెనుతోలెదము.

భా. దేవ= దేవతలకు, రిపుః=శత్రుఁడైనవాని, భీమ=భయంకరమైన,వరాహవపుష్క=సూకరాకారముగలిగిన, రాక్షసుక్ =మూకాసురుననుట, తరస =

మాంసముయొక్క, "పిశితంతరసంమాంస" మ్మని అ. విశేష = భేదమునకు - క్రొవ్వున కనుట, ధామ=స్థానమైన, సముదంచిత = ప్రకాశింపుచున్న, సత్త్వ మయ = బలప్రచురమైన, ప్రాచుర్యమున మయట్టు, అంగరాజకుక్ = శరీర శ్రేష్ఠముగలవాని, చర = చరించెడి, కుధరాకృతిక్ = పర్వతాకారముచేత, ప్రబలెడువాని, సర్వ, పలాశిచయంబు = వృక్ష సమూహమును, "పలాశీద్రు ద్రుమాగమాః" అని అ. కూల్చుసుస్థిరుని, వరాహావ పుష్కరాక్షసుసని క్రిందటికన్వయము. ఉమావిభుండు = ఈశ్వరుఁడు, దమ = అణఁచుట యందుఁగల, ఆదరంబున వెడదొలెను, రాక్షసుక్ తరసవిశేష, అంగరాజకుక్ చరకుధర, ఆసెడిదిక్కుల సంధిలక్షణము. క. 'నాంతము లైనపదంబుల, పొంతం బైనున్నశబ్దములకచటతప, ల్గాంతి గజడదబ లగున, య్యంతన కారంబు నున్న యభినవదండీ' యని యాంధ్రభాషాభూషణము.

సీ. అని కోర్కిమీఱ నిజాలోకపదు లతే
తాశ్రమాలయములు దన్ననుసరింప
నవనిభూదారానుయానోచితాధ్వని
క్షిప్తాంఘ్రిగతులను జెన్నుమిగుల
నాత్మభక్తునిసత్త్వ మనసి ప్రోచుటకు రా
జవతంసుఁ డట్లు వ త్సలత నేఁగి
యావనక్రోడంబు నం దాతపస్వియుఁ
దానును గూడ సత్ఫలత నొప్ప

తే. నంబకము లేసిరి వహించె నపి తదుభయ
సంగరాగమనోర్జితోత్సవధురాని
మిత్తతఁ గరంబు నుతి గాంచి మించె నప్పు
డొగిఁ దదనోన్యజన్యముద్ద్యోతి యగుచు.

రా. అని = ఇటని, అవనిభూ = సీతయొక్క, ఉదారమైన అనుయాన = కూడవచ్చుటకు, ఉచితమగునట్టుగా, అధ్వ = మార్గమందు, నిక్షిప్త = పెట్టఁబడిన, అంఘ్రి = పాదములయొక్క, గతులచేతఁ జెన్ను మిగులునట్టుగా, అత్మభర్తని=శరభంగుని యొక్క, సత్త్వము = సత్త్వగుణమును, అవన క్రోడంబు నందున్ = వనమధ్యమందనుట. "క్రోడస్సూకరసాకంగ్యోః క్రోడః క్రోడంచ వక్షసి" అని అ. ఆతపస్వియుఁదానునుగూడన్ = శరభంగరాములు సంధింపఁగా, సత్ఫలతన్ = లెస్సఫలము గలవౌటచేత, ఒప్పెడి, అంబకములు=కన్నులు, ఏసిరి= ఏయొప్పిదమును, వహించెను. అది=ఆయొప్పిదము, తదుభయ=ఆయిద్దరియొక్క సంగమందు రాగముగల, మనః=మనస్సుచేత, ఆర్జిత = సంపాదింపఁబడ్డ, ఉత్సవ ధురా = ఉత్సవాతిశయమునకు, "ఋకూర్పరబ్ధూఃపథామానక్షే" అనుసూత్ర మున టచ్ప్రత్యయాంతము. నిమిత్తతన్ = సూచకమగుటచేత, తత్ = ఆశర భంగరాములయొక్క, అన్యోన్యజన్య = ఒకరివొకరివలనఁ బుట్టిన, ముత్ = సంతోషముచేత, ద్యోతియగుచున్ = ప్రకాశింపుచున్నదై, అదియొప్పిదము మించెనని యన్వయము. ఇందుకుభావము శరభంగుడు రాముఁడును గూడఁగాఁ గన్నులవికాసమేదికలదో యావికాసము వారి మనస్సులయందలి యుత్సవమును దెలిపె ననుట.

భా. అని = యుద్ధమందుఁగల, కోర్కి మిాఱఁగా, నిజాలోకపరులు, అతీత = విడువఁబడిన, ఆశ్రమములు నాలయములు గలవారు, మునులు, అనుసరింపన్, భూదార=వరాహముయొక్క, "క్రోడో భూదారఇత్యపి" అని అ. అనుయాన=వెంటఁ బోవుటకు, ఉచితమానట్టుగా, అధ్వని ధ్వనిలేకుండునట్టుగా, క్షిప్త = పెట్టఁబడిన, అంఘ్రిగతులచేత, అవని = భూమి, చెన్నుమిాఱఁగా, ఆత్మ, భర్తని=అర్జునునియొక్క, సత్త్వము=బలమును, అరసి=పరీక్షించి ప్రోచుటకు, రాజవతంసుడు=చంద్రశేఖరుఁడు, ఏఁగి, అవనక్రోడంబునందున్=అడవిపంది యందు, ఆతపస్వియుఁ దానును = అర్జునుండును దానును గూడ, సత్ఫలతన్ =

మంచిముల్లులు గలవాటచేత, "సస్యబాణాగ్రయోఃఫల" మ్మని రత్నమాల. ఒప్పు, అంబకములు = బాణములను, ఏసిరి, అది = ఆయేయుట, తదుభయ = ఆయిద్దఱియొక్క, సంగర = యుద్ధముయొక్క, ఆగమనమనెడి, ఉత్సవభరా= ఉత్సవాతిశయమునకు, నిమిత్తతన్ = కారణత్వమును, వహించెనని క్రిందటి కన్వయము. తత్ = ఆకిరాతార్జునులయొక్క. అన్యోన్యజన్యము = పరస్పర యుద్ధము, "యుద్ధమాయోధనంజన్య" మ్మని అ. ఉద్యోతియంచున్ = ప్రకాశింపుచున్నదై, నుతిగాంచి మించె నని క్రిందటి కన్వయము.

వ. వారలిద్దఱు గొంతతడవు. 44

క. నుతసత్త్వాధికరణలస
దితరేతరజాత్యుచితసమిద్ధసపర్యా
యతిరోహితభావు లగుచు
ధృతి నెరపుచు ధర్మపటిమ దృఢత నెరపుచున్. 45

రా. నుత, సత్త్వ=సత్త్వగుణమునకు, అధికరణ = స్థానమైనదియునై' లసత్ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజాతి=అన్యోన్యబ్రహ్మక్షత్త్రజాతులకు, ఉచిత= తగిన, సమిద్ధమైన, సపర్యా=పూజలయొక్క, "సపర్యాతర్పణాంబలిః" అని అ. ఆయతి=నిడివియందు, రోహిత= మొలిపింపఁబడ్డ, భావ=తా ఏర్యముగలవారౌ చును, ధృతి=సంతోషమును, 'ధృతిర్యోగాంతరేధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని అ. ధర్మపటిమ = ధర్మాతిశయముయొక్క.

భా. నుతసత్త్వ = వర్ణనీయబలముగల, అధికరణ = ఘనయుద్ధముచేత, లసత్=ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజ=ఒకరొకరివలనఁబుట్టిన, అత్యుచితమానట్టుగా, సమిద్ధ=ప్రదీప్తమైన, సపర్యాయ = పర్యాయముతోఁగూడిన, తిరోహితభావు లగుచున్=తిరోహితత్త్వముగలవారై-ఓటమిగలవారౌచుననుట, ధృతి=ధైర్య మును, నెరపుచును, ధర్మపటిమ = వింటినేర్పుయొక్క, దృఢత=దార్ఢ్యమును, నెరపుచును.

వ. ప్రవర్తిల్లి రయ్యవసరంబున. 46

మ. అరుదారన్నరభావవిస్ఫురితశౌర్యాలోకఖేలన్మనో
హరమాహాత్మ్యము మీఱ లుబ్ధకరణవ్యావర్తనాశక్తిని
ర్భరుఁడై తాపసుఁ డంపలేమిఁ బ్రకటింపం జూచి యీరా
ట్కులాభరణం బిందునె చిక్కునో యని నిలింపవ్రాత మెంచె
న్మదిన్. 47

రా. అరుదారన్ = అరుదగునట్టుగా, నరభావ = మనుష్యత్వముచేత, విస్ఫురితుఁడైన, శౌరి = విష్ణువైన రామునియొక్క, ఆలోక=సందర్శనమనెడి, ఖేలన్ = క్రీడచేత, మనోహరమైన మాహాత్మ్యము మీఱఁగా, భావము విష్ణుసందర్శనమువల్లఁ దపోమహత్త్వము ప్రకాశింపఁగా ననుట, లుబ్ధ = ఎడఁబాయఁజాలని, కరణ = ఇంద్రియములయొక్క, లోభముయొక్క యనుట. "కరణంసాధకతమక్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపి" అని అ. వ్యావర్తన = త్రిప్పుట యందుగల, అశక్తిచేతనిర్భరుఁడై, అశక్తి యధిక మనుట, తాపసుఁడు=శరభంగుఁడు, అంపలేమిన్ = అంపలేకుండుటను, ఈరాట్కులాభరణంబు=ఈరామచంద్రుఁడు, ఇందునె = ఈయాశ్రమమందే, చిక్కునో=రాక్షససంహారము చేయక నిలుచునో, అని = ఇట్లని, నిలింపవ్రాతము = దేవతాసమూహము, ఎంచెను.

భా. నర = అర్జునునియొక్క, భావమందు విస్ఫురితమైన శౌర్యముయొక్క, ఆలోక = పరీక్షయందు, ఖేలత్ = విహరింపుచున్న, మనః=మనస్సుగల, హరునియొక్క, మాహాత్మ్యము = జయము, మీఱఁగా, లుబ్ధక = కిరాతరూపమైనహరునియొక్క, "మృగయుర్లుబ్ధకశ్చసః" అని అ. రణ=యుద్ధమును, వ్యావర్తన=మార్చుటయందుఁగల, అశక్తి=శక్తిరాహిత్యముచేత, నిర్భరుఁడై = అతిశయములేనివాఁడై, "భరోతిశయభారయోః" అని వి. తాపసుఁడు = అర్జు

నుఁడు, అంపలేమిచే = అమ్ములయొక్కలేమిచే, ప్రకటించక = ప్రకాశము చేయఁగా, అమ్ములు పొదులలోఁగానక వెదకులాడఁగా నగుట, ఈరాట్కులాభరణుండు = కాయర్జునుఁడు, ఇందునె = ఈ బాణములేమిచేతనే. కనుక సులక్షము.

క. తనకును శరభంగమునీ
శనకు సమరసత్వభరము సొరిది నొందవృచుం
దనరుట గడు నెన్నికలం
గని ప్రబల ధృతిం దనర్చు క్షత్రియుఁ డంతన్. 45

రా. తనకును, శరభంగమునీశునకును, సమ = సమానమైన, రసత్వభరము = అనురాగాతిశయము, ఎన్నికలన్ = కొనియాడుటచే, బలధృతిన్ = అధికసంతోషము చేత, క్షత్రియుఁడు = రాముఁడు.

భా. క్షత్రియుఁడు = అర్జునుఁడు, తనకున్, శరభంగము = బాణములు లేకపోవుటయు, ఈశునకు సమరసత్వభరము, ఎన్ని, కలంగని = చలింపని.

సీ. అతిపృథం బైనట్టి యాత్మసఖ్యాతిచా
పలత యొంతయుఁ దనబలిమిఁ ద్రిప్ప
ఘనతేజు నమ్మహాత్ముని నీకు నలబ్రహ్మ
కట్టడ యొట్టు కాక దాఁట
నగునె పొమ్మనుచుఁ దా ననిపెనుగడఁక మొ
త్తంబై నిలింపసంఘంబు విరులు
గురిసె నప్పుడు నిజసిరచండహేతిపా
తమునవికారలేశముఁ బొరయక

తే. మెఱయునారణ్యకేంద్రుపై మెచ్చునను
నర్హగతివిధిఁ జేరంగ నరిగె నాప
మిద్ధశౌర్యుఁడు శంభ మానియుద్ధవశత
ఘనపదవి నెల్లఖచరులు వినుతిసేయ. 46

రా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్య = చెలిమియందుగల, అతిచాపలత = అత్యంతచపలత్వమును, త్రిప్పి=మరలించి, రాముఁడ నెడుమాట,అమ్మహాత్మునిన్ = శరభంగుని, నీకు, బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మదేవుని యాజ్ఞ, అనుచు ననిపెను, నిజ=స్వకీయమైన, స్థిర = నిత్యకృత్యమైన, చండ, హేతి = అగ్నిహోత్రుని యందగు, ఔపాసనాగ్నియందలి యనుట, పాతమునన్ = ప్రవేశించుటచేత, మెఱయు, ఆరణ్యకేంద్రు పైన్ = మునిశ్రేష్ఠుఁడైన శరభంగునిమీఁద, నిలింప సంఘంబు, అర్హగతిన్ =తగినక్రమము చేత, విధిన్ = బ్రహ్మదేవుని, చేరంగన్ = చేరుచుండఁగా, విరులు గురిసెనని క్రిందటి కన్వయము. ఆసమిద్ధ శౌర్యుఁడు = ప్రదీప్తమైన శౌర్యముగల రాముఁడును, శుభ, మాని = శరభంగునియొక్క, ఉద్ధవ = సంతోషములయొక్క, శతములచేత ఘనమైన పదవిని నెల్లఖచరులు వినుతిసేయఁగా నరిగెనని యన్వయము. ఫలితార్థము రాముఁడు శరభంగునికి ముక్తికి ననుమతించి యాముని దివ్యపుష్పవర్షములతో బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవుచుండఁగాఁ దాను సుతీక్ష్ణునియాశ్రమమునకు సాఁగివచ్చె ననుట.

భా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, చాపలత = ధనుర్లతను గాండీవమును, తనబలిమిచేత, త్రిప్పి = విసరి, అమ్మహాత్మునిన్ = ఈశ్వరుని, నీకు, బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మవ్రాఁత, దాఁటనగునె పొమ్మనుచున్ = ఈ పెట్టువగిలించుకొని యణఁగునట్టుగా నీవ్రాఁతయుండెననుచు, తాను = అర్జునుఁడు, అని పెను గడఁకన్ =యుద్ధమందలి యధికరోషముచేత, మొత్తన్ = కొట్టఁగా, పైన్ = అర్జునునిపై, నిలింపసంఘుంబు విరులు గురిసెను, నిజస్థిరచండ హేతి = గాండీవముయొక్క, 'రవేరర్చిశ్చశస్త్రంచవహ్నిజ్వాలాచహేతయః' అని అ. పాతమునన్ = పెట్టుచేత, మెఱయుచున్న, ఆరణ్యకేంద్రు పైన్ = కిరాతరూపమున నున్న యీశ్వరునిమీఁద, మెచ్చు దనరఁగా, అర్హగతి విధిన్ = సమయోచితగతి విధానముచేత - వేరముగా ననుట, ఆసమిద్ధ

శౌర్యుఁడు = అర్జునుఁడు, శుభదా = శుభమగునట్టి, నియుద్ధవశతన్ = బాహుయుద్ధపరతచేత, "నియుద్ధం బాహుయుద్ధే స్యాత్" అని అ. ఘనపదవిన్ = ఆకాశమార్గమున, ఎల్ల, ఖచరులు = దేవతలు, వినుతిసేయఁగాఁ జేరంగ నరిగెను.

వ. అంత. 50

శా. మాయామర్త్యుఁడు మాధవుం డవిచల న్మైత్రిన్ సుతీక్ష్ణా
శ్రమ, స్ఫాయత్సత్త్వవిహారమ ప్రవిశదీ షద్ద్వేషరోషాంకురం
బై యేపారఁగఁ జూచుచుం బరువడిన్ హర్షోదయం
బెక్కంగా, జాయం దమ్ముని రూఢదృష్టిఁ గన భూరిసంజ్ఞన్
నియోగించుచున్. 51

రా. మాయామర్త్యుఁడైన మాధవుండు = రాముఁడు, సుతీక్ష్ణాశ్రమమందు, స్ఫాయత్ = వృద్ధిఁబొందుచున్న సత్త్వ = జంతువులయొక్క, విహారము, మైత్రిచే తనప్రవిశదీషద్ద్వేషరోషాంకురంబై యేపారఁగా, జాయన్ = సీతను, తమ్మునిన్ = లక్ష్మణుని, రూఢ, కడమ సులభము.

భా. ఉమాధవుండు, అవిచలత్ = చలింపని, మైత్రిన్ = అర్జునునిమీఁది మైత్రిచేత, సుతీక్ష్ణమై, అశ్రమ = శ్రమరహితమైన, స్ఫాయత్ = పెరుఁగుచున్న, సత్త్వ = బలిమియొక్క, విహారము = పెనఁగులాటయనుట, అప్రవిశత్ = ప్రవేశింపని, ఈషద్ద్వేషరోషాంకురములుగలదై, పరువడిన్ = అర్జునునియొక్క వడిచేత, జాయన్ = పార్వతిని, తమ్మున్ = అర్జునుని దమ్మునను, నిరూఢదృష్టిన్ = సావధానదృష్టిచేత, కనన్ = చూచునట్లుగా, నియోగించుచును.

క. ప్రీతి దనర భూరితప
శ్శ్చాతుర్యసుతీక్ష్ణసత్త్వసందర్శనసం
జాత మగు వేడ్క యంతటఁ
జేతోరంజనము మిగులఁ జేయ నలరుచున్. 52

రా. సుతీక్ష్ణమునియొక్క సత్త్వగుణముయొక్క సందర్శనమువలన, అలరుచును.

భా. తపశ్చాతుర్యముయొక్కయు, సుతీక్ష్ణ = తీవ్రమైన, సత్త్వ = బలిమియొక్కయు, కడమ సరి.

క. భద్రగతి నరుగ లోపా
ముద్రానందస్వరూపమునిదర్శితని
స్నిద్రప్రసన్నతాసం
పద్రుచిరత మెఱయ నేత్రపర్వ మొనర్చెన్. 53

రా. భద్రగతిన్ = మంచిగమనముచేత, అరుగన్ = పోఁగా, లోపాముద్రానందస్వరూపముని = లోపాముద్రకానందస్వరూపమైనముని - అగస్త్యుఁడు, దర్శిత = చూపఁబడిన, నిస్నిద్ర = స్ఫుటమైన. ప్రసన్నతాసంపదయొక్క రుచిరత మెఱయఁగన్, నేత్రపర్వమొనర్చెన్ = కనుపట్టెను, రాముఁడగస్త్యాశ్రమమునకుఁ బోయె ననుట.

భా. భద్రగతిన్ = శుభలీలచేత, అరుక్ = నిరామయమైన, అలోప = అక్షయమైన, అముద్ర = నిరవధికమైన ఆనందముగల, స్వ = తనయొక్క, రూపము, నిదర్శిత, రుచిరతచేత మెఱయఁగా, ఉమాధవుండు, నేత్రపర్వమొనర్చెన్ = ప్రత్యక్షమాయెననుట.

వ. అప్పుడు. 54

సీ. దివినోఁచి యున్నయద్రిని ధర్మకారార్థ
మానతంబుగఁ జేసి నట్టిఘనుని
మించిలోకము నావరించినవిషరాశి
నాపోశనము గొన్నయద్భుతాత్ము

జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్మ
యస్వమూర్త్యాలోకుఁ డగుమహాత్ము
నఖిలవేదాంతవేద్యాత్ముఁ డై భువనవం
ద్యతఁ బెంపు మీఱుమహానుభావు
తే. నమర నిమ్నగానిర్యనేకముల నెలయు
జడలు లేఁగెంపు విమలతఁ గడు మెఱయఁగ
మెకముతోలు విభూతి సమిద్ధతనువు
నొండొకటి కంద మైయొప్ప నొప్పువాని. 55

రా. దివి మోచియున్న = మిన్నుముట్టిన, అద్రిన్ = వింధ్యమును, ధర్మ కార్యార్థము = సంధ్యావందనాదిధర్మములు నడిచెడికొఱకు, అనతంబుగన్ = అణఁగునట్లుగా, విషరాశిన్ = సముద్రమును, జీవనదోష = నీళ్లకళంకును, "జీవనం భువనం వన"మ్మని అ. విద్రావణ = మాన్పెడి, జ్యోతిర్మయ = నక్షత్రరూపమైన, స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక = ప్రకాశము గలవాఁడగు, 'ఆలోకా దర్శనోద్ద్యోతౌ" అని అ. "ప్రసాదోదయాదంభఃకుంభయోనేర్మహౌజసః" అని రఘు. వేదాంతములను, వేది = తెలిసిన, ఆత్మ = బుద్ధిగలవాఁడై, అమరునట్లుగా ఎలయు = పుట్టుచున్న, కడమ సరి.

భా. దివి = స్వర్గమును, మోచియున్న, అద్రిన్ = మేరువును, ధర్మ = వింటియొక్క, "ధర్మ ప్రణ్యేయమేన్యాయే స్వభావాచారయోఃక్రతౌ, ఉపమాయామహింసాయాం చోపనిషద్యపి" అని వి. కార్యార్థము, ఘనునిన్ = బలవంతుని, విషరాశిన్ = కాలకూటమును, అద్భుతాత్మున్ = విచిత్రధైర్యము గలవాని, 'ఆత్మా యత్నో ధృతిర్బుద్ధిస్స్వభావో బ్రహ్మవర్ష్మ చ" అని అ. జీవన దోష = సంసారదోషమును, విద్రావణ = పోమొత్తెడి, జ్యోతిర్మయమైన స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక = సందర్శనముగలవాఁడగు, మహాత్మున్ = పవిత్ర

రూపుని, వేదాంతవేద్యాత్ముఁడు, మహానుభావుఁ = ప్రభావముగలవాని, నెలయుఁ = చంద్రుఁడును, కడమ సులభము.

తే. చూచి యాదిత్యకుల రాజసుతుఁడు హర్ష
వినయభక్తులసాష్టాంగవినుతి సేసె
నపుడు గాకున్న యట్టితపస్సిద్ధి
దమప్రయోజనమని సుర ల్దనరి రాత్మ. 56

రా. ఆదిత్యకుల = సూర్యవంశమందుఁ బుట్టిన.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = దేవేంద్రునియొక్క, దమప్రయోజనమని = నివాతకవచకాలకేయాదిసంహారహేతు వని.

వ. అట్టిసమయంబున. 57

క. స్వతపఃఫలసాక్షాత్కా
రతఁ గృతసాన్నిధ్యుఁ డైనరాజవతంసుఁ
హతకలుషుఁడు దపసి ముద
న్వితమగుచిత్తమున ని ట్లని ప్రశంసించెన్. 58

రా. చిత్తమునన్ = చిత్తమునందు.

భా. రాజవతంసుని, తపసి = అర్జునుఁడు, చిత్తముతోడ.

క. విశ్వేశ్వరవిశ్వాత్మక
విశ్వాధిష్ఠాన యఖిలవేదాంతవచ
శ్శశ్వదభివర్ణ్యమానమ
హైశ్వర్య నిరీహనిత్యయభవశుభమయా. 59

రెంటికి సమము. సులభము.

మ. నిశితప్రజ్ఞతఁ జూడ నేవికృతియున్నే దంద్రు నీయందు నీ
దశరూపాశ్రయణం బొనర్చుట మహిం దర్కింప లోకంబులం
దశుభప్రక్షయముం శుభోదయమునుద్యద్భక్తవాత్సల్యతా
తిశయాయత్తతఁ జేయ నింతియ గుణాతీతా ప్రసన్నాత్మకా.

రా. సీ, దశరూప = దశావతారములయొక్క, ఆశ్రయణంబును, ఒన
ర్చుట = వహించుట.

భా. శుభదశన్ = శుభప్రకారమున.

క. అది సకలసదాచారం
బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం
బొదవినకొలఁది నొకప్పుడు
హృదయము నీయందుఁ జేర్తురేని మహేశా. 61

రెంటికి సరి. సులభము.

క. అతివాఙ్మనసాస్పద యీ
నుతికొగ్గినసాహసమ్మును సహింపు దయన్
మతి నాకు నేన లజ్జిం
చితి నోయచ్యుత యనంత శివగుణరాశీ. 62

రా. శివగుణరాశీ=మంగళకరమైన గుణములసమూహముగలవాఁడు.

భా. అతివాఙ్మనసాస్పద = వాఙ్మనస్సులకు గోచరముగాని స్థితిగల
వాఁడా, వాఙ్మనసపదము-అచతురాదిసూత్రమున నిపాతము. అచ్యుత=స్థిరా, శివ.

క. అనుచుం బునః పునరభివం
దనములు నెమ్మనమునం దువంచితసమ్మో
దనితాంతభక్తిసంతత
వినయంబులు సందడింప వేమఱుఁ జేసెన్. 63

భా. సెమ్మనమునందు వేమఱుఁ జేసెనని యన్వయము, కడమ రెంటికి సమము.

వ. తదనంతరంబ. 64

క. విమలుఁడు రాజన్యో త్తముఁ
డమితతపశ్శక్తిమహిమహార్షీశకృపా
సమవాప్తినిష్టదివ్యా
స్త్రమతల్లీసిద్ధి గని ముదం బందెఁ గడున్. 65

రా. తపశ్శక్తికి, మహి=స్థానమైన, మహార్షీశ = అగస్త్యునియొక్క, దివ్యాస్త్రమతల్లీ=వైష్ణవచాపబ్రహ్మాస్త్రములయొక్క; సిద్ధి=ప్రాప్తిని.

భా. తపశ్శక్తిమహిమచేత, హార్షి = హర్షముగల, ఈశ = ఈశ్వరుని యొక్క, అస్త్రమతల్లీ = పాశుపతముయొక్క, కడమ సులభము.

శా. అత్యుద్యత్ప్రథమానదివ్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుత్సీద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేఁడు దొరకెన్నం డంచు సంరక్షణా
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలుసంప్రీతిం గడు న్మూఁకలై. 66

రా. కుత్సీద్వంశవతంసున్ = రాముని, మహాగోదావరీతీరమందున్న, సత్ = సజ్జనులయొక్క, రక్షా = సంరక్షణముయొక్క, ఉపాయమార్గము, తద్వనమందున్న, భూమి దేవతలు = బ్రాహ్మణులు, పొడచూపి యుపచార మొనర్చి రని ముందరికన్వయము.

భా. కుత్సీద్వంశ = భూపవంశమునకు, "గోత్రాకుఃపృథివీపృథ్వీ" అని అ. వతంసున్ = అర్జునుని, మహాగః = అధికాపరాధములచేత, "ఆగోపరాధో మంతుశ్చ" అని అ. దావరీతి = దవాగ్నిభంగిని, "దవదావౌవనారణ్య వహ్నౌ"అని అ. రీతిశబ్ద మీకారాంతమైనందుకు, క్తిచ్ క్త్యౌచసంజ్ఞాయాం

మ్మనికిన్-రాక్షసక్తిచ్-వచ్చినదిగనుక, "సర్వత్రోశక్తిన్నర్థాదిత్యేకే" అని జీష్ వచ్చియీకారాంతమైనది. రసల్=మ్రోయుచున్న, రక్షః=రాక్షసులయొక్క, అపాయపక్షంబు=వక్షోపాయపక్షము, తద్వనభూమియందు, దేవతలు = ఇంద్రాదులు, పొడచూపి.

వ. యథోచితప్రకారంబునం బొడసూపి యతని ప్రణామాది వినయకృత్యంబులు గైకొని. 67

క. అరుదుగ నుపచార మొన
ర్చిరి దీవన లెలమి నిచ్చిరి తమతమమహా
శరసాదరార్పణంబులఁ
గర మమరుచు నుండ వేడుకను సప్రభులై. 68

రా. తమతమ, మహాశ=అధికకాంతి, రస=అనురాగముయొక్కయు, ఆదరముయొక్కయు, అర్పణంబులన్ = ప్రకటనములచేత, నరుట, అమరుచు నుండఁగా, సప్రభులై = ప్రభాసహితులై, దీవనలిచ్చిరి.

భా. తమతమ, మహాశర=దివ్యాస్త్రములయొక్క, సాదరార్పణంబుల వల్ల, సప్రభులై=ఇంద్రసహితులై దీవనలిచ్చిరి.

తే. అంత నాత్మపురస్థితిఁ గొంతకాల
ముండి తమకార్యములకొఱ కుడిపి చనుట
గోరి వారలు దనుఁ దోడుకొంచుఁ జనఁగఁ
జనియె వేడ్కఁ దపావాసజగతి కతఁడు. 69

రా. ఆత్మపుర=తనముందర నగు, స్థితిని, వారలు = ఋషీశ్వరులు, కడమ సులభము.

భా. ఆత్మపురస్థితిన్ = స్వర్గస్థితిచే.

క. అందు సమంచశోభోదయ
మొందఁ గఁవిడెజుఁ దలరు చుండె సుమిత్రా

నందనజనకసుతానిశ
సందర్శితనవనవోల్లసద్భజనరతిన్. 70

రా. అందున్ = ఆవనమందు, నిబిడ = సాంద్రమైన, ఓజుఁడు = తేజస్సుగలరాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అందున్ = ఆస్వర్గమందు, కని, బిడౌజుఁడు = ఇంద్రుఁడు, "బిడౌజాఃపాకశాసనః" అని అ. సుమిత్ర = సన్మిత్రులకు, ఆనందనజనక = ఆనందకరుఁడైన, సుత = కుమారుఁడైన యర్జునుని చేత, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, సందర్శితమైన భజనరతిచేత నలరుచుండెను.

సీ. ఆసక్తిఁ దనరిననాసవసేవామి
షానుభవనిరంతరానువృత్తి
నడఁగక పేర్చుపేరాసఁ గుందెడియుర్వ
శీతలోదరిపరిస్ఫీతతరస
కామసంభ్రమత నొక్కతె యహిమాంశువం
శాకల్ప మైనయారాకుమారుఁ
డున్నచోటికిఁ దమి నొక్కనాఁ డేతెంచి
కెళవున నుండి యాకృతివిలాస
తే. మరసి చూచి విశృంఖలస్మరశరార్తిఁ
బూనె నాసురవనిత దాఁ గాన యోగ్య
మైనకాంతాకృతి వహించి కానుపించె
సిగ్గుఁ జిఱునవ్వుఁ జూడ్కులఁ జెన్ను మీఱ. 71

రా. ఆసక్తిఁదనరి, నవమైన, ఆసవసేవా = మద్యపానముయొక్కయు, ఆమిషానుభవ = మాంసభక్షణముయొక్కయు, "పలలంక్రవ్యమామిష" మ్మని అ. నిరంతరానువృత్తిచేత, పేరాసన్ = అధికాశచేత, ఉరు-అశితలోదరి = గొప్ప

యున్నదై చల్లగాని కనుపుగలది, తనియనిది యనుట, ఒక్కతె = ఒకరాక్షసి, పరిస్ఫీత = సమగ్రమైన, తరస = మాంసముండుటగల, కామ = కోరికయొక్క, సంభ్రమతన్ = త్వరచేత, అహిమాంశు = సూర్యునియొక్క, వంశమునకు, ఆకల్పమైన = అలంకారమైన, రాకుమారుఁడు = రాముఁడు, ఉన్నచోటికిన్, కెళవునన్ = సమీపమున, ఆర్తినిబూనెను, అసురవనితతాఁ గాన్ = తాను రాక్షసస్త్రీ గాఁబట్టి, కానుపించెను.

భా. ఆసక్తిఁదనరిన వాసవసేవయనెడి, మిష = వ్యాజముచేతనైన, అను భవ = సందర్శనముయొక్క, ఊర్వశీతలోదరి = ఊర్వశియనెడువనిత, పరిస్ఫీత తర=ఘనమునై, సకామ=మన్మథసహితమైన, సంభ్రమతన్ = సంభ్రమముగలది యాటచేత, ఒక్కతెయ = ఒకతెయే, హిమాంశువంశ = చంద్రవంశమునకు, ఆకల్పమైన = భూషణమైన, "ఆకల్పవేషౌనేపథ్య" మ్మని అ. రాకుమారుఁ డున్నచోటికిన్ =అర్జునునివద్దికి, తమిన్ =రాత్రియందు, "రజనీయామినీతమీ" అని అ. ఏతెంచి అసురవనిత = అయప్సరస, కానయోగ్యమైన = వర్ణనీయ మైన, కాంత = ఒప్పుచున్న, ఆకృతివహించి, కానుపించెన్ = వచ్చెననుట.

వ. ఇట్లు గానుపించి పరస్పరసందర్శనసమయసముచితసంభాషణం బులునడపి తనమదిం బొదలెడుమదనవికారంబు తెఱం గెఱింగించిన నతండు. 72

రెంటికిని సరి.

తే. తనకుదారయోగితకల్మి తగఁ దెలుపుచు
మదనుజవశకలితనిజమతిని బ్రబలు
మనసుచేత నాచతురగామిని నెఱయఁగ
నానలేకతన్గడియ రా మానుపుచును. 73

రా. తనకున్, దారయోగితకల్మి = భార్యాసంగతికలుగుటను, తెలుపు చును, మత్ =నాయొక్క, అనుజ= తమ్ముఁడైన, లక్ష్మణునికి, వశకలిత = అధీన

ముగాఁ జేయఁబడిన, నిజమతిచేత, లక్ష్మణునిఁగోరి యనుట, 'ప్రబలు మనఁగా, సుచేతసా=మంచిబుద్ధిచేత. 'ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా' అని అ. చతుర, కామిక్=కాకుండుటచేత, చతురగామి ననుదిక్కున సంధికి లక్షణము. క. ప్రథమాంత విభక్తులపైఁ, గఛతములగుకచటతపలు గసడదవ లగు' నని యనంతునిఛందము, నాన లేక కదియరాఁగా, లక్ష్మణుఁడు పల్కెనని ముందరిపద్యమునలోఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

భా. ఉదారమైన, యోగిత = యోగిత్వముయొక్క, కల్మినిదెలుపుచును. మదను=మన్మథునియొక్క, జవ=వేగముచేత. శకలిత = భేదింపఁబడిన, నిజమతి గలదాని, ఆచతురగామిక్ = ఊర్వశిని, ప్రబలుమనసుచేత, ఆనలేక=తాళలేక, తన్నదియ రాఁగా మానుపుచును, ఆచతురగామినిక్, పల్కె నని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

సీ. జ్యేష్ఠసౌభ్రాత్రసుస్థితిలక్ష్మణుఁడు పల్కె
నరయక యిటువచ్చి తబల నన్ను
బ్రహ్మచర్యస్థితి భజియింపఁ బరమతా
పసనాథసత్యాజ్ఞ పసఁ బనిచిన
నాయగ్రజునియోగమీయోజఁ జెలుచుకో
నర్హమె మగిడిపొమ్మనినవలపు
పొలుపుగా రాము నూల్కొలుపుచుఁ గదిసి య
తం డట్లు పలుక నెందాఁక గుట్టు
ఆ. జరిపె దనుచుఁ దిరిగి తిరిగి పైకొనుకోర్కి
నతనినతనిమదవదసమవిశిఖ
దళితహృదయ యగుచుఁ దెలచియందు నొకింత
గలఁక లేమి చూచి నెలఁత గనలె. 71

రా. జ్యేష్ఠునితోడి సౌభ్రాత్రమందలి సుస్థితిగలవాఁడు లక్ష్మణుఁడు పల్కెను, బ్రహ్మచర్యస్థితిగలవాని నను భజియింపవచ్చితివి, తాపముతోడ,

సనాథ = కూడిన, సతీ=భార్యయొక్క, ఆజ్ఞయొక్కపనచే, పనిచిననాయగ్రజునియొక్క యోగము, రాముని నూల్కొలుపుచును, రాముఁడును, అట్ల = మునుపటివలెనే, పలుకఁగా, ఎందాఁకగట్టు, జరిపెదు=జరిపెదవు, అనుచుక్, తిరిగితిరిగి=రామునివద్దికిని లక్ష్మణునివద్దికిని దిరిగితిరిగి, మనవంతుఁడైన, అసమవిశిఖ=మన్మథునిచేత, దళితహృదయయగుచు, అతని నతనిక్ = రాముని లక్ష్మణుని, తెలచి=తెల్పి.

భా. లక్ష్మణుఁడు = లక్ష్మీవంతుఁడైన యర్జునుఁడు, "లక్ష్మీవాన్లక్ష్మణః శ్రీలః" అని అ. పల్కొను, కన్నరయక యిటు, వచ్చితి = వచ్చితిని, పరమతాపసనాథ = వ్యాసులయొక్క, ఆజ్ఞనచేత, బ్రహ్మచర్యస్థితిని భజియింపఁ బనిచిన, నాయగ్రజు=ధర్మజునియొక్క, నియోగమనని యన్వయము, బ్రహ్మచర్యమునః దపముచేయుచున్న పనుపునుట, వలపుపొలుపు రాగాతిశయమును, గారాము=నెనరును, నూల్కొలుపుచుక్ = ప్రకటించుచును, కదిసి=ఊర్వశిచేరి, తిరిగితిరిగి = మఱిమఱి, పైకొనుకోర్కెక్ = పైకొనెడికోరికచేత, అతనిమ = తనుత్వములేని, దవత్=దవాగ్నివలె నాచరింపుచున్న, అసమవిశిఖ, అతనిక్ = అర్జునుని, తెలచి యని యన్వయము.

సీ. ఏమని చెప్ప నిం పెసఁగెడునునుఁబల్కు
లలర నేత్రైకపర్వాంగలక్ష్మి
నొప్పురాకాసితద్యుతిమానితానన
యంబుజాత్యుచితరూపంబు లైన
దృక్పాణిపదగతుల్ దీపింపఁగ మహాస్ర
గూఢగంధంబులు రూఢిఁ బర్వ
మేను సాంద్రతరసార్ద్రానులేపనముచే
నవగుణాధిక్యవైభవము సూపఁ

తే. ప్రేమమదనలీలలపయిఁ బెరిఁగి పెరిఁగి
మది గలంపంగ నిట్టట్టు గదిసి కదిసి
సప్రకర్షబీభత్సాత్మక ప్రజనిత
వికృతిమై తునఁ గోపంబు వెలయఁ బలికె. 75

రా. ఏమనిచెప్ప, ఒప్పురాకాసి = శూర్పణఖ, తద్ద్యుతి = ఆమానుష స్త్రీరూపకాంతిని, మాని, తాను, అనయాంబు, జాత్యుచితరూపంబులైన = రాక్షసజాతికిఁదగిన యాకారముగలవైన, మహాస్ర = బలునెత్తురులచేత, 'అస్రమస్రశోణితే" అని అ. గూఢ = ఆవృతమైన, సాంద్రమైన, తరస = మాంసముయొక్క, అనులేపనముచేత, అవగుణాధిక్యవైభవము, ప్రేమము, అదనలీలలపయిక్ = భక్షణక్రియలపై, బీభత్సాత్మక = జుగుప్సా రూపమానట్టుగా.

భా. నేత్రైకపర్వ = నేత్రోత్సవమైన, అంగలక్ష్మిచేతనొప్పెడి, రాకాసితద్యుతి = పున్నమచంద్రునిభంగిని,- మానిత = బహూకరింపఁబడిన, ఆనన = ముఖముగలది, అంబుజ = పద్మములకు, అత్యుచితరూపంబులైన = మిక్కిలిఁదగినసౌందర్యముగలవైన, దృక్పాణిపద = నేత్రహస్తపదములయొక్క, గతులు = విలాసరీతులు, దీపింపఁగా, మహాస్రక్ = కల్పవృక్షపుష్పమాలికలచేత, ఊఢ = వహింపబడిన, గంధంబులు, పర్వక్ = ప్రకాశింపఁగా, మేను, సాంద్రకర = మిక్కిలిదట్టమునై, సార్ద్రి = సాత్త్వికస్వేదముగల, అనులేపనముచే, నవ = క్రొత్తైన, గుణాధిక్యవైభవముసూప, చెమటను దడిసిన మైపూఁతయందుఁ బరిమళమెచ్చు గనుక, మదనలీలలపయిక్ = మన్మథవిలాసములపై, ప్రేమపెరిఁగి పెరిఁగి, సప్రకర్ష = ధైర్యసహితమైన, బీభత్సాత్మకుఁ = అర్జునునిమనస్సునకు, అప్రజనిత = పుట్టింపఁబడని, వికృతయై = వికారముగలదై, వికారమును బుట్టింపలేనిదై యనుట, కోపంబు వెలయఁబలికెను.

చ. అలవి యొఱుంగక లేక యిత రాంగనలం బలెనన్ను నిమ్మెయిం
గలఁచుట యుక్తమే యొదవుఁ గాక భవత్కృతదుష్టచేష్టితం

బులకు ఫలంబు నేఁడొకటి పూర్ణముగానుపభోగ్యమైకదుఁ
జలమున నెందు నీమగతనంబు కడంకలరూపుమాలుటల్. 76

రా. భవత్కృతదుష్టచేష్టితంబులకు, నేఁడు, ఉపభోగ్యమై ఫలంబొదవుఁగాక, అట్టిఫలమేదనఁగా. మగతనంబు కడంకల = పరాక్రమములయొక్క, రూపుమాలుటలు, చంపెద ననుట.

భా. ఫలంబును = ఫలమును, నేఁడొకటిపూర్ణముగాఁ = నేఁడాదినిండు పర్యంతము, మగతనంబుకడంకలరూపుమాలుటల్ = పేడితనమువచ్చుట యనుట, ఒదవుఁగాక.

వ. అని పలికి తదనంతరంబ. 77

సీ. మఱచపలతఁ దన్ను నెడిరిఁ గానమిని సీ
తాదేవరాములా స్వాదితత్వ
విశ్రుతివాస నై వేల్పులు దనరాక
పోకలు గాంచి యుబ్బునఁ జెలంగ
నుండనేరక మర్త్యయోగేచ్ఛఁ జని యిట్లు
వచ్చెనే యని కన్న వారు నవ్వ
సిగ్గు లే కేమని యగ్గలికను జన
స్థానంబు చేరి తత్సంశ్రయఖర
తే. దూషణాదులచేత నా దుర్లలితము
లంతకంతకు దీపింప నాత్మవార్త
జరిపెదను జాతివికృతిచేష్టలు దివిజుల
ప్రీతి నుడిగించె ననుచింతఁ బెట్టి మదిని. 78

రా. కానమిని, సీతాదేవర = సీతకు మఱఁదియైన లక్ష్మణునియొక్క, "స్యాలాస్స్యుర్భ్రాతరః పత్న్యాః స్వామినోదేవృదేవరా" అని అ. అమల=

స్వచ్ఛమైన, అసి = ఖడ్గముచేతనైన, "చంద్రహాసాసిరిష్టయః" అని అ. అవి తత్వ = మిక్కిలి ఖండితత్వముచేత, అంటఁబట్టి కోయఁబడినదౌటచేతననుట, విశ్రుతినాసయై = చెవులుముక్కు లేనిదై, సిగ్గులేక, ఏను, మని = బ్రతికి, జనస్థానంబుచేరి = ఖరునిపట్టణమునకుఁబోయి, తత్సంశ్రయ = అందున్న, ఖరదూషణాదులయొక్క, చేతనాదుర్లలితములు = బుద్ధిదుశ్చేష్టలు, "ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా" అని అ. దీపింపఁగ, ఆత్మవార్త=తనవృత్తాంతమును, "వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంతః" అని అ. జరిపెదఁగ = నడిపించెదను. చెప్పెదననుట, అనుచింతఁగ = అనుగతవిచారమును, అను - ఉపసర్గము, మదిఁగ = దేవతల మనస్సున, పెట్టి = పెట్టినదై, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను.

భా. కానమిని, ఇసీ = నిందావాక్యము, తా - దేవరామ = తాను దేవతాస్త్రీ, లాస్యాది = నృత్తగీతవాద్యములయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంత జ్ఞానముయొక్క, విశ్రుతిఁగ = ప్రసిద్ధిచేత, ఆసయై = ఆసపుట్టియనుట, వచ్చి నేయని, కన్నవారు = చూచినవారు, నవ్వసిగ్గులేక యేమని, జనస్థానంబుచేరి, సభకుఁ బోయి, తత్సంశ్రయ = ఆసభయాశ్రయముగాఁగల జనులయొక్క, ఖర = క్రూరములైన, దూషణాదులచేత, నా, దుర్లలితములు = చెడ్డపలుకులు, దీపింప, ఆత్మవార్త = ఆత్మభరణమును, జరిపెదను, జాతివికృతి చేష్టలు = అప్సరోజాతికిఁ దగనిచేష్టలు, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను, అనుచింతఁగ = అనెడి విచారమును, మదినిబెట్టి నివాసమున కరిగెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

క. అనివార్యముఖరవాహిని
దనవార్తపురఃప్రయాణతఁగ వెడలఁగ రా
మనివాసమున కరిగె మ
న్యనిరూఢతఁ గదలి యుద్ధతోత్సాహగతిన్. 79

రా. అనివార్యము = అణఁపరానిది, ఖరవాహిని = ఖరునిసేన, "వాహినీపృతనాచమూః" అని అ. తనవార్త=తా వచ్చెడువార్త, పురఃప్రయాణతఁగ

వెడలఁగన్ = ముందుగానె వినఁబడఁగా, మన్యు = రోషముయొక్క, నిరూఢతన్ = పూర్తిచేత, మన్యుర్దైన్యేక్రతౌక్రుధి' అని అ. యుత్=యుద్ధమందు, 'సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధ" మని అ. ధకారాంతము, ధృతమైనయుత్సాహగమనముచేత రామునివాసమునకు నరిగెను.

భా. అనివార్య = వారింపశక్యముకానిదై, ముఖర = మ్రోసిపాఱున ట్టుగా, వాహిని=ప్రవహించుచున్న, ఎంతగుప్తముచేసినను వినఁబడునదియనుట, తనవార్త, మన్యు=శోకముయొక్క, ఉద్ధృత=పెకలింపఁబడిన, రామ=ఊర్వశి. కడమసులభము.

సీ. అది యంతయును విని యపుడు వేఱొకచంద
మైచింత నున్న యత్యాత్మ ఖేద
జనకునందనుంగుపట్టిని దగఁ బిల్చి నీ
యీశాపదానంబు నేనెఱుంగుదు
మదిచింత వలదు నీకిది యనిష్టసమాగ
మము గాదు నావగుమాటఁ జేసి
ఘనమోదమున నుండు మనుచు జిష్ణుఁడు సుమి
త్రానందనుండు దేర్చెఁ బూనియంత
ఆ. సారతరబలారి శాసనోద్దీపసం
రంభవిభవుఁ డగుచు రామవిభుఁడు
భుజపశిక్ష్యతాజివిజయుండు వేల్పుల
జయజయస్వనాతిశయము నిగుడ. 30

రా. అత్యాత్మఖేదన్ = చాలవిచారముగల, జనకునందనుంగుపట్టిన్ = సీతను, లక్ష్మణుఁడనెడుమాట, నీ=నీయొక్క, ఈశ = రామునియొక్క, అపదానంబు = పౌరుషమును, "అపదానంకర్మవృత్త"మ్మని అ. అనిష్టముయొక్క, సమాగమము=రాక, కాదు, అనుచు, జిష్ణుఁడు=జయశీలుఁడు, సుమిత్రయొక్క

నందనుఁడు, తేర్చెన్ = తెలియఁజెప్పెను, అంత, సారతరబలముగల, అరి = శత్రువులయొక్క, శాసన = శిక్షయందు, ఆజివిజయముగలవాఁడు, రామవిభుఁడు = రఘునాథుఁడు, కడమ సరి.

భా. ఆత్మాత్మఖేదజనకున్ = ఆత్మఖేదమునుబుట్టించుచున్నవాని, అనుంగుపట్టిన్ = కజ్జుని, పిల్చి, ఇంద్రుఁడనెడుమాట, శా, శాపదానంబు=శాపమిచ్చుటను, ఇది = శాపము, అనిష్ట=ప్రియముగాని, సమా = సంవత్సరమందు, ఆగమము=రాకగలది, కాదు, ఉండుమనుచున్, సుమిత్రానందనుఁడు=సుమిత్రులకానందకారి, జిష్ణుఁడు = ఇంద్రుఁడు, తేర్చెన్ = ఊరడించెను, అంకట, సారతరమైన, బలారి = ఇంద్రునియొక్క, శాసనముచేత, రామవిభుఁడు = మంచి కాంతిగలవాఁడు, రామునివంటి కాంతిగలవాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును, భుజవక్షీకృతమైన, ఆజి = యుద్ధముగలవాఁడు, విజయుండు, చెందుబెండాడెనని ముందరఁ గ్రియ.

తే. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారసారయుతని
వాతకవచాదిరక్షోర్జితాతులరణ
విహరణోత్సాహదైవతవిమతసేన
పై నడరి చెండుబెండాడెఁ బ్రభుయుతముగ. 81

రా. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వాతమైన, సార = బలముతోడ, "సారోబలే స్థిరాంశేచ" అని అ. యుతములైన, నివాత = గాలిదూఱని, "నిర్నిశ్చయనిషేధయోః" అని అ. కవచాదులచేతిరక్షచేత నూర్జితమైనయతులరణవిహారణోత్సాహముగల, దైవతవిమతసేనపైన్ = రాక్షససేనపై, అడరి = లంఘించి, ప్రభుయుతముగన్ = ఖరాదియుతముగా, చెండుబెండాడెను.

భా. సారయుతులైన, నివాతకవచాదిరాక్షసులచేత, అర్జిత = సంపాదింపఁబడిన, కడమ సులభము.

క. తమిఁ దద్ధ్వంసనిమిత్త
ప్రమదదశాస్యుఁ డగునాసురప్రభుకడ కేఁ
గి మనోమోదోచితసం
భ్రమతం బ్రణమిల్లె నతని పాదంబులకున్. 82

రా. తద్ధ్వంసనిమిత్తప్రమద = ఖరాదులవధకారణమైన స్త్రీ-శూర్పణఖ; దశాస్యుఁడగు=పదితలలుగల, ఆసురప్రభు = రాక్షసేంద్రుఁడైన రావణునియొక్క, మనస్సునందుఁగల, అమోద=దుఃఖమునకు, కడను సులభము.

భా. తద్ధ్వంస=ఆరాక్షససంహారము, నిమిత్త=కారణముగాఁగల, ప్రమదశ=సంతోషావస్థగల, ఆస్య=ముఖము గలవాఁడగు, ఆ, సురప్రభు=ఇంద్రుని యొక్క, కడకున్=వద్దికి, ఏఁగి, మనోమోదోచిత = మనస్సంతోషమునకుఁ దగిన, సంభ్రమతన్=సంభ్రమముగలవాఁడౌటచేత, ప్రణమిల్లెను.

ఆ. అతఁడు తన యవరజయాకర్ణనాసాస్ర
ములు నిజాక్షులనఘవిలసనమ్ము
గడు నిగుడ్చ నడిగి యడిగి తత్కథితస
భార్యరామవృత్తకార్యుఁ డగుచు. 83

రా. అతఁడు=రావణుఁడు, తన, అవరజ = చెల్లెలైన శూర్పణఖ యొక్క, ఆకర్ణనాసాస్రములు=చెవుల ముక్కున నంతటనుండెడు నెత్తురులు, 'అస్రమశ్రుణిశోణితే' అని వి. నిజాక్షులన్ = తననేత్రములయందు, అఘవిలసనమ్ము=దుఃఖోద్రేకము 'దుఃఖాంహోవ్యసనేష్వఘ'మ్మని అ. నిగుడ్చన్, అడిగియడిగి, తత్=ఆశూర్పణఖచేత, కథిత = తెలుపఁబడిన, సభార్య = సీతాసమేతుఁడైన, రామునియొక్క, వృత్త=అతీతమైన. కార్యముగలవాఁడగుచు, తదాశ్రమంబునకు వచ్చెనప్పుడని నాలుగుపద్యములతర్వాతఁ గ్రియ.

భా. అతఁడు, ఇంద్రుఁడు-తనయ=అర్జునునియొక్క, వర=శ్రేష్ఠమైన, జయముయొక్క, ఆకర్ణనా=వినుటచేత, సాస్రములు=ఆనందబాష్పములతో,

గూడిన, నిజాత్ములు, అనఘవిలసనమ్ము, తత్కథిత = ఆయర్జునునిచేతఁ జెప్పఁ
బడిన, సభార్య = సభయందలి పెద్దలకు, రామ=హృద్యమైన, వృత్త, కార్య=
రక్షోయుద్ధము గలవాఁడౌచును, ఒనఁగెనని ముందరఁ గ్రియ.

క. తనకారుణ్యము మిక్కిలిఁ
గనుదామరగమిఁ దలిర్పఁగా గ్రక్కున లే
చి నిజాసనార్ధభాగం
బునఁ దనయున్నతగభీరమూర్తినునుచుచున్. 84

రా. తనకు, అరుణ్యము=రక్తిమ, కనుదామరగమియందుఁ దలిర్పఁగా -
కోపమునఁ గండ్లెఱ్ఱచేసికొని యనుట, నిజాసనార్ధభాగంబునన్ = పీఠార్ధమందు,
తనయొక్క యున్నతమునైన, మూర్తిన్ = శరీరమును, ఉనుచుచును, అప్పుడే
యుద్ధయాత్రకులేవ సుద్యోగించి యనుట.

భా. తన, కారుణ్యము = దయ, నతగభీరమూర్తిన్ = వినయావనత
మైన గంభీరమూర్తిగలవాని, తనయున్ = అర్జునుని, కడమ సులభము.

తే. దివ్యకోటీరమాహారతీవ్రశక్తి
యుద్ధసహునకు నాకీశుఁడొసఁగె నీన
రుండు మద్బంధువైరమూరూఢి నిర్వ
హించెనెఱవేరఁ జెప్పెడిదేమి యనుచు. 85

రా. రావణుఁడనుకొనుమాట, దివ్యకోటి=దేవతాకోటియొక్క, రమా=
సంపదను, హార=హరించెడి, తీవ్రశక్తిన్=అధికశౌర్యమును,యుద్ధసహునకున్=
యుద్ధక్షముఁడైన, నాకున్ = తనకు, ఈశుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, ఒసఁగెను,
ఈనరుండు = రాముఁడు, మద్బంధువైరము = నాజ్ఞాతులతోడి ద్వేషమును,
నిర్వహించెను, మనుష్యుఁడు రాక్షసద్వేషము చేసికొనెనుగదా చెప్పెడిదేమి
యనుచు.

భా. దివ్యమైన, కోటీరము = కిరీటమును, ఆ - హరతీవ్రశక్తియుద్ధ సహునకున్ = ఆహారునియొక్క తీవ్రశక్తిగలయుద్ధము నోర్చినవానికి నర్జునునికి, సాక్షీశుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఒసఁగెను, ఈసరుండు, మఱి = సాకు, బంధుఁడై = ఆప్తుఁడై, రమారూఢి నిర్వహించెను = తనయైశ్వర్యమును నిలిపెను, అనుచుఁ గోటీర మొసఁగునని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అప్పుడు దనమదియందుఁ దద్విజయవా
ర్తాశ్రవణంబుచే నశ్రమోత్థ
మగుమన్యుకలననిలాత్మజయమలస
ద్రూపప్రవృత్తిమాధుర్య మడఁపఁ
ద్వరితభవ్యస్వాంతవర్తనోచితతీర్థ
యాత్రసల్పితపోమహత్త్వసాధు
సహాచరీకృతసింహశరభశార్దూలకు
మారీచరాక్షసుమత్తతరుణ

తే. హరిణమై రామపర్ణశాలాంచితవన
భూములబెడంగువృక్షస్వ్వముగ మెలఁగుచుఁ
బ్రబలుమార్తాండసంతతిప్రభువు మోసు
పుచ్చుటకు నంచితామోద మచ్చుపడఁగ. 86

తా. అప్పుడు, తత్ = ఆ రామునియొక్క, విజయవార్తయొక్క శ్రవణంబుచేన్ = వినుటవల్ల, మన్యుకలనన్ = కోపమహిమను, ఇలాత్మజ = సీతయొక్క, తెనుగుమక్షి. అమల=నిర్మలమైన, సద్రూప, ప్రవృత్తి = వార్త యొక్క, మాధుర్యము, అడఁపన్=అణచఁగా, అప్పుడు పుట్టినకోపము సీత సౌందర్యము విని యణఁచెననుట, త్వరిత = శీఘ్రముగా, భవ్య = కాఁగల, స్వ=తనయొక్క, అంతవర్తనా=నాశవర్తనకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థ=రేవైన - ద్వారమైన దనుట, యాత్ర = ప్రయాణమును, చల్పి, తపోమహత్త్వముచేత

సాధువైనవాని, సహచరీకృతములైన సింహశరభశార్దూలములు గలవాని, స్వార్థకప్రత్యయము. మారీచరాక్షసుఁ = మారీచుఁడనురాక్షసుని, మత్తతరుణహరిణమై = హరిణరూపముచేత, రామునియొక్క పర్ణశాలాంచితవనభూము లందు మెలంగుచున్న, ప్రబలుఁ = బలవంతుఁడైనవాని, మారీచునికి విశేషణము. మార్తాండ సంతతిప్రభువుఁ = సూర్యవంశపురాజైనరాముని, మోసపుచ్చుటకు, అంచి = అంపి, తాఁ = తాను.

భా. అప్పుడు = అర్జునుఁ డింద్రునియొద్ద నుండెడుసమయమందు, తద్విజయవార్తా = ఆయర్జునుని వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రవణంబుచేఁ = విన కుండుటచేత, అశ్రమ = తగ్గుపడక, ఉత్థమగు = పుట్టిన, మన్యుకలఁ = శోకాతిశయ మును, "మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి" అని అ. "కలాశిల్పే గౌరవేచ" అని వి. అని లాత్మజ = భీమునియొక్కయు, యమ = నకులసహదేవులయొక్కయు, లసత్ = ఒప్పుచున్న, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ప్రవృత్తి = నడకలయొక్కయు, మాధుర్యము = మనోహరత్వము, అడఁపఁ, అర్జునవియోగదుఃఖమును భీమాది సందర్శనమున నణఁపగాననుట, త్వరిత = తీవ్రపడుచున్న, భవ్య = శుభమైన, స్వాంతవర్తన = మనోవ్యాపారమునకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థయాత్రనల్పి, తపోమహత్త్వముచేత, సాధు = లెస్సగానట్టుగా, సహచరీకృత = సహాయ ముగాఁ జేయఁబడిన, సింహశరభశార్దూలములయొక్క, కుమారీ = పెంటిపిల్లల యందు, చరాక్ష = తగులుచున్న కన్నులుగల - సాదరముగాఁ జూచునని యనుట. "సక్థ్యక్ష్ణోఃస్వాంగాత్ షచ్" అనెడుసూత్రమున బహువ్రీహియం దుకారాంతము. సుమత్త = లెస్సగా మదించిన, తరుణహరిణమై = లేఁడిపిల్లలు గలదై, ఫలితార్థము తపోమాహాత్మ్యముచేత జాతివైరము విడిచి కూడియున్న సింహాదుల పెంటిపిల్లలమీద లేఁడిపిల్లలెక్కు ననుట, ఒప్పునట్టి, పర్ణశాలల యొక్క సమీపమైన వనభూములయొక్క, బెడంగు = ఒప్పిదము. దృక్పర్వము గఁ = నేత్రపర్వమాచునుండఁగా, మెసఁగుచుఁ = చరించుచును, ప్రబలెడి

మార్తాండసంతతిప్రభువుకా=ధర్మజుని, ప్రభుశబ్దము పుత్త్రవాచకము, మోస పుచ్చుటకు సంచితామోద మచ్చుపడఁగా, జటుఁడువచ్చె నని ముందరిపద్య మున కన్వయము.

క. ఘనదర్పోన్మూలితబహు
మునిజటుఁ డనుపరమకలుషమూర్తి యసుర కాం
తినికేతనమై యతిభా
వనియతిఁ బ్రకటించునట్టి వర్ణ్యాకృతితోన్. 87

రా. ఘనదర్ప = అధికమైనత్రుష్ణచేత, ఉన్మూలిత = పెకలించిపాఱ వేయఁబడిన, బహుమునిజటుఁడు = అనేకమునులయొక్క జడలుగలవాఁడు, అనుపరమ=అణఁగుటలేని, కలుష = పాపముగల, మూర్తి=శరీరముగలవాఁడు, అసుర = రాక్షసుఁడు, కాంతికిన్, నికేతనమైన=నివాస మయి, యతిభావనియ తిన్ = సన్న్యాసిత్వనియమమును, ప్రకటించునట్టి, వర్ణ్య = వర్ణింపఁదగిన, ఆకృతితో.

భా. ఘనదర్పముచేత, ఉన్మూలిత = చెఱుపఁబడిన, బహుమునులుగల వాఁడు, జటుఁ డను=జటాసురుఁ డనెడి, పరమకలుషమూర్తి = పాపాత్ముఁడు, వర్ణి = బ్రహ్మచారియొక్క, ఆకృతితో వచ్చెనని ముందరిక్రియ.

వ. తదాశ్రమంబునకు వచ్చె నప్పుడు. 88

క. కుతుకంబున మహితనయా
పతితదనుజవంచనప్రపంచనమ్మృగధీ
చతురిమము లేక తానా
శ్రితబుద్ధిం జూచి యుల్లసిల్లెడుమదితోన్. 89

రా. మహితనయా = సీతయొక్క, పతి = ప్రియుఁడైన రాముని యొక్కయు, తదనుజ = ఆయనతమ్ముఁడైన లక్ష్మణునియొక్కయును, వంచన =

మోసపుచ్చుటను, ప్రపంచన = ప్రకటింపుచున్న, "పచవిస్తారే" అనుధాతువునఁ గర్తరి లుడంతము. మృగ=మృగరూపమైన మారీచునియొక్క, ధీచతురిమములను, ఏకతానాశ్రితబుద్ధిక్ = ఏకాగ్రచిత్తమానట్టుగా నాశ్రయింపఁబడినబుద్ధిచేత, చూచి, "ఏకతానోనన్యవృత్తిః" అని అ. సావధానుఁడై చూచి యనుట, క్షితిజను జేరనని ముందరి కన్వయము.

భా. మహిత=శ్రేష్ఠమైన, నయ = ధర్మమార్గముచేత, ఆపతిత=ఆగతుఁడైన, దనుజ=జటాసురునియొక్క, వంచనప్రపంచన = కపటప్రతిపాదకముయొక్క, మృగ=తెలియుటయందుగల, 'మృగఅన్వేషణే' అనుధాతువుమీఁద, అచ్ప్రత్యయాంతము. ధీ = బుద్ధియొక్క, చతురిమము = సామర్థ్యము, లేక, జటాసురుఁడు బ్రహ్మచారియై రాఁగా రాక్షసుఁ డని తెలియ కనుట, తాను, ఆశ్రితబుద్ధిక్ = ఆప్తుఁ డనెడు బుద్ధిచేత, చూచి, క్షితిజనపతి చేర ననుకూలించె నని ముందరిపద్యమునఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

క. క్షితిజనపతి సన్నిధియం
దతనిమహితవృత్తిఁ జేర ననుకూలించెన్
మతియతి విశ్వాససమ
న్వితగ ధృఢతరాఘవసతి నిశిచరుఁ డంతన్. 90

రా. క్షితిజన్ = సీతను, అపతిసన్నిధియందున్=పతిసన్నిధిలేనియెడ, అతనిమ = తనుత్వములేని, హితవృత్తిన్ = మంచివాఁడుంబలెననుట, చేరన్=దగ్గఱికిరాఁగా, రాఘవసతి=సీత, మతి = బుద్ధి, యతివిశ్వాస = సన్న్యాసి యనెడు విశ్వాసముతోడ, సమన్వితగతిన్=కూడిన దొచు నుండఁగా, దృఢతన్ = ధైర్యముచేత-వెఱపులేకయనుట, అనుకూలించెనని క్రిందటి కన్వయము. ఉపచరించెననుట, నిశిచరుఁడు = రావణుఁడు, అంతట, హరించె నని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. క్షితిజనపతి = ధర్మరాజు, సన్నిధియందు, అతనిన్ = జటాసురుని, చేరను, అనుకూలించెన్ = సమ్మతించెను; మఱి, అతివిశ్వాససమన్వితగతిన్ = అధికవిశ్వాస యుక్తము గాఁగా, అనుకూలించెనని యన్వయము, అంత, దృఢతర = ఘనమైన, అఘ = పాపములకు, వసతియైనవాఁడు, నిశిచరుఁడు = జటాసురుఁడు.

తరళ. గుణవిదూరత సంధిలన్ శ్రుతి ఘోరనిష్ఠురదుష్టభా
షణము లాడుచుఁ దవ్వసత్యుటజంబుఁ జొచ్చి స్వరూపభీ
షణతనాయమనందనున్నతశౌర్యవిశ్రుతితో సగ
ర్హణతఁ బట్టి హరించెఁ దత్ప్రియదారపహారము మున్నుగాన్.

రా. అయమన్ = సీతను, అందున్ = అపర్ణశాలయందు, అనున్నత = నీచమైన, శౌర్యప్రసిద్ధితోడ, తత్ప్రియద = సీతాసంతోషముయొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, దిగులుపడఁ జేసి హరించె ననుట, కడమ సరి.

భా. గుణవిదూరతసంధిలన్ = భీమునియొక్క దూరముపోవుట కలుగఁగా, భీముఁడు దగ్గఱలేకుండఁగా ననుట; "గుణః ప్రధానేశబ్దాదౌ వాత్యాం సూదేవృకోదరే" అని వి. తత్ = అధర్మజునికి, వసతి = నివాసమైన, ఉటజంబున్ = పర్ణశాలను, "సంస్త్యాయ ముటజంధామ" అని అ. చొచ్చి, స్వరూప = తనరాక్షసరూపముచేతనైన, భీషణతన్ = భయంకరత్వముచేత, నత = అణఁగిన, శౌర్యముయొక్క, విశ్రుతితోన్ = ఖ్యాతితో - వంచనతోడ ననుట, సగర్హణన్ = నిందతోఁగూడినవాఁడై యనుట. అయమనందనున్ = ధర్మజుని, తత్ప్రియదా = ఆ ద్రౌపదియొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, ధర్మరాజును ద్రౌపదీసహితముగాఁ బట్టుకపోయె ననుట.

క. నానాప్రకారదీనవ
చోనిచయము నడపుధర్మసూతిని సతి న

ద్దానవవరుఁ డట్లు నిజ
స్థానమునకుఁ గొనుచు గగనసరణిం జనఁగన్. 92

రా. ధర్మసూతిన్ = ధర్మమునకుఁ గారణమైనదాని, సతిన్ = సీతను.

భా. ధర్మసూతిని, సతిన్ = ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

వ. అది యంతయు విని కోపోద్దీపితుం డగుచు నడ్డంబు పఱ తెంచి. 93

రెంటికి సరి.

చ. తిరుగుము పోకుపోకు మని తిట్టుచు వాని నెదిర్చి విక్రమో
ద్ధురుఁ డగుచున్ మహాబలసుతుండపతత్త్రపదోర్జితప్రహా
రరభసభీషణం బగుదురం బొనరించె జటాయు వంత నా
నిరుపమబాహుసాహసవినిద్రునిచేత నడంగె నెంతయున్. 94

రా. వానిన్ = రావణుని, ఎదిర్చి, మహాబల = అధికబలముగల, సు = లెస్సైన, తుండ = ముఖముయొక్కయు, "వక్త్రాస్యేవదనంతుండ" మ్మని అ. పతత్త్ర = ఱెక్కలయొక్కయు, "గరుత్పక్షచ్ఛదాఃపత్త్రం పతత్త్రంచ తనూరుహ" మ్మని అ. పద = పాదములయొక్కయు, ఊర్జిత = దృఢములైన, ప్రహారములయొక్క, దురంబును జటాయు వొనరించెను, అంత, అడంగెన్ = రావణునిచేత నొచ్చెను.

భా. వానిన్ = అజటాసురుని, మహాబల = వాయువుయొక్క, సుతుండు = భీముఁడు, అపతత్ = జాఱనట్టి, త్రప = లజ్జగల-శౌర్యముగల యనుట, దోః=బాహువులచేత, "భుజబాహూప్రవేష్టోదోః" అని అ. జిత = అభ్యస్తములైన, ప్రహార = గ్రుద్దులయొక్క, రభస = వేగముచేత, భీషణం బగు, దురంబు = యుద్ధమును, ఒనరించెను, అంతన్, ఆనిరుపమబాహుసాహస

విని ద్రునిచేత, జటాయువు = జటునియొక్క యాయువు, ఆడుగెడు, జటాసురుఁడు చచ్చె ననుట.

వ. అక్కాలంబునందు. 95

సీ. తన ప్రియమును వేడ్క వెనుపు శోభిలఁ గృష్ణ
 సారంబు సౌవర్ణ సారసమధి
కశ్రీలఁ గ్రాల నొక్కటి వైవగతిఁ జూచి
 తాన్మృగబ్జముల కుత్కంఠ వెంచి
నలిఁ దదానయనంబునకుఁ బంప దానిఁజే
 యంగ నబ్బకదానవాంతకుండు
రామభద్రుండు గరంబు దూరంబుగా
 నరిగి యంతటను దామరలు దృష్టి
తే. కొనరు గైకొని పౌలస్త్య ఘననియుక్త
తచ్చమూరుదర్పమడంచి త్రాపచకిత
దారవచనాగతభ్రాతృవర్ణనమున
మానసములోన మోదంబు పూనె నంత. 96

రా. తనప్రియ=సీత, మును=మునుపు, కృష్ణసారంబు=లేఁడి, సౌవర్ణ=సువర్ణవికారభంగిని, సార=శ్రేష్ఠములైన, సమధికములైన, శ్రీలన్=కాంతులచేత, క్రాలన్ = ఒప్పఁగా, చూచి, తాన్ = తాను, దృగబ్జములకున్ = నేత్రపద్మములకు, ఉత్కంఠ వెంచి = అపేక్షించి యనుట, తత్ = ఆమృగముయొక్క, ఆనయనంబునకున్ = తెచ్చుటకు, పంపఁగా, అబ్బక = కూడక, దానవాంతకుండు = రామభద్రుండు, తాన్ = తాను, మరలు దృష్టికిన్ = తిరిగివచ్చెడుయత్నమునకు, ఒనరు గైకొని = ఇంపుఁబూని, పౌలస్త్య=రావణునిచేత, ఘనమానట్టుగా - నిర్బంధించి యనుట. నియుక్త

నియోగింపఁబడిన, తచ్చమూరు=ఆమాయామృగముయొక్క, "చమూరుశ్చేతి హారిణః" అని అ. దర్ప మడంచి = సంహరించి, త్రాస = భయముచేత, "మణిదోషేభయేత్రాసః" అని అ. చకిత = భయపడిన, దార = సీతయొక్క, వచనములవలన నాగతుఁడైన, భ్రాతృ = లక్ష్మణునియొక్క, దర్శనమున, మానసములో, అమోదంబు=ఖేదమును, పూనెను.

భా. తనప్రియమును వేడ్క పెంపును శోభిలఁగా, కృష్ణ = ద్రౌపది, సారంబు=శ్రేష్ఠమైన, సౌవర్ణసారసము = బంగారుతామర, అధికశ్రీలచేతన్, తాదృక్ = అట్టి, అబ్జములకన్ = పద్మములకు, అబ్బకదానవాంతకుండు = బకాసురశత్రుఁడైన భీముఁడు, రామభద్రుండు = ఒప్పెడి భద్రము గలవాఁడు, తామరలు = పద్మములను, దృష్టికోనరు = కంటికి కింపైనవాని, తామరలకు విశేషణము, కైకొని, పౌలస్త్య=కుబేరునిచేత, ఘనమానట్లుగాన్, నియుక్త= అంపఁబడిన, తత్ = ఆలాగున సన్నద్ధమై వచ్చిన, చమూ = సేనయొక్క, "పృతనానీకినీచమూః" అని అ. ఉరు=అధికమైన, దర్పము నడంచి, త్రాసచకితులునై, దారవచన = ద్రౌపదివాక్యమువల్ల, ఆగత = వచ్చిన, భ్రాతృ = అన్నదమ్ములయొక్క, దర్శనమున, మోదంబు = హర్షమును, పూనెను, అంతన్ = అతర్వాత.

క. ముగుద యెఱుంగక పంచినఁ
దగునే యిట్లేగు దేరఁ దమ్ముఁడ యాద్ధ
త్యగరిష్ఠయక్షరక్షో
విగాఢ మీయడవి యిది వివేకము తెలఁగే. 97

రా. భా. రెంటికిసమము-సులభము.

వ. అని యతనిం బలుకుచు. 98

ఆ. అంత నిజమహాశుగాధిక్యసంప్రాప్తి
శంసిసవ్యసాచిసముపగమవి

యోజితవ్యథత్వ మొదవ వైవస్వత
సంతతినృపలోక సత్తముండు. 99

రా. అంతటఁ, నిజ = స్వకీయమైన, మహాశుక్ = అధికశోకము యొక్క, "మన్యుశోకౌతుశుక్ స్త్రియా" మ్మని అ. ఆధిక్య = అతిశయము యొక్క, సంప్రాప్తిని, శంసి=చెప్పుచున్నవై, సవ్య=ఎడమదిక్కునకు, సాచి = అడ్డముగా, సముపాగమ = రాకగల, వి = పక్షులచేత, అపశకునములచేత ననుట, యోజిత = కూర్పఁబడిన, వ్యథత్వము = వ్యథగలవాఁడౌట, ఒదవఁగా, వైవస్వతసంతతి = సూర్యవంశమందుఁగల, నృపలోకసత్తముండు=రాజేంద్రుఁడైన రాముఁడు, తిరిగివచ్చి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. అంతక్ = ఆటుతర్వాత, మహాశుగ = పాశుపతాద్యస్త్రములచేత నగు, అధికసంప్రాప్తి = మహత్త్వసిద్ధిని, శంసి=చెప్పుచున్న, సవ్యసాచి = అర్జునునియొక్క, సముపాగను = రాకచేత, వియోజిత = పోఁగొట్టఁబడిన, వ్యథత్వము=వ్యథగలవాఁడౌట, వైవస్వతసంతతి=ధర్మజుఁడు.

సీ. తిరిగి వచ్చి యొకప్డు దీర్ఘకాలావర్ష
నావస్థఁ జెందనియతివశకలి
తార్తిఁ బావనిఁ గాన కడవుల వెదకుచు
నంతఁ గానంబడి యాత్మహితత
నెరపుజటాయుర్వినేతపదంబుల
జాడను జనిచని సకలకాన
నోగ్రజంతుత్రాసయోజనాయతదోఃప్ర
భావభీమాంగకబంధమర్ద
తే. నాతిదీప్తబలాధిక్యుఁ డగుచు నున్న
దారుణాహితాద్భుతదేహుఁ దత్ప్రదుష్ట

రూపభరణనిమిత్తర్షి శాపశంసిఁ
ద్రిదశపదవాసిఁ జూచి పార్థివవరుండు. 100

రా. తిరిగివచ్చి యొకనాఁడు, దీర్ఘకాలాదర్శనావస్థఁ జెందని = తడవుచూడకుంట లేని, అతివక్ = సీతను, శకలిత = ఖండింపఁబడిన, ఆర్తిగల దానిన్ = సకలమైనయాపదలను మరలించుదాని ననుట, పావనిన్ = పవిత్రమైనదాని, కానక, అంతన్, కానన్ = అడవిలో, పడి, జటాయుర్వినేత = జటాయువనెడి పక్షిరాజుయొక్క, పదంబులజాడన్ = వాక్యసరణిని, సకల కానన = సమస్తాటవులయందున్న, ఉగ్రజంతు = సింహాదిమృగములను, త్రాస = వెఱపించెడి, యోజనాయతదోః = దీర్ఘబాహులయొక్క ప్రభావము చేత భీమాంగుఁడైన కబంధునియొక్కమర్దనచేత నతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాఁడగుచు, ఉన్న=పోమొత్తఁబడిన, దారుణమైన యహితమైన యద్భుత దేహముగలవానిన్ = రాక్షసదేహము గలవాని ననుట, తత్ప్రదుష్ట=అలాగు మిక్కిలిఁ గష్టమైన, రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన ఋషిశాపమును, శంసిన్ = చెప్పెడువాని, త్రిదశపదవాసిన్ = ఆకాశమందు నిలిచినవాని - గంధర్వరూపమునుబొందిన యాకబంధుని ననుట. చూచి, పార్థివవరుండు = రాముఁడు.

భా. తిరిగివచ్చి, ఒకప్డు = ఒకనాఁడు, దీర్ఘకాల = తడవుగా, అదర్శనావస్థఁ జెందన్ = కానకుండుటఁ బట్టి, నియతివశ = అదృష్టవశముచేత, కలిత = పొందఁబడిన, ఆర్తిన్ = పీడగలవాని, జటాయుః = జటునియొక్క యాయువును, వినేత = పోమొత్తిన భీమునియొక్క, పదంబుల = అడుగుల యొక్క, జాడను, జంతువులకు, త్రాస=భయముయొక్క, యోజన=పుట్టించుట యందు, ఆయత = అధికమైన, దోః ప్రభావ = భుజశక్తిగల, భీమునియొక్క, అంగక = శరీరముయొక్క, బంధ = కట్టుటయందును, మర్దన=పీడించుటయందును, అతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాఁడై, ఉన్న = ఉండిన, దారుణ =

భయంకరమైన, అహితా = సర్పత్వముచేత, అద్భుతదేహుని, తత్ = ఆ, ప్రదుష్టమైన రూపధరణమునకు నిమిత్తమైన, ఋషిశాప = సప్తర్షి శాపమును, శంసిన్ = చెప్పుచున్నవాని = నహుషుని నటుల, పార్థివవరుండు=ధర్మరాజు, జరిపెనని ముందరికన్వయము.

తే. అతనిఁ బూర్వనామాదిక మడిగి వినుచు
సరవితోడఁ దచ్ఛాపమోచననిమిత్త
ము లగుప్రశ్నోత్తరములు వొల్పలరఁ బ్రీతి
జరిపెఁ గృతకృత్యత నతండు చనియె దివికి. 101

రా. అతనిన్ = కబంధుని, ప్రశ్నోత్తరములు = రాముఁడడుగఁగాఁ గబంధుఁడు వినుపింపఁగా, అతండు=కబంధుఁడు, చనియెను.

భా. అతనిన్ = అనహుషుని, తత్ = అనహుషునియొక్క, శాప మోచననిమిత్తములు = శాపపరిహారహేతువులు, అయిన ప్రశ్నోత్తరములు-నహుషుఁ డడుగఁగా ధర్మరాజు చెప్పఁగా, అతండు = నహుషుఁడు.

క. వనదేవత లర్చించిరి
పనుపడఁ దచ్ఛాపమోక్షపరిమోచితభీ
మునిజననుతు నానృపనం
దనునిశుభానిలతఁ జలలతాకుసుమములన్. 102

రా. తత్ = అకబంధునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచితభీ= విడిపింపఁబడిన భయముగల, మునిజనులచే నుతుఁడైన, అన్నృపనందనునిన్ = రాముని, అర్చించిరి.

భా. తత్ = అనహుషునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచిత = విడిపింపఁబడిన, భీముఁడుగలవాని, అన్నృపనందనునిన్=ధర్మరాజును, అర్చించిరి.

వ. ఇవ్విధంబున. 103

తే. అడవులఁ జరించునాభవ్యు నరయ వచ్చె
నంతటను శివతేజోమయస్వరూపుఁ
డై వెలయుహరి యాత్మేశుఁ డనుపమహిత
బుద్ధివర్తన మెంతయుఁ బొల్పుమీఱ. 104

రా. శివతేజోమయస్వరూపుఁడై = రుద్రవీర్యజనితుఁడై, వెలయు, హరి = వానరుఁడు - హనుమంతుఁ డనుట. ఆత్మేశుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, అనుపఁగా, ఆభవ్యుఁ = రాముని, అరయఁ = తెలియ వచ్చెను.

భా. శివ = శుభమైన, "శ్వశ్శ్రేయసం శివంభద్ర" మని అ. తేజోమయ = జ్యోతిర్మయమైన, స్వరూపముగలవాఁడు, హరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆత్మ = జీవులకు, ఈశుఁడు = కర్త, అనుపమ = సరిలేని, కడమ సులభము.

క. వచ్చి తగురీతి దర్శన
మిచ్చి తదీయ మగువృత్త మెల్ల వినియెఁ దాఁ
జెచ్చెరఁ గుశలప్రశ్నస
ముచ్చారణపూర్వకముగ నుచితప్రౌఢిన్. 105

రా. తదీయ మగు = ఆరామునిసంబంధమైన, వృత్తమెల్లఁ=దశరథుఁ డంపినది మొదలుకొని యావఱ కయినవృత్తాంతమంతయు, తాను వినియెను, కుశలప్రశ్న = నేర్పుగా క్షేమవార్త నడుగుటయొక్క, సముచ్చారణవాక్య పురస్సరముగా.

భా. సులభము.

క. విని తనదువృత్త మంతయు
వినిపించి పరస్పరార్హవిధి నిష్టాలా

పనిరూఢి జరుగ నప్పుడా
తనిమది మాటబడిఁ దెలిసి తనమదిలోనన్. 106

రెంటికి సరి.

చ. అనిమిషరాట్తనూభవభుజాతిశయప్రతికారనిత్యచిం
తను రవినందనుం దనకు నచ్చినబంటుగ నేలి తత్ప్రియం
బనయము సల్పుచుం బ్రబలు నాత్మరిపుం దుదిఁ దా జయింపఁ
జాల ననుమతి న్భజించుట యలంఘ్యత నీతనియందె తోఁ
చెడున్. 107

రా. హనుమంతుఁ డెంచినప్రకారము, అనిమిషరాట్తనూభవ = వాలి యొక్క, భుజాతిశయ=బాహుబలిమియొక్క, ప్రతికార=ప్రతిక్రియయందుఁ గల, నిత్యచింతనున్ = నిత్యవిచారముగలవాని, రవినందనున్ = సుగ్రీవుని, బంటుగ నేలి, తత్ప్రియంబు = ఆసుగ్రీవునికిఁ బ్రియమును, సల్పుచున్ = చేయుచు, ప్రబలున్ = బలవంతుఁడైన, ఆత్మరిపున్ = రావణుని, తుదిన్ = ఆతర్వాత, జయింపన్ = సంహరించుటకు, చాలన్ = మిక్కిలి, అనుమతిన్ = అనుసరించిన బుద్ధితోడ, భజించుట దోఁచెడును.

భా. అనిమిషరాట్తనూభవ = అర్జునునియొక్క, భుజాతిశయ ప్రతికారముయొక్క, నిత్యచింతన్ = నిత్యవిచారముచేత, రవినందనున్ = కర్ణుని; నచ్చినబంటుగ నేలి=ఆత్మభృత్యునిఁగా నేలినవాఁడై, తత్ప్రియంబు=ఆకర్ణునికిఁ బ్రియమును, చల్పుచున్, ప్రబలు=ప్రబలెడునట్టి, ఆత్మరిపున్=దుర్యోధనుని, తుదిన్ = అజ్ఞాతవాసాంతమందును, జయింపఁ జాలను, అను = అనెడునట్టి, మతిని భజించుట యీతనియందుఁ దోఁచెడును.

వ. అని యూహించి యతనితోడ. 108

రెంటికి సరి.

మ. నలు వొప్పన్పవమానసూతి యనియె న్నందన్మనస్థైర్యభం
గులు భావింపఁగ భూచరప్రవర మాకుఁ మాకు వర్ధిల్లుని
శ్చలసాహాయ్యవిశేషవర్తన లీకం జర్చింపఁగా నెట్టిశ
త్రులనుం ద్రుంచుట యెంతకార్య మని చేతోవృత్తిఁ దర్కిం
చెదన్. 109

రా. పవమానసూతి యనియెన్ = హనుమంతుఁడు పలికెను, నందత్ = సంతోషింపుచున్న, మనః = మనస్సుయొక్క, స్థైర్యభంగులు భావింపఁగా, అర్థాంతరమునన్ = నన్నును, తగు = ఆ సుగ్రీవుని, కడమ సులభము.

భా. కృష్ణుఁ డనెడుమాట, పవమానసూతి = భీమునియొక్క, అని = యుద్ధమును, ఎన్నన్ = యోజించినంగాని, తత్ = ఆభీమునియొక్క, కడమ సులభము. అందఱము సుఖమున నుండెదము విచారపడకు మనుట.

మ. ఇటుమము న్నుర్వరఁ బర్వుచున్న విజయోదీర్ణప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడు న్నీకు నెం
తటివాఁడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దాఁ గ్రమ్మఱన్ లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూపయరాతిచేష్టలు భవ ద్భ్రూభంగపర్యంత
ముల్. 110

రా. ఉర్వరన్ = భూమియందు, విజయ = విరోధాదిజయముగల దాటచేత, ఉదీర్ణ = ప్రకటములైన.

భా. విజయ = అర్జునునియొక్క, కడమ సరి, స్తుతి.

క. అని పలికి యంత రవినం
దనచింతాభారనిరసననిమిత్తములై
తనరారెడువాక్యములా
యనవలనన్ వినుచు నలరె నజ్జనవిభుఁడున్. 111

రా. రవినందన = సుగ్రీవునియొక్క,

భా. రవినందన = కర్ణునివల్లనైన. కడమ సరి.

చ. మన మలరారఁగాఁ దనరు మాధవుమైత్రికి యుక్తమైనవ
ల్కెనయఁగఁ బల్కి వీడ్కొలిపి యీహనుమంతుఘనార్య
ధర్మవర్తనభృశఖిన్ను నన్నుఁ గడు రంజిలఁ జేసె నితండు
వచ్చి యిట్లనుఁగుఁదనంబు సూపునె యటంచుఁ బదఁత్సు
కతం బ్రవర్తిలెన్. 112

రా. తనయొక్క, రుమాధవు = సుగ్రీవునియొక్కయు, మైత్రికిన్, ఈ హనుమంతునియొక్క, ఆర్య = శ్రేష్ఠమైన, తత్ = ఆహనుమంతునితోడి బంధుత్వమందుఁగల.

భా. తనరు = ఒప్పెడి, మాధవు=కృష్ణునియొక్క, వీడ్కొలిపి, కృష్ణుని నంపి, ఈహాన్ = కోరికచేత, ఇతండు, మంతు = అపరాధముచేత, ఘనమైన అరి=శత్రువైన దుర్యోధనునియొక్క, అధర్మవర్తనచేత, భృశ=మిక్కిలియు, ఖిన్నుఁడైనవాని, రంజిలఁ జేసెన్, అనుఁగుఁదనంబు = బంధుత్వమును, అంచున్, తత్ = ఆకృష్ణునియందుఁగల, ఉత్సుకతన్ = వేడుకచేత, ప్రవర్తిల్లెను.

తే. అంతటను భవ్యనవ్యసఖ్యప్రకటన
భృశసుఖితకర్ణశకునివాగ్వశగుఁ డగుచు
వాలితమ్ముఁడు నిజకార్యవర్తనలకుఁ
గడుఁ బ్రధానమంత్రస్థితి నడపుచుండ. 113

రా. అంతటన్, వాలితమ్ముఁడు, సుగ్రీవుఁడు, భవ్య = కాఁగల, నవ్య= నూతనమైన, సఖ్య = రామసఖ్యముయొక్క, ప్రకటన=తెలుపుటచేత, భృశ= మిక్కిలి, సుఖిత = సుఖింపఁజేయఁబడిన, కర్ణములుగల = వినవింపైన వనుట, శకునివాక్ = పక్షివాక్కులయందు, వశగుఁడగుచున్ = ప్రసంగపరుఁడై,

ప్రధాన=ప్రధానులతోడనగు, మంత్రస్థితి=ఊహాపోహాణలను, నడపుచుండక్, తెలిపెనని మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అంతటక్, దుర్యోధనుండని మీఁదటిపద్యములోనున్నది కర్త, వాలి = మీఱి, తమ్ముఁడు, దుశ్శాసనుఁడు, సులభము.

సీ. ఎలమిఁ బొంగుచు మహో బలసంతతిసమగ్ర
సంభ్రమ మొప్పఁగఁ జని వినిశ్చ
లత రాఘవేశుఁ డుద్ధతహృదయారిదు
ర్యోధనుండు కళత్రయుతుఁడు ననుజ
యుతుఁడు నై నిజనితాంతోజ్జ్వలతేజోమ
హాస్ఫూర్తిభీమన రాదుల నుడి
కింపఁ దదాస్పదీకృతవనంబులఁ బ్రవ
ర్తిలుచుండ నతని దేవులఁ జెఱ యను

తే. దారుణార్తి చెందుటయు నా ధర్మసూతి
తద్విము క్తికై తమ్ముల సద్విధి నల
రించి యప్పుడు ఘనయశశ్శ్రీల నేల
వచ్చుటయు యుక్త మగుటయు వరుసఁ దెలిపె. 114

రా. మహాబలసంతతి = హనుమంతుఁడు, సుగ్రీవునితోడ నసెడుమాట, రాఘవేశుఁడు = రాముఁడు, ఉద్ధతహృదయులైన, అరి = శత్రువులచేత, దుర్యోధనుండు = యుద్ధముసేయ శక్యముగానివాఁడు, కళత్రయుతుఁడు, సీతా సమేతుఁడును, అనుజయుతుఁడు = లక్ష్మణసహితుఁడునై, నిజ = స్వకీయమైన, నితాంత=మిక్కిలి, ఉజ్జ్వలమైన, తేజః=ప్రకాశముయొక్క, మహాస్ఫూర్తి = స్ఫురణము, భీమ=భయంకరులైన, నరాదులక్ = నరభోజులను, ఉడికింపక్ = పీడించునట్లుగా, తత్ = ఆరాక్షసులచేత, ఆస్పదీకృతములైనవనంబులయందుఁ బ్రవర్తిలుచుండఁగా, అతనిదేవులక్=సీతను, చెఱయను = చెఱఁబెట్టుటయనెడి,

ఆర్తి = పీడనుచెందుట, అధర్మసూతి = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముఁడు, శత్ = ఆసీతయొక్క, విముక్తికై, తమ్ముకు, యశశ్శ్రీలతోడన్, ఏలవచ్చుట యున్ = రక్షింపవచ్చుటను, వరుసఁ దెలిపెను.

భా. బలసంతతి = చతురంగబలసమూహముయొక్క, వినిశ్చలతర = స్థిరతరములైన, అఘవేశుఁడు = పాపప్రవేశములుగలవాఁడు, ఉద్ధతములైన యంతశ్శత్రువులు గలవాఁడు, స్ఫూర్తిన్ = స్ఫురణచేత, భీమనరాదులన్ = భీమార్జునులు మొదలైనవారిని, ఉడికింపన్ = విచారము పెట్టునిమిత్తమై, ప్రవర్తిలుచుండఁగా, అతనిన్=దుర్యోధనుని, దేవ్రులన్ = అతని స్త్రీలను, చెఱ యనునార్తి, చెందుటయున్ = పొందుటవల్ల, వారికిఁ జెఱరాఁగా ననుట. తమ్ములన్ = భీమాదులను, యశశ్శ్రీల నేలవచ్చుటయున్ = శత్రునికి నాపద నివర్తింపఁజేయుట కీర్తి యనియు, యుక్త ఘటనయుఁ దెలిపెను. స్వకులాభిమానరక్షణము యుక్తము గనుక.

వ. తెల్పి యిట్లనియె. 115

మ. మును తత్పార్థివుచేసినట్టిచరితంబుల్ రాక్షసౌద్ధత్యఖం
డనపాండిత్యధురంధరంబు లవి యెన్నం బెక్కు తాదృక్ప్రవ
ర్తనుకార్యంబున కిట్టివేళ మనకార్యప్రస్తుతత్వం బెల [మే.
ల్ప నొగిం గూడుకొనంగఁ గల్గుట మహాభాగ్యంబుగాఁ గల్ప

రా. మును, తత్పార్థివు = రామునియొక్క, మనకార్యప్రస్తుతత్వంబు ప్రయోజనప్రసక్తి. అల్పమో.

భా. మును, తత్పార్థివుచేసినట్టి చరితంబుల్ = దుర్యోధనునియొక్క చేసిన కృత్యములు, రాక్షసౌద్ధత్యమును, ఖండన=అతిక్రమించిన, పాండిత్య = నేర్పుయొక్క, ధురంధరంబులు = బలిమిఁబొందినవి, రాక్షసకృత్యములకంటె మించినవి యనుట, తాదృక్ప్రవర్తను=అట్టినడవడిగల దుర్యోధనునియొక్క,

కార్యంబునకు, ఇట్టివేళన్ = ఈచెఱనున్న సమయమున, మనకు, ఆర్యప్రస్తుతస్వాం బెలర్పన్ = ఘనులను ప్రసిద్ధిరాఁగా, అల్పమే.

తే. అని యనుపమానదోర్బల ఘనతఁజేసి
యొకడ యాచెఱ విడిపింప నోపు నమర
శూరుఁ డాదిత్యకులరాజసూనుఁ డేమి
చెప్ప సయిదోడు ప్రాపు సుస్థిరతఁ దనర. 117

రా. అనుపమాన - సరిలేని, దోర్బలఘనతచేత, అని = యుద్ధమును, చేసి. ఆదిత్య కులరాజసూనుఁడు = రాముఁడు, సయిదోడు = లక్ష్మణునియొక్క. కడమ సులభము.

భా. అని=ఇట్లని, అనుపన్ = అంపఁగా, మాన=ధైర్యముయొక్కయు, "మానశ్చిత్తసమున్నతిః" అని అ. దోర్బల = భుజములయొక్కయు, ఘనతఁ జేసి. విడిపింపనోపు=విడిపింపసమర్థుఁడైన, ఆదిత్యకులరాజసూనుఁడు=అర్జునుఁడు. సయిదోడు = భీమునియొక్క, ప్రాపు తనరఁగా, విడిపించెనని రెండర్థములకు మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

శా. దుర్వారస్వచమూఘనధ్వజమరుద్ధూతాభ్రతిగ్మాంశుగం
ధర్వున్ దర్పితుఁ జిత్రసేను ఖరునిన్ దండించి విడ్పించె హృ
ద్గర్వాసాధుసుయోధను న్నిజభుజౌద్ధత్యప్రథల్ దిక్కులం
బర్వంగా సకళత్రసోదరపరిప్రాప్తవ్యథాసంగమున్. 118

రా. తిగ్మాంశుగంధర్వున్ = సూర్యునిగుఱ్ఱములవంటి గుఱ్ఱాలుగలవాని, చిత్రసేనున్ = చిత్రములైనసేనలుగలవాని, ఖరునిన్ = ఖరుఁడనురాక్షసుని, దండించి = సంహరించి, హృద్గర్వముచేత, అసాధు=ధూర్తులయిన, సుయోధ = సద్భటులను, నుత్ =విరియఁగొట్టెడి, "నుదప్రేరణే" అనుధాతువునఁ గృదంతము. నిజభుజౌద్ధత్యములయొక్క, ప్రథల్ = ప్రసిద్ధములు, పర్వంగా, సకళ =

సమస్తమైన, లళలకభేదము, త్రస = ప్రాణములయొక్క, "త్రసలింగం చరాచరే" అని అ. ఉదర = కడుపులయందున్న, వ్యథయొక్క సంగమును విడ్పించె నని క్రిందటి కన్వయము. ఖరునిఁ జంపి చరించెడి జంతువుల కన్నిటికిని గడుపులోనివ్యథను మాన్పె ననుట. అర్థాంతరము. సకళత్రసోదర= కళత్రసోదరులయందు, పరిప్రాప్త = పొందిన, వ్యథయొక్క, అసంగమున్ = పొందమిని, విడిపించెను, ఖరునిఁజంపి వానిసోదరకళత్రాదుల సంతోషమును పోఁగొట్టెననుట, పూర్వపద్యములతోఁ గుళకము.

భా. దుర్వారమైన, స్వవమూ = తనసేనయందున్న, ఘనధ్వజముల యొక్క, మరుత్=వాయువుచేత, ధూత=చలింపఁజేయఁబడిన, అభ్రమందున్న, తిగ్మాంశున్ = సూర్యుఁడుగలవాని, అయన సేనవల్ల సూర్యునికిని గగనమందు నిల్వరా దనుట, ఖరునిన్=క్రూరుని, చిత్రసేనుఁడను గంధర్వుని, దండించి = శిక్షించి, హృదయమందలిగర్వముచేత, అసాధు=చెడ్డవాఁడైన, సుయోధనున్= దుర్యోధనుని, సకళత్రసోదర=పెండ్లాముతమ్ములతోఁగూడ, పరిప్రాప్త=పొందఁబడిన, వ్యథా సంగమును, విడ్పించెన్=పోఁగొట్టెను.

సీ. అతనిమహితబలోపగ్రత్వమునఁ వాలి
క్రొవ్విననతనయసంకోచిత మగు
మహిమఁ బేర్చినవాఁడుమను జేశవసుధ్యఁ దూ
ర్జితశాసనప్రౌఢిసింధురాజు
తద్భార్య నొకనాఁడు దళశాల నొంటిను
న్నపుడు గోరికచేట్టనాక్రమించి
ఘనమనోవిభ్రాంతి గాక వయోరూప
ధారణంబున మించు దానవుండు

తే. దానవానిమిషావార్యతన్మహోరు
గానలజ్వాల వెనుకొనఁగా నటవిని

వర్తనకు నొండుగతి లేక వందురుచును
గావున న్రామ నన్నేలు కరుణననుచు. 119

రా. అతని = రామునియొక్క, మహితబలోదగ్రత్వమున, వాలిక్రొవ్వ=వాలిగర్వము, ఇనతనయ-సుగ్రీవ-సంబుద్ధి, సంకోచితమగున్ = అడఁగుననుట, మనుజేశవర్యుఁడు = రాముఁడు, శాసన = శిక్షావిధియొక్క, ప్రౌఢియందు, సింధురాజు = వరుణునిఁ బోలినవాఁడు, అటు గనుక వాలి నణఁపఁగలఁడనుట, తత్ = ఆరామునియొక్క, భార్యను, దళశాలన్ = పర్ణశాలయందు, గోరికుచేష్టన్ = నఖముశ్చేష్టచేత, ఆక్రమించి = చీరి, ఘనమైన మనోవిభ్రాంతిగలవాఁడు, కాకవయోరూప = కాకియనెడు పక్షిరూపముయొక్క, "ఖగబాల్యాదినోర్వయః" అని అ. ధారణంబునమించుదానవుండు= కాకాసురుఁడనుట, దానవులకును, అనిమిష = దేవతలకును, అవార్యమైన, తత్=ఆరామునియొక్క, మహాశుగానలజ్వాల = బాణాగ్నిజ్వాల, "ఆశుగౌ వాయువిశిఖౌ" అని అ. వెనుకొనఁగా, అట, వినివర్తనకున్ = ఆబాణాగ్నిని త్రిప్పుటకు, ఒండుగతిలేక, వందురుచును = విచారపడుచును, నన్ = నన్ను, కావు = రక్షింపుము, రామ-సంబుద్ధి, కరుణన్ = దయచేత, నన్నేలుమనుచు, శరణాగతుండయి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. అతనిమ = తనుత్వములేని, వాలి=మీఱి, క్రొవ్విన, తనయొక్క, అసంకోచితమగు = స్ఫుటమైన, ఊర్జితమైన, శాసనప్రౌఢిగలవాఁడు, సింధురాజు = సైంధవుఁడు, తత్ = ఆపాండవులయొక్క, భార్యన్ = ద్రౌపదిని, కోరి = కామించి, ద్రౌపదితో ననెడుమాట, ఘనమనోవిభ్రాంతిగాక, వయస్సుయొక్కయు, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ధారణంబునమించుదానవు, ఉండుదానవా = ఉండఁగలవా, నిమిష = క్షణమేని, అవార్యతన్ = వారింప శక్యముగాని దాఁటచేత, మహాశుక్ = అధికశోకమనెడి, అనలసంబంధమైన జ్వాల వెనుకొనఁగా, అటవిని, వర్తనకున్ = జీవనమునకు, ఒండుగతి లేక

పంపుచుచు, ఉండుదానవా యని క్రిందటికన్వయము, కావునన్ = అటు గనుక, రామ = ద్రౌపదికి-సంబుద్ధి, కరుణాపు, వచము = అంకురింపఁ జేయుమా, ముందటిపద్యములోఁ గుళికము.

సీ. అసమాస్త్రశిఖినిదయావృష్టి నార్పి హృ
త్తాప మెల్లను దీఱఁ దన్ను మనుచు
నాథులు లేమి నెంతయుఁ బ్రేలుచును సాధ్వ
సమ్మతివికృతోక్తిముమ్మరముగ
శరణాగతుం డయి సరగునఁ దద్రామ
ఘనఘృణార్ణవ మన మునుఁగఁబట్టి
కొనిపోయె నాత్మీయతనువును మగుడ నా
వింటిబల్మిఁ బరిభవించి త్రిప్పఁ

ఆ. గలఁడె భీముఁ డైనబలభేదిసుతుఁ డైన
నితరుఁ డైన వీరుఁ డెవ్వఁ డైన
నని కడంక నమ్మహాబలాన్వితుఁడు రా
జన్యవరుఁడు యాత్ర సలుపునపుడు. 120

రా. అసమాస్త్రశిఖిన్ = అధికమైన బాణాగ్నిని, ఆర్చి, తన్ను, మనుచు నాథులులేమిన్ = రక్షించెడివారు లేకుండుటచేత, సాధ్వసమ్ము = భయము, "భీతిర్భీస్సాధ్వసంభయ" మ్మని అ. అతివికృతోక్తిన్ = అధికదైన్యవికృతోక్తి చేత, ముమ్మరముగన్ = మించి కానరాఁగా నగుట, శరణాగతుండయి, తద్రామ = ఆ రామునియొక్క, ఘనమైన, ఘృణా = దయయనెడి, "ఘృణాజుగుప్సా కృపయోః" అని వి. అర్ణవమున, మునుఁగఁబట్టి = మునుఁగుటవలన, రాముఁడు దయదలఁపఁగా నగుట, ఆత్మీయతనువున్ = తనశరీరమును, మగుడఁగొని పోయెను. నాన్ = అనఁగా, వింటిని, భీముఁడైన = భయంకరుఁడైన, బలభేది సుతుఁడైనన్ = వాలియైనఁగాని, రాజన్యవరుఁడు = రాముఁడు, యాత్ర = జయ

యాత్రను, చలుపునపుడు, అనికడంకన్ =యుద్ధసన్నాహమును, త్రిప్పఁగలఁడే యని యన్వయము.

భా. అసమాస్త్ర = మన్మథుఁ డనెడి, శిఖిన్ = అగ్నిని, దయావృష్టిచేత నార్చి తన్నుమ, అనుచు, పాదప్రహారము శృంగారచేష్టయైనందుకు, "సాలక్తకేనసవపల్లవ కోమలేన పాదేననూపురవతా మణిశింజితేన, యస్తాడ్యతే దయితయా ప్రణయాపరాధాత్సోంగీకృతో భగవతా మకరధ్వజేన" అని యమరుకశ్లోకము. సాధు = సత్పురుషులకు, అసమ్మతి = సమ్మతిరహితమైన, శరణాగతుండయి = ఇల్లుచొచ్చినవాఁడై, "శరణంగృహరక్షిత్రోః" అని అ. తద్రామన్ = ఆద్రౌపదిని, ఘృణార్ణవమునన్ = జుగుప్సా సముద్రమందు, మునుఁగన్ = మునుఁగుచుండఁగా, పట్టికొనిపోయెను, అప్పుడు సైంధవుఁ డనుకొనెడుమాట, నావింటిబల్మిని, పరిభవించి = అణఁచి, భీముఁడైనను, బలభేదిసుతుఁడైనన్ = అర్జునుఁడైనను, ఇతరుఁడైనవీరుఁ డెవ్వఁడైనన్ = ధర్మజనకులసహదేవులలో నెవ్వరైనఁగాని, ఆత్మీయతనువున్ = నిజస్త్రీని, త్రిప్పఁగలఁడె యని యాత్రసలుపునపుడు, ముందటిపద్యములతోఁ గుళకము. "బహ్వాదిభ్యశ్చ" అను సూత్రమున ఙీప్వికల్పము గనుకఁ దన్వి యన్నట్టు తనుశబ్దమును స్త్రీవాచకముగా, బ్రయోగించినాఁడు. ఇందుకుఁ బ్రయోగము నలోదయమందు, "తనుచ్చటోత్తమాలయా తయాభవోత్తమాలయా, అహాని శీతమాలయా యనిలావధూతమాలయా" అనుశ్లోకమునందుఁ దనుచ్ఛటశబ్దము స్త్రీసమూహ మని వ్యాఖ్యానమందుఁ జెప్పఁబడినది.

క. అనివారితవ్యథాసం
జననం బగురామవార్త స్వజనము చెప్పన్
విని సంభ్రమ మొదవఁగఁ జ
య్యనసాసుగ్రీవకపిహితాధికచింతన్. 121

రా. అని=ఇట్లని, వారిత=వారింపఁబడిన, వ్యథా = విచారముయొక్క, సంజననంబు=పుట్టువుగల, రామవార్త = రఘుపతివృత్తాంతమును, స్వజనము = హనుమంతుఁడు, చెప్పఁగా విని, సుగ్రీవకపి, హితాధికచింతను, అరిగి యని ముందటికన్వయము.

భా. అనివారిత, రామవార్త=ద్రౌపదివృత్తాంతమును, ఆసుగ్రీవకున్ = మంచి కంఠముగలద్రౌపదికి, అపిహిత = ప్రకటమైన, ఆధికిన్ = మనోవ్యథ గలదానికి, "పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథా" అని అ. అచింతన్ = సంతోషముచేత, ఎంచుచునని ముందటికన్వయము.

సీ. శుభమగుచంద మెంచుచు మంగళావహ
స్వనపత్త్రరథగతిసౌష్ఠవమునఁ
జిత్తంబు రంజిల్ల శీఘ్రయానంబున
నరిగి యానృపుఁ బ్రహర్ష మొప్ప
గనియప్డు భీమవిక్రమశక్రసుతదర్ప
యమనవరణానిష్ఠసమధిక మగు
తద్బలవిభవంబు తాఁ జూడఁగా మించి
వర్తిల్ల మానవేశ్వరవరుండు
తే. ధర్మరాజితజయమహోత్సాహుఁ డగుచు
నుగ్రజవనైకబాణప్రయోగమహిమ
నచలసంఖ్యాతాలంబుల నధికసార
తమల ధరఁ గూల్చెఁ జూపఱు వెఱఁగుపడఁగ. 122

రా. శుభ మగుచంద మెంచుచు మంగళావహము లయిన, స్వన = వాక్కులుగల, పత్త్రరథ = పక్షులయొక్క, "పతత్పత్త్రరథాండజాః" అని అ. గతిసౌష్ఠవమునన్ = మంచిగతులచేత, శకునములు లెస్సగా నౌచు నుండఁగా ననుట, ఆనృపునిన్ = రాముని, భీమవిక్రముఁడైన, శక్రసుత =

వాలియొక్క, దర్పమును, యమ=అణఁచెడి, నవ రణనిష్ఠచేత, తత్=ఆరామునియొక్క, బలవిభవంబును, చూడన్=పరీక్షింప, కామించి = కోరి, వర్తిల్లఁగా, మానవేశ్వరవరుండు = రాముఁడు, ధర్మ = వింటిచేత, రాజిత = ఒప్పుచున్న, జయముచేత మహోత్సాహుఁడగుచు, అచలసంఖ్య = గిరిసంఖ్యగల=ఏడైనవి యనుట, తాలఁబులన్=తాటిచెట్లను, అధికసారతరులన్ = మంచిచేవ మ్రాఁకులైనవానిని కూల్చెను.

భా. శుభమగుచంద మెంచుచు, మంగళావహ = శుభసూచకములైన, స్వన=సకిలింతలుగల, పత్ర = గుఱ్ఱములుగల, 'పత్రంవాహనపక్షయోః' అని అ. రథములయొక్క గతిసౌష్ఠవమున, ఆనృపునిన్ = సైంధవుని, కని, భీముని విక్రమమును, శక్రసుత = అర్జునునియొక్క, దర్పమును, యమ=అమడలైన నకులసహదేవులయొక్క, నవమైనరణమందుఁగల, నిష్ఠ=తాత్పర్యమును, తత్ = ఆసైంధవునియొక్క, బలవిభవంబు = బలాతిశయము, చూడఁగా, మించి, వర్తిల్లన్, ధర్మరాజు, ఇత = పొందఁబడిన, జయముచేత, మహోత్సాహుఁడగుచున్ = చాలనుత్సాహముగలవాఁడై, ఉగ్రమునై, జవన= వేగము గల, "ప్రజవీజవనోజవః" అని అ. ఏక = ముఖ్యమైన, 'ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాః' అని అ. బాణములయొక్క ప్రయోగమహిమచేత, అచలసంఖ్యతా=చలింకని యుద్ధముగలవారౌటను, ఆలంబులన్=అవలంబించినవారిని, అధికసారతరులన్ = ప్రబలశ్రేష్ఠులను, కూల్చెను.

సీ. అకలుషాత్మప్రమదాప్తి నుబ్బుచు వాలి
తమ్ముఁ డాసింధు భూధవకుమారు
సఖ్యాతిబలముపసం దగుల్పడఁజేసి
యన్నయహీనదర్పాధికతలు
మనుజాధినాథుసమ్యక్ప్రియుక్తవిశిఖ
త్వంబున భంగించి తప్పకతన

పసుపునఁ గ్రమ్మఱఁ దనకీశబల మెందుఁ
గడు ననుకూల మై నడచుటకును
తే. రంజిలుచు రామకార్యవర్తనకుఁ దగిన
యట్టిమాటల నాప్లోద మాచరించె
నంత మరువనవాసకాలాంత మగుడు
నుపరికృత్యంబునకు మహోద్యోగుఁ డయ్యె. 123

రా. అకలుష, ఆత్మ = తనయొక్క, ప్రమద = సంతోషముయొక్క, ఆప్తిని, వాలితమ్ముఁడు = సుగ్రీవుఁడు, ఆసింధుభూధవకుమారు = చతురుదధి వేష్టితభూపతియైనరాముని, సఖ్య = స్నేహముయొక్క, అతిబలముపసను, అన్న వాలియొక్క, అహీనములైన, దర్పము నధికత్వమును, మనుజాధినాథు= రామునిచేత, సమ్యక్ప్రయుక్త=లెస్సఁగాఁ బ్రయోగింపఁబడిన, విశిఖత్వమునన్ = బాణముగలవాఁడౌటచేత, విశిఖ సమ్యక్ప్రయోగముచేత ననుట, భంగించి = రామునిబాణముచే వాలినిజంపించియనుట, కీశబలము=వానరసేన, "మర్కటో వానరః కీశః" అని అ. రామ = రఘుపతియొక్క, కార్యవర్తనకుఁ దగినయట్టి మాటలన్ = దండెత్తిపోయి సీతను హరించినవాని సంహరింత మనెడుమాటల చేత, అంత, ఉరువన=అధిక జలమునకు-వృష్టికి ననుట, వాస = నివాసమైన, కాలముయొక్క, అంతము=శరత్కాలము, అగుడున్ = అప్పుటవలన, కడమ సులభము.

భా. అకలుషా = పతివ్రతయైన, ఆత్మప్రమదా = ద్రౌపదియొక్క, ఆప్తిన్ = ప్రాప్తిచేత, విడిపించుకొనుటచేత ననుట, వాలి=మీఱి, తమ్ముఁడు= భీముఁడు, ఆసింధుభూధవకుమారున్ = సైంధవుని, సఖ్యాతితోఁగూడిన, బలముపసను, నయహీనమైన దర్పముచేత నధికమైన, తలున్ = స్వరూపముగల వాని, "అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతల" మ్మని అ. మనుజాధినాథున్ =సైంధవుని, మ్యక్ప్రయుక్తవిశిఖత్వంబునన్ = శిఖారహితత్వముచేత, భంగించి-శిఖగోసి

యనుట, తనపనుపునన్, క్రమ్మఱన్=తిరిగి శాఁగా, తనకున్, కౌశబలము=కౌశ్య రానుగ్రహ మనుట, ఆర్యవర్తనకున్=సద్వర్తన గలదానికి, రామకున్= ద్రౌపదికి, తగినయట్టి మాటలచేత, ఆహ్లాద మాచరించెన్ = చెఱఁబోయెనను విచారమును మాన్పెననుట, వనవాసకాలముయొక్క, అంతమగుదున్=సమాప్తి యగుటచేత, ఉపరికృత్యంబునకున్ = అజ్ఞాత వాసమునకు, మహోద్యోగుఁ డయ్యెను.

వ. అప్పుడు. 124

క. చూపట్టె నిర్నిరోధది
 శాపతితాభినుతభానుసంతతిచోద్యం
 బై పరఁగ హారిణభావము
 కైపువడసిమిగుల వింతగతినెలయించెన్. 125

రా. ఇంక మూఁడుపద్యముల శరత్కాలవర్ణనము: నిర్నిరోధ=అవిచ్ఛిన్నముగా, దిశా=దిక్కులయందు, పతిత=వ్యాపించిన, అభినుత = స్తుతింపఁబడిన, భానుసంతతి = కిరణసమూహము, "భానూరశ్మిదివాకరౌ" అని అ. చోద్యంబై పరఁగఁగా, హారిణభావము=ధావళ్యముయొక్క, 'హారిణః పాండురః పాండుః' అని అ. కైపు=విలాసమును, పడసి, వింతగతిచేత, నెల=చంద్రుఁడు, ఇంచెన్=ఇంపాయెను.

భా. నిర్నిరోధ = అవరోధములేని, దిశాపతితా = దిక్పతిత్వముచేత, అభినుతుఁడయిన, భానుసంతతి = యముఁడు, హారిణభావము = లేఁడిరూపము యొక్క, కైపువడసి, ఎలయించెన్ = బ్రాహ్మణుని మోసముపుచ్చెను.

సీ. భాసురశృంగలీలాసముత్కృష్టమ
 హాంవణితాళిన్న సౌరసద్ద్విప

జప్రార్థితవ్యవస్థాపనం బై కడు
నాహారిణము దిరం బగుహాలుపున
విలసిల్లుచున్న యావేళయందును రాజు
దమ్ములు నతులితోత్కర్ష శాలి
బాణాసనశరప్రపంచంబు విస్ఫూర్తిఁ
బరఁగంగఁ దవిలి వెంబడి నలసిరి

తే. మివుల వర్తిల్లెఁ దచ్ఛరదవసరభస
లీల సత్కృష్టసారరత్నాలఘుమహి
మకుఁ దృణకణాయమానమై మానసంబు
గడుఁజలింపంగ నివ్వెఱపడియె నృపుఁడు. 126

రా. భాసుర = ఒప్పుచున్న, శృంగ = ప్రాధాన్యముయొక్క, 'శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చ' అని అ. లీలా = విలాసముచేత, సముత్కృష్ట = మిక్కిలి నుత్కృష్టములయిన, మహారణిత = అధికస్వరముగల, అఖిన్న = సంతోష ఉడుచున్న, సారసద్విజ = బెగ్గురుల నెడుపక్షులయొక్క, "పుష్కరాహ్వస్తుసారసః దంతవిప్రాండజాద్విజాః" అని అ. ప్రార్థిత = కోరఁబడిన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, ఫలితార్థము. ప్రాధాన్యముచేత మ్రోయుచున్న సారసపక్షులింకను నీశరత్కాలము మొప్పుచునుండవలెననికోరెననుట, కడుక్, హారిణ = శుభ్రమైన, ముదిరంబు = మేఘము, "ఘనజీమూతముదిర జలముగ్ధూమయోనయః" అని అ. అగుహాలుపునక్ = అవుచున్నయొప్పిదముచేత విలసిల్లుచున్న, ఆవేళయందుక్ = శరత్కాలమందు, రాజు = చంద్రుఁడును, "రాజాప్రభౌనృపే చంద్రే" అని వి. తమ్ములును = పద్మములును, అతులితోత్కర్షముగల, శాలి = రాజనముయొక్కయు, "శాలయః కలమాద్యాశ్చ" అని అ. బాణా = గోరంటయొక్కయుఁ, "నీలీఝింటీద్వయోర్బాణా" అని అ. ఆసన = వేగిమ్రాఁకులయొక్కయుఁ, "సర్జకాసనబంధూక పుష్పప్రియకజీవకాః" అని అ. శర =

రెల్లుయొక్కయు, "రుద్రంస్తే జనకశ్శరః" అని అ. ప్రపంచంబు = మహిమ, విస్ఫూర్తిచేతఁ బరఁగంగన్, తవిలి = లగ్నమై, వెంబడిని, అల సిరి = ఆకాంతి, మిపుల వర్తిల్లెను, చంద్రాదులయందును మిగుల లక్ష్మి గలిగి యుండె ననుట. తత్ = ఆ, శరదవసర = శరత్కాలమందున్న, భసలీ = భృంగ స్త్రీల నెడి. "బంభరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోళభసలౌసమా" అని హలాయుధము. లసత్ = ఒప్పుచున్న, కృష్ణ = నీలవర్ణములైన, సారరత్న = శ్రేష్ఠరత్నములయొక్క, ఆలఘుమహిమకు, తృణకణాయమానమై = హరింపఁబడ్డదియై యనుట, నీలాలు తృణగ్రాహులుగనుక, మానసంబు చలింపఁగ, నృపుఁడు = రాముఁడు, నివ్వెఱ పడియెను, విరహిగనుక.

భా. శృంగ = కొమ్ములయొక్క, లీలా = క్రియచేత - రాచుకొనుటచేత ననుట, సముత్ = బ్రాహ్మణునియొక్క సంతోషముతోఁగూడునట్లుగా, కృష్ణ = హరింపఁబడిన, మహత్ = అధికమైన, అరణితా = అరణిగలవాఁడౌటచేత, ఖిన్నుఁడైన, సార = శ్రేష్ఠుఁడైన, సద్ద్విజునిచేతఁ బ్రార్థితమైన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, భావము = కొమ్మున నరణిఁ దగిలించుకపోయెడి హరిణమును నిలుపుటకు బ్రాహ్మణుఁడు ప్రార్థించెననుట, ఆహరిణము, తిరంబగుపొలుపున విలసిల్లుచున్న, రాజు = ధర్మరాజును, తమ్ములు = భీమాదులును, అతులితమైన యుత్కర్ష చేత, శాలి = ఒప్పుచున్న, బాణాసన = విండ్లయొక్కయు, శర = బాణములయొక్కయు, ప్రపంచంబు = వ్యాపారము, విస్ఫూర్తిఁబరఁగంగన్, తవిలి = వెంటఁదగిలి, అలసిరి, తత్ = ఆపాండవులయొక్క, శరదవ = దావాగ్నివంటి బాణములయొక్క, ఉపమానోత్తరపదము, సరభసలీల = శీఘ్రివ్యాపారము, సత్ = లెస్సైన, కృష్ణసారరత్న = మృగశ్రేష్ఠముయొక్క, "రత్నంస్వజాతి శ్రేష్ఠేపి" అని అ. అలఘుమహిమలు, తృణకణాయమానమై = తృణప్రాయమై, మిపుల వర్తిల్లెనని క్రిందటికన్వయము. నృపుఁడు = ధర్మరాజు, నివ్వెఱపడియెను.

సీ. విప్రకార్యము గాని వెతఁ జేసి కరము దు
    స్సహ మైనకాండవర్షశ్రమమున

నవ చేది కలఁకనీరాని తమ్ములు ఘన
కాలమహిమఁ జేసి నోలిఁ బొలియ
మగుడంగ మనిపె వారిగురుప్రసాదంబు
దనయుక్తిసామర్థ్యఘనతఁ జేతఁ
జాలంగఁ బడసి తత్సమయంబు నందిత
కామాళి యాగుణఘనత నుండు
తే. విరహితాపకారంబు తద్విభవ మతను
వికసనము నెవ్వరికి నంబునకు నొనర్ప
దారయఁగ నది యట్లుండె నప్పుడు నృపుని
యుపరికృత్యంబునకుఁ దగఁ దపనసుతుఁడు. 127

రా. విప్రకార్యముగాని = మానుప శక్యముగాని, చేతఁ జేసి, కరము = మిక్కిలి, దుస్సహమైన, కాండవర్షశ్రమమునన్ = ఉదకవృష్టివలని యలమట చేత, అవచేది = బిరుదుచెడి, కలఁకనీరు = కలఁగినయుదకమును, అని = పొంది, తమ్ములు = పద్మములు, ఘనకాల = వర్షకాలముయొక్క, మహిమచేత, నోలిసి, పొలియన్ = అణఁగిపోఁగా, వర్షాకాలమందుఁ బద్మముల ప్రకాశము చెడును. గనుక, వారి = ఉదకముయొక్క, గురుప్రసాదంబు = తెల్లఁగాఁ జేయుటను, తన యొక్క, యుక్తిసామర్థ్య = సంసర్గసామర్థ్యముయొక్క, ఘనత చేతఁ జాలంగఁ బడసి, శరత్సంసర్గముగలిగినచో నుదకము తేటయగును గనుక, తత్సమయంబు = ఆశరత్కాలము, నందితకామాళి = సంతోషింపఁజేయఁబడిన, మన్మథుఁడు = తుమ్మెదలుఁ గలది, శరద్విశేషణము. పద్మములను నిట్టిశరదృతువు మగుడంగ మనిపె నని క్రిందటికన్వయము. ఇట్టిపద్మపోషణముచేత, మన్మథుఁడు తుమ్మెదలను నోజయించె ననుట, గుణఘనతను = గుణాధిక్యమునను, ఉండున్ = ఉండెడిది, విరహితాపకారంబు = విరహులకుఁ దాపము చేసెడిది, తత్ = ఆశరదృతువుయొక్క, విభవము, అతనువికసనమున్ = మన్మథునివికాసమునను,

ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు=ఆరయఁగ నది యట్లుండెను. అపుడు = శరత్కాలమందు, నృపుని, ఉపరికృత్యంబునకుఁ = రావణునిమీఁది దండయాత్రకు, తపనసుతుఁడు=సుగ్రీవుఁడు, అని పెనని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. విప్ర=బ్రాహ్మణునియొక్క, కార్యమును, కానివెతఁజేసి, కాండ=బాణములయొక్క, వర్ష=వర్షించుట వల్లనైన, శ్రమమునఁ = బడలికచేత, కలఁకఁ =ఆకులత్వమున, నీరాని=నీళ్లుద్రాగి,తమ్ములు=భీమాదులు, కాల=యముని యొక్క, మహిమచేత, పొలియఁ = నొచ్చిపోఁగా, వారిఁ = ఆతమ్ములను, గురుప్రసాదంబు = తమతండ్రియైనయమునియొక్క యనుగ్రహమును, తన యొక్క, ఉక్తిసామర్థ్యఘనత చేత = ఆయనప్రశ్నములకుఁ దానుత్తరములు చెప్పియనుట, పడసి=పొంది, దిత=ఖండింపఁబడిన, కామ = కోరికలయొక్క, ఆళి = సమూహముకలవాఁడు, యోగిసముఁ డనుట, అగుణఘనతనుఁడు = ధర్మజుఁడు, మనిపె నని క్రిందటికన్వయము. ఇదిగాక కవివాక్యము. విరహితమైనయపకారముగలది=ఎవ్వనికిని గీడుసేయనిదనుట, అజాతశత్రుఁడు గనుక, తద్విభవము=ఆధర్మరాజుప్రభావము, అతను = అనల్పమైన, వికసనముఁ = విలాసమును, ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు = అందఱిమనమున శ్లాఘనము చేయుననుట, నృపుని = ధర్మరాజుయొక్క, ఉపరికృత్యంబునకుఁ = అజ్ఞాతవాసాదికృత్యములకు, తగఁ =ఉచితమానట్లుగా, తపనసుతుఁడు = యముఁడు, అని పెనని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

క. అజ్ఞాతవాసమహితన
యాజ్ఞాపనరామభాషణార్పితకార్య
ప్రజ్ఞులను జేసి యనిపె ని
జాజ్ఞాకరణైకశరణు లగువారిఁ దగన్. 123

రా. అజ్ఞాతవాస = తెలియఁబడని యునికిగల, మహితనయా=సీతాదేవికి, జ్ఞాపన = గుఱుతులు చెప్పెడి, రామభాషణములచేత, అర్పిత =

పెట్టఁబడిన, కార్యప్రజ్ఞలుగలవానిఁజేసి, రామునిచేతఁ జెప్పింపవలసినగుణకులు చెప్పించి యనుట. నిజాజ్ఞాకరణమే, ఏకశరణ = ముఖ్యాధారముగఁ గలవారిని, తనకు నధీనమైనవారి ననుట అనిపెను.

భా. అజ్ఞాతవాసమందలి మహితమైన, నయ = నీతియొక్క, అజ్ఞాపన = ఉపదేశించుటచేత, రామ = మనోహరములైన, భాషణములచేత, అర్పితమైన కార్యప్రజ్ఞ గలవారిఁజేసి = అందుకుఁ దగినరీతి చెప్పి పరమిచ్చియనుట. వారికిన్ = ఆ పాండవులను, అనిపెను.

ఆ. అపుడు వారుమహిజనావిదితస్థితిఁ
జేయుటకుఁ దదుక్తి చేకొని కడు
నుల్లముల నుదంచితోత్సాహ లగ్నుచు
వివిధదిక్పురముల వెదకి చూచి. 129

రా. మహిజను = సీతను, అవిదితస్థితిన్ = మిక్కిలిఁ దెలియఁబడ్డ స్థితిగలదానిఁగా, చేయుటకు, సీతయున్నదిక్కు తెలియుటకొఱకనుట. తత్ = ఆరామునియొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధదిక్పురములన్ = అన్నిదిక్కులపట్టణముల యందును, వెదకి చూచి.

భా. మహిజనులచేత, అవిదిత = తెలియఁబడని, స్థితిన్ = అజ్ఞాతవాసమును, చేయుటకు, తత్ = ఆయమునియొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధదిక్పురముల నుల్లముల వెచకిచూచి = ఏపట్టణమునకుఁ బోదమని యెంచుకొని యనుట. మీఁదటిపద్యముతోఁ గుళకము.

క. అతిసత్త్వస్థవిరాటవి
తతనగరచిత్రచారతను మది కెక్కన్
ధృతి నరసి రామభార్యను
సతిఁ గానకకాంతిభంగచంతనులీలన్. 130

రా. అతిసత్త్వ = మిక్కిలి జంతువులుగల, స్థవిరాటవి = జీర్ణారణ్యములచేత, తత = వ్యాపింపఁబడిన, నగ = పర్వతములయందు, రచిత = చేయఁబడిన, ప్రచారతక్ = ప్రచారములు గలవారౌటచేత - ఉపచారముగలవారై యనుట. రామభార్యక్ = సీతను, కానక, కాంతిభంగచణ = కాంతిహాని చేతఁ దెలియఁబడిన, "తేనవిత్తశ్చుంచుప్చణపౌ" అని చణప్ప్రత్యయాంతము. తను = శరీరములయొక్క, లీలచేత, వివర్ణులై యనుట. చనిరని ముందరఁ క్రియ.

భా. అతిసత్త్వస్థ = అత్యంతసాత్త్వికగుణవర్తియైన, విరాట = విరాటరాజుచేత, వితత = విస్తరింపఁబడిన - పోషింపఁబడిన దనుట. నగర = మత్స్య పురమందు, చిత = సంపాదింపఁబడిన, ప్రచారతక్ = ప్రచారము గలవారౌటను, తత్పురనివాసము ననుట. మదికెక్క ధృతి నరసి = అక్కడికిఁబోవుద మని నిశ్చయించి యనుట. రామను = ఒప్పెడిదాని, భార్యను = ద్రౌపదిని, సతిక్ = పతివ్రతను, కానకకాంతి = కనకసంబంధమైన కాంతియొక్క, భంగచణ = జయించుటచేతఁ బ్రసిద్ధమైన, తనులీలక్ = దేహవిలాసముగల దాని, కనుఁగొని యని మీఁదటి కన్వయము.

క. వనితామణి నురుశుభగుణఁ
గనుఁగొని దాస్యోచితవిధిగరిమము మిగులం
జనలేమ యకట యిఁకఁ దద
వనిపాలపురస్థితిం బ్రవర్తిలు టెట్లో. 131

రా. వనితామణిక్ = సీతను, కనుఁగొని, చనలేమ = పోలేముగదా, అంపినచోటఁ గార్యముచేసికొని పోవుట కొలిచెడువారిధర్మము, తదవనిపాల = ఆరామసుగ్రీవులయొక్క, పురస్థితిక్ = ముందట నిలిచియుండుటచేత, ప్రవర్తిలు టెట్లో.

భా. వనితామణిని, శుభగుణను, ద్రౌపదికి విశేషణములు. కనుఁగొని, దాస్యోచితవిధిక్ = దాస్యమునకుఁ దగిన వ్యాపారముచేత, గరిమము = గౌరవము, మిగులఁ జనక్ = మిక్కిలిఁబోఁగా, లేమ = ఈద్రౌపది, తదవనిపాలపురస్థితిక్ = ఆరాజుపట్టణమున నుండుటచేత, ప్రవర్తిలు బెట్టో.

తే. ఏము వనివార మనుచుఁ దద్భూమిపాలు
కడకు మన నేఁగువార మేకరణి నతని
యుల్లమున కెడయక ప్రవర్తిల్ల నేర్తు
మనువిచారంబుచే నాకులాత్ము లగుచు. 132

రెంటికిని సరి.

వ. పదంపడి తమతోఁచినయుత్తరంబులచే నొండొరులచింత డిందుపలుచుచుం దద్దిశాభిముఖు లై చని రప్పుడు. 133

రెంటికిని సరి.

క. మరుదాత్మజముఖ్యులు ధ
ర్మరాజు దెసనరయువారుమగుడక యంతః
కరణములఁ బర్వుచింతా
భరములతోఁ జలిపి రగ్రపథగమనంబున్. 134

రా. ధర్మరాజు దెసక్=దక్షిణపుదిక్కునందు, అరయువారు=వెదకెడువారు, మరుదాత్మజముఖ్యులు=హనుమదాదులు, మగుడక = తిరుగక, కడమ సులభము.

భా. ధర్మరాజు దెస నరయువారు = ఈయన యేగతిఁ బరునిఁ గొల్చెడినోయని విచారించుచునసుట. మరుదాత్మజముఖ్యులు=భీమాదులు, మగుడక= ఉడుగక, పర్వుచింతాభరములతో.

క. ఈ తెఱఁగునఁ జనునంతటఁ
జేతోవీథి న్నిజార్థసిధ్యనుగుణసం
పాతిఖగో క్తులముద ము
ద్భూతంబుగవింత లగువపురభిఖ్యలతోన్. 135

రా. సంపాతియనుపక్షి యొక్క, ఉభిఖ్యలతోఁ = కాంతులతోడ.

భా. అర్థసిద్ధి కనుగుణ మానట్టుగా, సంపాతి = సంచరింపుచున్న, గమనముచేత, శకునమునిచ్చుచున్నవనుట. ఖగ = పక్షులయొక్క. కడమ సులభము.

వ. ముందరికిం జనిచని 136

క. వారలు గనుఁగొని రతివి
స్తారాద్భుతమత్స్యరాజధానిని లవణాం
భోరాశిఁ గాళిమగుణో
దారతచే మించువనచయముఁగలదానిన్. 137

రా. అతివిస్తారముచేత నద్భుతములయిన, మత్స్యరాజ=మీనశ్రేష్ఠము లయిన తిమితిమింగిలాదులకు, ధానిన్ = స్థానమైనదాని, కాళిమగుణ = నైల్యగుణముయొక్క, ఉదారతచే, మించు = మించెడి, వనచయము = ఉదక సమూహము. కలదాని, లవణాంభోరాశిని గనుఁగొనిరి.

భా. వారలు = ధర్మాదులు, విస్తారముచేత నద్భుతమైనదాని, కాళిమ గుణోదారత్వముచేత, లవణాంభోరాశిని, మించు=జయించెడి, వనచయము = తోఁటలు, కలదాని, సముద్రమువలెనే నల్లనైయున్నతోఁపులుగలదాని మత్స్య రాజధానినిఁ గనుఁగొనిరి.

వ. అంత. 138

ఉ. ఆవనరాశి దాఁటి తగునట్టిక్రమంబున విశ్వవిద్విష
ద్ద్రావణపాలితం బగుపురంబు జనాంతరదుర్గమస్వతే.

జోవిభవాభిగుప్తిమయిఁజొచ్చి మరుత్తనయుండు తద్విభుం
డేవెత లేక యుండఁ బ్రజనేలు తెఱంగున కాత్మ మెచ్చు
చున్. 139

రా. ఆవనరాశిన్ = సముద్రమును, దాఁటి, విశ్వవిద్విషత్ = సకల లోకములకు శత్రువైన, రావణునిచేత, పాలితంబగుపురంబు = లంకను, మరుత్తనయుండు = హనుమంతుఁడు, చొచ్చి, కడమ సరి. ముందరి పద్యములతోఁ గుళకము.

భా. ఆ, వనరాశిన్ = వనసమూహమును, దాఁటి, జగన్నటత్క్రమంబు, నన్ = వేషాంతరములచే ననుట, విశ్వవిద్విషత్ = సమస్తశత్రువులయొక్క, రావణ = పాఱఁద్రోలుటచేత, పాలితంబగుపురంబు = విరాటనగరమును, జనాంతరదుర్గమ = అన్యజనులకు భేదింపరాని, స్వతేజోవిభవముయొక్క, అభిగుప్తిమయిన్ = గోపనముచేత, చొచ్చి = ప్రవేశించి, మరుత్తునియొక్క నయమువంటి నయముగలవాఁడు, తత్ = ఆ నగరముయొక్క, విభుండు, కడమ సులభము. ఆశ్రయించి రని ముందఱిపద్యములలోఁ గ్రియ.

సీ. అతనిలీలాద్భుతకతిరాజనీతిశా
స్త్రప్రసంగాదులు సలుపునెడలు
నభిమతభక్ష్యభోజ్యాదిపాకవిశేష
చణసూదకర్మప్రసక్తియెడలు
శుద్ధాంతకన్యల సురుచిరనాట్యశి
క్షణవినోదంబులు జరుపు నెడలు
గాంధర్వగతిశిక్ష గావించు నెడలు న
త్యంతమాహారక్షణాదివిధులఁ
తే. గ్రాలు నెడలును గ్రమమునఁ గాంచి తత్త
దర్హగతి నాశ్రయించి రయంబుమీఱ

నవనిజాతను నైపుణీవివృతి మెఱసి
పను లెఱుఁగకుండ నేగురు భవ్యధృతిని. 140

రా. అతని=రావణునియొక్క, రతిరాజనీతిశాస్త్ర=శృంగారశాస్త్రముల యొక్క, ప్రసంగాదులఁ జలుపునెడలను, గాంధర్వగతి = సంగీతవిద్యయొక్క, శిక్ష=అభ్యాసమును, అత్యంతము, ఆహార, క్షణాది = ఉత్సవాది, తత్తదర్హమైన, గతిన్ = ప్రకారముచేత, కాంచి=చూచి, రయంబుమీఱన్, అవనిజాతను = సీతను, ఆశ్రయించి = ఉద్దేశించి, పనులెఱుంగకుండనే, గురుభవ్యధృతిని, చరియించుచునని మీఁదిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. అతని = విరాటునియొక్క, లీలాద్భుతమంచైన, రతి = ప్రీతి యొక్కయు,రాజనీతిశాస్త్రములయొక్కయు, ప్రసంగాదులను జలుపునెడలను, ధర్మరాజును, సూదకర్మ = పాకప్రయోజనముయొక్క. ప్రసక్తియెడలు = సమయములను, భీముఁడును, "సూదాపౌవని కాగుణాః" అని అ. నాట్యకళిక్షణ వినోదంబులు జరుపునెడలను, అర్జునుఁడును, గాంధర్వగతిశిక్ష = అశ్వసంబాధమైన గమనశిక్షను, కావించునెడలను, నకులుఁడును, "వాజివాహార్వగంధర్వ హయసైంధవసప్తయః" అని అ. అత్యంత, మాహా = ఆవులయొక్క, "గౌరుస్రామాహాచశృంగిణీ"అని అ. రక్షణాదివిధులఁ గ్రాలునెడలను, సహదేవుఁడును, క్రమమునఁగాంచి, తత్తదర్హగతిన్ = అందుకందుఁ దగినరూపవర్తనలచేత, అయంబుమీఱన్ = భాగ్యవశమున నన్నియు నిచ్ఛానుకూలమాచునుండఁగా ననుట. నవమైన, నిజ = స్వకీయమైన, అతను = అనల్పమునైన, నైపుణీ = నేర్పుయొక్క, వివృతిన్ = విశేషగోపనముచేత, మెఱసి, పరులెఱుఁగకుండ, ఏగురు = అయిదుగురును, ఆశ్రయించిరి.

క. అంతటఁ దద్రామనృపతి
కాంతాసందర్శనాభికాంతుఁసహిత

స్వాంతతఁ దరియించుచు శు
ద్ధాంత క్రీడావనస్థ యగుతద్దేవిన్. 141

రా. అంతట, తద్రామనృపతికాంతా = సీతయొక్క, కడమ సరి.

భా. అంతట, తద్రామ=ద్రౌపది, నృపతికాంతా = సుధేష్ణయొక్క, కడమ సులభము.

క. చేరి పొడగాంచి యాయమ
చేరిక నతిసూక్షతను భజించి వసించెన్
సైరంధ్రీభావమునఁ ద
దారూఢప్రీతి మొగము దగఁ గైసేయన్. 142

రా. చేరి పొడగాంచి, ఆయమ = సీతయొక్క, చేరికను, సైరంధ్రీ భావమునన్ = సైరంధ్రియొక్కకీలి చేత-సైరంధ్రిభావనలచేతననుట. తదా = అప్పుడు, రూఢ=మొలిచిన, ప్రీతి=సంతోషము, మొగముదగఁ గైసేయన్ = సీతాసందర్శనమువల్లనైన వెడుక ముఖమునకు శృంగారము చేఁగాననుట.

భా. సైరంధ్రిత్వము, మొగముదగఁగైసేయన్ = తిలకాదులు పెట్టునట్టుగా, ఆయమ = సుధేష్ణయొక్క. చేరికను వసించెను.

శా. పారేమాయవిజృంభమాణపరమబ్రహ్మాత్మ మధ్యేహృద
బ్జారాధ్యామలదివ్యమంగళనిజాంగాజప్రసాదాత్క్రియా
ధారంధరవ్యమహత్త్వపాత్రితగుణాధరీకారితాష్టాంగయో
గారూఢిప్రథమాన మానిజనభాగ్యశ్రీసముజ్జృంభణా. 143

పారేమాయ=మాయనతిక్రమించినతర్వాత, "పారేమధ్యేషష్ఠ్యావా" అని షష్ఠీసమాసము. విజృంభమాణ = ప్రకాశించుచున్న, పరమబ్రహ్మాత్మ = నిర్గుణబ్రహ్మస్వరూపమైనవాఁడా, మధ్యేహృదబ్జ = హృత్పద్మమధ్యమందు, ఆరాధ్య = భజింపఁదగిన, అమల = స్వచ్ఛమైన, దివ్యమంగళ = దివ్యశుభ

స్వరూపమైన, నిజాంగ = నిజస్వరూపముయొక్క, అజస్రసాక్షాత్క్రియా = నిత్యసాక్షాత్కారముయొక్క, ధౌరంధర్య = వహించెడుచాతుర్యముచేతనైన, మహత్త్వ = మహిమకు, పాత్రిత = పాత్రముగాఁ జేయఁబడినవారై, గుణాధఃకారితా = త్రిగుణములను దిరస్కరించెడువారౌటచేత, అష్టాంగయోగ = సాంఖ్యయోగమందుఁగల, ఆరూఢి = అతిపరిచయముచేత, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధులైన, మౌనిజన = మునీశ్వరులయొక్క, భాగ్యశ్రీ = అదృష్టాతిశయమును, సముజ్జృంభణా = ప్రకాశింపఁజేసెడువాఁడా!

క. ఆధునికసాధునికరస
మాధిదురారాధితామహత్తరవార్తా
రోధార్థవిహితమచ్చి
త్తాధిగమా పెద్దవేంకటాధిపసుగమా. 144

ఆధునిక = ఇప్పటివారైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, నికర = సమూహమునకు, సమాధి = యోగనిష్ఠచేతను, దురారాధితా = ఆరాధింపశక్యము గానివాఁడౌటయనెడి, మహత్తరవార్తా = అధికతరమైన ప్రసంగములయొక్క, రోధార్థ = నిరాకరణనిమిత్తమై, విహిత = చేయఁబడిన, మచ్చిత్తాధిగమా = నాదుహృదయసంగతిగలవాఁడా! నావంటివానికిఁ బ్రసన్నమైస్వామిని సకలమైనవారికినిఁ బ్రసన్నుండవౌదువు గనుక నిన్ను నారాధింప శక్యముగా దను వాక్యము సిద్ధాంతము గాదు, అటు గనుకనే, పెద్దవేంకటాధిప = పెదవేంకటాద్రి చేత, సుగమా = లెస్సగాఁ దెలియఁబడినవాఁడా!

మత్త. భూధరాధిప కన్యకామణి పుణ్యపాదపయోజలా
క్షైధితారుణ గైరికద్యుతి హేమకూట విహారలీ
లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్యనురంజనా
రాధితస్మర మోచితాత్మ పురాతనాప కృతిస్మృతీ. 145

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవ పింగళియమరనార్యతనూభవ సౌజన్య జేయసూరయనామధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయమునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

భూధరాధిప=హిమవంతునియొక్క, కన్యకామణి=కుమారియైన పార్వతియొక్క, పుణ్య=పవిత్రములైన, పాదపయోజ=పాదపద్మములందున్న, లాక్షా=లత్తుకచేత, ఏధిత = వృద్ధిపొందఁబడిన, అరుణములైన గైరికద్యుతి = జేగురులకాంతిగల, హేమకూటపర్వతమందగు, విహారలీలా = క్రీడావిశేషమందు, అధికాదర=మిక్కిలియు నాదరముగలవాఁడా! సాధు=సత్పురుషులచేత, సాధిత = వశముగాఁ జేసికొనఁబడినవాఁడా! హైమవతీ = గౌరియొక్క, అనురంజన = ప్రేమపురస్సరముగా నడుగుకొనుటచేత, ఆరాధిత = ప్రార్థింపఁబడినవాఁడవై, స్మర=మన్మథునినిమిత్తమై, మోచిత = విడిపింపఁబడిన, ఆత్మ = తన నిమిత్తమైన, పురాతన = పూర్వకృతమైన, అపకృతి = అపకారముయొక్క, స్మృతీ = స్మరణగలవాఁడా! పార్వతీప్రార్థనవలన మన్మథునిఁ దిరుగ బ్రతికించినవాఁ డనుట.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వత సంపదానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజ గణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు

రాఘవపాండవీయము

చతుర్థాశ్వాసము

రుచిరతుంగభద్రా
తీరాస్పద యాకువీటితిమ్మాగ్రతనూ
జారాధితనిత్యదయాం
కూర విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

వ. అవధరింపు మక్కాలంబున. 2

క. తనయేలికసానికడకుఁ
దనరుఘనైశ్వర్యరక్షితదనుజుఁ డఘవ
ర్తనుఁ డేతెంచిన నప్పా
వని పతిహితవృత్తి నడఁగి వర్తిలె మిగులన్. 3

రా. తనయేలికసానికడకున్ = సీతవద్దికి, ఘనైశ్వర్యముచేత, రక్షిత = రక్షింపఁబడిన, దనుజుఁడు=రాక్షసులు గలవాఁడు, అఘవర్తనుఁడు = పాపకర్ముఁడైనరావణుఁడు, ఏతెంచినన్ = రాఁగా, పావని = పవనపుత్త్రుఁడైన హనుమంతుఁడు, పతిహితవృత్తినడఁగివర్తిల్లెను-పతిహితవృత్తియైనవానికిఁ దద్భార్యచిత్తశుద్ధిని శోధించెడుచోట నణఁగియుండుట ధర్మమేగనుక, రావణుని

యొక్కయు, నాసీతయొక్కయు సంభావణప్రకారము వినఁగోరి యెుజించుచు కొనక యుండె ననుట.

భా. ఘనైశ్వర్యమును, రక్షి = రక్షించెడువాఁడు, తదనుజుఁడు = సుధేష్ణతమ్ముఁడయిన కీచకుఁడు, ఏతెంచినన్, అప్పావని = ద్రౌపది, మిగుల నడఁగివర్తిలెన్ = అణఁకువతో నుండెను.

రెంటికి సరి.

వ. అప్పుడు. 4

చ. అతనుఁడు తత్ప్రతిద్యుతిసహాయత నెంతయుఁ గ్రొవ్వి యవ్వని
 ర్జితరిపు నింద్రజిద్గురువిజృంభితవైభవు దేహసారత
 ర్జితశతకోటిసింహబలు సిగ్గు సెడం గడుఁ గాసి సేసె న ౯.
 ద్భుతముగఁదా యెసంగునెడఁ బొల్లగు నెవ్వరియొట్టిపెంపులు

రా. అతనుఁడు=మన్మథుఁడు, దేహసారముచేత, తర్జిత = జయింపఁ బడిన, శతకోటి సింహములయొక్క బలముగలవాని, ఇంద్రజిద్గురున్ = రావణుని, గాసిచేసెను.

భా. ఇంద్రుని, జిత్ = గెలిచిన, గురు=అధికమానట్టుగా, విజృంభిత= విస్తరించిన, వైభవముగలవాని, దేహసారతర్జితమైన, శతకోటిన్ = వజ్రాయుధముగలవాని, సింహబలున్=కీచకుని, గాసిచేసెను, ఈపద్యమునం దర్థాంతరన్యాసము.

సీ. అక్లినంగుఁడు నొంప నద్గురాత్ముండు పా
 తివ్రత్యనిధి నాసతీలలామ
 ననుచితోక్తులు పెక్కులాడి యల్గించియు
 దీని నెట్లైన సాధించి నాదు
 ప్రాణంబు రక్షింపుఁ డని దూతికల స్వస
 న్మానగాంభీర్యహీనత నెఁగుచుఁ

దా వెండియును జెప్పఁ దగునట్టిసద్బుద్ధు
లప్పనివారించి చెప్పవెఱచి
తే. తనకు ననుకూల మయినచందంబు నడపెఁ
బెచ్చు పెరిఁగెడుతమకంబు పేర్చిఁ దాన
యాకెఁ బలుమాఱుఁ జేరి పేదఱపు లఱచి
యును మనోజవికారవర్తనలు సలిపె. 6

రా. అట్లనంగుఁడు, అద్దురాత్ముండు = రావణుఁడు, అసతీలలామన్ = సీతను, దూతికలను, సన్మాన = అభిమానముయొక్కయుఁ, గాంభీర్య = గాంభీర్య గుణముయొక్కయు, హీనతచేత, ఎరఁగుచు ననుట. సద్బుద్ధులు=మంచిబుద్ధులును, అప్పనిన్ = ఆప్రయోజనమును, మనోజవికారవర్తనలు సలిపెను.

భా. అట్లనంగుఁడు. అద్దురాత్ముండు=కీచకుఁడు, పాతివ్రత్యనిధిన్ = ద్రౌపదిని, దీనిసెట్లైన, సాధించి = చేకూర్చి, నాదుప్రాణంబు రక్షింపుఁడని, ప్రాణశబ్దమునకు-ప్ర. ఉపసర్గము గనుక యతికి సత్వమేచెల్లెను, దూతికలను, స్వసన్ = అక్కయైన సుధేష్ణను, "భగినీస్వసా" అని అ. సద్బుద్ధులు=మంచి బుద్ధులను, అప్ప=అక్క, ఆకెన్ =ఆయమను, వికారవర్తనలు సలిపెను.

వ. అప్పు డప్పతివ్రతాతిలకంబు.

సీ. ఓరిమూఢాత్మ దుశ్చారిత్ర నీత్రుళ్లి
టయ కాని బుద్ధి నేమియు నెఱుఁగవు
ప్రతికెడుచందంబు భావింప వేవురు
నాకేశు లైన గంధర్వవరులు
చర్చింప బహులక్షశతసంఖ్య లైనరా
క్షసయక్షముఖు లెన్నికకు మిగిలిన

మన్నాథదోర్బలాభ్యున్నతి నడఁగక
మించఁ జాలరు నిగ్రహించిరేనిఁ
తే. దత్పరాక్రమ మిదె సీమదంబు నడఁప
నున్నయది నీకు మననాస యుండెనేని
శరణు చొరుము తదంఘ్రితామరసములకుఁ
దడయ కిపు డిట్లు కృత మైన తప్పు గావ. 8

రా. ఓరిమూఢాత్మ, బ్రతికెడుచందంబు, భావింపక = విచారించుకొనుటకు, ఎఱుంగ వని క్రిందటి కన్వయము. వేవురు = వేలసంఖ్యాలైన, నాకేశులైనక = దేవేంద్రు లైనఁగాని.

భా. బ్రతికెడుచందంబు భావింపవు, ఏవురు=అయిదుగురు, నాకు, ఈశులైన గంధర్వవరులు, కడమ యేకార్థము సులభము.

వ. అనుమాటలు విని వాఁ డనాదరదుర్విలాసంబున వెడనవ్వు నివ్వటిల్ల నప్పరవర్ణిం గనుంగొని. 9

రెంటికి సరి.

ఉ. బేలవు గావె నీవు వెఱపించెదు వీరినివారిఁబోలె న
న్నోలలితాంగి నాకు నిలనోపరు రుద్రముఖానిలామర
ల్వాలుఁ గుయుక్తు లిందులఁ దలంకఁ దలంకెదఁ గాని తావక
భ్రూలతికాధనుస్స్ఫురదపూర్వవిజృంభణమన్మథోద్ధతిన్.

రెంటికి సరి.

చ. విను మిఁకఁ బెక్కు లేల యలివేణి నిజంబుగ నీకృపావలో
కన మిపు డబ్బకున్న రతికాంతునిచే నిమిషంబు నిల్వనో
ప నని రసోద్ధతిం బలుకఁ బావని యాసతి వాఁడు బల్మిఁబ

ట్టునో యనుశంక యప్పుడు గడుం బొడమం దనయాత్మలోఁ
పలన్. 11

రా. వినుము. పలుకక్, పావని = పవనపుత్త్రుఁడైన హనుమంతుఁడు, ఆసతిన్=ఆసీతను, బల్మిఁబట్టునో యనుశంక, తనయాత్మలోఁపలన్, అను కొనెడుమాట.

భా. వినుము. అలివేణి=ఓద్రౌపదీ! పలుకన్ = పలుకఁగా, పావని = పవిత్త్రురాలయిన, ఆసతి=ఆద్రౌపది, వాఁడు = కీచకుఁడు, బల్మిపట్టుననుశంకఁ బొడమ, తనయాత్మలోఁపలను, ముందరిపద్యమున కన్వయము.

క. తతభీమభుజబలంబున
నితనిమదం బడఁపకున్న నెంతయు విపరీ
తత వచ్చుఁ దప్ప దిపుడను
మతిఁ బూని మరల్చె దమిత మన్యుత్వరతన్. 12

రా. భీమ = భయంకరమైన, అను = అనెడి, మతినిఁబూని, దమిత మన్యుత్వరతన్ = అణఁపఁబడిన రోషాతిశయముగలవాఁడౌటచేత, మరల్చెన్ = ఆతలంపును ద్రిప్పుకొనియెను.

భా. భీమ = భీముని యొక్క, భుజబలంబున, అనుమతిన్ = అంగీకారమును, పూని, మితమైన, మన్యుత్వరతన్ = కోపముగలదాననౌటచేత, మరల్చెదన్=గీచకుని దిరుగనంపెదను, ఇప్పు డంగీకరించి భీమునిచేత సంహారింపించెద ననుట.

క. అనివార్యమాణరోషం
బున నవనిజయు త్క్రిథార్త్యము వలిర్పఁగ న
మ్మనసిజవశు ఖలు మగుడిం
చి నితాంతము నడలె నతని చేఁతకు నంతన్. 13

రా. అనివార్యమాణ=నివారింపశక్యముగాని, రోషంబుచేత, అవనిజ = సీత, కడమ సరి. రావణుని: దిట్టిపొమ్మనె ననుట.

భా. అని = ఈలాగు ద్రౌపదిమనస్సులోననుకొని, వార్యమాణ రోషంబునన్ = కోపమణఁచుచును, నవ = నూతనమైన, యుక్తిధార్ష్ట్యము = మాటలదిట్టతనము, తలిర్పఁగాన్, మనసిజవశున్ = మన్మథవశుఁడైనవాని, మగుడించి, అతనిచేఁతకు, అడలెన్ = విచారపడెను.

ఆ. సూపకారవృత్తి దీపింప మారుతి
యున్నవాసమూర్తిఁ జెన్నుదొరుఁగు
సద్గుణాభిరామ డగ్గఱి తద్దర్శ
నము యథోచితవిధి సమరఁ జేసి. 14

రా. సు = లెస్సైన, ఉపకారవృత్తి = ఉపకారవర్తనము, దీపింపన్ = ప్రకాశించునట్టుగా, మారుతియుండన్ = హనుమంతుఁడుండు, నవమైన, అనమ = అధికమైన, ఆర్తిన్ = పీడచేత, "ఆర్తికపీడాధనుష్కోట్యోః" అని ఆ. చెన్ను దొరుఁగు = ఖిన్నురాలైన, అగ్గుణాభిరామన్ = సీతను, తద్దర్శనము చేసి.

భా. సూపకారవృత్తి = వంటలవానిరీతి, మారుతియున్న = భీముఁడుండెడి, వాసము=గృహమును, గుణాభిరామ=ద్రౌపది, డగ్గఱి తద్దర్శనమును.

వ. నిజవృత్తాంతం బెల్ల నెఱింగించి తనరాకచందంబు వివరించి యి ట్లనియె. 15

శా. కల్యాణీభవదీశ్వరాజ్ఞమహిమం గన్గొంటి నిన్నాఘాటబా
హుళ్యాత్యుద్ధతజంతుఘోరవనవాసోపన్నదుర్లంఘనా
కల్యాణాతిశయంబు నాకుఁ దుద వాక్సంకోచనం బేల ని
స్తుల్యత్వద్వరశక్తి గల్గ మన కెందు న్లేదె వసాధ్యార్థముల్.

రా. కల్యాణీ-సంబుద్ధి. భవదీశ్వర - నీపతియైన రామునియొక్క, ఆజ్ఞ మహిమచేత, నిరాఘాట = తడలేని, బాహుళ్యముచేత నత్యుద్ధతములైన జంతువులచేత ఘోరమైన, వన = ఉదకమునకు. "జీవనంభువనంవన" మ్మని అ. వాస = స్థానమైన, ఉదన్వత్ = సముద్రముయొక్క, ఉల్లంఘనా=దాటుట యనెడి, కల్యాణ=శుభముయొక్క, అతిశయంబు నాకు, కల్గెనని యన్వయము. త్వద్వర = నీకుఁ బ్రియుఁడైన రామునియొక్క, కడమ సరి.

భా. కల్యాణీభవత్ = శుభమవుచున్నట్టి, వనవాసమనెడి, ఉదన్వత్ = సముద్రముయొక్క, దాటుటయనెడి, కల్యాణాతిశయంబు, కల్గెనని క్రిందటి కన్వయము, నాకు వాక్సంకోచనం బేల, త్వత్ = నీయొక్క, వర = శ్రేష్ఠమైన, శక్తి = సామర్థ్యము, కల్గెన్, అసాధ్య = సాధింపశక్యముగాని, అర్థముల్ = ప్రయోజనములు, లేవు.

క. అతిశీఘ్రమె తెగఁజూడుము
హతగుణు నీద్రోహి నోర్చు నదియే యకటా!
యతివ భవత్ప్రియబాహా
ద్ధతిదురహంకారు లైనదస్యులచేఁతల్. 17

రా. హతగుణున్ = చెడ్డగుణముగలవాని, ఈద్రోహిన్ = రావణుని, తెగఁజూడుము = చావంజూడుము, అతివ - సంబుద్ధి, భవత్ప్రియునియొక్క, బాహాద్ధతి=భుజబలము, దస్యుల=శత్రువులయొక్క, చేఁతలు = దుశ్చేష్టలను ఓర్చునదియే.

భా. ఈపద్యమందును ద్రౌపది భీమునితో ననెడుమాట, ఈద్రోహిన్ = కీచకుని, తెగఁజూడుము=సంహరింపుము, భవత్ప్రియ=నీప్రియులరాలైన, అతివ, బాహాద్ధతిచేత దురహంకారులైన, కడమ సరి.

సీ. ఇదియొండు నాపల్కు మదిఁ జేర్చు మాత్మ బ
లఖ్యాతిసంపద ల్దనర వచ్చి

దృఢదర్పు నీద్రోహిఁ దెగటార్చు నీవార్త
వినఁబడినప్పుడ మనవిభుండు
మనతోడఁగూడఁ గ్రమ్మఱ నగణ్యమహావ
నీరాజ్యసౌఖ్యసంచారములకుఁ
జనుట ధ్రువం బిది సమయంబు గావున
నీ వంతవట్టును నెమ్మనమున
ఆ. మఱువ కోయవార్యమానసతీవ్రతా
ధిక్య మేర మీఱు తెగువ కిపుడు
పొరకతునుమవలయుఁ జుమ్ములోలోన న
త్యంతమన్యుసంభ్రమాతిశయము. 13

రా. మనవిభుండు=రాముఁడు, ఈవార్త = నీవిక్కడనుండెడువార్త; వినఁబడినప్పుడ, ఆత్మ=తనయొక్క. బల=సేనలయొక్క, ఖ్యాతిసంపదలుతనర వచ్చి, ఈద్రోహిన్=రావణుని, తెగటార్చును,అనియన్వయము. అవనీరాజ్యము యొక్క, సౌఖ్యసంచారములకు, సమయంబుగావున, పదునాలుగేండ్లుకావచ్చె: గనుక, మఱవక, ఓ, అవార్యమైనమానసమును, సతీవ్రత = పాతివ్రత్యము యొక్క, అధిక్యముగలదానా! మేరమీఱుతెగువకున్ = మరణసాహసమున కనుట. చొరక, మన్యు=శోకరోషములయొక్క, "మన్యుర్దైన్యేక్రతౌక్రుధి" అని అ. సంభ్రమ = తీవ్రతయొక్క, "సమాసంవేగసంభ్రమా" అని అ. అతిశయము=ఆధిక్యమును, లోలోనఁ దుడుమవలయునని యన్వయము.

భా. ఆత్మ=నీయొక్క, బలముచేతనైన, ఖ్యాతిసంపదల్ = అధికప్రసిద్ధులు, తనరన్=ప్రకాశముకాఁగా, ఈద్రోహిన్=కీచకుని, తెగటార్చు-సంహరించునట్టి నీయొక్కవార్తవినఁబడినప్పుడ, మనవిభుండు=ధర్మరాజు, మహాత్=ఘనములైన, వనీరాజీ=వనపంక్తులయందగు, అసౌఖ్య = సౌఖ్యరహితమయిన;

సంచారములకుఁ జనుట ధ్రువంబు, ఇదిసమయంబుగావునన్ = మనముచేసికొన్న కట్టడ యిది గనుక, మఱవక = ఎచ్చరికదప్పక, ఓయనార్యమానసతీవ్రతాధిక్య-సంబుద్ధి. వారింపశక్యముగాని మానసమందలి తీవ్రతయొక్క యాధిక్యము గలవాఁడా, లోలోనన్ = రహస్యముగా, అన్య=సింహబలునియొక్క, సంభ్రమాతిశయమును దునుమ వలయుఁజుమ్ము.

ఆ. తగదు మిగుల నిచటఁ దడయఁగ సంకేతి
తం బగుసమయంబు దప్పకుండ
నే దిరిగి యరిగెద నీవు నావెంబడి
నడువవలయుఁ దాల్మి సడలనీక. 19

రా. తగదు, సంకేతితంబగుసమయంబు = రాముఁడు మితిపెట్టిన సమయము, తప్పకుండదిరిగి నే నరిగెదను. నీవు, ఆవెంబడిన్ = నేఁజెప్పినప్రకారముననఁ బోవకుఁ జోరకయనుట. తాల్మిసడలనీక నడువవలయును.

భా. తగదు, సంకేతితంబగు=వచ్చెదననివానితోఁ జెప్పిన, సమయంబు= వేళ, తప్పకుండ, నీవు, తాల్మిసడలనీక కోపములేక=కోపముగలిగినను నారోషమున విజృంభించి పరాక్రమముఁజూపి బయలుపడుదువుగనుక, నావెంబడిన్ = నావెంట, నడువవలయున్ =రావలెను.

ఆ. అని పలికి భవద్వరాత్మకు నామాట
యొప్పగుట కొక గుఱుతొసఁగు మనియె
నిచ్చెఁ దత్పతిప్రహిత మైననమ్మిక
యుంగరంబు సతికి నుబ్బు మెఱయ. 20

రా. అనిపలికి, భవద్వర=నీపతియైనరామునియొక్క, ఆత్మకున్ =మనమునకు, నామాట = నేఁజెప్పినమాట, ఒప్పగుటకున్ =నమ్మికయగుటకు, ఒక్క గుఱుతునొసఁగు మనియెను, తత్పతి=ఆసీతాపతిచేత, ప్రహితమైన=అంపఁబడిన,

నమ్మిక=నమ్మకముతో అకైన, ఉంగరంబు = ముద్రికను, సతికిన్=సీతకు, ఇచ్చెను.
అనియెను, ఇచ్చెను, అనురెండుక్రియలకును హనుమంతుఁడే కర్త.

భా. అని పలికి, భవత్ = నీయొక్క, పరమైనయాత్మకు, నామాట యొప్పగుటకున్ = నేఁజెప్పినమాట సమ్మతియగునందులకు, ఒక, గుఱుతొసఁగు మనియెన్ = అడయాలము నిమ్మనియెను, తత్పతి = ఆభీమునిచేత, ప్రహితమైన= ఇవ్వఁబడిన, నమ్మికయుఁన్=నమ్మకమును, కరంబు=మిక్కిలియు, సతికిన్=ద్రౌపదికి, ఉబ్బు=సంతోషమును, మెఱయఁగా, ఇచ్చెనని క్రిందటికన్వయము. గుఱుతిమ్మని ద్రౌపదియడిగినను భీముఁడిచ్చిననమ్మిక ద్రౌపదికి సంతోషముచేసెననుట.

క. అనిలజుఁ డధికతమస్థితి
నొనరెడితమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం
బునఁ దత్సతీశిరోమణి
గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముఁడై. 21

టీ. అనిలజుఁడు = హనుమంతుఁడు, అధికతమ=మిక్కిలి యధికమైన, స్థితిన్ = మర్యాదచేత, "మర్యాదాధారణాస్థితీ" అని అ. ఒనరెడి, తమిన్= వేడుకచేత, రామునియొక్క దుఃఖముడుపుటకు, తత్సతీ = ఆసీతయొక్క, శిరోమణినిగొని, చనఁగని = పోవువాఁడై, అమితమైన, దర్ప=గర్వముచేత, గురు = ఘనమైన, సంభ్రమముగలవాఁడై, అరిగెనని మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనిలజుఁడు=భీముఁడు, అధికమైన, తమః = అంధకారముయొక్క, స్థితిన్=నిలుకడచేత, తమిన్ = రాత్రియందు, "రజనీయామినీతమీ" అని అ. రామ = ద్రౌపదియొక్క, తత్సతీశిరోమణిన్ = అపతివ్రతారత్నమైన ద్రౌపదిని, నియమిత = అణఁపబడిన, కడమ సరి.

క. పోరికిఁ దివిరి యరిగె బ
ల్బీరముచే వనవిఘాతలీల నెఱపుచున్

ధీరత దనరఁగ లంకా
ద్వారగతుం డగుచుఁ బేర్చె వైరివధరతిన్. 22

రా. బల్బ్భరముచే, వనవిఘాతలీల = అశోకవనభంగక్రియను, నెఱపుచు, తనరఁగ, లంకా=లంకయొక్క, ద్వారమును, గతుండగుచున్=పొందినవాఁడై, కడమ సరి.

భా. బల్బ్భరముచేవన్=అహంకారసారమును, ఆవిఘాతలీల నెఱపుచును, కలంక=అపవాదమునకు, అద్వార=ప్రవేశహేతువుగాని, గతుండు = గమనము గలవాఁడు, అగుచున్, గూఢగమనుఁడై యనుట, అపవాదమనఁగా, భీమునిచేతఁ బాండవులకుఁ దిరుగ వనవాసప్రాప్తియగుడి యపవాదము. అది ప్రకాశగమనమైన వచ్చును. వైరివధమందగు, రతిని = వేడుకను, పేర్చెన్ = పెంచెను.

వ. అంత. 23

ఉత్సాహ. తమముచే నొకించుకయుఁ దలము గానమి న్నితాం
తము నిజాంగనాశనఫలదర్పకోపక్షిప్తసం
భ్రమముతోడఁ దన్నుఁ జెనకఁ బరఁగుసింహబలులస
త్సమరమతులలీల మెఱయఁ జంపెఁ జిత్రవధరతిన్.

రా. తమముచేన్=అజ్ఞానముచేత, తలము గానమిన్ = స్వరూపమును, దెలియమిచేత, నిజాంగ = తమశరీరములయొక్క, నాశనము ఫలముగాఁగల, దర్ప = గర్వముచేతను, కోపముచేతను, క్షిప్త = చేయఁబడిన, సంభ్రమము తోడన్ = సంభ్రమముగలవారై, చెనకఁబరఁగు, సింహబలులన్ = సింహముల యొక్క బలమువంటి బలముగలవారిని, సత్సమరమతులన్=లెస్సయుద్ధమందుల బుద్ధిగలవారైన రాక్షసులను, చంపెను.

భా. తమముచేన్ = చీఁకటిచేత, తలముగానమిన్ = స్త్రీపురుషుల స్వరూపముగానరాకుండుటచేత, "అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతలంస్యా" త్తని అ

నిజాంగనా=ద్రౌపదియందలి, ఆశను=అపేక్షచేత, ఫల=నిష్ఫలమైన, దర్పకోప క్లప్త=మన్మథకృతమైన, సంభ్రమముతోడన్=అధికభ్రమతోడఁగూడి, తన్నుఁజెనకఁబరఁగు సింహబలుని, లసత్సమరము, అతులలీలచేత మెఱయ, చంపెను.

వ. తదనంతరంబ మఱియును. 25

ఆ. శక్తిమత్త దనుజసంఘ మశాంత మై
పొలిసెఁ బవనపుత్త్రభుజబలమున
నతనికాంతకాగ్రహప్రేరణంబుచేఁ
గరము కీడొనర్పఁ గడఁకఁ జేసి. 26

రా. శక్తి = బలిమిచేత, మత్త=మదించిన, దనుజ=రాక్షసులయొక్క, సంఘము=సమూహము, అశాంతమై = అక్షకుమారుఁడు కడగాఁగలదై, పవన పుత్త్ర = హనుమఁతునియొక్క, భుజబలమునన్ = పరాక్రమముచేత, పొలిసెన్=నొచ్చిపోయెను, అక్షకుమారసహితముగా నొచ్చెననుట, అంతక=యముని సంబంధమైన, ఆగ్రహముయొక్క, ప్రేరణంబుచేన్ = యమప్రేరణచేత, అతనికిన్ = ఆ హనుమంతునికి, కీడొనర్పకడఁకఁజేసి = కీడుచేసెద నను యత్నము నడపుటచేత, పొలిసె నని యన్వయము.

భా. శక్తిమత్ = బలిమిగల. తద్దనుజసంఘము = కీచకు ననుజసమూహము, అశాంతమై=ఓర్పులేనిదై, అతనికాంతకున్ = భీముని స్త్రీయైన ద్రౌపదికి, కీడుచేసి, పవనపుత్త్రభుజబలమునన్=భీమునిబలముచేత, పొలిసెను.

తే. విబుధకంటకకీచకవిపినమునకు
దావవహ్నిగా నాత్మప్రతాపమహిమ
నెఱపె వాయుజుఁ డన్యుల కెఱుకపడక
యుండ లోలోనఁ బొగడె బుధోత్కరంబు. 27

రా. విబుధకంటక=రాక్షసుల నెడి, కీచకవిపినమునకున్=వెదురుటడవులకు. "వేణవః కీచకాస్తే స్యు ర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతాః" అని అ. దావవహ్నిగా వాయుజుఁడు ప్రతాపమహిమను నెఱపెను, బుధోత్కరంబు=దేవసమూహమును, "జ్ఞాతృచాంద్రిసురాబుధాః" అని వై. అన్యులకున్=శత్రువులైనరాక్షసులకు, ఎఱుకపడకుండ లోలోనఁ బొగడెను, రావణభీతులు గనుక.

భా. విబుధకంటక=సజ్జనద్వేషులైన, కీచకుల నెడి, విపినమునకున్=అడవికి, దావాగ్నిభంగిని నాత్మప్రతాపమహిమను నెఱపెను, వాయుజుఁడు, అన్యులెఱుఁగకుండ, లోలోన=రహస్యముగా, నెఱపెను, పొగడెను బుధోత్కరంబు.

తే. తత్సహోదరసంప్రవర్తనము జరిగె
నప్పురములోనగూఢమై యంత నేఁడు
ముగిసివచ్చె దానవరాజి మోదకాల
మనుచు సంతస మందె వాతాత్మజుండు. 28

రా. తత్ = ఆహనుమంతునియొక్క, సహః = బలిమివల్లనైన, "ద్రవిణంతరస్సహోబలశౌర్యాణి" అని అ. దర = భయముయొక్క, "దరోస్త్రియాంభయేశ్వభ్రే" అని అ. సంప్రవర్తనము = వృత్తాంతము, అప్పురములోను = లంకయందు, అగూఢమై, జరిగెను, అంత, దానవ = రాక్షసులయొక్క, రాజి = పంక్తులయొక్క, మోదకాలము = సంతోషకాలము, నేఁడు = ఈప్రొద్దు, ముగిసివచ్చె ననుచు, వాతాత్మజుండు = హనుమంతుఁడు, సంతసమందెను = సకలరాక్షసులను నేఁడే సంహరించెద నని తలంచెను.

భా. తత్సహోదర= ఆభీమునితోఁబుట్టువులైనధర్మరాజాదులయొక్కయు, సంప్రవర్తనము = నడక, అప్పురములోనన్ = విరాటపట్టణమందు, గూఢమై= ప్రచ్ఛన్నమై, జరిగెను = నడచెను, అంతను, ఏఁడు = అజ్ఞాతవాససంవత్సరము, ముగిసివచ్చెను, దానన్ = ఆముగియుటవలన, వర=శ్రేష్ఠమైన, ఆజి=యుద్ధము

చేతనైన, మోద కాలము=సంతోషకాలము, అనుచు, వాతాత్మజుండు=భీముఁడు, సంతసమందెను, అజ్ఞాతవాససంవత్సరము ముగిసె గనుక విజృంభించి యుద్ధమందు శత్రుసంహారముచేసి రాజ్యము చేకొనవచ్చునని సంతోషపడె ననుట.

సీ. వ్యర్థఁ జేయుతత్సత్త్వవార్తాశ్రుతినిగ్లేశ
పడుచుఁ దత్సంగరభంగపరత
నుత్తమద్రవిణసంపత్తిపౌలస్త్యుండు
దురోర్థ్యధనుఁడు రోషదూషితుండు
తత్పురిలోపల ధర్మజభీమసం
క్రందనజయముల కలిమి యెంచి
జనులు మెచ్చఁగఁ జేయు శౌర్యాఢ్యునాహవ
కృతిసుశర్మబలోపచితధనుఃప్ర

తే. ణాదతులితాంబునిధి మేఘనాదుఁ బనిచె
నతఁడు నేఁగి హరిన్నుతోగ్రాజిఁ బట్టె
నవ్విరటుఁడాసి గెలుపునఁ గ్రొవ్వుభటులు
నన్మహోగ్రనాగ్రహోద్భటత నడువ. 29

రా. తత్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, సత్త్వవార్తా = బలవృత్తాంతము యొక్క, శ్రుతిని = వినుటచేత, తత్సంగర=అహనుమంతుని యుద్ధముయొక్క, భంగపరతన్ = చెఱుచుటకొఱకనుట, ఉత్తమమైన, ద్రవిణసంపత్తి=బలసంపత్తి కలవాఁడు, దురోర్థ్యధనుఁడు = పోరశక్యముగానివాఁడు, పౌలస్త్యుండు = రావణుఁడు, తత్పురిలోపల, ధర్మజ = వింటివలనఁ బుట్టిన, భీమ = భయంకరము లైన, సంక్రందనజయముల = ఇంద్రజయములయొక్క, ఆహవకృతిన్=యుద్ధ క్రియయందు, సు = లెస్సైన, శర్మన్ = సుఖముగలవాని, అనాయాసముగ యుద్ధములు సేయువానిననుట, బలముచేత, ఉపచిత = వృద్ధిఁ బొందింపఁబడిన,

ధనుః ప్రణాదముచేతఁ దులితమైన, అంబునిధిక్ = సముద్రముగలవాని, మేఘనాదుక్ = ఇంద్రజిత్తును, పనిచెను, అతఁడును = ఇంద్రజిత్తును, హరిక్ = హనుమంతుని, నుతమై, యుగ్రమునైన, ఆజిక్ = యుద్ధమందు, పట్టుకొనెను, తత్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, మహః, ఆగః=అపరాధములయొక్క, "ఆగోపరాధోమంతుశ్చ" అని అ. గణ=సమూహముయొక్క, గ్రహోద్భటత = ప్రాప్త్యతిశయము, నడువక్ = ప్రవర్తింపఁగా, భటులు, అటుదాసి = హనుమంతునియొద్దకుఁ బోయి, నవ్విరి.

భా. తత్ = ఆ పాండవులయొక్క, సత్త్వ = సత్వముయొక్క, ఉనికి యొక్కయనుట, వార్తా=వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రుతిక్ = వినకుండుటచేత, తత్సంగర = ఆపాండవప్రతిజ్ఞయొక్క, "ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సుసంగరః" అని అ. భంగ=చెఱుచుటయందుఁగల, పరతక్=తాత్పర్యముచేత, ఉత్తమద్రవిణ = శ్రేష్ఠద్రవ్యములయొక్క, "ద్రవిణంతుబలంధన" మ్మని అ. సంపత్తిచేత, పౌలస్త్యుండు = కుబేరునివంటివాఁడు, దుర్యోధనుఁడు, తత్పురిలోపలక్ = మత్స్యనగరమందు, ధర్మజ, భీమ, సంక్రందనజ=అర్జునునియొక్కయు, యముల=నకుల సహదేవులయొక్కయుఁ, కలిమి = ఉండుటను, ఎంచి, ఆహవ = యుద్ధమందు, కృతిని=నేర్పరియైనవాని, సుశర్మను, ధనుః=వింటియొక్క, ప్రణాద=ధ్వనిచేత, తులిత = సరిపోల్పఁబడిన, అంబునిధి = సముద్రునియొక్కయుఁ, మేఘముల యొక్కయు, నాద = ధ్వనిగలవాని, సుశర్మకు విశేషణము. పనిచెను = పంపెను, అతఁడును = సుశర్మయు, హరిత్ = దిక్కులయందు, నుత=స్తోత్రము చేయఁబడిన, ఉగ్రాజిని=ఘనయుద్ధమందు, డాసి, అవ్విరటుక్=అవిరాటరాజును, పట్టెను=పట్టుకొనెను, తత్=ఆవిరటునియొక్క, మహః, గోగణ=గోసమూహము యొక్క, గ్రహ = పట్టుటచేతనైన, ఉద్భటతక్ = ఔద్ధత్యముచేత, నడువక్ = ప్రవర్తింపఁగా, పట్టె నని యన్వయము, తనసేన విరాటరాజుయొక్క గోసమూహమును బట్టుకపోఁగాఁ దాను విరటునిఁ బట్టుకొనె ననుట.

వ. అంత 30

ఉత్సాహ. సర్వపూజ్యు డైనిజాజ్ఞ జరుగ నాతనిం జటా
యుర్విఘాతి యమరణక్రియోత్క తాసహాయుఁ డై
పర్వుచు విడిపించెఁ దద్విపక్షమృత్యువాల ము
గ్గర్వుఁ డగుచు శుష్మదీపితముగఁ జేసి వేడ్క తోన్.

రా. సర్వపూజ్యుఁడై, నిజాజ్ఞ = తనయాజ్ఞ, జరుగ, ఆతనిన్ = హను మంతుని, జటాయుర్విఘాతి = రావణుఁడు, అమరణ = మరణరహితమైన, క్రియా = ప్రయోజనముందుఁగల, చంపుటతక్క వేఱైన నొకదండన చేయుటయం దనుట, ఉత్కతా=ఉత్సుకత్వమే, సహాయుఁడై = ఔత్సుక్య ముతోఁగూడినవాఁడనుట, తత్ = ఆ, విపక్షమృత్యు = విపక్షులకు మృత్యు వయిన హనుమంతునియొక్క, వాలము = తోఁకను, శుష్మ = అగ్నిచేత, "బర్హిశ్శుష్మాకృష్ణవర్త్మా" అని అ. దీపితముగఁ జేసి విడిపించెను.

భా. సర్వపూజ్య = సకలజనపూజ్యుమైన, నిజ = యమపుత్త్రుఁడైన ధర్మరాజుయొక్క, అజ్ఞ, ఆతనిన్ = విరటుని, జటాయుర్విఘాతి = జటాసుర వైరియయిన భీముఁడు, యమ = నకుల సహదేవులయొక్క, రణ = యుద్ధము యొక్క, క్రియయందుఁగల, ఉత్కతా = ఉత్సాహమే, సహాయము గాఁగల వాఁడై, తత్ = ఆవిరటుని యొక్క, విపక్ష = శత్రువులకు, మృత్యువైన వాఁడు, భీమునికి విశేషణము. ఆలము = యుద్ధమును, శుష్మ = పరాక్రమము చేత, "ద్రవిణాంతరస్సహో బలశౌర్యాణి స్థామశుష్మంచ" అని అ. దీపితముగఁ జేసి, ఆతని విడిపించె నని క్రింది కన్వయము.

సీ. మహితధర్మనియమ మాహాత్మ్యభూతన
యానుగ్రహాభిగుప్తాంగుఁ డగుచు

శూరోత్తముఁడు వాయుసుతుఁ డంత నిల కతి
గాఢ ప్రమోదసంఘటనదొరక
లంక పెం పెల్ల డీల్పడఁజేసె నిశ్చలజయ
వైభవోదయ మహావాలహస్త
చండహేతివిలాస సరభసగ్రస్తస
మస్తవిద్వేషిధామాఘుఁ డగుచు
ఆ. నత్యనల్పదర్ప మమర విపక్షయూఁ
థపునిఁ బట్టి బలకదంబకమును
సరకుగొనక ప్రబలసత్త్వసాహసములు
చూపఁజాలుఁ గరంబు చోద్యపడఁగ. 32

రా. మాహాత్మ్యముగల, భూతనయా=సీతయొక్క, అనుగ్రహము చేత, అభిగుప్త=రక్షింపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు = హనుమంతుఁడు, ఇలకున్=భూమికి, దొరకునట్లుగా, నిశ్చలజయవైభవోదయముగల, మహా, వాలహస్త=పుచ్ఛమందున్న, "వాలహస్తశ్చవాలధిః" అని అ. చండహేతివిలాస=తీవ్రాగ్నిప్రకాశముచేత, సరభసగ్రస్త = శీఘ్రముగా దహింపఁబడిన, సమస్తవిద్వేషులయొక్క, ధామాఘుఁడగుచున్ =గృహసమూహములు గలవాఁడౌచు, "గృహదేవాత్విట్ప్రభావాధామాని" అని అ. దర్పము = తనగర్వము, అమరవిపక్షయూథపుని=రావణుని, పట్టిని=రావణుని కుమారుఁడైన యింద్రజిత్తును, సరకుగొనక ప్రబలఁగా, లంక పెంపునెల్ల డీల్పడఁజేసె నని యన్వయము.

భా. మహితమైన, ధర్మ=యమునియొక్క, నియమ = కట్టడయొక్క, మాహాత్మ్యమువలన, భూత=పొందఁబడిన, "భూ ప్రాప్తౌ" అని ధాతువు, నయ=నీతియొక్క, అనుగ్రహ=అనుకూల్యముచేత, అభిగుప్త = డాఁపఁబడిన, అంగముగలవాఁ డౌచు, వాయుసుతుఁడు = భీముఁడు, అంత నిలక=ఆవిరటుని విడిపించినమాత్రాననే నిలుపక, సంఘటనచేత, దొర=విరటునియొక్క, కలంక

పెంపెల్ల = విచారాతిశయమునంతయును, డీల్పఱిచెన్ = శమింపఁజేసెను, వైభవోదయమునకు, మహాత్ = అధికమైన, ఆవాల = పాదయిన - స్థానమైన దనుట. "స్యాదాలవాలమావాల" మ్మని అ. హస్తమందున్న, చండహేతి విలాసముచేత, "రవేరర్చిశ్చశస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలాచ హేతయః" అనిఅ.సరభస మానట్లుగా, గ్రస్త = మిగ్రింగఁబడిన, విద్వేషిధామాఘుఁడగుచు=శత్రుప్రతాప సమూహముగలవాఁడగుచు, విపక్షయూథపుని = సుశర్మను, పట్టి = పట్టుకొని, కలంక పెంపెల్ల డీల్పఱిచె నని క్రిందటి కన్వయము.

క. ఈగతి దక్షిణదిశయం
దాగోగ్రహదుష్టచేష్టు నధిపప్రమదై
కాగారికు నిర్ధామునిఁ
గా గర్వ మడంచి విడిచె గాడ్పుకొడుకొగిన్. 33

రా. ఈగతిన్, దక్షిణదిశయందున్ = అన్నిదిక్కులను గపులు వెదకఁ బోయినారు గనుక నందులో దక్షిణపుదిక్కునందనుట, ఆగః = పాపము నెడి, గ్రహ=భూతావేశముచేత, దుష్టమైన చేష్టగలవాని, అధిప = రామునియొక్క, ప్రమదకున్ = సీతకు, "ప్రమదాభామినీకాంతా" అని అ. ఏకాగారికుని = చోరుఁడైనవాని, సీత నపహరించినవాని ననుట, నిర్ధామునిఁగా = గృహ రహితునిఁగా, లంకను గాల్చెఁగనుక, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = హనుమంతుఁడు.

భా. ఈగతిన్=ఈప్రకారమున, దక్షిణదిశయందు, ఆ-గోగ్రహదుష్ట చేష్టుని = ఆదక్షిణగోగ్రహణము చేసినసుశర్మను, అధిప = ఏలికయైన విరటుని యొక్క, ప్రమదమునకు, ఏకాగారికుని = చోరుఁడయినవాని. 'చోరైకాగారి కస్తేన దస్యుతస్కరమోషకాః" అని అ. నిర్ధామునిఁగాన్=నిస్తేజస్కునిఁగా, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = భీముఁడు.

తే. ఇట్లు రిపుభయంకరబలోద్దీప్తుఁ డగుచు
నవనిజశుభ ప్రవృత్తిమానవవిభునకుఁ
బరమసంతోష మొనరింప మరలెఁ బురికి
హర్ష మొదవంగ సప్రభుం డగుచు నతఁడు. 34

రా. అవనిజ=సీతయొక్క, శుభప్రవృత్తిని = శుభవార్తచేత, పురికిన్ = లంకను, హర్ష మొదవంగన్ = తిరిగిపోఁగంటిని గా నని సంతోషమురాఁగా, సప్రభుండగుచున్ = ప్రభాసహితుఁడై, మరలెను = క్రియ.

భా. నవమైన, నిజ = తనయొక్క, శుభప్రవృత్తి=శుభప్రవర్తనము, వంటలుగాక యుద్ధమును జేయుట నసుట వింత యనఁగా, సప్రభుండగుచున్ = ప్రభువుతోఁ గూడుకొని, పురికి మరలెను.

వ. అట్టిసమయంబున. 35

క. ఉత్తరగోగ్రహరిపుసుమ
హోత్తరవార్తాప్రచార మప్పురిప్రజకున్
దత్తామోదంబై బల
వత్తరతాపమును మడిని వర్తిలఁ జేసెన్. 36

రా. ఉత్తరగ=ఉత్తరపుదిక్కుఁగూర్చి పోవునట్టి, ఉగ్ర=భయంకరుఁడైన, హరిపు = వానరశ్రేష్ఠుఁడైన హనుమంతునియొక్క, సుమహత్తర = మిక్కిలిఁ దఱుచైన, వార్తాప్రచారము = ప్రసంగము, అప్పురిప్రజకున్ = లంకలోనివారికి, దత్తమైన, ఆమోదంబై=హర్షముగలదై, "ఆమోదోహర్ష గంధయోః" అని అ. తాపమును, నివర్తిలఁజేసెను = పోఁజేసెను.

భా. ఉత్తరగోగ్రహరిపు = ఉత్తరగోగ్రహణముచేసిన దుర్యోధనుని యొక్క, వార్తాప్రచారము=వృత్తాంతము, అప్పురిప్రజకున్ = ఆవిరాటరాజు

పట్టణములోనుండుజనులకు, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, ఆమోదంబై = సంతోష రహితమై, బలవత్తరతాపమును, మదిని, వర్తిలఁ జేసెను, మనసు కలఁగఁజేసె ననుట.

ఉ. ఆతతవేగయానమున నంతట నావిలసద్బలుండు గో
త్రాతనయాభిదర్శనవిధానముదంచితవృత్తి నై సము
ద్యోతిల నేఁగి కాంచి రయమొప్పఁగఁ బల్కె నృపాలసూను ని
ర్ధూతతరాఘు నుత్తరుగురుస్ఫుటసంభ్రమచిత్తుఁ జేయుచున్.

రా. ఆతతవేగ = అధికవేగముగల, యానమునన్ =గమనముచేత, ఆ, విలసద్బలుండు=లెస్సబలిమిగలహనుమంతుఁడు, గోత్రాతనయా = సీతయొక్క, "గోత్రాకుః పృథివీపృథ్వీ" అని అ. అభిదర్శనవిధాన = సందర్శనవిధిచేతనైన, ముత్ = సంతోషముచేత, అంచిత = ఒప్పెడి, వృత్తియై=వర్తనగలవాఁడై, సముద్యోతిలన్ = సముద్యోతించునట్లు, నృపాలసూనుని=రాముని, నుత్త= పోమొత్తఁబడిన, రుక్ = తాపముగలదై, ఉరు = ఘనమునై, స్ఫుటమైన సంభ్రమముగల చిత్తముగల వానిఁగాఁ జేయుచును బల్కెను.

భా. ఆతతవేగ, యానమునన్ = రథముచేత, "యానంగతో వాహ నేచ" అని వి. అవిల=అమలమైన, సద్బలుండు = సత్త్వముగలవాఁడు, గోత్రాత = గవాధ్యక్షుఁడు-కీలారము పారుపత్తెముగలవాఁడనుట, నయ=నీతి చేతనైన, అభిదర్శనవిధానము, నయమనఁగా ద్వారపాలాదుల యపసరణము, ఉదంచితమైనవృత్తియై = మర్యాదగలదై, సముద్యోతిలన్ = శోభిల్లఁగను, ఏఁగి, కాంచి = పొడగని, నిర్ధూతతర = మిక్కిలిలేని, అఘు = దుఃఖముగల వాని, ఉత్తరుఁడనెడు విరాటపుత్త్రుని, గురుస్ఫుట = మిక్కిలిఁ బ్రకాశమైన, సంభ్రమ = ఆగ్రహముగల, "సమాసువేగసంభ్రమా" అని అ. చిత్తముగల వానిఁగాఁ జేయుచును పల్కెను.

సీ. వ్యథ లెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ వి
లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణాతఁ
బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక
నున్న దిశాంతద్విషన్నికాయ
వెసమన మొదవులాలసమానకురుబల
యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁ జనని
తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో
వన రెడు నేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ

ఆ. బొలు తెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానస
మర్పణమున నతనిమదియొడఁబడఁ
దా నెఱిఁగినకొలఁది నానారివృత్తాభి
ధానకథ లొకింతతడవు నడపె. 38

రా. దేవరయొక్క మహిమచేత, భూమిజను=సీతను, విలోకింపఁగంటిని= చూచితిని. "దృష్టాసీతేతితద్వతః" అన్నాఁడుగనుకఁ గంటి ననెడిపదము ముందుగాఁ జెప్పినాఁడు, ఆధి = మనోవ్యథయందు, పతన = పాటుగలది, తన్మగ్న యనుట, ఆయక = ఆయమసీత, లంకను = లంకయందు, శాంతద్విషన్నికాయ = అణఁపఁబడినశత్రుపుంజము గలవాఁడా — సంబుద్ధి. మనము, వెసను= వేగిరముగ, ఒదవులాలసను = ఒదవెడికోఱికే, మానక, ఉరు, బల = బలవంతమైన, యత్నముచేత, అవరుద్ధంబులగుచుక్ చనని, తాంత=బడలినవై, ఆకులీభవత్ = వ్యాకులములౌచున్న, ప్రాణవాయువులతోడఁగూడ, వనరెడును= విలపించుచున్నది, మనము వత్తు మని బలవంతమునఁ బ్రాణమును బెట్టుకొని యున్నదనుట, ఏను = నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతుయొక్క - ఆయన శిరోరత్నముయొక్క, అభిధాన = చెప్పెడునందుగల, కథలు = మాటలును, ఒకింతతడవు = ఆయనకు సమ్మతమయ్యెడుపర్యంతము, నడపెను.

భా. దేవరమహామహిమను విలోకింపఁగంటిని, భూమిజానాథిపతనయా-సంబుద్ధి. అకలంకమానసట్లుగా, నున్న = పోమొత్తఁబడిన, దిశాంత = దిగంతములయందుఁగల, ద్విషన్నికాయ=శత్రుసమూహముఁగలవాఁడా, ఇది స్తోత్రరూపముగా యుద్ధమునకుఁ బురిగొల్పుట, మన మొనవులు = ఆప్తులు, ఉలసమాన = మిక్కిలియుఁ బ్రకాశింపుచున్న, కురుబలయుక్తముఁచేత నవపుద్ధంబులగుచున్, చనన్=పోఁగా, నితాంత = మిక్కిలి, ఆకులీభవత్ = తొట్రుపడుచున్న, ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు=వనరుచున్న, నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన=గుఱుతులయొక్క, సమర్పణమునన్ = తెలుపుటచేతననుట, నానావిధములైన, అరి = శత్రువులయొక్క, వృత్త=వర్తనలయొక్కయు, అభిధాన = పేళ్లయొక్కయు, కథలు నడపెను, తానెఱిఁగినకొలఁదిని గురుబలముగా గుఱుతులు సెప్పెననుట.

వ. పదంపడి యిట్లనియె. 39

రా. మఱియు హనుమంతుఁ డనెడుమాట.

భా. కీలారమువాఁడు మఱియు నుత్తరునితో ననెడుమాట.

ఆ. అలఘుమాననీయబల విడిపింపుమా
యావులబలు మేటిమైనతదప
హారిఁ గలుషకలుషితాత్మసుయోధను
న్మదవిమూఢు నురమున నువధించి. 40

రా. అలఘుమాన-సంబుద్ధి. మాయావులబలు మేటి=మాయావంతులలోశ్రేష్ఠుఁడయినవాని, సుయోధ = మంచియోధులను, నుత్ = ఓడించునట్టి, మదముచేత విమూఢుఁడయినవాని, తదపహారిని = సీతాపహారి యైనరావణుని, వధించి నీయబలను విడిపింపుము.

భా. అలఘుమాననీయబల-సంబుద్ధి. తదపహారిని=ఆయావులనపహరించిన వాని, సుయోధనుని = దుర్యోధనుని, వధించి యాయావులను విడిపింపుమా యని యన్వయము.

ఆ. విను మొకింత దడసినను గార్య మింకఁ దప్పుఁ
గాన వేగఁ గదలి వాని గెలుము
గర్వయుక్తదనుజకర్ణభీష్మేష్వాస
గురురణాతిమహిమఁ గరము మించి. 41

రా. వేగన్ = ఉపయానసే, కదలి, గర్వయుక్త లయినదనుజులకు కర్ణభీష్మ = శ్రవణకఠోరమైన, ఇష్వాస = వింటియొక్క, గురురణ=అధికగుణ ధ్వనియొక్క, "రణోస్త్రీయుధినాధ్వనా" అని నానార్థరత్నమాల. అతిమహిమ చేత, వానిన్, రావణుని, గెలుము.

భా. వేగన్ కదలి = శీఘ్రముగాఁబోయి, గర్వయుక్ = గర్వముతోఁ గూడిన, తదనుజ = దుశ్శాసనునియొక్కయు, కర్ణ, భీష్మ, ఇష్వాసగురు= ద్రోణునియొక్కయు, రణాతిమహిమను మించి, వాని=దుర్యోధనుని, గెలుము.

క. అకట భవద్గురుసేనా
దిక మిపు డేమియుఁ బురస్థితిం బరఁగమి ని
న్నొకయించుకయును గుఱిసే
యక యిమ్మెయిఁ జెనకి తలఁకఁ డతఁడు నేఁడు మదిన్. 42

రా. అకట, భవత్ = నీయొక్క, గురు=నుదమైన, సేనాదికము, పుర స్థితిం బరఁగమిని = ముందరఁగనిపింపకుండుట చేత, ఇమ్మెయిఁ జెనకి = ఈలాగు ద్రోహము చేసియు.

భా. అకట, భవద్గురు=నీతండ్రియు, సేనాదికము=సేన మొదలైన చతు రంగబలములును, పురస్థితింబరఁగమిని=పట్టణములోలేకయుండుటచేత, అతఁడు= దుర్యోధనుఁడు, ఇమ్మెయిఁ జెనకి=ఈలాగు చెనకియు, తలఁకఁడు.

ఆ. అని యతండు దీపితార్థసత్యభాషలు
పలుకఁ దనబలంబుఁగొలఁది గాన
కధిక మై తనర్పనాహవోత్సాహంబు
పూనె రాచపట్టి మేనువొంగ. 43

రా. అని, అతఁడు = హనుమంతుఁడు, పలుకన్, తనబలంబుఁగొలఁది, కానకన్ = అడవికి, అధికమైతనర్పన్, రాచపట్టి = రాముఁడు, ఆహవోత్సాహంబును బూనెను.

భా. అతఁడు = గొల్లవాఁడు, పలుకన్, బలంబుఁగొలఁది గానక = బలాబల, చింతలేక, రాచపట్టి = ఉత్తరుఁడు. పూనెను.

సీ. ఈరీతిఁ బగఱపై నేఁగ ససంభ్రమ
స్వాంతుఁ డై తద్వేళ యంత నరయ
జోకమై దొరకెఁ దచ్ఛుభలగ్నమతిజిష్ణుఁ
డాయుత్తరుఁడు జయయాత్రఁగదలె
మహనీయశుద్ధాంత మంజులాస్యప్రవ
ర్తనగురుభావార్హతనువికాసు
ననఘుక్షత్రాచారమునకు నానాశీశ
సంతతిఁ గొని యాత్రసలుపువాని

తే. నాన్నృపాలకుమారకు నంతట రణ
సాధ్వసమశక్తికతమున సంశ్రయించె
దృష్టి కరుదైన యొకవింతతేజ మమర
రిపులయాద్ధతత్యవప్బలశ్రేణి మెఱయ. 44

రా. అంతనరయన్ = లెస్సగా విచారింపఁగా, తత్ = ఆయాత్రకు, శుభలగ్నముదొరకెను. అతి, జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, ఆయుత్తరుఁడు = శ్రేష్ఠుఁడయినరాముఁడు, యాత్రఁగదలెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = సీతయొక్క

యనుట, ఇందుకుఁ బ్రయోగము. "కుందస్మితం కుటిలకుంతల మిందుచూడం ఛందశ్శిఖాభరణచారుపదారవిందం, కందర్పదర్పకలికాంకురకాల మేఘ మంతః పురంపురరిపోరవలోకయామః" అని శ్రీశంకరాచార్యులశ్లోకము. మంజులమైన యాస్యప్రవర్తనచేత, గురు=ప్రేఁగైన, భావ= అభిప్రాయమునకు, అర్హ=తగిన, తనువికారముగలవాని, సీతావిరహమునఁ గృశత్వపాండుత్వములు గలవాని యనుట, క్షత్రాచారమునకున్=యుద్ధమునకు, నానా=బహువిధమైన, కీశసంతతిఁ గొని = వానరసమూహమును జేర్చుకొని, 'మర్కటో వానరః కీశః' అని అ. యాత్రసలుపువాని, అన్నృపాలకుమారకుని = రాముని, రణమునకున్, సాధు= సమర్థమైన, అసమశక్తికతమున, ఒకవింత తేజము, అమరరిపు = రాక్షసుల యొక్క, లయ=సంహారమందు, ఔద్ధత్యవంతమైన, బలశ్రేణి = సేనాసమూహము, మెఱయఁగా, తేజము సంశ్రయించెను.

భా. యంతను "యంతాసూతః క్షత్తాచసారథిః" అని అ. అరయఁగా, తత్=ఆయుత్తరునియొక్క, శుభ = శ్రేయస్సునందు, లగ్నమైనమతిగల వాఁడు శిష్టుఁడు దొరకెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = అంతఃపురమందు, మంజు = మనోహరమైన, లాస్యప్రవర్తన=నృత్తగీతాదిప్రచారములకు, గురు భావ=గురువాటకు, అర్హమైన తను వికారముగలవాని=పేడివానిననుట, ఆనా కీశసంతతిని = అర్జునుని, క్షత్తృ = సారథియొక్క, ఆచారమునను, గొని = చేకొని, ఉత్తరుఁడు జయయాత్రఁగాపలెను, అంతటన్, ఆన్నృపాలకుమారకుని= ఉత్తరుని, రిపుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, బలశ్రేణి మెఱయఁగా, సాధ్వసము, సంశ్రయించెను=పొందెను.

సీ. అతనిసముద్వేగ తతచేష్టమాననా
నాకీశసంతతి నలువు మెఱసి
పంతంబు లాడియు నెంతయు నాత్మస్వ
భావప్రభావసంప్రకటనోక్తి

నలరించియును ముదితాత్ముఁ గావించుచు
నారాచకొమరుని యంతఁ గాఁగఁ
గైకొని ప్రస్తుత ఘనయుద్ధకార్యంబు
నిజబాహుబలమున నిర్వహించు
తే. పూన్కితో వీరరసలక్ష్మి పొదల నడచె
నాయనఘవర్తనునిశివాఖ్యతరునిహిత
మైననిజధర్మమును జూపి యధికమోహ
సహితుఁ జేయుచుఁ దత్పరిగ్రహము మెఱయ. 45

రా. అతని, సముద్వేగ=సంతోషవేగముతోఁ గూడునట్లుగా, తత, చేష్టమాన = చేష్టింపుచున్న, నానా, కీశసంతతి=వానరసమూహము. ఆరాచకొమరుని, నియంతఁగాఁగన్=నియామకునిఁగా, శివాఖ్యతరుని=మిక్కిలి శుభమైన నామధేయముగలవాని, నిజధర్మము=మర్కటజాతిధర్మము, చూపి, తత్=ఆరఘునాథునియొక్క, పరిగ్రహము మెఱయ నడచెను, కడమ సులభము.

భా. అతని=ఉత్తరునియొక్క, సముద్వేగ=భయముయొక్క. తత=ఘనమైన, చేష్ట, మానన్=మానుటకై, ఆనాకీశసంతతి = ఇంద్రజుఁడు, రాచకొమరుని, యంతఁగాఁగన్=సారథినిగా, ఆయనఘవర్తనుని=ఉత్తరుని, శివాఖ్యతరు=శమీవృక్షమందు, నిహితమైన, నిజధర్మము=గాండీవమును, చూపి, తత్పరిగ్రహము మెఱయన్=ఆవిల్లు పుచ్చుకొనియనుట, నడచెను, కడమ సరి.

ఆ. రామవిభుఁడు జిష్ణుఁ డీమాడ్కిఁ జని యను
సృతమనోరథహరిగతి నలరుచుఁ
ద్వరితగతివిరోధివాహినీవరవిజృం
భణము గరము గానఁబడఁగ డాసె. 46

రా. జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుఁడు, అనుసృత=అనుసరింపఁబడిన, మనోరథముగల, హరి=వానరులయొక్క, గతిన్, అలరుచున్, త్వరితగతి

విరోధియైన, వాహినీవర=సముద్రునియొక్క, విజృంభణము = ఉప్పొంగుట, కానఁబడఁగ డానెను.

భా. రామవిభుఁడు = రామునివంటివిభవముగలవాఁడు, మంచి కాంతి గలవాఁడుగాని, జిష్ణుఁడు=అర్జునుఁడు అనుసృత=అనుసరింపఁబడిన మనస్సు గల – మనస్సున కనుకూల మైనదనుట, రథహరిగతిని=రథాశ్వగమనముచేత, అలరుచుఁ, డానె=చేరెను.

సీ. ఇట్లు సువ్యక్తిఁ బొల్పెసఁగునాతనిరాక
పొల్పు మీఱఁగ లంకఁ బుణ్యజనులు
వెరవిడిగాఁడె యీనరుఁ డల్కఁజేసి దు
ర్ణయమున వచ్చుచున్నాఁడు సమయ
రక్షోపహతి సేయ రామికానండక
టా నియతి యలంఘ్యమని వగచిరి
మఱికొంద ఱిది యేమి మాటలు మనపాటి
పరికింప నేరఁడే యురువివేక

ఆ. శాలి యతఁడు యుద్ధ కేళికాలంబని
నిజభుజబలలక్ష్మి నెగడఁ బగఱ
నుక్కడంప వచ్చుచున్నాఁడు గాని యీ
తలఁపు దృఢము గాదు తెలియుఁ డనిరి. 47

రా. ఇట్లు, అతనిరాక పొల్పుమీఱఁగఁ, లంకఁబుణ్యజనులు=లంక యందలి రాక్షసులు, అనెడుమాట, "యాతుధానఃపుణ్యజనః" అని అ. సమయఁ = సమయుఁటకు, ఈనరుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. రక్షః = రాక్షసుల యొక్క, అపహతి = సంహారమును, యుద్ధకేళికా=యుద్ధవిహారమునకు, ఆలంబని=ఆధారమైన, కడమ సులభము.

భా. ఇట్లు, సువ్యక్తిఁబొల్పెసఁగు = వేషాంతరములేక వ్యక్తముగాఁ బ్రకాశించెడి, అతని=అర్జునునియొక్క, రాకపొల్పుమీఱన్, కలఁకన్=విచారముచేత, పుణ్యజనులు=ద్రోణాదులు, ఆనెడుమాట, నరుఁడు=అర్జునుఁడు. సమయరక్షా=అజ్ఞాతవాసరక్షణముయొక్క, యుద్ధకేళికిన్, కాలంబని=సమయమని, కడమ సరి.

వ. ఇట్లెఱింగున. 48

తే. మునుగెసలఁ బోరుగురుభీష్మముఖులఁసఖుల
నాత్మసైన్యరక్షశ్రేష్ఠులైనవారిఁ
జూచి యధిపతి యొక్కఁడిసుద్దు లనుచు
నడిగి వారందులోఁ దగినంతఁ జెప్ప. 49

రా. మునుగెసలన్=ప్రీతిపూర్వక మగుసంభాషణలతో, గురు=అధికమైన, భీమ్మముఖులన్ = భయంకరముఖములుగలవారిని, రక్షః శ్రేష్ఠులైన=రాక్షసవరులైన, అధిపతి=రావణుఁడు, కడమ సరి.

భా. అధిపతి=దుర్యోధనుఁడు, సైన్యరక్ష=సేనారక్షకులలోపల, శ్రేష్ఠులైన, కడమ సరి. సులభము.

వ. ఆకర్ణించి వెండియుం బలువురు పలుదెఱంగుల గుజగుజలాడుచందంబున భావించి యందఱకు ని ట్లనియె. 50

రెంటికిని సరి.

ఆ. ఎన్నఁగానరాద్య వేక్షితార్థము కాదె
నరునిరాక యిది మనంబులందుఁ
దక్కుఁగలిగెఁ గొనుట దగ దేరికిని మన
యర్థసిద్ధి యగుట కలరవలయు. 51

రా. నరాది=నరులభక్షించెడి రాక్షసులకు, అలరవలయు.

భా. ఎన్నఁగానరు=విచారించుకొనలేరు, అదియందుక్=మనమువచ్చు నపుడు, ఆపేక్షితార్థముకాదె, నరునిరాక = అర్జునుఁడువచ్చునది, కడమ రెంటికిని సులభము.

తే. అసమయాత్మోద్ధతిపిశాచియన్నుగొల్ప
బుద్ధి నెడి వచ్చుచున్నాఁడు వాఁడవడంగి
పోఁగలాఁ డిదిగోఁ దనపోతరమునఁ
గ్రమ్మఱం గాన కితఁడు సభ్రాతృకముగ. 52

రా. అసమ=సరిలేని, ఆత్మోద్ధతిపిశాచి, పొడవడంగి = అడంగియనుట, సభ్రాతృకముగ=తమ్మునితోఁగూడ, క్రమ్మఱంగానక=తిరిగిపోలేక, పోఁగలాఁడు.

భా. అసమయమందయిన యాత్మోద్ధతియనెడిపిశాచి, అన్నుగొల్పక్= ఒడలెఱుఁగరాకుండఁజేయఁగా, కానకుక్=అడవికి, సభ్రాతృకముఁబోఁగలాఁడు.

సీ. అన నప్పు డెన్నిక నమరశత్రువిభీష
ణుఁడు భీష్ముఁ డనుశంక నులిమి వైచి
పలుకుఁ బంతము మీఱఁ గలనికినాయిత
పడువార మెల్లను బడుట గాని
మన కింక సమయమ న్నాట లే దిది యెంచ
వలదు నీ వజ్ఞాతవాసముచిత
మగునీతి ముగియించి యాజికి నఱమెద
వాఁభీలరణతేజుఁ డాతఁ డతని

ఆ. మార్కొనుట భరంబు మహితనయాత్యాగ
మునఁ జలింపక మన మనికి నిలువ
యత్న మాచరింపు మన్యులబుద్ధిచే
సరకుగొనక యునికి జాడ గాదు. 53

రా. అనసప్పుడు, అమరశత్రుని = రావణుని, విభీషణుండు, భీష్ముండను శంక=భయంకరుండనెడివిచారమును, తలిమిపైచి = మాని, పలుకుము, మనకు, సమయము=చావము, అనుమాటలేదు, ఎంచవలదు = నిశ్చయము, నీవు అజ్ఞాతవా = ఎఱుంగనివాండవా, "జ్ఞాతాతువిమరోపింపు:" అని. ఆ. సముచితమగు=ఉచితమైన, ఆజికిన్, అణఁగెదవు=యత్నముఁజేసెదవు, మహితనయాత్యాగమునన్=సీతనువిడుచుటయందు, చలింపక=సీతను నిచ్చి యనుట, మన=మనయొక్క, మనికి=బ్రతుకు, జాడగాదు.

భా. అనసప్పుడు ఎన్నికనమరన్ = లెక్క పెట్టినవాండై, శత్రు విభీషణుండు భీష్ముండు, అను = పల్కును, సమయమన్మాట=అజ్ఞాతవాసమర్యాద యనెడుపలుకు, లేదు, అజ్ఞాతవాసమును, ఉచితమగు, నీతిని = నీతిచేత, నడమెన్=నడచెను, దవ=దావానలముభంగిని, అభీల=భయంకరమైన, రణతేజుండు=యుద్ధప్రతాపముగలవాండు, మహితమైన, నయ=నీతియొక్క, ఆత్యాగమునన్=విడువకుండుటయందు, చలింపక, స్థితమైనవాండై, మనము, అనికిన్ నిలువన్ = యుద్ధమునకు నిలుచునట్లు, ఆచరింపుము.

చ. తొలుతటినుండియు న్వాలదు దుర్జయవైరము మాను మంచు
న్విచ్చలుఁ జెవి నిల్లు గట్టుకొని చాటితి నన్ను గణింప వైతి పె
న్బలియునితోడిపోరిది యుపస్థిత మయ్యె నగర్వబుద్ధి నా
పలుకికి నైనఁ గైకొను మహాయ మగున్ దురహంక్రియో
ద్ధతిన్. 54

ఉభయసమము.

వ. అనుటయు నతనిం గటాక్షించి. 55

తే. ఇనతనూభవుఁ డధిపున కిచ్చకముగఁ
బలికె నెప్పుడును రిపుపక్షపాతభాష

లుడుగవైతి వీఁకే మనియెడిది నిన్ను
నాప్తుఁ డనియున్నదొర వెట్టి యనుటగాక. 56

రా. ఇనతనూభవుఁడు = ప్రభుపుత్త్రుఁ డింద్రజిత్తు, కడమ రెంటికి సరి.

భా. ఇనతనూభవుఁడు = కర్ణుఁడు.

క. ఒకనరునివిక్రమము మా
టికిఁ బొగడెద వింత కడుఁ గడింది గమనయే
లికకుఁ గలయోధవీర
ప్రకరము నీ కేలదృష్టి పట్టదు చెపుమా. 57

రా. ఒక, నరుని = మనుష్యునియొక్క,

భా. ఒకనరుని = ఒకయర్జునునియొక్క, కడమ సరి.

ఆ. ఇట్టిమాటలాడునట్టి మాన్యులనిండ్ల
కడనయుండి మనకుఁ గార్యసిద్ధి
గలుగఁగోరుఁ డనుట గా కిటువంటిక -
ర్జములకుఁ బిలిపింపఁ జనునె దొరకు. 58

రెండింటికి సరి.

వ. అనవుడు నతం డతని నధిక్షేపించి యధిపతి కిట్లనియె. 59

రా. అతఁడు = విభీషణుఁడు.

భా. అతండు = భీష్ముఁడు.

ఆ. ఇట్టిపలుచుమాట లెడఁదఁ గైకొనక నీ
వాత్మరక్షకొఱకు నాశ్రయింపు
గురుకృపాదులైన గుణముల ప్రోకల
రాజనందనుల మహాజిచణుల.

రా. గురుకృపాదులైన = అధికమైన దయ మొదలుగాఁగల, గుణములయొక్క, ప్రోకలన్ = రాసులయినవారిని, రాజనందనులన్ = రామలక్ష్మణులను, ఆశ్రయింపుము.

భా. గురుకృపాదులయిన = ద్రోణకృపులు మొదలయిన, రాజనందనులన్ = ఏలికను సంతోషపఱచువారిని, ఆశ్రయింపు = వారు చెప్పినమాట వినుమనుట. కడమ సులభము.

వ. వార లిట్టియవివేకివచనంబులకు వశవర్తివై వర్తిల్లునీయపరాధంబునం గ్రోధించి వచ్చుచున్నవా రమ్మహానుభావులు గావరేనిఁ దత్తాదృగ్దివ్యబాణధనంజయప్రతాపంబున భవన్మనాంగంబులకుం గరంబు గీడ్పాటు వాటిల్లె నని తలంచెద నని పలికి వెండియుం బెక్కుఁదెఱంగుల బుద్ధి సెప్పి యప్పుడు. 61

రా. వారలు = రామలక్ష్మణులు, కావరేని=సహింపరేని, దివ్యబాణములనెడి, ధనంజయ = అగ్నియొక్క, ప్రతాపంబునన్ = అధికమైన సెగచేత, కడమ సులభము.

భా. వారలు = ద్రోణకృపాదులు, క్రోధించి వచ్చుచున్నవారు = కోపము దెచ్చుకొంచున్నా రనుట, తత్తాదృక్ = అలాగుప్రసిద్ధమైన, దివ్యబాణ = పాశుపతాది దివ్యాస్త్రములుగల, ధనంజయ = అర్జునునియొక్క ప్రతాపంబున.

తే. అతనిబహుకర్ణపరుషవాక్యముల నెడసి
యు న్నతనుతాచలోత్సాహయుక్తు ధర్మ
గురు నిరఘుఁడీరవరుఁ జేరి కొలిచి తత్కృ
పాదరము చెంద నంచితామోద మొంది. 62

రా. అతని = రావణునియొక్క, బహు = బహుళములైన, కర్ణపరుష = కర్ణకఠోరము లయిన, వాక్యములచేత, ఎడసి, ఉన్నత = ఘనమైన, నుత = స్తుతమైన, అచల = చలింపని, ఉత్సాహముతోడన్, యుక్తున్ = కూడిన వాని, ధర్మగురుని = కోదండదీక్షా గురువైనవాని, రఘువీరవరునిఁ జేరి కొలిచి, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, కృపచేతియాదరము, చెందన్ = తన్నుఁ బొందఁగా, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోదము = సంతోషమును, ఒందెను.

భా. అతని = దుర్యోధనుని, కర్ణునియొక్క పరుషవాక్యముల నెడసి యున్న, తనుతా = లఘుత్వముచేత, చల = చలించిన, ఉత్సాహముతోఁ గూడిన, నిరఘు = నిష్కల్మషుని, ధర్మగురునిన్ = ద్రోణుని, చేరి కొలిచి, తత్కృప = ఆకృపునియొక్క, ఆదరమును జెందన్ = ద్రోణాచార్యునిఁగొల్చి యాకృపునియాదరమును జెందెడికొఱకు, అంచి = అంపి, తాన్ = తాను, మోదమొందెను.

వ. అంత. 63

రా. విభీషణుఁడు కొల్వవచ్చినతర్వాత.

భా. దుర్యోధనాదుల యాలోచనసమయమందు.

తే. మృదుతఁ బని గామి గని రోసి పొదివె నంప
వాన నాదిత్యకులరాజవరసుతుండు
తనయెదుట గోత్రనరికట్టుకొని విడువని
వాహినులఁ జేనిగుండియవడిఁ గలంగ. 64

రా. గోత్రను, "గోత్రాకుఃపృథివీపృథ్వీ" అని అ. అరికట్టుకొని = ఆబలించుకొని, విడువని, వాహినులఁజేనిన్ = సముద్రుని, పొదివెను.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = ఇంద్రునియొక్క, వరసుతుండు = అర్జునుఁడు, గోత్రను = గోసమూహమును, "ఇనిత్రకట్యచశ్చఖలగోరథేభ్యః, క్రమాజే

తేష్వ స్సమూహార్థే, గవాంసమూహోగోత్రా" అని ప్రక్రియ. జేని=దుర్యోధనునియొక్క, గుండియకలంగన్, వాహినులన్=సేనలను, అంపవానచేతఁ బొదివెను.

వ. అప్పుడు. 65

క. అవిదితవిఘ్ననరవరా
స్త్రవిభగ్నాంగమ్ము లగుచు రహితమహాగో
నివహాత నాకులగతిఁ జెం
దె వెలయఁగఁ దదుగ్రకాండదృఢసత్త్వంబుల్. 66

రా. అవిదిత=ఎఱుఁగఁబడని, విఘ్నముగల, నరవర=రామునియొక్క, అస్త్రములచేత, విభగ్నాంగములగుచు, తత్ = ఆసముద్రునియొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమైన, కాండ=ఉదకమందున్న, "కాండోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిషు" అని అ. దృఢములయిన, సత్త్వంబులు=జంతువులు, రహిత=విడువఁబడిన, మహాత్ = ఘనమైన, ఆగోనివహాతను = పాపసంఘముగలవాటచేత, నాకుల=దేవతలయొక్క, గతిఁ జెందెను-దేవలోకమునకుఁ బోయె ననుట.

భా. అవి=ఆసేనలు, దితవిఘ్న=ఖండింపఁబడిన విఘ్నముగల - వారింపరాని యనుట, నర = అర్జునునియొక్క, వరాస్త్రములచేత, విభగ్న = తునిఁగిన, అంగములయిన రథతురగాదులు కలవౌచును, రహిత=విడువఁబడిన, మహాత్ = అధికమైన, గోనివహాముగలవాటచేత, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, ఉగ్రములయిన, కాండ = బాణములను, దృఢమైన సత్త్వమును, ద్వంద్వమందు బహువచనము, వెలయఁగా, ఆకులమైన గతిని జెందెను.

వ. తదనంతరంబ. 67

సీ. మఱియు నుద్ధతచేష్టమానకురుబలాబ్ధి
యసదృశాశ్వరథ్యపదాతిబహుల

హరివారణాధికపరిపూర్ణ దిఙ్ముఖం
బగుచుఁ బైపయిఁ బేర్చుపొగరు సూచి
యలుక హెచ్చుగురుభీష్మాహిమకరసంత
తులు మొద ల్గాఁ గడుదుర్గమగతిఁ
దనరారువారిసత్త్వము లెల్లఁ బోలియఁ ద
దంతర్గతక్ష్మాభృదవయవములు
తే. భేదిల నతండు దనదైన బెట్టిదంపు
టంపజడి పెంపు చూపి యే పణఁచె నతని
తీవ్రతకు నోడి యంతనదీప్రభుండు
గళితధైర్యుండు నతిభయాకులుఁడు నగుచు. 68

రా. మఱియును, ఉద్ధతచేష్ట, మానక, ఉరుబలముగల, అబ్ధి = సముద్రుఁడు, అసదృశమైన యాశ్చర్యమునకు, పద = స్థానమైన, అతిబహు = మిక్కిలి దఱుచైన, లహరి = కెరుల్లుగల, వాః = ఉదకముయొక్క, "వార్వారి" అని అ. రణ = మ్రోఁతలయొక్క, 'రవేరణః' అని అ. ఆధిక్యముచేతఁ బరిపూర్ణమైన దిఙ్ముఖములుగలదియగుచు, గురు = అధికమైన, భీష్మ = భయంకరము లయిన, అహి = సర్పములును, మకర = మొసళ్లయొక్క, సంతతులు మొదలు గాఁగఁ దనరారునట్టి, వారిసత్త్వములు = జలజంతువులును, పోలియన్ = మడిచియుం నట్లుగా, తత్ = ఆసముద్రునియొక్క, అంతర్గతములయిన, క్ష్మాభృత్ = మైనాకాదిపర్వతములయొక్క, అవయవములు భేదిలన్, అతండు = రాముఁడు, ఏపణఁచెను. అంత, నదీప్రభుండు = సముద్రుఁడు, కానుపించి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. ఉద్ధతమానట్టుగా, చేష్టమాన = వ్యాపించుచున్న, కురుబలాబ్ధి = అబ్ధివంటి కురుబలము, పదాతి = బంట్లచేతను, బహులములైన, హరి = గుఱ్ఱముల చేతను, వారణ = ఏనుఁగులయొక్క, ఆధిక్యము చేతను బరిపూర్ణ దిఙ్ముఖం బగుచు

గురు-భీష్మ-అహిమకరసంతతులు = ద్రోణభీష్మకర్ణులు మొదలుగా, వారియొక్క, క్ష్మాభృత్ = రాజులయొక్క, ఏపణఁచెను, అంత, ఆదీప్ర = దీపించని, భా = కాంతిగలవాఁడు, భూవరుండని ముందరిపద్యమున కన్వయము కడమ. సరి.

ఆ. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైనదైన్యంబు
వోలెఁ గానుపించి భూవరుండ
నీ కసాధ్య మొకటి లేకున్కి యాఁకసి
బెట్టిసంపుగుండె బెదరఁ బాఱె. 69

రా. పురుషమూర్తితోడన్ = పురుషాకారముతో, కానుపించి, సముద్రుఁడనెడుమాట, భూవరుండ = సంబుద్ధి. నీకు నసాధ్య మొకటి లేకున్కిని, గుండె = తనగుండియ, బెదరఁబాఱెను.

భా. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైన = పురుషాకృతియైన, దైన్యంబు వోలె = అతిఖిన్నుఁడై యనుట, భూవరుండు = దుర్యోధనుఁడు, అనీక = యుద్ధముచే, సాధ్య మొకటి లేకున్కిని, గుండె బెదరఁబాఱెను.

వ. దానం జేసి. 70

సీ. ఇదె నీకు శరణు సొచ్చెద శాంతుఁడవు గమ్ము
వెదక నీకెవ్వరు నెదురు లేర
పార్థదర్పమున నీపసగాన కిట్టిది
ర్చినవారిదోషంబు గనియె ఫలము
నిఁకఁ గావు మర్థింతు నే నోయఖండదయాసముద్రుండ
నాయందుఁ గరుణ
నడవఁ గట్టి పగఱ నడఁగించితే నేమి
చెప్ప నమోఘవాంఛితుఁడ నగుదు

ఆ. హరివిగాక నీవు నరమాత్రుఁడవె యని
యంత వినయభక్తు లతిశయిల్లఁ
బాదపద్మములకుఁ బ్రణుతి గావించిన
నమ్మహాత్ముఁ డతని నాదరించె. 71

రా. ఎదురు లేర, అపార్థమయిన దర్పముచేత, వారిదోషంబు = ఉదకదోషము, అఖండదయా-సంబుద్ధి. నేను సముద్రుండను నాయంద, కరుణ నడవక=దయప్రవర్తిలఁగా, గట్టిపగఱను=క్రూరశత్రువులను, అడఁగించితేక్, ఏమి చెప్పను? అమోఘవాంఛితుఁడనగుదును = సిద్ధసంకల్పుండ నగుదును ఇంక నాకోరికలెల్ల సిద్ధించు ననుట, అంతైన. అని సముద్రవాక్యము.

భా. అఖండదయాసముద్రుండ - పార్థ - సంబుద్ధులు. అని, యంత = సారథి - ఉత్తరుఁడు, ప్రణుతి గావించినక్, అమ్మహాత్ముఁడు = అర్జునుఁడు, ఆదరించెను, కడమ సరి, సులభము. అని ఉత్తరవాక్యము.

తే. తదభిమతపద్ధతిని వారితరణలీల
పెంపు మీఱఁగ దక్షిణాభిముఖగమన
మాచరించె మున్నెట్టట్ల హరివితతిని
యంతయై నడపుచు నిజావ్యాహతేచ్ఛ. 72

రా. తత్=ఆసముద్రునియొక్క, అభిమతపద్ధతిని = సేతువుగట్టియనుట. వారి = ఉదకములయొక్క, తరణ = దాఁటుటయందుఁగల, లీల, హరివితతిని = వానరసమూహమును. నియంతయై = నియామకుఁడై, నడపుచు, దక్షిణాభిముఖగమన మాచరించెను = లంకమీఁదికిఁ గదలెను.

భా. వారిత = వారింపఁబడిన, రణ=యుద్ధమందుఁగల, లీలా=విలాసము, పెంపుమీఱఁగాక్, మున్నెట్టట్ల = మునుపటివలెనే, నిజావ్యాహతేచ్ఛచేత, యంతయై = సారథియై, హరి = గుఱ్ఱాలయొక్క, వితతిని నడపుచు, దక్షిణాభిముఖగమన మాచరించెను = ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ దిరిగె ననుట.

సీ. సముచితసరణి ని ట్లమరవై రాటన
గరిమనశ్లాఘ్యంబుగాఁ గొని కడుం
నెఱి దలిర్పఁ గలంక నిర్ముక్తధీరత
నందనభిధ్యోతితాత్మసత్వ్ర
భావతఁ బరఁగుచుఁ బాండురాజసుతులా
తతకీర్తివిభవుండు తద్విభుండు
తీర్ణాతిక్రూరమహార్ణవుండుగ విని
వారితరిపుదర్పభావు లైన

తే. వారినాప్తులఁ గడు నంత గారవించెఁ
దత్పురీనాయకుఁడు నిజాస్థానమంట
పమున నలఘుప్రగల్భవాక్ప్రకటితస్వ
భావవర్తను లై పేర్చు ప్రథితబలుల. 78

రా. అమరవైర = దేవతలయందు వైరముగలరాక్షసులయొక్క, అట
నగరిమను=సంచారాధిక్యమును, అశ్లాఘ్యంబుగాఁగొని = లెక్కసేయక, లంక,
నిర్ముక్తధీరతనందన్ =కల్లడిల్లఁగా, అభిద్యోతిత=ప్రకాశింపుచున్న, పాండు =
తెల్లనైన, రాజు = చంద్రుఁడు, సుతుల = లెస్సపొలికగాఁగల, అతతకీర్తి
విభవముగలవాఁడు, తద్విభుండు=రాముఁడు, తీర్ణ=దాఁటఁబడిన, అతిక్రూర=
మిక్కిలి ఘోరమైన, మహార్ణవముగలవాఁడు, తాను, విని = రాముఁడు సము
ద్రముదాఁటె నని విని యనుట, తత్పురీ=ఆలంకయొక్క, నాయకుఁడు=అధి
పతి, రావణుఁడు, అలఘుప్రగల్భవాక్కులచేతఁ బ్రకటితమలైనస్వభావవర్తనలు
గలవారై పేర్చునట్టి ప్రథితబలులను, ఆప్తులనుగా.

భా. సముచితసరణిని, వైరాటనగరి = విరాటునిసంబంధమైన పత్తన
మును, మనసునకు శ్లాఘ్యంబుగా, కలంక = ఎవ్వరు తెలిసినారో యనెడు

భయముచేత, నిర్ముక్త=విడువఁబడిన, ధీరతను=ధైర్యముచేత, అందుక్=ఆపట్టణమందు, అనభిద్యోతిత = ప్రకాశింపని, ఆత్మసత్వ్రభావతను = తమయొక్క సత్వ్రభావముగలవారౌటచేత, పరఁగుచుక్, పాండురాజసుతులు = ధర్మరాజాదులు, తద్విభుండు = ఆపట్టణమునకురాజైన విరటుఁడు, తీర్ణ=తరింపఁబడిన, అతికృఛ్రి = మహాపదలనెడి, అర్ణవముగలవాఁడుగా, వినివారిత = మిక్కిలి నివారింపఁబడిన, రిపు = శత్రువులయొక్క, దర్పభారులైన = గర్వాతిశయము గలవారలైనను, భావము=ఇట్లు విరాటునిపట్టణము మనకి ప్రియముఁ గైకొని నిష్కళంకమైన ధైర్యముతోడ నందు ప్రకాశింపని ప్రభావముగలవారై యడంగియుండి పాండురాజసుతు లావిరటుఁడు మహాపదలను దరించునట్టు శత్రుదర్పమును హరించి రనుట, అట్లు హరింపఁగా, వారిని=ఆపాండవులను, నిజస్థానమంటపమునక్=తనకొలువుకూటమునందు, ప్రగల్భవాక్కులచేత, ప్రకటిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, ఆత్మ = తమయొక్క, స్వభావవర్తనలుగలవారై, గారవించెను.

వ. ఇట్లు వివిధసంభావనాసంతోషితస్వాంతులం గావించి వారికిఁ
దనకు నక్కాలంబున. 74

రెంటికి సరి. సులభము.

క. సమరాగమనస్ఫూర్తికి
నమరువచోగతుల నరవరాత్మజుని ప్రసం
గమయి తనకన్యనయయు
క్తిమహితనయ నొసఁగ ననుమతి దలిర్పంగాన్. 75

రా. సమర=యుద్ధముయొక్క, ఆగమనస్ఫూర్తికిక్, నరవరాత్మజుని = రామునియొక్క, ప్రసంగమయి, అన్య=శత్రువైన, నయ = నీతిగల, నీతివిరుద్ధమయిన దనుట, యుక్తిచేత, మహితనయను = సీతను, ఒసఁగను = తిరుగ విడువను, అను=అనెడి, మతి=బుద్ధి, తనకుఁదలిర్పఁగానని యన్వయము. కడమ సరి.

భా. సమరాగ = సమానురాగముగల, మనస్వాన్తైకన్, నర=అర్జునుని యొక్క, వరాత్మజుని=శ్రేష్ఠుఁడైన కుమారుఁడగు అభిమన్యునియొక్క, ప్రసంగ మయి=ప్రసంగము రాఁగా, తనకన్యకు=కు త్తరకు, ఆయతయుక్తి= భాగ్యసంగతి చేత, "అయశ్శుభావహోవిధిః" అని అ. మహితమైన, నయ = నీతిగలదానికి, ఒసఁగన్=ఇచ్చుటకు, అనుమతిదలిర్పఁగాన్, ముందటిపద్యముతోఁ గుళకము.

క. తనదుహితకార్యపక్షవ
ర్తను లగువారుఁ దనకోర్కి తెలిసి గని యుప్పుల్
దనరార సుభద్రానం
దనవరణోత్సవము నడపఁ దగు నని పలుకన్. 76

రా. తనదు, హితకార్యపక్షవర్తను లయినవారును, సు = లెస్సైన, భద్ర = శుభమును, ఆనందమును గల్గినదమైన, రణోత్సవము=యుద్ధక్రీడ, నడపఁ దగు నని పలుకఁగా దృఢోత్సాహుఁ డయ్యెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. తన దుహితకు, ఆర్యపక్షవర్తను లగువారును=ఆప్తాండవులు, కని= తెలిసి, సుభద్రానందన = అభిమన్యునియొక్క, వరణోత్సవము = వివాహము, నడపఁ దగు నని, పలుకన్=చెప్పినందువల్ల, కుళకము గనుకఁ దనకు ననుమతి దలిర్పంగానని క్రిందటిపద్యముతో నన్వయము.

తే. తద్విధానంబునకు దృఢోత్సాహుఁ డయ్యెఁ
దనయకల్యాణవిధిప్రయత్నమునఁ జేసి
రయముతో వారు నాత్మీయమయినమిత్ర
బంధుపరివారతతిఁ గూర్చి ప్రౌఢి మెఱయ. 77

రా. తద్విధానంబునకున్ = ఆయుద్ధక్రియకు, తనయొక్క, అకల్యాణ విధి = దురదృష్టముయొక్క, ప్రయత్నమునఁ జేసి దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను. కడమ సులభము.

భా. తద్విధానంబునన్ = వివాహక్రియను, దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను, తత్పురీనాయకుఁ డని క్రిందటి పద్యమునఁ గర్తృపదము, వారును = పాండవులును, మిత్రబంధుపరివారములయొక్క, తతి = సమూహమును, కూర్చి = పిలిపించి, తనయ = కుమారుఁడైన యభిమన్యునియొక్క, కల్యాణవిధిని, అయముతో = శుభముతో, చేసిరి.

వ. అంతఁ బ్రతిపక్షవిజయంబునకు నుచితసమయం బగుట భావించి. 78

రెంటికి సరి.

క. అతులితతేజుఁడు వైవ
స్వతసంతతిరాజవరుఁడు చతురనయ సమా
హృతఘనతరహరికుంజర
శతాంగవిస్ఫూర్తిశోభిసైన్యముతోడన్. 79

రా. వైవస్వతసంతతి=మనువంశమందుఁగల, రాజవరుండు=రాముఁడు, సమాహృత=కూర్పఁబడిన, ఘనతర=అత్యధికములైన, హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠుల యొక్క, అంగవిస్ఫూర్తిచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, సైన్యముతోడన్, విడియించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. వైవస్వతసంతతి = ధర్మజుఁడు, హరి = గుఱ్ఱములయొక్కయు, కుంజర = గజములయొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు, "శతాంగ స్స్యందనో రథః" అని అ. విస్ఫూర్తిచేత, కడమ సమము.

క. నడచి యుపప్లావ్యపురం
బు డగ్గఱి వనప్రదేశముల బలచయముల్
విడియించి తనప్రతాపము
కడునఖిలదిగంచలముల గ్రమ్ముకొనంగన్. 80

రా. ఉపప్లావ్య = పీడింపఁబడిన, పురంబు, ఉపప్లావ్య = చుట్టు సముద్రముగల, పురంబు రెండర్థములకు లంక నగుట, కడమ సమము.

భా. నడచి = కదలి, ఉపప్లావ్యపురంబు దగ్గఱి.

వ. అమ్మహానుభావుం డప్పుడు. 81

క. నీతిమయిఁ దనకు భూమిజ
నాతతపరివాదభరనిరాతంకాత్ముం
డై తిరుగ విడువ కాజికిఁ
గౌతూహలి యగువిపక్షుగర్వము విరిచెన్. 82

రా. నీతిమయిన్ = నయమార్గమున, ఆతత = వ్యాపించిన, పరివాద భర = అపవాదాతిశయమందు, నిరాతంక = భయములేని, ఆత్మ గలవాఁడై, భూమిజను = సీతను, తిరుగ విడువక, ఆజికిన్ = యుద్ధమునకు, కౌతుహలి యగు = వేడుకగల, విపక్షు = శత్రువైన రావణునియొక్క, గర్వమును విరిచెను.

భా. జనులచే, ఆతత = విస్తరింపఁబడిన, పరివాద, భూమినిఁ దిరుగ విడువక, విపక్షు = దుర్యోధనునియొక్క, కడమ సమము.

చ. నవయతఁ జేసి హింసలకుఁ జాలక యింకను మంచిమాటఁ దే
ర్చెద నని రాయబార మనిచెం దగ సంధివిధానచింతనం
గదురుచిరాభివర్ణ్యశమగౌరవకీర్తిజగంబు నిండఁ గో
విదనుతనీతినక్షు హరివీరవరేణ్య వచోవిచక్షణున్. 83

రా. చింతను, అంగదుని, రుచిరమైన యభివర్ణ్యమైన శమగౌరవము చేతికీర్తి = ఇటువంటి ద్రోహియందును దయదలఁచుచున్నాఁడనెడు కీర్తి, హరి వీరులలోన వరేణ్యుఁడైనవానిని, అనిచెను.

భా. సంధివిధాన, చింతనను = చింతచేత, కదురు = పొందెడియనుట, చిరాభివర్ణ్యమైన తమగౌరవముచేతకీర్తి జగంబునిండ, హరిని = కృష్ణుని, రాయబారమనిచెను.

తే. అతఁడు నుచితగతిభాజి యై చని ప్రభు
చరితదుర్ణయవ్యథమానకరిపురజను
లనిశమును గుందువా రంతఁ దనదురాక
కార్య మెంచి యానీతిక కరము మెచ్చ. 84.

రా. అతఁడును = అంగదుఁడును, వ్యథను, మానక = విడువక, అరిపుర = లంకయందున్న, జనులు మెచ్చ, ఇట్టుననని ముందరిక్రియ.

భా. అతఁడును = కృష్ణుఁడును, ప్రభుచరితదుర్ణయముచేత, వ్యథమాన = వ్యథపడుచున్న, కరిపురమందలి జనులు మెచ్చ, కడమ సమము.

ఉ. సాధుకృతప్రవేశుఁ డయి సాహసవత్తరచిత్తశత్రుదు
ర్యోధను నింద్రజిద్గురుమహోజ్జ్వలవైభవగర్వితు న్బలో
త్సేధసముద్ధతుం డగువిధిం గృతదర్శనుఁ డైనవాని మా
నాధికుఁ జూచి యి ట్లను మహాసభలో జను లందఱు న్వినన్.

రా. సాధు = లెస్సయగునట్టుగా, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర = మిక్కిలి సాహసవంతమైన, చిత్తముగల శత్రువులకు, దుర్యోధను = పోర శక్యముగానివాని, ఇంద్రజిద్గురుని = రావణుని, ఇట్లనుక్, కడమ సులభము.

భా. సాధు = సత్పురుషులచేత, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర = మిక్కిలి యుద్ధతములైన, చిత్తశత్రువులుగలవాని, ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రుని గెల్చిన, గురు=అధికమైన, మహ = ఉత్సవములచేసైన, ఉజ్జ్వలవైభవముచేత, గర్వితుని = గర్వించినవాని, బలోత్సేధ = బలౌన్నత్యముచేత, "ఉత్సేధ శ్చోచ్ఛ్రియశ్చసః" అని అ. సముద్ధతుని దుర్యోధనునిఁ జూచి యి ట్లనును.

తే. క్షాంతిజయశోభిరాముఁ డనంతబలుఁడు
ధర్మసూతి యిప్పుడును నీపాష్ట్య మాత్మ
నెన్నక నయోక్తి నినుఁ జేప్ప నన్నుఁ బనిచె
వినుము నామాట దుర్మదావేశ ముడిగి. 86

రా. క్షాంతిజయములచేత, శోభి = ఒప్పెడువాఁడు, రాముఁడు, ధర్మ సూతి = ధర్మమునకుఁ గారణమైనవాఁడు.

భా. క్షాంతిజ = శాంతివలనఁ బుట్టిన, యశః = కీర్తిచేత, అభిరాముఁడు, ధర్మసూతి = ధర్మజుఁడు, కడమ సమము.

చ. నియతముగాఁగ నీ విపుడు నిన్నుఁ నీవిభవంబు నీమహా
న్వయమును గాచికోవలసినన్ మగుడన్ విను మట్లు విక్రమ
క్రియమయి మాయచే నపహరించిన భూమిజనాథశాస్త్రాని
శ్చయుఁ డగుచున్న రేశ్వరునిశాసనమిట్టిద నీకుఁ జెప్పితిన్.

రా. భూమిజను = సీతను, మగుడ న్విడుము.

భా. మాయచే నపహరించినభూమిని మగుడ విడుము.

క. భీమార్జునబాహాబలో
ద్దామత నీ వెఱిఁగినదియ తజ్జయశాలిన్
దా మిక్కిలి శౌర్యోన్నతి
చే మించినమేటి యతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే. 88

రా. భీమ=భయంకరమైన అర్జున=కార్తవీర్యార్జునునియొక్క, బాహు బలోద్దామత = భుజబలిమి, నీవెఱిఁగినదియు, ఆయనతో యుద్ధముచేసినవాఁడవు గనుక, తజ్జయ=ఆకార్తవీర్యుని జయించుటచేత, శాలిన్=ఒప్పెడు పరశు రాముని, శౌర్యోన్నతిచేన్ = బలిమిచేత, మించిన=జయించిన, మేటి=రఘు పతి, అతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే.

భా. భీమ=భీమునియొక్కయు, అర్జునునియొక్కయు, బాహాబలో ద్దామత=బలిమి, నీ వెఱింగినదియు, ఘోషయాత్రా గోగ్రహణాదులయందు, తజ్జయ=అభీమార్జునులవల్లనైన జయములచేత, శాలిన్=ఒప్పెడువాని,తాన్= తాను, మిక్కిలియు శౌర్యోన్నతిచేతను, మించిన మేటి=అధికుఁడైన మేటి, అతనిన్ = ధర్మరాజును, చెనకి బ్రతికెదే.

చ. విను పలుమాట లేల యలవేలుపుమూఁకలలోన నేనియున్
వెనుకకు వీఁగఁబాఱ కొక వీరుఁడు సైఁపఁగలాఁడె యల్క చూ
పినకులుఁ డించుకంత సమపేక్షితసంగర కేలి యై నిగు
డ్చినఁబటుఘోరసాయకవిజృంభణ మన్యులకోర్వ నెట్లగున్.

రా. విను, అల్కచూపు=అగ్రహదృష్టిని, ఇనకులుఁడు = రాముఁడు, ఇంచుకంత, అపేక్షితసంగరకేలియై నిగుడ్చిన నొకవీరుఁడు సైఁపఁగలాఁడె, సాయకవిజృంభణమును, అన్యులకున్ = ఇతరులకు, ఓర్వ నెట్లగును.

భా. విను, అల్కచూపి=ఆగ్రహించి, నకులుఁడు, సమపేక్షిత = అపే క్షింపఁబడిన, సంగరకేలియై, యతిస్థానములకు "న,పేక్షిత" యనువిక్కన- ఉపరిస్వరవర్ణయుక్తి భేయముఁజెల్లునను లక్షణమువల్లఁ బకారమే యతిస్థానమై చెల్లెను.

క. తదనుజునిబాహుబలసం
పదయును సాయకవిహార పాండిత్యమహో
భ్యుదయమును బంటుతనమును
మదిఁ దలఁచిన గుండె వగులు మార్తుర కెల్లన్. 90

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. నీవు మదుక్తనీతి మది నిల్పుము జీవితరక్షణార్థి వై
రావణదంతివాహను సురప్రభు గెల్చిన గెల్వ వచ్చు దు

ర్భావవిచేష్టమానకురురాజకుమారకభీమబాహుళీ
లావిధి కగ్గమైన నవిలంఘ్యమునాకము పొంద మే లగున్.

రా. రావణ - సంబుద్ధి. దుర్భావ = దుష్టస్వభావముయొక్క, విచేష్టమానక, ఉరు = అధికమైన, రాజకుమారక = రామునియొక్క, భీమ = భయంకరమైన, కడమ సులభము.

భా. జీవితరక్షణార్థివి, ఐరావణదంతి=ఐరావతము, "ఐరావతో భ్రమాతంగై రావణాభ్రమువల్లభాః" అని అ. వాహనముగాఁ గలవాని గెల్వవచ్చును, దుర్భావ = దుష్ప్రవృత్తిచేత, విచేష్టమాన = వ్యాపారించెడువాఁడా, కురురాజకుమారక - సంబుద్ధి. భీమునియొక్క బాహుబలావిధికిన్, కడమ సరి.

వ. అనువల్కు నాకర్ణించి యాదవాగ్రహగ్రస్తుండు తత్సమయ
సముద్దీపితకోపాటోపంబు లోలోపలన యడంచికొనుచు
శుష్కహాసితంబు ముఖంబునకుం దెచ్చుకొని. 92

ఉభయసమము. సులభము.

క. కొలఁది గన కిట్టివాఁడుం
బెలుచన పవుపవ్వులందు బెదరించియు మూ
లల వేయించికొనంగాఁ
దలఁచెద రిపు కాలగుణమొ దైవఘటనయో. 93

రెంటికి సమము. సులభము.

వ. అని యాదూతకృత్యధౌరేయు నుపలక్షించి. 94

చ. బలిములు సూపి యిట్లు నటుఁ బల్కుటి వెఱ్ఱిహరి పరోక్ష
ముల్, పలుకనె కానిబుద్ధి మఱి పాఱదు నిన్నతఁ డుర్వి
పాలుగాఁ, వలసి యి టాడఁ బంపె విడువక మహాజన్మముఁ

పౌరుషంబు నిర్మలధృతియుం బొగడ్త గనన్ మార్గాన రమ్మను
చూచె దన్నియున్. 95

రా. వెట్టిహారీ=వెట్టికోతీ, నిన్నతఁడు, ఉర్వి పాలుగావలసి=నేలపాలగు. టకు, అడఁబం పెను,మహిజక్=సీతను, మముక్=మమ్మును, మార్గానరమ్మనుము.

భా. హారీ = కృష్ణా, ఉర్వి = భూమిగ్యొక్క, పాలుగావలసి = రాజ్య భాగము గావలసి యనుట, మహిక్ = భూమిని, విడువవు = ఇవ్వవు.

ఉ. కొండొకయొందుచోటువలెఁ గొంకక బింకముతో నరుండు
భీముం డని నీవు మాటికి సమున్నతి నెన్నెదు కర్ణభీష్మకో
దండగురుప్రతాపవితతప్రధనప్రథ నొప్పుమద్బలో
ద్దండత యించుకైన మదిఁ దార్పవిదేమిటినేర్పు సెప్పుమా.

రా. కొండొకయొందుచోటువలె, నరుండు=మనుష్యుఁడు, భీముండు= భయంకరుఁ డని, ఎన్నెదు, రాక్షసులు నరభోజనులుగారాయనుట, కర్ణభీష్మ = శ్రవణకఠోరమైన, కోదండ = వింటియొక్క, గురుప్రతాపముచేత, వితత = విస్తారమైన, ప్రధన ప్రథను = యుద్ధప్రసిద్ధిచేత, ఒప్పుచున్న.

భా. ఒందుచోటువలె = ఎఱుఁగనిచోటువలెనె, నరుండు-భీముండు = అర్జునుఁడు, భీముఁడునని, ఎన్నెదు=ఎంచెదవు, కర్ణభీష్ములయొక్కయు, కోదండ గురు = ద్రోణాచార్యులయొక్కయు, మత్ = నాయొక్క, బల = చతురంగ బలములయొక్క, ఉద్దండతను, మదిఁదార్పవు = ఎంచవు, కడమ సులభము.

చ. అనుటయు నమ్మదాంధునకు నాహరి యి ట్లను నాదుమాట నీ
మనమున కిప్పు డొప్పగునె మత్తవిరోధివరూథినీసతుల్
పెనుకువ దక్కి చిక్కువడ భీమధనంజయభాసురప్రతా
పనవసమృద్ధితోఁ గదియుబల్లిదు నావిభుఁ జూచునంతకున్. 97

రా. ఆహారి=అంగదుఁడు, ఇట్లనుక్, భీమ=భయంకరమైన, ధనంజయ=అగ్నిభంగిని, భాసురమైన, అవిభుక్ = స్వస్వామిని.

భా. బల్లిదుని, అవిభు = ధర్మరాజును, చూచునంతకును నామాట యొప్పుగనే యని సింహావలోకనము, కడమ సులభము.

చ. అమితచమూసమూర్జితుఁడ నంచు నహంకృతి మానవేమొ
నన్యమదవిభూతి నీవెఱుఁగవానరనాయకులాజిచేతనై
యమరినవా రనేకులు మహాబలు లవ్విభునొద్ద నీయథ
ర్మమ యిటమీఁద నెల్లెడల మాను సహాయము నిన్నుఁ
ద్రుంపఁగన్. 98

రా. మదవిభూతి = గర్వాతిశయమును, నీవెఱుఁగక్ = నీకెఱుకపడు నట్లుగా, వానరనాయకు లమరినవారు.

భా. మదవిభూతిచేత నహంకృతినిమాన వేమొ, నరనాయకులావిభునొద్ద నమరినవారు = విరాటద్రుపదాదులును ధర్మరాజునకు సహాయమైనవారనుట, నీవెఱుఁగవా.

వ. అని మఱియు ననేకప్రకారంబుల నీతియు బలిమియు మహో
ద్ధతియుఁ దోఁప హితంబు చెలిపి విఫలప్రయత్నుం డై. 99

రెంటికి సరి. సులభము.

తే. అకట నెఱయ నీయాత్మనాశకునికర్ణ
దౌష్ట్య మెట్టిదో నామాట దగుల దనుచు
విసివి యాదర్పదుష్టమానసునిగురుని
వారణోద్యుక్తి వెండియు వఱలఁ బలికె. 100

రా. నెఱయ, ఈ యాత్మనాశకుని = ఆత్మఘాతకుఁడైన రావణుని యొక్క, కర్ణ=చెవులయొక్క, దౌష్ట్యము=అవగుణము, ఎట్టిదో నామాట తగుల

దనుచున్, ఆదర్పదుష్టమానసుని=రావణుని, గురు=అధికమైన, నివారణోద్యుక్తి=వారించెద ననెడు నుద్యోగము, వెండియు పఱలన్=మఱియుఁ బ్రకాశమగు నట్టుగా, పలికెను.

భా. ఆశకుని కర్ణులయొక్క దౌష్ట్యమెట్టిదో నామాట నీయాత్మను దగులదనుచు, ఆదర్పదుష్టమానసుని = దుర్యోధనునియొక్క, గురుని = తండ్రిని ధృతరాష్ట్రుని, వారణోద్యుక్తి = యుద్ధనివారణయత్నముచేత, పలికెను.

తే. నీదుపిన్నతమ్ముండు సునీతివిదురుఁ
డతనిబుద్ధిమార్గంబు నీ కభిమతంబు
గానియప్పుడ మఱి యాస గలదె నిన్నుఁ
దెలుపఁ బూనుట నోరిచాపలము గాక. 101

రా. నీదుపిన్నతమ్ముండు = విభీషణుండు, సునీతివిదురుఁడు = లెస్సగా నీతిదెలిసినవాఁడు, "జ్ఞాతావిదురోవిందుః" అని అ. తెలుపఁ బూనుటను = తెలియఁ జెప్పుటయందు, క. 'వినుతద్వితీయసప్తమి,కిని మఱి మూఁడవ విభక్తికిని నిడఁగా నౌ, విన నింపు పుట్టుపట్టున, నను వెఱఁగి ప్రబంధములఁ బయోంబుధిశయనా' యని తాతంభట్టు. ఆసగలదా, ఓరి = తుచ్ఛుఁడా.

భా. సునీతి = మంచినీతిగలవాఁడు, తెలుపఁ బూనుట నోరిచాపలము.

వ. అతండేతదుపద్రవప్రారంభకాలంబున. 102

క. అన్న వటుమీఁదరాజవు
నిన్నోఁ గా దనుట నాదునేరమి యైనం
గన్నది యనకున్నను విన
కున్నను గపటమదిమనకు నొండౌరులయెడన్. 103

రెంటికిని స్పష్టము. సులభము.

తే. అరయ నేరికి ట్టిట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు
మారుదుశ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయకునికి యెప్పుడు దానఁ జేటు వొందు. 104

రా. శ్రీరామరామ = సీత, ఆడుకొనఁగరానియట్టిది=నిందింపరానిది, నీకుఁ, మారుదుశ్చేష్టితంబు, కడమ సమము.

భా. అరయఁ, ఇట్టిట్టని యాడుకొనఁగరానియట్టిది, చెప్పినం బాపము వచ్చుననుట, శ్రీరామరామ = ఆశ్చర్యవాక్యము, నీకుమారునియొక్క దుశ్చే ష్టితంబు, దానఁ జేటు, పొందును = వచ్చును.

ఉత్సాహ. అనయవృత్తిఁ దనకుఁ దాన యహితుఁ డగుచు
సర్పదం, శన మొనర్చు టన్నమున విషంబు నిడుట సింధుపా
తనముసేఁత సతికిఁ గీడు దలఁచు టరసి చూడ పా
వనికి నింత కినుక వెనుచువానికులము ద్రుంగదే. 105

రా. అనయవృత్తిని = అవివేకముచేత, తనకు, తాన=తానే, అహితుఁ డగుచుఁ = ఆత్మద్రోహియగుచు ననుట, సర్పదంశన మొనర్చుట = పాముఁ గఱపించుకొనుట, అన్నమునఁ దనకుఁదాన, విషంబునిడుట = విషంబుఁ బెట్టి కొనుట, సింధు = సముద్రమందు, పాతనముసేఁత = పడుట, సతికిఁ గీడుదలఁ చుట = పరస్త్రీవాంఛయను, ఆయవగుణములు సరియనుట, పావనికిఁ = పరమపతివ్రతకు.

భా. అనయవృత్తిని=అధర్మవ్యాపారముచేత, తనకుఁదాన యహితుఁ డగుచుఁ = కారణములేకయే శత్రుఁడగుచు ననుట, సింధుపాతనముసేఁత = ముడుఁగులో డ్రొయ్యుటను, సతికిఁ = ద్రౌపదికి, కీడుదలఁచుటను, అరసిచూడు= తలంచుకొమ్ము, పావనికిఁ = భీమునికి, కడమ సులభము.

క. విను పెక్కు లేల విడువుము
జనసమ్మతమతివి దేహజననామయముఁ
దనయుదితకీర్తిఁ గులవ
ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మిఁ బ్రోచుప్రభున కిది దగున్. 106

రా. జనసమ్మత=సమ్మతమైన, మతిచేత, విదేహజను=సీతను, విడువుము, అనామయమును = సుస్థితిని, తన, ఉదిత=ప్రసిద్ధమైన, కీర్తిని కులవర్తనమును ప్రజలను లక్ష్మినిఁ బ్రోచుప్రభునకు, ఇది = సీతను విడుచుట, సీతను విడిచినను మనమందఱమును సుఖముననుందు మనుట.

భా. జనసమ్మతమతివి, దేహజనన = దేహమునఁ బుట్టుకగల, ఆమయమును = తెవులును, తెవులువంటివాని ననుట, దితకీర్తిని = ఖండితమైన కీర్తి గలవాని, తనయుఁ = దుర్యోధనుని, విడువుము.

క. మనకురువంశశోభము
గనికని వారింప కునికి కార్యము గాదొ
క్కనిరూఢదురాగ్రహబు
ద్ధిని విడుచుట మేలొ కులము దెగుటయ మేలో. 107

రా. మనకు, ఉరు = అధికమైన, వంశశోభమును గనికని, ఒక్కని రూఢమైన దురాగ్రహముగల బుద్ధిని = చలము ననుట, విడుచుట మేలో, కులము, తెగుట = పోవుట, మేలో.

భా. కురువంశశోభముగనికని, ఒక్కనిఁ = దుర్యోధనుని, రూఢ = పొడుగైన్న, దురాగ్రహబుద్ధిగలవాని విడుచుట మేలో కులము దెగుటమేలో, దుర్యోధనుని మాటలు వినక కులమును రక్షించుకొ మ్మనుట.

క. అని మఱియుఁ దఱిమి చెప్పఁగ
నను వైనటు లెల్లఁజెప్ప నది యాతనికం

డెను మఱి యెవ్వఁడు నే మని
నినుఁ దెలిపెడిఁ జెపియెఁ గులము నీకతనఁ డుడన్. 108

రెంటికి సమము.

క. అని పలికి వెండియును నా
తనిపట్టినచలము రాజ్యదర్పవికారం
బును సైఁపక యుడికించుట
కనయము నుద్ధతమనస్కుఁ డగుచుం బలికెన్. 109

రా. అనిపలికి, ఆతని = ఆరావణునియొక్క, పట్టినచలము సైఁపక పలికెను.

భా. అని పలికి వెండియు, ఆతని=ధృతరాష్ట్రునియొక్క, పట్టిని౯ ఆ=కొడుకైన దుర్యోధనునిచే, ఉడికించుటకు నుద్ధతమనస్కుఁడగుచు: బలికెను.

క. సుబలాత్మజమాయాద్యూ
తబలంబున నమర సంపదలు గొని యెంతేఁ
బ్రబలి తది నేఁడు నిలువదు
ప్రబలాహవభీమనరవరభుజోద్ధతిచేన్. 110

రా. సుబలాత్మజ = బలవంతుఁడైనయింద్రజిత్తుయొక్క, మాయాదుల చేత, ఊత = క్రప్పఁబడిన-వ్యాపింపఁబడినయట్టియనుట. "ఊఞ్ తంతుసంతానే" అను ధాతువు, బలంబునన్ = బలిమిచేత, అమర సంపదలుగొని, అది = ఆప్రాబల్యము, ప్రబలాహవమందు భీమమైన, నరవర = రామునియొక్క, భుజోద్ధతిచేత నేఁడు, నిలువదు - క్రియ.

భా. సుబలాత్మజ = శకునియొక్క, మాయచేతి ద్యూత బలంబునన్ = బలముచేత, అమరన్, అది = ఆద్యూతము, ప్రబలమైన, ఆహవ = యుద్ధము గల, భీమునియొక్కయు, వరభుజోద్ధతిచేత, నిలువదు-క్రియ.

చ. ఘనముగ నాత్మ నాఁటితనకాంతపరాభవ మల్కఁ బెంపఁగా
ననయముఁ బేర్చురాజమణి యాశుగసంతతి నీదు పెద్దత
మ్ముని నెదురొమ్మునెత్తురు సముద్ధతిఁ గ్రోల నినుం గృతోరుభం
గుని నొనరింపఁజూచె దిదిగోఁ గలహంబ యభీష్టమేనియున్.

రా. ఆత్మను, నాఁటి=గ్రుచ్చుకొని, తనకాంత = సీతయొక్క, పరాభవము=తిరస్కారముచేతనైన, అల్కను, పెంపఁగాక = తీర్చుకొనుటకొఱకు, పేర్చురాజమణి=రామునియొక్క, ఆశుగసంతతి=బాణపరంపర, ఉరు=అధికమయిన, భంగునిక = పరాజయముగలవానిఁగా, ఒనరింపఁగాను జూచెదు.

భా. నాటి = ఆజూదమునాఁటియందైన, తనకాంత = ద్రౌపదియొక్క, పరాభవము, అల్కను, పెంపఁగా = అధికముసేయఁగా, పేర్చు = ఉగ్రుఁడౌచున్న, ఆశుగసంతతి = భీముఁడు, నీదు పెద్దతమ్ముని = దుశ్శాసనునియొక్క, నెత్తురు గ్రోలఁగాను, నిన్నుఁగృతమైన, ఊరుభంగునిక = తొడలువిఱుగుట గలవానిఁగా, ఒనరింపఁగాను జూచెదు.

చ. అని నమిత ప్రతాపుఁ డగునాతనితమ్ముని మేఘనాదభం
జనకృతి దేవదత్తజయశబ్దవివర్ధితసింహనాద మెం
దును గొదలేక నీకు నిదె దుస్సహకర్ణనిపాతసూచి యై
వినఁబడు గుండె దిగ్గురన వేగిర మేల దురంబ కోరినన్. 112

రా. ఆతనితమ్ముని=లక్ష్మణునియొక్క, మేఘనాదభంజన = ఇంద్రజిత్తువధచేత, కృతి=కృతకృత్యులైన,దేవ=దేవతలచేత, దత్త=చేయఁబడిన, జయశబ్దములచేత వివర్ధితమైన, సింహనాదము=అట్టహాసము, దుస్సహ = సహింపరాని, కర్ణనిపాత = శ్రవణప్రదేశముగల, సూచియై=సూదియై, వినఁబడును.

భా. ఆతనితమ్ముని=భీమునితమ్ముఁడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాదము యొక్క భంజనమందు, కృతి=సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద=

జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధితమైన సింహనాదము, దుస్సహమైన కర్ణుని యొక్క, నిపాత = పాటును, సూచించునదియై వినఁబడును. అర్థాంతరము. ఆతని = భీమునియొక్క, తమ్ముని = తమ్ముఁడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాద = మేఘగర్జనముయొక్క, భంజనమందు, కృతి = సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద = జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధిత = వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన, అర్జును దేవదత్తధ్వనిచేత వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన దనుట. సింహనాదము = భీముని సింహనాద మని యన్వయము. దుస్సహ = దుస్సహుఁడనెడు దుర్యోధనుని తమ్ముని యొక్కయు, కర్ణ = కర్ణునియొక్కయు, నిపాతమును సూచించునదై; అర్జునుఁడు కర్ణుని సంహరించెడు సమయమందు భీముఁడు దుస్సహుని సంహరించి సింహనాదము చేయు ననుట.

క. వారలసంగర మిట్టిది
యీరీతిం దెలుపనేల యెఱుఁగంబడదే
యారయ నిది నీకు నతి
క్రూరమహాకపటభవదురోదరవేళన్. 113

రా. వారల = రామలక్ష్మణులయొక్క, సంగరము = యుద్ధము; ఇట్టిది, అతిక్రూర మహాకపట-సంబుద్ధి. భవత్ = నీయొక్క, ఉరః = వక్షముయొక్క. దరవేళను = ప్రక్కలించునప్పుడు, ఎఱుఁగంబడదే = తెలియకుండెడినా.

భా. వారల = భీమార్జునులయొక్క. సంగరము = ప్రతిజ్ఞ, ఇట్టిది. అతిక్రూరమహా, కపటభవ = కపటజన్యమైన, దురోదరవేళను = ద్యూతసమయమందు, "పణేద్యూతే దురోదరః" అని అ. ఎఱుఁగంబడదే = తెలియకుండెడిదా.

వ. అని పలికి యప్పుడు దన్నుం జుట్టుముట్టుకొని పట్టి నిగ్రహించుటకు నుగ్రయోధుల నాగ్రహంబున నియోగించునద్దురాత్ముదుర్వివేకంబునకు నవ్వి నిర్విశంకసమాకలితసంరంభవిజృంభితుం డై మేనువెంచి. 114

రెంటికి సరి. సులభము.

చ. తనువున సర్వలోకచయదర్శనచిత్రమహత్త్వ మెంతయుం
దనర విరాట్ప్రకారసముదంచితుఁడై తనుఁ బట్టఁగ్రమ్మువాం
డ్రను ఘనఘోరహుంకృతినిరస్తులఁ జేసి నభోధ్వగామితా
భినుతయశోవిశేషమునఁబేర్చుచు నేఁగె నియోక్తృపాలికిన్.

రా. సర్వలోక = సకలజనులయొక్క, చయ = సమూహముయొక్క, దర్శన=దృష్టికి, చిత్రమైన మహత్త్వముతనరన్, విరాట్ = పక్షిరాజుయొక్క, ప్రకారము చేత, సముదంచితుఁడై = ఎగసినవాఁడై, నభోధ్వగామితా = ఆకాశగమనముచేత, నియోక్తృపాలికిన్ = రామునివద్దికి, ఏఁగెను.

భా. తనువునన్ = దేహమునందు, సర్వలోకచయ = సమస్తజగత్తుల యొక్కయు, దర్శన = చూపులచేత, చిత్రమైనమహత్త్వము, విరాట్ = విరాడ్విగ్రహముయొక్క, ప్రకారము చేత, సముదంచితుఁడై =ఒప్పెడువాఁడై నభోధ్వగ=ఖేచరుల చేత, అమితమానట్టుగా నభినుతమైన, నియోక్తృపాలికిన్ = ధర్మరాజు పాలికి, ఏఁగెను.

వ. ఏఁగి యన్నరేంద్రునకుఁ దనపోయివచ్చినకార్యంబు తెఱం గెఱింగించి యి ట్లనియె. 116

రెంటికి సరి. సులభము.

కవిరాజవిరాజితము.

తిరమువిపక్షుమదోద్ధతి నీవు దుదిం దెగఁజాలవు గాని వెసన్
గురుకృపశాంతనవోక్తులఁ దేర్చియుఁ గొంకకయేనితవుం దగ
వున్, బిరుసును జూపియనేకవిధంబులఁ బెక్కులు వల్కియుఁ
జూచితి నీ, కరుణకుఁ బాత్రుఁడు గాఁడు పదింబదిగాఁ గని
వచ్చినవాఁడఁ దుదన్. 117

రా. గురుకృపన్ = అధికకృపచేత, తోఁజాలక్షాని యని యన్వయము. శాంత = సరసములును, నవ = నవ్యము - అనఁగా మనోహరములు నగునవి, ఉక్తులను = మాటలచేత, కడమ యేకార్థము.

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్కయు.

వ. అనిన విని మనకు నుచితంబైనపత్రనంబు నడపితే మీఁదు
మీఁద నతని పాపఫలం బెట్లు గావలయు నట్లయ్యెడు నని
పలుకుచు నొక్కశుభముహూర్తంబున. 118

రెంటికి సరి. సులభము.

తే. తనకుదారసోదరభావమునను నొసఁగు
హాయముగఁ దివి రెడుపీరు నవలజాతు
మిగులఁ గానీలసమాఖ్య మెఱయువాని
భూనుతాజిధృష్టద్యుమ్ను సేన గావ. 119

రా. తనకునుదారమైన, సోదరభావమునకు = తమ్ముఁడువలెనే, భూనుత మైన, ఆజి=యుద్ధమందు, దృష్ట=దిట్టయైన, ద్యుమ్నునిన్ = సత్త్వముగలవానిని, అనలజాతున్ = అగ్నివలనఁబుట్టినవానిని, కాన, స్ఫుటముగా, నీలసమాఖ్యచేత మెఱయువానిన్ = నీలుని, సేనగావ, అభిషిక్తుంజేసి యని ముందరికన్వయము.

భా. దారసోదరభావమునన్ = బావతనముచేత, అనీలసమాఖ్యను = ధవళకీర్తిచేత, ఆజి = యుద్ధముగలవాని, ధృష్టద్యుమ్నుని, కడమ సరి.

వ. అభిషిక్తుంజేసి సంవిహితసకలసన్నాహుండై. 120

ఆ. అనికి నుగ్రమై మహారిపురాజిరా
నంతవనచయంబు లన్నియుఁ జెఱు
నుగ్గుగాఁ బవహాలి నుఱుమాడుసేనతో
నాజిరంగమునకు నతఁడు నడచె. 121

రా. అనికి, మహత్ = అధికమైన, అరిపుర = శత్రుపురమైన లంకయొక్క, అజిర= ప్రాంగణములయందుండు, "అంగణంచత్వరాజిరే" అని అ. అనంత = బహుళములైన, వనచయంబులన్నియుఁ = ఉద్యానవనాదులు, చిఱునుగ్గుగా, అతఁడు = రాముఁడు, నడచెను.

భా. అనికిఁ =యుద్ధమునకు, మహారిపురాజిరాఁ =శత్రుసమూహము రాఁగా, అతఁడు = ధర్మజుఁడు, నడచెను

ఆ. తెగువ నిట్లు నడచి మిగులఁ జేరికలంక
ముక్తధృతివిలాసముగఁ గడంకఁ
బోరు నడపె దృఢమనోరథహరికుంజ
రోగ్రబలము గొలిపియాగ్రహమున. 122

రా. లంక, ముక్తధృతివిలాసముగఁ = తల్లడిల్లఁగా ననుట, మిగులఁ జేరికను = అత్యంతసమీపమున, నడచి, దృఢములైన మనోరథములుగల, హరి కుంజర=వానరశ్రేష్ఠుఁడైన సుగ్రీవునియొక్క, ఉగ్రబలమును, కొలిపి= పెరరేచి, పోరు నడపెను.

భా. చేరి, కలంకముక్త=నిష్కళంకమైన, ధృతిచేత, విలాసముగఁ = ఒయ్యారముగా, దృఢమయిన మనస్సుగల రథహరికుంజరములచే నుగ్రమైన, బలము = సేనను, కడమ సమము.

క. అమ్మనుజేంద్రునిబలవ
ర్గమ్ము మొదలినాఁడు భీష్మరక్షోర్జితద
ర్పమ్మునఁ గవియుసుయోధను
తమ్ములఁ జతురంగసైన్యతతులజయించెన్. 123

రా. అమ్మనుజేంద్రుని = రామునియొక్క, బలవర్గము, భీష్మ = భయంకరులైన, రక్షస్సులచేత, అర్జిత = సంపాదింపఁబడిన, సుయోధ = సద్భటులచేత, నుతమ్ముల = స్తుతియింపఁబడిన, సైన్యతతులను జయించెను.

భా. భీష్మునియొక్క రక్షచేత నూర్జితమైన దర్పముచేత, కపియు = ఎదిరించునట్టి, సుయోధనుతమ్ములన్ = దుశ్శాసనాదులను, చతురంగసైన్యతతు లను జయించెను.

సీ. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁ డవ్వేళ నురుమాధ
 వప్రేమకృతవిజయ ప్రకర్ష
మరయుచు నంగదశరభకేసరిగజ
 ఋషభశతబలిసమీరణసుతాజి
కేళిమహత్త్వ మీక్షించుచు నుగ్రసం,
 పాతిదస్రసుతాచ్ఛభల్లరాజ
వేగదర్శితనూర్జితాగణ్యదర్పంబు
 చూడ్కులఁ గొసఁగుచు ధీరతావి
తే. భాసి సుత్తమోజుఁ బరాసుఫణిశిఖండి
 ననలసంభవు నైన్యేశు నని గరంబు
 మగతనము సూపఁ గనుఁగొంచు మఱియుఁ బ్రవర
 ముఖ్యులరణంబు గనుచు సమ్మోదమందె. 124

రా. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁడు=రాముఁడు, ఆవ్వేళను=యుద్ధసమయమందు, ఉరుమాధవ=సుగ్రీవునియొక్క, ప్రేమ=నెనరుచేత, కృత=చేయఁబడిన, విజయ=గెలుపుయొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అరయుచున్, అంగద, శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతబలి, సమీరణసుత = హనుమంతునియొక్కయు, ఆజికేళీ=యుద్ధవిలాసమునయొక్క, మహత్త్వము = ఆధిక్యమును, ఈక్షించుచున్, సంపాతి = సంపాతియొక్కయు, దస్రసుత=మైందద్వివిదులయొక్కయు, అచ్ఛభల్లరాజ=భల్లూకపతియైన జాంబవంతునియొక్కయు, 'ఋక్షాచ్ఛభల్లభాలూకాః' అని అ. వేగదర్శియొక్కయు, తను=శరీరములయొక్క, దర్పంబు = బలిమిని, చూడ్కులకొసఁగుచున్ = చూచుచును, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమైన, ఓజున్ =

తేజస్సుగలవాని, పర = శత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణములనెడి, ఫణి = సర్పములకు, శిఖండి = నెమలియైనవాని, సైన్యేశుఁ = సేనాపతియైననీలుని, కనుఁగొంచుఁ, ద్రు=వృక్షములే, "పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః" అని అ. పదస్థానముగాఁగల వానరులలోపల, ముఖ్యుల = శ్రేష్ఠులయొక్క, రణంబుఁ గనుచు, సమ్మోద మందెను.

భా. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁడు = ధర్మరాజు, ఉరు = అధికమైన, మాధవ= కృష్ణునియొక్క, ప్రేమచేతఁ గృతమైన, విజయ = అర్జునునియొక్క, ప్రకర్షము=అతిశయమును, అంగదను=వేషకచేత, అరయుచుఁ, "అంగదనాథుమ్రింగినవృకావలిదన్నేసముట్టుకొన్న" యని సోమయాజుల ప్రయోగము, శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతములభంగిని, బలి = బలముగల, సమీరణత = భీమునియొక్క, ఉగ్రమానట్టుగా, సంపాతి = పాఱుచున్న, దస్రసుత = నకులసహాదేవులయొక్క, అచ్ఛ = స్వచ్ఛములైన, భల్లరాజ = బాణశ్రేష్ఠములయొక్క, వేగ = వేగమును, దర్శితను = చూచువాఁడౌటచేత, దర్పంబు చూడ్కులకొసఁగు, శూరతావిభాసి = శౌర్యముచేత నొప్పెడి, ఉత్తమోజుఁడనెడు పాంచాలుని, పర = శత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణవాయువులకు, ఫణి = సర్పమైన, శిఖండిని, సైన్యేశుఁ = ధృష్టద్యుమ్నుని, కనుగొంచుఁ, ద్రుపదముఖ్యుల = ద్రుపదుఁడు మొదలైనవారియొక్క, రణంబు గనుచు, సమ్మోదమందెను.

శా. క్షత్రాచారవిహారి యై విజయరక్షానిష్ఠఁ బెంపొందువి
శ్వత్రాతఁ విభు విష్ణు నారయుచు నాశ్చర్యంబు లిద్దేవుచా
రిత్రంబుల్ హరియూథచోదకత నీరీతిఁ వినోదించునే
చిత్రంబే గెలు పీబలాలి కని చూచెఁ ఖేచరవ్రాతముల్.

రా. క్షత్త్రాచార = క్షత్త్రియాచారముచేత, విజయరక్షా = జయసంపాదనమందుఁగల, నిష్ఠను = ఆసక్తిచేత, విష్ణుఁ = రాముని, హరియూథ = వానరకులమును, చోదకతను = పనిగొనువాఁడౌటచేత, కడమ సరి.

భా. తత్త్ర = సారథియొక్క, ఆచారముచేత = సారథ్యముచేతననుట. విహారిరైయె, విజయ = అర్జునునియొక్క, విష్ణు=కృష్ణుని, హరియూథక = అశ్వసమూహమును, చోదకతను = త్రోలెడువాఁడౌటచేత, కడమ సులభము.

వ. అంత. 126

సీ. సింజినీనిర్ఘోషజితసముద్రధ్వని
మేఘనాదుండు సమిద్ధశక్తి
భీష్ముండు సందీప్తపృథుశౌర్యగుణమణి
వాహినీశుండు నిజాహవదశ
దివసాంతరచితాతితీవ్రవిక్రమత శో
భిల్ల నెంతయు విజృంభించి వాఁడు
తన్మధ్యమునఁ బుట్టుతనసేనభంగంబు
నరిసేనగర్వంబు నడఁచి యడఁచి
తే. నాగభీషణబాణప్రయోగములను
భీమనరవరచేష్టలు బెండుపడఁగఁ
దదనుజులసత్ప్రతాపంబు లోడుగుపడఁగఁ
గట్టువఱిచెఁ బల్మఱు నాజిఘనులు వొగడ. 127

రా. సింజనీనిర్ఘోష = గుణధ్వనిచేత, "మౌర్వీజ్యాసింజినీగుణః" అని అ. జితమైనసముద్రధ్వనిగల, మేఘనాదుండు = ఇంద్రజిత్తు, సమిద్ధ = ప్రకాశింపుచున్న, శక్తిచేత, భీష్ముండు = భయంకరుఁడు, సందీప్తము లయిన పృథుశౌర్యగుణములనెడు మణులకు, వాహినీశుండు = సముద్రునివంటివాఁడు, నిజాహవదశ = స్వకీయయుద్ధావస్థగల, దివసాంత = రాత్రియందు, రచితమైన, నాగ = నాగరూపములైన, భీషణబాణప్రయోగములను, నాగపాశములచే ననుట, భీమ = ఘోరములైన, నరవర = రామునియొక్క, చేష్టలు, తదనుజా = లక్ష్మణునియొక్క, లసత్ప్రతాపంబు లోడుగుపడఁగ, కట్టువఱిచెను.

భా. సింజినీనిర్ఘోషముతో జితములైనసముద్రధ్వనియు మేఘనాదములునుగలవాఁడు, పృథు = ఘనములైన. శౌర్యగుణమణి = మణులవంటి శౌర్యగుణములుగలవాఁడు, శౌర్యగుణభూషితుం డనుట. వాహినీశుండు = సేనాపతి, భీష్ముండు, నిజాహవ = తనయుద్ధముయొక్క, దశదివసాంతర = పదిదివసములలోపల, చిత = సంపాదింపఁబడిన, తీవ్ర, విక్రమతను = విక్రమముగలవాఁడౌటచేత, నాగ = సర్పములభంగిని, భీషణములైన బాణప్రయోగములచేత, భీమునియొక్కయు నరునియొక్కయు, చేష్టలు, తదనుజుల = నకులసహదేవులయొక్క, ఆజిని =యుద్ధమందు, పల్మఱుఁ గట్టుపఱిచె నని క్రిందటి కన్వయము. కుంటుపఱిచె ననుట.

చ. దొర ననుజాన్వితంబుగ సుమద్ధమదుర్దశఁ గుందఁజేసి యి
ట్లురువడిఁ జేర్చుశాత్రవపురణోద్ధతిపెంపు సహింపలేక తా
సరగున దాని మాన్పహరిచక్రముఁ బూని యెదిర్చె నంతనే
మరలె నరాతియత్నగరిమం దనపూఁపు నివారితంబుగన్.

రా. హరిచక్రము = వానరసమూహము, అరాతి = శత్రువైన ఇంద్రజిత్తుయొక్క, యత్నగరిమను = బాణప్రయోగాది యత్నములచేత, మరలెను= ఓర్వలేక వెనుకతీసెను. కడమ సులభము.

భా. హరి=కృష్ణుఁడు, చక్రముఁ బూనియెదిర్చెను. అంతనే = అప్పుడే, నర = అర్జుననియొక్క, అతియత్నగరిమను = ప్రార్థనచే ననుట. మరలెను.

వ. అంత.

సీ. అట్లవార్యప్రౌఢి నలరుపితామహు
వరశక్తిఁ బ్రబలుదివ్యత్ప్రతాప
గుణశాలి విజయుండు కోదండఘననాద
సంపదుల్లాసితసకలనిజచ

మూసంతతిశిఖండి యేసె నారచితప
  చ్ఛద్మసంగ్రామప్రచారుఁ డగుచు
వైరినృపాలకుమారులహృదయంబు
  లెంతయు భేదిల్ల నిద్ధవివిధ
ఆ. విశిఖవిసరనిబిడవివిధసమస్తమ
ర్మతనుఁ జేసి యుద్ధమహిఁ బడంగ
నేసి గురుమహోవికాససంపాది యై
యాప్తబంధుజనుల నలరఁ జేసె. 130

రా. పితామహా = బ్రహ్మయొక్క, వరముయొక్క శక్తిచేతఁ బ్రబలెడి దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రతాపగుణములచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న, విజయముగలవాఁడు, కోదండ మనెడి, ఘన = మేఘముయొక్క, నాదము యొక్క, సంపత్ = సమృద్ధిచేత, ఉల్లాసిత = సంతోషింపఁజేయఁబడిన. సకల నిజచమూసంతతియు నెడి, శిఖండి = నెమళ్లుగలవాఁడు, అరచితమైన, సచ్ఛద్మ = కపటముతోఁ గూడిన, సంగ్రామప్రచారముగలవాఁడగుచున్ = మేఘములలో నుండి యనుట. ఇద్ధ = ప్రవృద్ధములునై, వివిధములైన, విశిఖ = బాణముల యొక్క, విసర = సమూహములచేత, "సందోహవిసరవ్రజాః" అని అ. నిబిడ మానట్టుగా, నిద్ధ = భేదింపఁబడిన, సమస్తమర్మతను = సకల మర్మస్థానములు కలవాఁడౌటను, చేసి = మర్మములు భేదించి యనుట. గురు = రావణుని యొక్క, కడమ సులభము.

భా. పరశక్తిగలవాని. ప్రబలునిన్ = భీష్ముని, శాలి = ఒప్పెడువాఁడు, చమూసంతతిగలవాఁడు, విజయుండు, అర్జునుఁడు, శిఖండి, ఏసెనాన్ = వ్రేసె ననఁగా, రచితమైన, మర్మ = ఆయములుగల, తను = శరీరముగలవాని, చేసి, గురు = అధికమైన, కడమ సమము.

క. దీనతఁ దత్ప్రతిపక్షబ
లానీకము గుందుచుండె నారాత్రిఁ గడున్
మ్లానసములార్తిఁ బొగులం
గా నిఁక నేది బ్రతుకు కేదిగతియో యనుచున్. 131

ఉభయసమము.

ఉ. అంతట నద్భుతంబు గరుడాగమనంబు నిరాకృతాహితా
త్యంతసమార్జితోర్జితజయాభ్యుదయం బయి భీష్మపాతసం
క్రాంతఘనవ్యథ న్నెఱయఁ గా మఱపింపఁ బునర్మహాజివి
క్రాంతి కుపక్రమించువిభుఁగాంచి దినేశసుతాదు లుబ్బుచున్.

రా. అద్భుతమయిన గరుడాగమనంబున, నిరాకృతాహితా = విడిపింపఁ బడిన సర్పములు గలదౌటచేత, ఊర్జితజయాభ్యుదయంబయి = గెలుపునందలి యుబ్బును రప్పించి యనుట. భీష్మ = భయంకరమైన, పాత = పాటుచేత. దినేశసుతాదులు = సుగ్రీవాదులు, కడమ సమము.

భా. అద్భుతంబుగాన్, రుట్ = రోషముయొక్క, "ప్రతిఘారుట్క్రుధౌ స్త్రియామ్" మ్మని అ. ఆగమనంబు నిరాకృతమైన యహితులచేత నత్యంతము, సమార్జిత = సంపాదింపఁబడిన, ఊర్జితమైన, జయాభ్యుదయము గలదై శోపించి శత్రుజయాతిశయమును నిరాకరించె ననుట. భీష్మపాతముచేత, సంక్రాంత=సంక్రమించిన, ఘనవ్యథను మఱపింపఁగాఁ బునర్మహాజియందుఁగల, విక్రాంతికిన్ = విక్రమమునకు, దినేశసుతాదులు = కర్ణాదులు, సంభ్రమించిరి. అని ముందరివచనమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

వ. చేరి పొడగాంచి ప్రస్తుతసమరసన్నాహసముచితప్రకారంబున సంభ్రమించి రంత నరుణోదయం బగుటయు. 133

రెంటికి సరి. సులభము.

క. గురురక్షోర్జితదర్ప
స్ఫురణముచే శత్రుసైన్యములు మార్కొనఁ జె
చ్చెర వైవస్వతసంతతి
నరవరుఁ డొగి నద్దుర మొనర్చె సబలుఁ డై. 134

రా. గురు = అధికమైన, రక్షస్సులచేత, అర్జిత = సంపాదింపఁబడిన, దర్పస్ఫురణముచేత.

భా. గురు=ద్రోణునియొక్క, రక్షచేత నూర్జితమైన, కడమ సరి.

వ. అప్పుడు. 135

క. అత్యంతము నవనిసుతా
పత్యతనుబలంబులోనఁ బస మీఱె మహా
దైత్యుఁ డనఁబరఁగు శూర
స్తుత్యుఁ డసమరోషవికృతి ధూమ్రాక్షుఁ డనిన్. 136

రా. అవనిసుతాపతి=రామునియొక్క, అతను = అనల్పమైన, బలంబులోన, అసమమైన రోషవికృతిగలవాఁడు, ధూమ్రాక్షుఁడు, కడమ సరి.

భా. అవనిసుత=నరకాసురునియొక్క, అపత్యతను = పుత్త్రత్వముచేత, పరఁగు శూరస్తుత్యుఁడు = భగదత్తుఁడు, అసమరోషముయొక్క వికృతిచేత ధూమ్రవర్ణములైన, అక్షుఁడు = కన్నులుగలవాఁడు, చరించె నని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

తే. దళితహరికుంజరశతాంగముల ధరిత్రిఁ
గప్పుచు యథామనోరథగతిఁ జరించె
నవనిజారూఢమదవారణక్రియలకు
నిలువ లేకపార్థబలయోధులు దొలంగ. 137

రా. దళిత = భేదింపఁబడిన, హరికుంజర = వానరముఖ్యులయొక్క, శతములయొక్క యంగములచేత, యథామనః = మనసు నతిక్రమింపని, అవ్యయీభావసమాసము. రథగతిచేత, నిజ = తనయొక్క, ఆరూఢ = దృఢమైన, మదముయొక్క, వారణ క్రియలకున్ = పోమొత్తుటలకు. నిలువలేక యపార్థబలులైన యోధులఁ తొలంగ, చరించెను.

భా. హరికుంజరశతాంగములన్ = రథాదులచేత, నిజరూఢమైన, మద వారణ = మత్తేభముయొక్క, క్రియలకున్ = యుద్ధక్రియలకు, పార్థబల = ధర్మరాజు సేనయందుఁగల, యోధులు తొలంగన్, యథామనోరథగతిన్ = యథేష్టవృత్తిచేత, చరించెను.

వ. అంత నంతయుం గనుంగొని. 138

క. తమకమున మరుద్వరసుతుఁ
డమితవ్యథఁ జెదరునిజబలాళి మగుడ దు
ర్దమరణజయశోభగద
త్తమహాశుండాలమునకుఁ దా నెదిరించెన్. 139

రా. మరుత్ = వాయువుయొక్క, వరసుతుఁడు = హనుమంతుఁడు, బలాళిమగుడన్, దుర్దమరణమందుఁగల, జయశోభగన్ = జయలక్ష్మిగలది యగునట్టుగా, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, మహాశగలవాఁడు, విఱిగినమూఁక తిరిగి జగడముసేయఁనట్టు నాధారమైనవాఁ డనుట. ఆలమునకున్ = యుద్ధమునకు, ఎదిరించెను.

భా. మరుద్వర = ఇంద్రునియొక్క, "మరుతౌపవనామరౌ" అని అ. సుతుఁడు = అర్జునుఁడు, దుర్దమ = అణఁపశక్యముగాని, రణజ = యుద్ధమువల్లఁ బుట్టిన, యశముగల భగదత్తునియొక్క, మహాశుండాలమునకున్ = సుప్రతీకమనెడి గజమునకు, ఎదిరించెను.

తే. తొలఁగ కెడ సొచ్చుమానవాదుల సుశర్మ
యోధులను బాఱఁ ద్రోలి యిట్లురుభుజావి
భూతి నెదిరించునాకపికేతను నతఁ
డాజి నొప్పించి మడిసె వాహనముతోడ. 140

రా. మానవాదులన్ = మనుష్యుల భక్షించెడువారిని, సు = మిక్కిలియు, శర్మ = సుఖవాసట్టుగా - అనాయాసముగ ననుట. యోధులను = పోరెడివారిని, పాఱఁద్రోలి=పాఱఁదఱిమి, ఎదిరించెడు, ఆకపికే=ఆహనుమంతునికే, అతఁడు= ఆధూమ్రాక్షుఁడనెడు రావణునిమూలబలకర్త, తనున్, ఆజిని, ఒప్పించి = అప్పగించి, మడిసెను.

భా. మానవాదులన్ = మానములఁ బలికెడువారిని - పంతములాడువారి ననుట. సుశర్మయోధులను = సంసప్తకులను, ఆకపికేతనున్ = అర్జునుని, అతఁడు = భగదత్తుఁడు, నొప్పించి, వాహనముతోడన్ = ఏనుఁగుతోఁగూడ, మడిసెను.

వ. మఱియును. 141

క. బహురక్షోభయసేనలు
విహితాజినిఁ ద్రెళ్ళ నంత విలసిల్లె జగ
న్మహితాహవరుచిరక్షి
ప్రహస్తకోదండగురుతరస్ఫూర్తిగడున్. 142

రా. బహురక్షస్సులయొక్క, అభియ = భయరహితములైన, రుచి = వేడుకను, రక్షి = రక్షించెడి, ప్రహస్త = రావణునిసేనాపతి యైన ప్రహస్తుని యొక్క, కోదండముచేత గురుతరమైనస్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

భా. బహురక్షగలయుభయసేనలు, జగన్మహిత = జగత్ప్రసిద్ధమైన, ఆహవమందు, రుచిర = ప్రకాశించుచున్న, క్షిప్రవేగవంతమైన, హస్తముగల, కోదండగురు = ద్రోణుని యొక్క, తరః = బలిమియొక్క, స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

సీ. ఆమేటి తనదుసైన్యమును బద్మవ్యూహ
భంగిఁ జూపట్టంగఁ బన్ని హాతిక
రప్రహారప్రవర్తనలచేఁ జీకాకు
వఱుచుచుఁ గడుఁ జొచ్చి నుఱిచియాడు
వీరకుంజర జగద్వినుతవిక్రము ధనం
జయతనూజు సుభద్రసంతతి నవ
రోధించి బహుమహాయోధనవ్యాపార
శూరత ప్రాపుగాఁ బోరిపోరి
తే. గెలువ నోపక మిక్కిలి నలఁగి యంత
నతనిధర్మవిహీనయుద్ధాతిశయము
చేతఁ జంపించెఁ దనుఁ దనసేనవారిఁ
గాచుకొన నొండుమార్గంబు గానలేక. 143

రా. సైన్యమును = రాక్షససైన్యమును, పద్మవ్యూహభంగిన్ = పద్మసమూహమువలె, చూపట్టంగన్, పన్నిహాతిన్ = పాదప్రహారములచేతను,నుఱిచియాడుచున్న వీరకుంజరుఁడైనవాని, వీరకుంజరుండు గనుక సైన్యమును బద్మవ్యూహముంబలె నుఱుమాడెను. సు= లెస్సైన, భద్రసంతతిన్ =శుభపరంపరలు గలవాని, ధనంజయతనూజున్ = అగ్నిపుత్త్రుఁడైననీలుని, ఆమేటి= ప్రహస్తుఁడు, అవరోధించి యని యన్వయము. మహాయోధన = అధికయుద్ధముయొక్క, "యుద్ధమాయోధనంజన్య" మ్మని అ. అతని = నీలునియొక్క, ధర్మవిహీన=విల్లులేని, యుద్ధాతిశయముచేత, కరప్రహారమున ననుట. తనున్ = తన్ను, తనసేనవారిని, జంపించెను, ప్రహస్తుఁడు నొచ్చె ననుట.

భా. ఆమేటి=ద్రోణుఁడు, పద్మవ్యూహభంగి, పన్ని=రక్షించి, అంతట నుండి యభిమన్యునకు విశేషణములు, హాతికర = నాశకరములైన, సుభద్రయొక్క, సంతతిన్ = కుమారుఁడైన యభిమన్యుని, మహాయోధులయొక్క

శరారత ప్రాపుగా, ధర్మవిహీన = అధర్మమైన, అతనిఁ = అభిమన్యుని ఆమేటి చంపించెను. కడమ సులభము

సీ. అతిశౌర్యపరసుశర్మాకృష్టవిజయుఁ
జేసి నానాపార్థసేన లవుడు
రౌద్రవరోల్లాస రాజితు నక్షయ
ధృతి సింధునాయకుఁ దీవ్రశక్తి
నాకీశు దృఢరణోత్సేకుని మించి తో
డ్పడలేక యొడఁగ నాబలియుఁ డట్ల
ద్రుంగెను విరథుఁడై తునను దుశ్శాసన
తనుజగదాహతి ననయముఁ బ్రతి

ఆ. కోటి లేనినాదు కొమరున కీపాటు
వలసె నకట! యిది యవార్య మనుచు
వేఁగె నానిచావు విని యంత జిష్ణుండు
ఖండితారిపంక్తికంధరుండు. 144

రా. అతిశౌర్యులైన, పర = కపులకొఱకు, సుశర్మ = మిక్కిలి సుఖ మానట్టుగా, ఆకృష్ట=త్రిప్పఁబడిన, విజయుఁ జేసి, అప్రయాసముననే రాక్షస సేనల గెలిచె ననుట. నానావిధములైన, అపార్థ సేనలు = విఱిగినరాక్షససేనలు, రౌద్రమైన యుల్లాసముచేత, అక్షయధృతిచేత, సింధునాయకుఁ=సముద్రుని వంటివాని, తీవ్రశక్తిగలవాని, దృఢరణోత్సేకముగలవాని, ఆకీశుఁ = వానరుఁ డైన నీలుని, "వానరఃకీశః" అని అ. ఒడుగఁ = సేనలొదుగఁగా, ఆబలియుండు= ప్రహస్తుఁడు, త్రుంగెను, దుశ్శాసనతను = శిక్షింప శక్యముగానివాఁడౌట చేతను, జగదాహతిని = జగత్సంహారముచేతను, ప్రతికోటిలేని, కొమరునకుఁ = ఒప్పిదమునకు, అనుచు, జిష్ణుండు = జయశీలుఁడు, పంక్తికంధరుండు = రావణుఁడు, వేఁగెను.

భా. అతిశౌర్యపరుఁడైన సుశర్మచేత, ఆకృష్ట = వెడలఁదీయఁబడిన, విజయతఁజేసి = అర్జునుఁడుగలవాఁడౌటచేత, అభిమన్యునకు విశేషణము. నానావిధములైన, పార్థసేనలు=పాండవసేనలు, రౌద్ర = రుద్రసంబంధమైన, వరముయొక్క యుల్లాసముచేత, రాజితుఁడైనవాని, అతిశయధృతిన్ = అధిక ధైర్యముగలవాని, తీవ్రశక్తిచేత, నాకీశున్ = ఇంద్రునిఁ బోలినవాని, దృఢమైన రణమందగు, ఉత్సేకునిన్ = ఆధిక్యముగలవాని, సింధునాయకున్ = సైంధవుని, మించి, ఒదుగఁగా, ఆబలియుఁడు=అభిమన్యుఁడు, దుశ్శాసనతనుజ= దుశ్శాసనకుమారుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, గదాహతిచేతఁ ద్రుంగెను, నాదు, కౌమరునకున్ = కుమారునికి, అనుచు, ఖండిత = ఖండింపఁబడిన, అరిపంక్తుల యొక్క, కంధర = కంఠములు గలవాఁడు, జిష్ణుండు = అర్జునుఁడు, వేఁగెను.

వ. ఇట్లు శోకసంతప్తమానసుం డగునతనిం గనుంగొని. 145

కింటికి సరి. సులభము.

ఉ. ఊహ గలంగి యిట్లడల నూరక యేటికి నాహవక్రియా
సాహసవర్తనంబుతఱిఁ జావులు క్రొత్తలె చాలు నిట్టిదు
ర్మోహ మికం ద్యజింపుము సముత్కటశోకవిషాదహేతువై
దేహిఁ గరంబు గీడ్వఱుచు దీనితగుల్ మది నెంచి చూచినన్.

రా. విషాదహేతు=ఖేదహేతువైన, వైదేహిన్=సీతను, త్యజింపుము. కడమ సులభము.

భా. దుర్మోహమును ద్యజింపుము, దీనితగుల్=మోహాసక్తి, దేహిన్ = మనుష్యుని, కీడ్వఱుచును.

క. అని పెద్దలైనయాప్తులు
దనుఁ దేర్పఁగ నుస్సు రనుచుఁ దలయూఁచి మనం
బునఁ దత్తదహితనృపవ
ర్తనచింతం గినుక బలిసిరాఁ దనలోనన్. 147

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉత్సాహ. ఆదుకొన్న కారణమున నొకట మనుజమాత్రుఁ డీ
మేదినిపయి సింధురాజు మీఱి వచ్చి భీమసే
నాదిబహుసహాయచయము నాఁగి చెఱుచువాఁడె హా
నాదుపట్టిఁబట్టెఁ జలమునన్ గణింపఁ డేమియున్. 148

రా. సింధురాజున్ = సముద్రుని, మీఱివచ్చి భీముడైన సేనాది బహుసహాయచయమును జెఱుచువాఁడె, నాదుపట్టిఁబట్టి = నేఁబట్టిన, చలమును. నన్ = నన్నును, గణింపఁడు.

భా. సింధురాజు = సైంధవుఁడు, సహాయచయమును, ఆఁగి, నాదు పట్టిన్ = అభిమన్యుని, చెఱుచువాఁడె = కూల్చువాఁడే.

వ. అని యుగ్గడించి యందుల కేమియున్నియుం జిక్కనయ్యెడు
ననిరోష వేగంబున రోఁజుచు నందఱు విన ని ట్లనియె. 149

రెంటికీ సమము. సులభము.

క. ధృతి నేన కూల్తు నరిసం
హతిఁ బొలుగఁ దఱిమి తఱిమి యాసింధుమహీ
పతితలసద్బలవత్తై
న్యతనూఖండముల జంబుకాదులు దనియన్. 150

రా. అరిసంహతిన్ = శత్రుసమూహమును, ఆసింధు = సముద్ర పర్యంతమైన, మహీ = భూమియందు; పతిత = పడిన, కడమ సులభము.

భా. సింధుమహీపతి = సైంధవునియొక్క, తలను గూల్తును.

తే. వినుఁడు నాపంత మిదె నేఁడు వేగయుక్త
గతి నలిగి యాన్నృపుని నేలఁ గలపువాఁడె

నలినమిత్త్రున స్తమయంబునకు మునుపుగ
భానుపుత్త్రాదితత్పక్షబలముఁ దఱిమి. 151

రా. మఱియు రావణునివాక్యము, వేగయుక్తమయినగతిచేత, నలిన్ = వేడుకచేత, అమిత్రు = రామునియొక్క, అస్తమయంబునకున్ = నాశన మునకు, మునుపుగ, భానుపుత్త్రాది = సుగ్రీవుఁడు మొదలుగాఁగల, తత్పక్ష = ఆ రామునికి సహాయమైన, "పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు" అని వి. బలమును దఱిమి, అన్నృపునిన్ = ఆరామునిని, కడమ సమము.

భా. మఱియు నర్జునునివాక్యము, నేఁడు, వేగన్ = తెల్లవారినను, నలిన మిత్రు = సూర్యునియొక్క, అన్నృపుని = సైంధవుని, కడమ సులభము.

తే. ఏఁ గడఁగి యిట్లు గావింపనేని వెలుచఁ
జత్తు రుగ్రాజిభాసురజ్వలనమునకు
శలభతవహించి యస్మాకసైన్యపతులు
విద్విషత్సైనికులు సముద్వీక్షఁ జూడ. 152

రా. అస్మాక = మనసంబంధులైన, సైన్యపతులు, ఉగ్రాజియనెడి భాసురమైన, జ్వలనమునకున్ = అగ్నికి, శలభతవహించి, సముత్ = సంతోష యుక్తమైన, వీక్షన్ = దృష్టిచేత, విద్విషత్ = ఆ రామునియొక్క సైనికులు చూడఁగాఁ జత్తురు, ఇంకఁ దనవల్లఁగాని జయము రా దనుట.

భా. అస్మాకసైన్యపతులును విద్విషత్సైనికులును, సముద్వీక్షఁజూడన్ = తల లెత్తి చూడఁగాననుట, రుక్ = దీప్తులయొక్క, రాజి = పంక్తులచేత, భాసురమైన జ్వలనమునకు, కడమ సులభము.

వ. అని పలికిపలికినట్లు బెట్టిదంపుఁ బెంపుసొంపు పొంపిరివోవ సన్న ద్ధుండై యుద్ధయాత్ర గావించి యాపీరకంఠీరవుం డకుంఠ విక్రమోత్సేకంబున ననేక యోజనవిస్తారదారుణంబుగాఁ

బన్నినపరబలవ్యూహంబునందు సాహసోల్లాసభాసితశరాసన
కళావిశేషంబున నీను నెఱపుచుం దెఱపి గొని రథంబు
వఱపించి యొఱపుసఱపున నగ్గలించుచుఁ గఱ యొడ్డంగడ్డంజేకి
చించుకొని తనతోన చొచ్చునిచ్చలంపుఁబెచ్చురిక చాలక
యక్కడక్కడం బలపడి వెలివెలిన పోరునిజయోధవీరులకు
దూరదృశ్యమానకేతన ద్యోతనంబునం బ్రీతి యొసంగుచు
నిశాత నిజశరవ్రాతపాతంబులచేత భూతలంబున నవిరళం
బుగా నొరగినహరికుంజరశతాంగశకలంబులచేత వికల
త్వంబు నొందక యమందస్యందనప్రచారంబు సారథ్యా
శ్చర్యచర్యామహిమమహనీయహరినైపుణోద్దీపితా టోపం
బై యేపుమాపం బ్రతాపంబు మెఱసి రణవిహరణ
రణరణికవిజృంభణాస్తంభ సంభ్రమబంభ్రమ్యమాణచండ
కోదండదండకుండలీభావావినాభావసుభగంభావుక శరప్ర
యోగ వేగచాతుర్యాశ్చర్య దశభుజయుగయుగళవిగళి
తాగళిత జయదర్పవిభవుం డగుచు నభినవసరణి నురవడించె
నప్పుడప్పరబలంబునందుఁ గొంపఱు. 153.

రా. హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, శతములయొక్క, సార = శ్రేష్ఠమైన, ధీ = బుద్ధికి, ఆశ్చర్యమైన, చరా = గతియొక్క, దశభుజయుగ యుగళ = వింశతిహస్తములయొక్క, కడమ సరి.

భా. సారథ్యముయొక్క యాశ్చర్యచర్యామహిమచేత మహనీయమైన, రణవిహరణమందుఁగల, రణరణిక = కాంక్షాతిశయముయొక్క యనుట, బంభ్రమ్యమాణ=మఱిమఱి పరిభ్రమించుచున్న, శరప్రయోగవేగచాతుర్యము చేత నాశ్చర్యమైన. దశ = అవస్థగల, భుజయుగయుగళ = పూసగాండ్లవంటి రెండుభుజములయొక్క, కడమ స్ఫుటము.

క. వేసుఱు మనగుర్వశ్వ
త్థామలకీఘోరవీరతరుబాణకదం
బామితవర్షము దుస్తర
మై మెఱసెం దదప్రభేద్యుండయ్యె నితండున్. 154

రా. మన=మనయొక్క, గురు=శ్రేష్ఠమైన, అశ్వత్థ = రావి, ఆమలకీ = ఉసిరిక, "తిష్యఫలా త్వామలకీ త్రిషు" అని అ. వీరతరు= మద్ది, "నదీసర్జో వీరతరు రింద్రద్రుః కకుభోర్జునః" అని అ. బాణ = గోరంట, "సైరీయ్యః కురంటకో బాణాః" అని అ. కదంబ = కడిమి, "నీపప్రియకకదంబాస్తు హలిప్రియే" అని అ. ఈచెట్లయొక్క, అమితవర్షము=చాలఁ బ్రయోగించుట, దుస్తరమై = తరింపరానిదై, మెఱసెను, ఇతండును = ఈరావణుండును, తత్ = ఆతనువర్షముచేత, అప్రభేద్యుండయ్యెను, అని పలుకు మండ నని ముందరి కన్వయము. "ఆమలకీ" అనుశబ్దమున ఆ యనెడు నుపసర్గమున్నది గనుక యతిస్థానమునకు తకారమే చెల్లును. ఇది ప్రాదియతి-ఇందుకు లక్షణము. కవిలోకచింతామణియనెడు తాతంభట్టుఛందమందు, ఆ. 'ధాత్రిఁ బ్రాదియోగసూత్రంబుగలిగిన, నుభయము వచింప నొనరు యతికి, సాతిరిక్తభక్తిశక్రసేవితకమ, లాలయానివాస లక్ష్యమిదియె' ఇందుకు విరాటపర్వమందు సోమయాజి, ఉ. 'శ్రీయన గౌరినాఁ బరఁగుచెల్వలచిత్తము పల్లవింప భ, ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగురూపము దాల్చి విష్ణురూపాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక, ధ్యాయిత కిచ్చు మెచ్చుపరతత్త్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్.' హరివంశమందు నాచన సోమనయు, క. 'ఆపాదశిరోలంకా, రాపాదితచారుతాభిరామాత్మ్యమహో, రూపాలోకనతుష్టా, కూపారకుమారి కాముకరమణిరాజా.' ఇట నుదాహరించినవి గనుక, అశ్వత్థామలకీఘోరవీరతరు - అని తకారమే యతిగా సూరపరాజుగారును బ్రయోగించినారు.

భా. గుర్వశ్వత్థామలకున్ = ద్రోణాశ్వత్థామలకును, ఈవీరతరు = వీరశ్రేష్ఠుడైన యీయర్జునునియొక్క, బాణకదంబ = బాణసమూహముల

యొక్క, అమితవర్షము మెఱసెను, ఇతండుక = అర్జునుఁడును, తత్ = ఆబాణవర్షముచేత, అప్రభేద్యుఁడయ్యెక = భేదింపరానివాఁడాయెను.

తే. కొంద ఱతిరయప్రేరితస్యందనాశ్వ
కర్ణముఖ్యోగ్రతరుల మోఘతకుఁ దలఁకఁ
గొందఱు మనన్నృపాలునిగురుకృపకృత
వర్మధర్మవర్తన గాచు నగవ మనఁగ. 155

రా. ప్రేరిత=ప్రయోగింపఁబడిన, స్యందన = సెమ్మిచెట్టును, "తినిశేస్యందనో నేమి," అని అ. అశ్వకర్ణ=మద్దిచెట్టును, "సాలేయసర్జకార్శ్యాశ్వకర్ణకాః" అని అ. ముఖ్య=మొదలుగాఁగల, ఉగ్ర=భయంకరములైన, తరుల=వృక్షములయొక్క, మోఘతకుక = వ్యర్థత్వమునకు. నృపాలుని = రామునియొక్క, గురుకృప = అధికదయకృతమైన, వర్మ=కవచముయొక్క, ధర్మ=ప్రకారముగల, వర్తన = వృత్తిగలది, కృపకు విశేషణము. కాచుచు, కడమ సులభము.

భా. అతిరయముచేతఁ బ్రేరితములైన, స్యందనాశ్వ = రథాశ్వములుగల, కర్ణముఖ్యులైన, ఉగ్రతరుల = అత్యుగ్రులయొక్క, మోఘతకుక = ఓటమికి, నృపాలునిక = దుర్యోధనుని, గురుకృపకృతవర్మలయొక్క, ధర్మవర్తన=ధనుర్వ్యాపారము.

తే. కొంద ఱినతనూజాదుల కోపిలోనఁ
బ్రాణములు గల్గఁ వెలియుండి బ్రతికెద మన
నీలగజముఖ్యబల మదె నిగుడి పోవిదె
శాత్రవుని నంచుఁ గొందఱు సంతసిలఁగ. 156

రా. ఇనతనూజాదుల = సుగ్రీవాదులయొక్క, నీలుఁడును గజుఁడును, కడమ సులభము.

భా. ఇనతనూజాదుల = కర్ణాదులయొక్క, నీల=నల్లనైన, గజములు, ముఖ్య=మొదలు గాఁగల.

వ. మఱియు ననేకు లనేకప్రకారంబులఁ దత్తద్రణసమయసము
దయజయపరాజయప్రతీతివశంబునం బలుకుచుండ నతండు
సర్వదుర్వారదోర్విలాసగర్వంబున నుల్లసిల్లుచు. 157

రెంటికి సరి. సులభము.

వనమయూరము.

సారనిజచాపగుణశబ్దసమనుప్ర
జ్యారసికశూరతరసాత్యకిరణాగ్ర
క్రూరతరశాత్కృతినిరూప్యగమనుండై
చేరి యవికారధృతిసింధునృపుఁ జూచెన్. 158

రా. సారనిజచాపగుణశబ్దమును, సమనుప్రజ్యా=వెనుకొనుటకు, రసిక= రుచిగలవియునై, శూరులయొక్క, తరస = మాంసములచేత, అతి, మిక్కిలి, అకిరణ = కిరణరహితములైన, అగ్ర = ముల్కులుగలవియునైన, శత్రుమాంసములచేతఁ గప్పఁబడినవి యనుట, క్రూరశరములయొక్క, శాత్కృతులచేత, నిరూప్య = ఎఱుఁగఁదగిన, గమనుండై = గమనముగలవాఁడై, అవికారధృతిచేత, సింధుసముద్రమైనవాని, నృపుక్ = రాముని, చూచెను.

భా. సార = శ్రేష్ఠమైన, నిజచాపగుణముయొక్క శబ్దమును, సమనుప్రజ్యా = వెనుకొనుటకు, రసిక = నేర్పరియునై, శూరతర = శూరశ్రేష్ఠుఁడైన, సాత్యకియొక్క, రణాగ్ర = యుద్ధముఖమందగు, క్రూర = నిష్ఠురములయిన, శర = బాణములయొక్క, శాత్కృతి = శబ్దధ్వనులచేత, నిరూప్య= తెలియఁదగిన, గమనముగలవాఁడై చేరి, అవికారమైనధృతిగలవాని, సింధునృపుక్=సైంధవుని, చూచెను. తనబాణప్రయోగధ్వనులజాడను సాత్యకియుఁ గొల్చిరాఁగా నర్జునుఁడు సైంధవుని గదిసె ననుట.

వ. అంత. 160

తే. తివిరి గురుకృతవర్మాదిధృతివిలసిత
విగ్రహస్ఫూర్తిఁ గడు మించి విజయసత్స
హాయతాలోలుఁ డయి వచ్చు నలఘుమన్యు
దశముఖుని భీము నర్కనందనుఁడు దాఁకె. 161

రా. తివిరి, గురు = అధికమానట్టుగా, కృత = చేయఁబడ్డ, వర్మాది = కవచము మొదలుగాఁగలసాధనములయొక్క, ధృతి = ధారణముచేత, విలసిత మైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, "శరీరంవర్ష్మవిగ్రహః" అని అ. స్ఫూర్తిన్ = స్ఫురణచేత, విజయ = గెలుపే, సత్సహాయతా = లెస్స సహాయముగాఁగలవాఁ డౌటచేత, అలోలుఁడయి = అచలుఁడై భయములేక యనుట, వచ్చుచున్న, అలఘుమన్యున్ = అధికకోపముగలవాని, భీమున్ = భయంకరమైనవాని, దశముఖునిన్ = రావణుని, అర్కనందనుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, తాఁకెను.

భా. తివిరిగురుకృతవర్మాదులయొక్క, ధృతి = ధైర్యముచేత, విలసిత మైన, విగ్రహ = యుద్ధముయొక్క, స్ఫూర్తిచేత, "రణఃకలహవిగ్రహా" అని అ. విజయ = అర్జునునియొక్క, సహాయత్వమందు, లోలుఁడై = అపేక్ష గలవాఁడై, 'లోలశ్చలసతృష్ణయోః' అని అ. అర్జునునికి సహాయముగా ననుట, అలఘు = అధికమైన, మన్యుదశ = రోషావస్థగల, ముఖముగలవాని, భీమున్ = భీముని, అర్కనందనుఁడు = కర్ణుఁడు, తాఁకెను.

మ. మిహిరప్రోద్భవుఁ డిట్లు శాత్రవునిలక్ష్మిన్ సైఁప కుగ్రాచలా
గ్రహతం జేసి కడుం గలంచుటకు వీఁకం దాఁకి తద్ఘోరబా
ణహతిన్ సాధనహీనతం బొరసి ప్రాణత్యాగపర్యంతదు
స్సహపీడన్ భజియించెబల్మలు సుహృజ్జాలంబు జాలింబడన్.

రా. మిహిరప్రోద్భవుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, ఉగ్ర = ఘనమైన, అచలాగ్ర = పర్వతశిఖరముచేత, హాతఁ = హతమైనదానిఁగా, శాత్రవుని = రావణునియొక్క, లక్ష్మిని జేసి, పీడను భజియించెను, కడమ సులభము.

భా. మిహిరప్రోద్భవుఁడు = కర్ణుఁడు, "మిహిరారుణపూషణః" అని అ. శాత్రవునిలక్ష్మిఁ = భీముని, జయలక్ష్మిని, సైఁపకయుగ్రమైన, అచల = స్థిరమైన, అగ్రహతం జేసి = అగ్రహాముగలవాఁ డౌటచేత, తాఁకి, తత్ = అభీమునియొక్క, ఘోరబాణహాతిచేత, పీడను భజియించెను.

వ. అంత. 162

తే. వాయుసూనుండు ధృతకరవాలహస్త
విహృతిచాతురిఁ బ్రతివీరువిశిఖవృష్టిఁ
దొలఁగ జడియుచు సాహసం బలర నతని
యరదమునకు లంఘించి శౌర్యంబు మెఱయ. 163

రా. వాయుసూనుండు, ధృత = ధరింపఁబడిన, కర = హస్తములయొక్కయు, వాలహస్త = తోఁకలయొక్కయు, "వాలహస్తస్తువాలధిః" అని అ. విహృతిచాతురిఁ = విహారచాతుర్యముచేత, ధృతశబ్దము చాతురికి విశేషణము. డీలుపఱిచె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

భా. వాయుసూనుండు = భీముఁడు, ధృతమైన, కరవాల = ఖడ్గము గల, "కరవాలః కృపాణవ" త్తని అ. హస్తముయొక్క, కడమ సులభము.

క. అహితుని నాశ్చర్యకర
ప్రహారణవిధిఁ జాల డీలువఱిచె నతండుఁ
రహిఁ దిరుగఁ దెచ్చుకొని వి
గ్రహచేష్ట లడంగ నొంచెఁ గరువలిపట్టిన్. 164

రా. కరువలిపట్టిఁ = హనుమంతుని, నొంచెను, కడమ సరి. సులభము.

శా. అహితునిc = కర్ణుని, ఆశ్చర్యమైన, కర = హస్తముందుఁగల, ప్రహరణ=ఆయుధముయొక్క, "ఆయుధంతు ప్రహరణ" మ్మని అ. విధిc = వ్యాపారముచేత, అతండుc = కర్ణుఁడును, కరువలిపట్టిc = భీముని, విగ్రహ చేష్టలు = శరీరచేష్టలు, అడంగc = మూర్ఛపోవునట్లుగా ననుట.

క. నొంచి తదవసరజాతా
చంచలఘనమన్యువహ్నిసంతతిఁ దనుఁ గా
రించుచు నవు డెంతయు నల
యించుమహాశత్రుభీము ని ట్లని పలికెన్. 165

రా. తదవసర = ఆసమయమందు, జాతమైన, అచంచల = స్థిరమైన, ఘనమన్యుc = అధికకోపముగలవాని, మహాశత్రులకు, భీముc=భయంకరుఁడైనవాని, వహ్నిసంతతిc = నీలుని, పలికెను.

భా. ఘనమన్యు=అధికశోకమనెడి, "మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి" అని అ. వహ్నిసంతతిc = అగ్నిసమూహముచేత, తనుc = తనశరీరమును, కారిం చుచుc = తపింపఁజేయుచు, అలయించు = శోషిలఁజేయుచున్న, తనశోకవహ్ని చేతఁ దానే తప్తుఁ డగుచున్నవాని ననుట, భీము నిట్లని పలికెను.

క. కానలఁ గాయలుఁ బండ్లు న
నూనముగా మెసఁగి బ్రతుకకోరి నీలా
వానరునకు నీకును గుఱి
యైనను మద్బలము నోరయ నర్హం బగునే. 166

రా. నీలా-సంబుద్ధి. వానరునకు నీకును=కోఁతియైన నీకును, గుఱియై = కనిపించుకొని, ననుc = నన్నును, మద్బలమునను, ఒరయంc = చెనకుటకు అర్హం బగునే.

భా. ఓరీ = తుచ్ఛుఁడా, నీలావు = నీబలిమి, ఆనరునకుc=ఆయస్థునను, నకును, నీకును గుఱియైనను, కడమ సులభము.

చ. ఒరయుటకుఁ ఫలంబు దగనొందితి పొమ్మని యమ్మహాభుజుం
బరుసపుమాటలన్ దహనబాణహతిన్ హృదయంబు సోల
నొంచి రహితచేష్టుఁ జేసి విడిచెన్ నికటంబున నయ్యెడన్
రిపుస్ఫురణకృశానుజక్రియలు సూచుచు రామునితమ్ముఁ
డెంతయున్. 167

రా. పొమ్మని = చత్తువుగాక యని, మాటలన్ = మాటలచేతను, దహన
బాణ = ఆగ్నేయాస్త్రముయొక్క, హతిచేతను హృదయంబును, నొంచి =
భేదించి, అమ్మహాభుజున్ = నీలుని, రహితచేష్టునిఁ జేసి విడిచెను. అయ్యెడను,
రిపు = రావణునియొక్క, స్ఫురణ = స్ఫూర్తిని, కృశానుజ = అగ్నివల్లఁబుట్టిన
నీలునియొక్క, క్రియలు = మూర్ఛాచేష్టలను, చూచుచు, రామునితమ్ముఁడు =
లక్ష్మణుఁడు, ససంభ్రమాకులుండై యని ముందరి కన్వయము.

భా. పరుసపుమాటలు, అను = అనెడి, దహనముయొక్కయు బాణముయొక్కయు హతిచే నొంచి విడిచెను. నికటంబునన్ = అసమీపమున నే,
రిపుస్ఫురణ = భూరిశ్రవసుప్రతాపముచేత, కృశ = క్షీణములైన, అనుజ
క్రియలు = సాత్యకిచేష్టలను, చూచుచు, రాముని = బలరామునియొక్క,
తమ్ముఁడు = కృష్ణుఁడు. కడమ సులభము.

వ. ససంభ్రమాకులుం డై. 168

తే. చూడు మటు నరవరజయస్ఫూర్తి నార్చె
వైరిసేన భూరిశ్రవోదారుణరణ
మహిమదనుజబలశ్రీలు మడఁగ నింత
టను రిపుఁగరంబు దెగవ్రేయకునికి గీడు. 169

రా. లక్ష్మణుఁడు రామునితో ననెడుమాట. నరవర-సంబుద్ధి, భూరి =
అధికమైన, శ్రవోదారుణ=శ్రవణభయంకరమైన, రణ=శబ్దముయొక్క, "రణో

స్త్రీయుంధినాథ్వనా" అని రత్నమాల. మహిమన్ =ఆధిక్యముచేత, వైరిసేన, ఆర్చెను= మ్రోసెను. దనుజబల=రాక్షసబలముయొక్క, శ్రీలు = విలాసములు, మడఁగన్ = అడఁగునట్టుగా, రిపున్=రావణుని, కరంబు = మిక్కిలి, తెగ వ్రేయకునికిగీడు, వ్యాఖ్యయందుండు క్రమమునకు లక్షణ మివుడదని తోఁచు నెడ-కరము దెగునట్టు శత్రుని వ్రేయకునికి కీడని యన్వయింపనగు.

భా. కృష్ణుం డర్జును నసుమాట. చూడుమటు, నర=అర్జునా! భూరిశ్రవః = భూరిశ్రవసునియొక్క, దారుణమైన, రణమహిన్ = యుద్ధభూమియందు, మదనుజ=నాత్మజుఁడయిన సాత్యకియొక్క, బలశ్రీలు, మడఁగన్ = అణఁగిపోఁగా, వైరిసేన, యార్చెను. ఇంతటను, రిపు = శత్రువైనభూరిశ్రవసునియొక్క, కరంబు=హస్తమును, తెగవ్రేయకునికి కీడు.

తే. అనుచుఁ దా నన్నమాటఁ జేకొని తడయక
ఘనభుజుండు సుమిత్రనందనుఁడు జిష్ణుఁ
డరిఁ గరము గుంటువడ నేయ ననుజు గెలుపు
గాంచి మోదించె నంత నటించుచక్రి. 170

రా. అనుచుఁదాను, అన్నమాటను = రామునిమాటను, చేకొని = అనుమతించుచ్చుకొని యనుట. సుమిత్రయొక్కనందనుఁడు=లక్ష్మణుఁడు, నరతను = మనుష్యత్వమున, నటించుచక్రి=రాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అనుచు, తానన్నమాటను=తానాడినమాటను, చేకొని, సుమిత్రనందనుఁడు=బంధుప్రియుఁడు, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు, అరి = భూరిశ్రవసునియొక్క, కరంబును, కుంటువడనేయన్ = తెగవ్రేయఁగా, అంతన్=సమీపమున, నటించు=నటించెడి, చక్రి=కృష్ణుఁడు, మోదించెను. ఈపద్యమునందును గరము కుంటువడునట్టు లరిని నేయ నవి యన్వయింపఁదగు.

వ. మఱియుం దద్రణం బతిభయంకరం బయి ప్రవర్తిల్లె. 171

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. అంతట రామతమ్ముఁడు దిగంతసమీపగుఁ డైనయట్టిభా
స్వంతు తెఱంగు గాంచి తనశత్రునికాయము సొంపు మీఱ న
త్యంతము నేసి యేసి తదుదగ్రశరంబుల రేసి రేసి య
శ్రాంతతఁ బోరుజిష్ణురిపుసత్త్వము నారయుచుం మనంబునన్.

రా. రామతమ్ముఁడు=లక్ష్మణుఁడు, భాస్వంతు తెఱంగు = రక్తవర్ణము అనుట. కాంచి = పొంది, శత్రుని = రావణునియొక్క, కాయముసొంపు మీఱఁగాఁ = శరీరము రక్తమయ మగునట్టుగానుండి, జిష్ణురిపు = రావణుని యొక్క, సత్త్వము నారయుచును మనంబున లక్ష్మణుఁ డెంచుకొనెడుమాట.

భా. రామతమ్ముఁడు = కృష్ణుఁడు, భాస్వంతు = సూర్యునియొక్క, తెఱంగుగాంచి, ఇంకటినుండి యర్జునవ్యాపారము. జిష్ణుని=అర్జునుని, రిపు= కర్ణాదులయొక్క, సత్త్వమును నారయుచు, తనలో ననుకొనుమాట. కడమ సులభము.

తే. సమదదోషాహితుల ఘోరసాయకముల
వానరానీకమును మున్నుగా నలుకుచు
గెలిచె భానుసుతాదియోధుల నరాతి
విపులభుజశక్తి కోదగాన వెదకిమైన. 173

రా. సమదదోషాహి=క్రూరసర్పములే, తుల=పోలికగాఁగల, ఘోర సాయకములచేత, వానరానీకమును = వానరసమూహమును, భానుసుతాది = సుగ్రీవుఁడు మొదలయిన, అరాతి=రావణునియొక్క. కడమ సులభము.

భా. సమదదోషాహితుల=క్రూరశత్రువులయొక్క,సాయకములవాన= బాణవర్షమును, రానీక, నర = అర్జునునియొక్క, అతివిపుల, కోదగానఁ = కోదవఁగానను.

తే. హరులు దగదొట్టి మెలఁగ లే వనినవాజి
తృష్ణ వారించె నిపు డీయతి ప్రతాపుఁ
డద్భుతంబుగ నవనిశాతాస్త్రనిహతి
గ్రొచ్చి కీలాలములు వెల్లిగొన వెలార్చి. 174

రా. హరులు = వానరులు, దగదొట్టి, అనిఁ = యుద్ధమందు, మెలఁగ లేవు క. 'స్థావరతిర్యక్పదముల, కేవెరవునఁ గ్రియలు దలఁప నేకవచనముల్, దేవమనుష్యాదిక్రియల్, భావింపఁగ నేకవచనబహువచనంబు' లని యాంధ్రభాషాభూషణము గనుక హరులు మెలఁగలే వని ప్రయోగము. నవమైన, ఆజితృష్ణఁ = తిరుగ యుద్ధముసేతు ననెడుకాంక్షను, వారించెను = అణఁచెను, ఈయతిప్రతాపుఁడు = రావణుఁడు, అత్యద్భుతంబుగఁ = నాకును వెరఁగవు నట్లుగా, నవ=వింతలై, నిశాత=తీక్ష్ణములునైన, అస్త్ర=దివ్యాస్త్రములయొక్క, వానరప్రయుక్తపర్వతములనన్నియుఁ నుగ్గుచేసినవి గనుక, నిహతిఁ=ప్రహారము చేత, గ్రొచ్చి=గుదులుగాప్రేసి, కీలాలములు=నెత్తురులు, "శోణితేంభసికీలాల" మ్మని అ. వెల్లిగొనవెలార్చి, సరిలేకవారించె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. హరులు = గుఱ్ఱములు, అనిన, కీలాలములు వెల్లిగొనునట్లుగా, అవనిఁ=భూమిని, శాత=వాఁడియైన, అస్త్రనిహతిఁ=బాణప్రయోగముచేత, గ్రొచ్చి = ఛేదించి, వాజితృష్ణ = గుఱ్ఱాలయొక్క దప్పిని, వారించెను.

సీ. మును షిమ్మహాయోధఘనసంగరోత్సాహ
సన్నాహసంపత్తి విన్నది మొద
లాప్తసేనాదిసహాయసంగత్యవి
రతినిబిడౌజుండు రాజరాజు
సింధురాజు బ్రదుకు సెడకుండ రక్షించు
కొనుటకు నతియత్నమునఁ బరఁగుట

దెలిసియు నిబ్బలాధికుని జయద్రథు
సద్యోవధార్హునిఁ జంపుటకును
తే. బ్రతినయం జే నొనర్పక పార్థబాణ
ములనె ప్రొద్దు గ్రుంకెడుదాఁకఁ బోరు జరుపు
చున్న విజయహాని జనింప కున్నె యకట!
శత్రునకు దర్పకాల మై సత్త్వ మెక్క. 175

రా. మునుపు = పూర్వమందు, ఇమ్మహాయోధు = రావణునియొక్క, సంగర = యుద్ధమందుఁగల, అవిరతిని = ఎడతెగకుండుటచేత, బిడౌజుండు = ఇంద్రుఁడును, రాజరాజు = కుబేరుఁడును, సింధురాజు = వరుణుఁడును, అతియత్నముచేఁబరఁగుట = ప్రచ్ఛన్నులై యుండుట ననుట, తెలిసియు, జయత్ = సర్వోత్కృష్టత్వమున వర్తింపుచున్న, రథుక్ = రథముగలవాని, సద్యోవధార్హునిన్ = ప్రొద్దుగుంకకమునుపే చంపఁదగిన రావణుని, చంపుటకు, ప్రతినయంబు = యుక్త్యంతరమును, ఒనర్పక, అపార్థ = నిరర్థకములైన, బాణముల చేతనే, శత్రునకు దర్పకాలమై సత్త్వమెక్కన్ = రాక్షసులకు రాత్రి దర్పకాలము గనుక. కడమ సులభము.

భా. ఇమ్మహాయోధు = అర్జునునియొక్క, సంగర = ప్రతిజ్ఞచేతనైన, "ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సుసంగరః" అని అ. ఆప్తసేనాదికర్ణాదిబలములయొక్క, సంగతియొక్క, అవిరతిన్ = ఉడుగమిచేత, నిబిడౌజుండు = నిబిడమైన తేజము గలవాఁడు, రాజరాజు = దుర్యోధనుఁడు, జయద్రథుక్ = సైంధవుని, పార్థ = అర్జునునియొక్క, విజయహాని = అర్జునునికిఁ గీడు. కడమ సులభము.

వ. అని తలపోసి. 176

తే. కరము భానుబింబము మాయఁగప్పె నభము
నంబకములరాగమునఁ బెంపారుచూడ్కిఁ

ప్రతిభటుఁడు సూచి నరుఁ డింక వ్రగ్గ కెట్టుఁ
బూన్కి విడఁ డని సంరంభమును వహింప. 177

రా. అని తలపోసి = లక్ష్మణుఁడీలాగువిచారించుకొని, రాగమునఁ జెంపారుచూడ్కిన్ = ఎఱ్ఱనైన చూడ్కిచేత, ప్రతిభటుఁడు = రావణుఁడు, చూచి, నరుఁడు = మనుష్యుఁడు, పూన్కివిడఁ డని సంరంభంబును వహింపఁగా భానుబింబము, మాయన్ = మాగుఁడువారునట్టుగా, అంబకములన్ = బాణములచేత, నభముఁ గప్పెను.

భా. అని తలపోసి=కృష్ణుఁ డీలాగువిచారించుకొని, అంబకముల=నేత్రములయొక్క, రాగమునన్=అనురాగముచేత, ప్రతిభటుఁడు=సైంధవుఁడు, నభమును=ఆకాశమును, చూచి సంరంభమును వహింపఁగా, మాయన్=మాయచేత, భానుబింబమును గప్పెను.

వ. ఇట్లు గప్పిన. 178

సీ. మదిలోనమిత్రాస్తమయకాంక్ష మిక్కిలిఁ
గలిమిఁ దద్దిశ నంబకప్రయుక్తి
సలుపుచుఁ దత్కాలచాపలోపహతాత్మ
రక్షణుం డగువానిఁ బ్రచురబంధు
సింధురాజును బలోర్జితు మేఘనాదగు
రున్నత్యక్రియాసహాక్రూరభీమ
సేనాతిమాత్రోరుసింహనాదములచే
నతివిశ్రుతంబుగ నాక్రమించి

తే. బిట్టు సమయించె ధృతిఁ బాకభేదిముఖ్య
ఖేచరులు గన్నులారంగఁ జూచి మెచ్చ
సప్రగల్భరామావరజప్రయుక్త
విడియపటుశరవ్యాపారవిలసనంబు. 179

రా. మదిలోను, అమిత్రాస్తమయ = శత్రునాశమందుఁగల, కాంక్ష = అపేక్ష, మిక్కిలి, కలిమిన్ = కలిగియుండుటచేత, తద్దిశన్ = అలక్ష్మణుం డుండెడుదిక్కున, అంబకప్రయుక్తి=బాణప్రయోగమును, తత్కాల=అయుద్ధ కాలమందు, చాపలోప = విల్లువోవుటచేత, హతమైన, యాత్మరక్షణం బగు వాని, ప్రచురబంధు = అధికబంధువయిన, సింధురాజును=సముద్రుఁడు గల వాని, బలోర్జితుని, మేఘనాదగురున్=రావణుని, "అనచిచ" యనుసూత్ర మున భారతార్థమందును న్యక్క్రియాశబ్దాదినిన కారపుఁబొల్లున్నది. న్యక్క్రియా= రావణునిచేతితిరస్కారమును, అసహా=ఓర్వని, క్రూరములునై, భీమ=భయం కరములయిన, సేనా=వానరసేనలయొక్క, అతిమాత్రోరు = మిక్కిలి విరివి యైన, సింహనాదములచేత, అతివిశ్రుతంబుగన్=మిక్కిలిఁ బ్రసిద్ధమగునట్టుగా, ఆక్రమించి, సప్రగల్భుఁడైన, రామావరజ=లక్ష్మణునిచేత, ప్రయుక్త=ప్రయో గింపఁబడిన, విజయమందు, పటు=సమర్థములైన, శరములయొక్కవ్యాపార విలసనంబు, ధృతిన్=రావణునిధైర్యమును, సమయించెను.

భా. మిత్ర=సూర్యునియొక్క, తద్దిశన్=సూర్యాస్తమయదిక్కునందు, అంబకప్రయుక్తి = దృగ్వ్యాపారమును, "అంబకం నేత్రశరయోః" అని వి. తత్కాలమందలిచాపముల చేత, ఉపహత=చెఱుచుకొఁబడిన, ఆత్మరక్షణగల వాఁడగు వాని, ప్రచురబంధున్=ప్రచురబంధువులుగలవాని, సింధురాజును = సైంధవుని, మేఘనాద=మేఘధ్వనియొక్క, గురున్యక్క్రియా=అధిక తిరస్కార మందు, సహ = సమర్థములునై, క్రూరములునైన, భీమసేనునియొక్క,సింహ నాదములచేత నాక్రమించి, ధృతిన్=సంతోషముచేత, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు"అని వి. పాకభేదిముఖ్యఖేచరులు=ఇంద్రాదిదేవతలు, మెచ్చఁగా, రామావరజ=కృష్ణునిచేత, ప్రయుక్త=ప్రేరేపఁబడిన, విజయుని యొక్కపటుశరవ్యాపారవిలసనంబు సింధురాజును సమయించెననియన్వయము.

తే. సరగునఁ బునః ప్రకాశితచండధాముఁ
డగుచు విజయప్రతిజ్ఞచొప్పవియ కుండ

నిలిపె నాసురకులవైరి నిజవిచిత్ర
శక్తినట్లు ము న్నేచిన శత్రు నడఁచి. 180

రా. పునఃప్రకాశితమైన, చండధాముఁడగుచుక్ = ఉగ్రప్రతాపము గలవాఁడై, విజయప్రతిజ్ఞచొప్పు = శత్రుసంహారముచేసెద నని లంకలో నాడుకొన్న ప్రతిజ్ఞచొప్పు, అవియకుండ, అ, సురకులవైరి = రావణుఁడు, నిజ= తనయొక్క, విచిత్రమైన, శక్తిక్ = శక్తి యను నాయుధముచేత, శత్రుక్ = లక్ష్మణుని, అడఁచి = పడవేసి. కడమ సులభము.

భా. పునఃప్రకాశిత = తిరుగఁ బ్రకాశింపఁజేయబడిన, చండధాముఁడగుచుక్=సూర్యుఁడుగలవాఁడై, అసురకులవైరి=కృష్ణుఁడు. కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు. 181

మ. నను మేచాయలనాడుకూర్మి యనుజన్మున్ బాధ స్వప్నంబు
నం, గన కొప్పారెడుపుణ్యమూర్తిఁ బ్రియు నుగ్రద్వేషిచే
నివ్విధంబున నేయించి మునుంగఁ జేసితిఁ గడున్ మూర్ఛా
బ్ధిలో నక్కటా, యనుచున్ రాజులరాజు గుందె రవిపుత్రా
దుల్ దనుం దేర్పఁగన్. 182

రా. అనుజన్మున్ = లక్ష్మణుని, ప్రియుఁన్ = ప్రియమైనవాని, అనుచు, రాజులరాజు=రఘుపతి, రవిపుత్రాదులు=సుగ్రీవాదులు, తేర్పఁగాఁ గుందెను.

భా. మున్ = ఇటకుమును పెన్నుఁడును, బాధన్ = దుఃఖమును, స్వప్నంబునన్=స్వప్నమందైనఁగాని, కనకయొప్పారెడు పుణ్యమూర్తియయిన దాని, అనుజన్ = చెల్లెలైనదుస్సలను, ప్రియున్ = పతిని, ఇవ్విధంబునః నేయించి = చంపించి, మూర్ఛాబ్ధిలో, అనుజను మునుంగఁజేసితినని యన్వయము. అనుచు, రాజులరాజు = దుర్యోధనుఁడు, కుందెను.

వ. తదనంతరంబ తద్ద్వయు సుద్దీపితం బగుకోపాటోపంబున. 183

రెంటికి సరి. సులభము.

క. వాయుజవనచరవాహనుఁ
డై యేపున నిజచమూచయంబు గడచి రాఁ
బోయెఁ బరిపంథిబలము న
పాయము వొందింతు నేన యనితమకమునన్. 184

రా. వాయుఁబోలె దనెడివనచరము వాహనముగాఁగలవాఁడై, పరిపంథి = రావణునియొక్క, బలముక్ = లావును.

భా. వాయుజవన = వాయువుభంగి వేగముగలవై, "ప్రజవీజవనోజవః" అని అ. చర = చరించెడి, వాహనుఁడై = అశ్వములుగలవాఁడై, పరిపంథి బలముక్ = శత్రుసేనను. కడమ సులభము.

క. ఆవీరుఁడు మును దనబా
ణావలిఁ బవనసుతు నొంచి యాత్మబలజయ
శ్రీ వెలయించిన నెంతయు
వైవస్వతసంతతినృపవర్యుఁడు గినిసెన్. 185

రా. ఆవీరుఁడు = ఆపరిపంథి-రావణుఁడు, పవనసుతుక్=హనుమంతుని, నృపవర్యుఁడు = రాముఁడు.

భా. ఆవీరుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, పవనసుతుక్ = భీముని, నృప వర్యుఁడు = ధర్మజుఁడు. కడమ సరి.

ఉ. ఈవిధి నల్గి యానృపతి యేయుశరంబులఁ దద్విరోధి దాఁ
జేవ దొఱంగి సాధనవిశేషవిహీనతఁ జెంది కుందె మూ
ర్ఛావృతిచేత మే నెఱుఁగ కంతటఁ దత్ప్రతిబోధలబ్ధిచే

భావములోఁ గలంక చూఱఁబాఱెఁ దదీయులకార్తి హెచ్చఁ
గన్. 186

రా. ఆనృపతియేయుఁ = రాముఁడు వేసెడి, శరంబుల చేత, తద్విరోధి = రావణుఁడు, కుంఠెను. తత్ప్రతిబోధలబ్ధిచేన్ = ఆమూర్ఛ తెలియుటచేత, భావము, లోఁగన్ = చిన్నఁబోఁగా, తదీయులకున్ = లంకనుండెడివారికి, ఆర్తి హెచ్చఁగాను, లంకను జొరఁబాఱెను

భా. ఆనృపతి=ధర్మరాజు, ఏయుఁశరంబులచేత, తద్విరోధి = దుర్యోధనుఁడు, కుంఠె నని క్రింది కన్వయము. తత్=ఆమూర్ఛావృత్తియొక్క, ప్రతిబోధలబ్ధిచేన్=ఎఱుకకలిమిచేత, అతనిమూర్ఛ తెలియుటచేత ననుట. తదీయుల కున్ = కర్ణాదులకు, భావములో, కలంక=ఆఁకు, చూఱఁబాఱె నని క్రింది కన్వయము.

ఆ. అంతలోఁ బ్రదీప్త మైనయక్షపితశ
క్తిని గరంబు మూర్ఛ మునిఁగినట్టి
రాకొమరుఁడు లేచి రణమత్తుఁ డయ్యెఁ గూ
ల్చిన యతండు వెరఁగునను మునుంగ. 187

రా. అక్షపిత = అక్షునితండ్రియైనరావణునియొక్క, శక్తిని = శక్తియనెడునాయుధముచేత, మూర్ఛమునిఁగినట్టిరాకొమరుఁడు = లక్ష్మణుఁడు, రణమత్తుఁ డయ్యెను.

భా. అక్షపిత=చెఱుపఁబడనటువంటి, శక్తిని=బలముచేత,లేని యన్నందు కన్వయము. రణమందు, మత్తుఁడయ్యెన్=అన్యవిచారము లేనివాఁ డాయెను.

తే. తెలివి చేకొని యతఁ డంతఁ బలువురఁ గడుఁ
జేరు కలయట్టితనయోధవీరవరుల

సుక్కు మడఁగఁ ద త్తద్ద్వంద్వయుద్ధవిధిని
బిరుదు లై రిపు లడఁచుచుఁ బేర్చు టరసి. 188

భా. తెలివిచేకొని=వివేకము దెచ్చుకొని, అతఁడు = రావణుఁడు. కడమ సులభము.

రా. తెలివిచేకొని = మూర్ఛ దెలిసి, అతఁడు = దుర్యోధనుఁడు, తన యొక్క యోధవీరవరులను దత్తద్ద్వంద్వయుద్ధవిధిచేత, రిపులు = పాండవులు, అడఁచుచుఁ బేర్చుట = జయించుట ననుట. అరసి=చూచి, పనిచె నని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

వ. ప్రతివిధానం బన్వేషించి. 189

ఆ. అతివిశాలధృతిమహాద్రినిభానుజు
బహురణప్రయత్నభరవినిద్రుఁ
జేసి యరులత్రుళ్లు చెఱుపఁ బంచెద నని
యాత్మ నెంచి యతని నట్లు పనిచె. 190

రా. అతివిశాలధృతిగలవాని, అద్రినిభుఁడైన. అనుజున్ = కుంభకర్ణుని, బహురణ=పెక్కుమ్రోఁతలయొక్క, "రవేరణః" అని అ. ప్రయత్నభరముచేత, వినిద్రున్=మేలొ్కన్నవానిఁగా, చేసి, అట్లు= ఆయోచినప్రకారమునసే, పనిచెను.

భా. అతివిశాలధృతిచేత, మహాద్రిని=అద్రిని బోలినవాని, భానుజున్= కర్ణుని, రణ=యుద్ధముయొక్క, ప్రయత్నభరమందు, వినిద్రున్=జాగరూకుని, చేసి పనిచెను.

వ. పనిచిన నతండును నతిభయంకరసన్నాహంబుతోడ నాహవక్రీడకు నుఱవడించె నప్పుడు తత్పరివారంబు. 191

రెంటికి సరి. సులభము.

చ. ప్రకటత నేఁడు నీ వనిభరంబు వహించితె కించిదంచిత
భ్రుకుటివిమా_క్తికీకృతవిరోధివధూకుచకుంభకర్ణ యా
జి కిటులు భీష్మరోషమునఁ జేరక తద్దశ వాసరంబు లూ
రక చనఁ జేసి తక్కటు తిరంబుగ మష్మిక నైనఁ గావవే. 192

రా. విమా_క్తికీకృతములైన విరోధివధూకుచములు గలవాఁడా! కుంభకర్ణ - సంబుద్ధి. తత్ = ఆమునుపటిదైన - దశకు = అవస్థచేత-నిద్రచేత చనుట. వాసరంబు లూరక చనఁజేసితివి. కడమ సరి.

భా. పరివారము కర్ణునితో ననెడుమాట. కించిదంచితమైన, భ్రుకుటి = బొమముడిచేతనే, విమా_క్తికీకృత = హారవిరహితములుగాఁ జేయఁబడిన, విరోధి వధూ = శత్రుస్త్రీలయొక్క, కుచకుంభములుగలవాఁడా! కర్ణ - సంబుద్ధి. భీష్మునియందలి రోషమున, తత్ = ఆభీష్మునియొక్క, దశవాసరంబులు = యుద్ధదివసములు పదింటిని, చనఁజేసితివి, ఇఁక నైనఁ గావవే.

చ. నరుఁ డని లెక్కసేయఁడు మనంబున శాత్రవు నమ్మహాత్ముచే
యురణముఁ బెక్కుచోట్లఁ గనియుండె మననాయకుఁ డేమి
చెప్పని,ద్దురమును మున్నుగాఁ దెలిపి తోడుగ ని న్నెటులైనఁ
దేక యిట్లురికృతభీష్మహాని ననయంబును దుర్బలుఁ డయ్యె
నక్కటా! 193

రా. నరుఁడని = మనుష్యుఁడని, మననాయకుఁడు = రావణుఁడు, నిద్దుర = నిద్రను, మునుమున్నుఁగా దెలిపి, భీష్మ = భయంకరమైన, హానిచేత. కడమ సులభము.

భా. నరుఁడు = అర్జునుఁడు, అనికి = యుద్ధమందు, శాత్రవుని లెక్కసేయఁడు = ఎటువంటిశత్రువునైనఁ దృణీకరించు ననుట. మననాయకుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, ఇద్దురమును = ఈయుద్ధమును, మున్నుగాఁ దెలిపి ని న్నెటులైన,

లేక = యుద్ధమునకుఁ దోడుకరాక, భీష్మునియొక్క హానిచేత దుర్బలుఁడయ్యెను.
కడమ సరి.

వ. అని మఱియుం దమదౌరలచావు లుగ్గడించి యివి యన్నియు మన ప్రభువునకుం బ్రభవించుట నీయనాదరంబునఁ జేసి కాక నీవు గావలయు నని యొనర్చిన ననిమిషులకయిన ననివార్యంబు గాదె యని ప్రస్తుతించుచుఁ బరివేష్టించి యుత్సాహంబు దీపింపం జేయఁ బెంపొంది యమందవిక్రమంబున నెందును నెదురులేక యాకడింది జోదు పరబలంబుల నేలంగలుపుచు బలుపు పొలుపు దెలుపుచుండె నప్పుడు. 194

రెంటికి సరి, సులభము.

సీ. ప్రత్యర్థిభద్రవారణఘటోత్కచలస
త్కంఠీరవమురీతిఁ గడుఁ బొదలెడు
నీవీరుఁ గుదియించి కావుము మనసేన
ననుహరిసార్థవాక్యములు రవిజుఁ
దలపడఁ దెలుపునంతన యానిశాటుఁ డం
గదధర్మనందన గంధవహజ
నాసత్యసుతచమూనాథాదికపులక
స్ఫూర్తికారణ మైన పొలుపుతోడ

తే. దివసనాయకుపట్టిపైఁ గవిసి తత్ప్ర
హారియత్నంబు వైఫల్య మందఁజేసి
దివ్యబాణచక్రప్రాస తీక్ష్ణశక్తి
శూలముఖ్యప్రయోగవిస్ఫురణ నెఱపె. 195

రా. ప్రత్యర్థి = శత్రువులనెడి, భద్రవారణ = మత్తేభములయొక్క, ఘటా = సమూహములయందు, ఉత్క = వేడుకగలదై, చల = లంఘించుచున్న, సత్కంఠీరవమురీతిని. అను = అనెడి, హరిసార్థ = వానర సమూహముయొక్క, "సంఘసార్థౌతు" అని అ. రవిజున్ = సుగ్రీవుని, అంగద = అంగదుఁడును, ధర్మనందన=సుషేణుఁడును, గంధవహాజ = హనుమంతుఁడును, నాసత్యసుత = మైందద్వివిదులును, చమూనాథ = నీలుఁడును, ఆది = ఆదిగాఁగల, కపులకు, అస్ఫూర్తికారణము = విచారహేతువు, దివ్య = దేవతలయొక్క, బాణచక్ర = బాణసమూహముయొక్క, ప్రాస = పోమొత్తుట యందు, తీక్ష్ణమైనశక్తిగల, శూలముఖ్య = శూలశ్రేష్ఠముయొక్క. కడమ సరి.

భా. కృష్ణుఁ డనెడుమాట. ప్రత్యర్థిభద్రవారణ = శత్రుశుభముల నివారించెడువాఁడా! ఘటోత్కచ-సంబుద్ధి. లసత్ = ఒప్పుచున్న, కంఠీరవము రీతిన్ = సింహముభంగిని, పొడలెడు సిపీరున్ = కర్ణుని, కుదియించి మనసేనఁ గావుము. అను = అనెడి, హరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, సార్థ = ప్రయోజన సహితములైన, వాక్యములు, రవిజున్ = కర్ణుని, తలపడఁజెలువుసంతస, అనిశాటుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు, అంగదన్ = వేడుకచేత, ధర్మనందనుఁడును, గంధవహాజ = భీముఁడును, నాసత్యసుత = నకులసహదేవులును, చమూనాథ= ధృష్టద్యుమ్నుఁడును, ఆదిక = మొదలుగాఁగలవారికి, పులకస్ఫూర్తి = రోమాంచమునకు-సంతోషాతిశయమున కనుట. కారణమైన, పొలుపుతోడన్ = వికాసముతోడ, దివసనాయకుపట్టిపైన్ = కర్ణునిమీఁద, కవిసి, ప్రాస=ఈఁటెలును, "ప్రాసస్తుకుంతః" అని అ. శూలమును, ముఖ్య = మొదలుగాఁగల యాయుధముల యొక్క, ప్రయోగవిస్ఫురణను నెఱపెను.

వ. అతండును దానికిఁ జలింపక సుస్థిరుం డయ్యె నప్పుడు. 196

రెంటికి సరి. సులభము.

తే. అంతరమునంద యాశుగ సంతతివడి
నందికొని త్రుంచె దైత్యేరితాయుధమును
దనుజుఁ డపరిమేయపలాశి ఘనశిలాభి
హతి నినజు నుగ్రమన్యుమూర్ఛితునిఁ జేసె. 197

రా. అంతరమునంద = నడుమనే, ఆశుగసంతతి = హనుమంతుఁడు, దైత్య = కుంభకర్ణునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, ఆయుధమును = శూలమును, త్రుంచెను. అపరిమేయపలాశి = అధికమాంసభక్షకుఁడు, దనుజుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు, ఉగ్రమన్యున్ = అధికకోపముగలవాని, ఇనజున్ = సుగ్రీవుని, మూర్ఛితునిఁ జేసెను.

భా. ఆశుగసంతతి = బాణముయొక్క, వడిన్ = వేగముచేత, అంది కొని = పొదివి, దైత్య = ఘటోత్కచుని చేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, ఆయుధమును = ఆయుధముల నన్నిటిని, త్రుంచెను.దనుజుఁడు=ఘటోత్కచుఁడు, పలాశి = వృక్షములయొక్కయు, "పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాః" అని అ. ఘన= దట్టమైన, శిలా = రాళ్లయొక్కయు, అభిహతిచేత, ఇనజున్ = కర్ణుని, ఉగ్రమన్యు = అధికరోషముచేత, మూర్ఛితునిన్ = వ్యాపింపబడ్డవానిఁగా, చేసెను.

ఆ. అంత నిలక యమ్మహాబలునిగ్రహీతుఁ
జేసి శత్రుబలవిజృంభణంబు
రూపుసెడ హరింతు నేప్పున నావార
లెల్లఁ జూచి సంతసిల్ల ననుచు. 198

రా. అంత నిలక, అమ్మహాబలునిన్ = సుగ్రీవుని, గృహీతుఁ జేసి=పట్టు కొని, హరింతున్ = కొంపోయెదను. కడమ సరి.

భా. అంత నిలక, అమ్మహాబలున్ = కర్ణుని, నిగృహీతుఁ జేసి=నిగ్రహించి- అణఁచి యనుట. కడమ సులభము.

తే. రాక్షసుండు ఖేలాగతి భ్రాజి యగుచు
నర్కనందను నెత్తి బాహాంతరమున
నానఁగ మహాశుగంబులవాన గురిసెఁ
దచ్ఛలంబుల మనములు దల్లడిలఁగ. 199

రా. రాక్షసుండు = కుంభకర్ణుఁడు, ఖేలాగతి = లీలాగమనముచేత, భ్రాజియగుచున్ = ఒప్పుచున్నవాఁడై, అర్కనందనున్ = సుగ్రీవుని, ఎత్తి, బాహాంతరమునన్ = రొమ్మున, ఆనఁగన్ = నిలుపుకోఁగా, తత్ = ఆసుగ్రీవునియొక్క, బలశ్రేణి, మహాత్ = అధికమైన, శుక్ = శోకముచే నగు, "మన్యుశోకౌతుశుక్స్త్రియా" మ్మని అ. అంబుల = ఉదకములయొక్క - కన్నీళ్లయొక్క యనుట- వాన గురిసెను.

భా. రాక్షసుండు = ఘటోత్కచుండు, ఖ = ఆకాశమందును, "గగనమనంతం సురవర్త్మఖ" మ్మని అ. ఇలా=భూమియందునగు, గతి = సంచారము చేత, భ్రాజి యగుచు, క్రమముననే, అర్కనందను=కర్ణునియొక్క, నెత్తిన్ = శిరమునందును, బాహాంతరమునన్ = వక్షస్థ్సలమందును, ఆనఁగన్ = ఆనునట్టుగా, తత్ = ఆకర్ణునియొక్క, బలశ్రేణిమనములు తల్లడిలఁగన్, మహాశుగంబులవాన = బాణవర్షమును, కురిసెను.

సీ. అరికిన ట్లగపడి యనిషేధనీయమా
నుండై వివస్వత్తనూభవుండు
గడు నంతఁ దెలివొంది కటకటా వీఁ డింత
చేయునే యే నిదె చెండివైతు
వెస వీని నత్యంత విశ్రుతినాసత్వ
మును జెందునట్లుగా ననుచు రేసి
పరభసోత్థానుఁడై కరములసద్దళ
నమ్ములనై పుణి ముమ్మరముగఁ

ఆ. దనతలఁచినయట్లు మనుజశార్దూలు న
వార్యమన్యువికృతవదనుఁ గాఁగ
నవయవములు ద్రచ్చి యభ్రమ్మునకుఁ బాఱ
నడచెఁ వాఁడు పిడుగు నట్ల మ్రోయ. 200

రా. అనిషేధ = అడ్డపెట్టుట లేకుండునట్లుగా, నీయమానుండై = కొంపోఁబడుచున్నవాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = సుగ్రీవుఁడు, తెలివొంది = మూర్ఛఁదెలిసి, అత్యంతమును, విశ్రుతినాసత్వమును = విగతములైన కర్ణ నాసికములుకలవాఁ డౌటను, చెందునట్టుగా, సరభస = వేగముతోఁగూడిన, ఉత్థాన = ఎగయుటకలవాఁడై, కరములన్ = హస్తములచేతను, సద్దశనమ్ములన్ = వాఁడిపండ్లచేతను, అవార్యమైన, మన్యున్ = కోపముగల, దనుజశార్దూలున్ = కుంభకర్ణుని, వికృతవదనుఁగాఁగ, ద్రచ్చి, అభ్రమ్మునకు, పాఱన్ = ఎగయఁగా, వాఁడు = ఆకుంభకర్ణుఁడు, అడఁచెను = గ్రుద్దెను.

భా. అనిషేధనీయ = మానుపశక్యముగాని, మానుండై = అభిమానము గలవాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = కర్ణుఁడు, తెలివొంది = ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని, అత్యంతవిశ్రుతి = అత్యంత ప్రసిద్ధి, నా, సత్త్వమును = బలిమిని, చెందునట్లుగా, నాశౌర్యమునకు, గీర్తివచ్చునట్లుగా ననుట. వీనిఁ జెండివైతు ననుచు, సరభసమైన, ఉత్థాన = ఉత్సాహముగలవాఁడై, కరము = మిక్కిలి, లసత్ = ఒప్పుచున్న, దశన్ = అవస్థను-భంగి ననుట. అస్త్రలనైపుణి = బాణచాతుర్యము, ముమ్మరముగ, దనుజశార్దూలున్ = ఘటోత్కచుని, మన్యు = క్రోధముచేత, వికృతవదనుఁగాఁగ, అభ్రమ్మునకున్ = ఆకాశమునకు, పాఱ నడఁచెన్ = పాఱఁగొట్టెను.

వ. అప్పు డప్పద్మబంధునందనుండు. 201

తే. ఈతెఱంగున ఘనదైత్యు చేత నొవ్వఁ
బొదువఁబడియునుఁ గ్రమ్మఱఁ బొదువనీక

చనియె ననిభృతప్రీతితో వినుతి సేయఁ
దనబలము గూడ దనుజుండు గనలె మిగుల. 202

రా. క్రమ్మఱఁబోదువనీక = మఱిఁబట్టువడక, అనిభృత = వ్యక్తమైన, ప్రీతితో, తనబలము, కూడన్ = కూడునట్టుగా, చనియెను, దనుజుఁడు = కుంభకర్ణుఁడు, కనలెను.

భా. క్రమ్మఱఁబోదువన్ =తిరుగవానిజయించుటకు, నీక చనియెన్ = నీకొక్కనికే చెల్లెను. అని = ఇట్లని, భృత = భరింపఁబడిన, ప్రీతితో, వినుతి సేయన్ = స్తోత్రముచేయఁగా, తనబలము = తనసేనను, కూడఁగా, దనుజుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు కనలెను.

ఉత్సా. కనలి యసుర ప్రళయకాలు కరణిఁ బేర్చి పగఱ బ
ల్లానల కుఱికి యుఱికి గవియ మోచి యాశుభక్షణం
బున మదించుతనకు జడిసి పోటుబోరలు దెరలఁగా
వనజమిత్రుసంతతి నన వద్యుఁ జేరెఁ బోరికిన్. 203

రా. కనలి, అసుర=కుంభకర్ణుఁడు, ఆశు=శీఘ్రమైన, భక్షణంబునన్, వనజమిత్రసంతతిన్ = సూర్యవంశముగల, అనవద్యున్ = రాముని, చేరెను. కడమ సరి.

భా. ఆ, శుభలక్షణంబునన్ = శుభమైనయుత్సవమున నే, "నిర్వ్యాపారస్థితా కాలవిశేషోత్సవయోఃక్షణః" అని అ. శూరునికి యుద్ధమే యుత్సవము గనుక, వనజమిత్రసంతతిన్ = కర్ణుని, చేరెను.

వ. చేరి యిట్లనియె. 204

సీ. విను నీవు వాంద్రవీంద్రను జయించితి నని
క్రొవ్వుకు మిచట న క్కొలఁదిఁబోఁడు

భూరిప్రతాప సింధూరయశశ్చామ
రాత్యలంకృతకకుబంతదంతి
కుంభకర్ణుఁడు రణక్రూరుండు భీమసు
తుండాహుతత్వదుద్దండబలుఁడు
బలురక్కసుఁడు పోరఁ బ్రబ్బినాఁ డిట్టిప
న్నెఱిఁగి మార్కొను మిప్పు డేఁ బృథురణ

తే. వైభవాలంబసదనుజ వధవిధి నినుఁ
గలఁచి యిదె ప్రింగఁ గదిసితి నిలునిలు మని
ప్రౌఢి గనుటకుఁ దగ దాశరథివరేణ్య
కర్ణ కఠినముల్ నీశౌర్య కథలు సభల. 205

రా. కుంభకర్ణుఁడు రామునితో నసెడుమాట. భూరిప్రతాపమనెడి సిందూరముచేతను, యశః=కీర్తి యనెడి, చామరములచేతను. అత్యలంకృత = మిక్కిలి నలంకరింపఁబడిన, కకుబంత = దిగంతములయందున్న, దంతి = గజములుగలవాఁడు, భీమ = భయంకరమైన, సు=లెస్సైన, తుండ=ముఖమందు, "వక్త్రాస్యేవదనంతుండ" మ్మని అ. హుత=ప్రేల్వఁబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలముగలవాఁడు, పృథు = అధికమైన, రణవైభవమునకు, ఆలంబ = అవలంబమైన, సత్ = లెస్సైన, అనుజ = నీతమ్ముఁడైనలక్ష్మణునియొక్క, వధవిధిచేత, అని=యుద్ధమందుఁగల, ప్రౌఢిగనుటకు, తగక్ = తగునట్టుగా, నిను ప్రింగఁగదిసితిని, దాశరథివరేణ్య సంబుద్ధి. నీశౌర్యకథలు సభలను, కర్ణకఠినములు=వినఁగూడకున్నవి.

భా. కర్ణునితో ఘటోత్కచుఁ డసెడుమాట. అత్యలంకృతములైనదిగంతదంతులయొక్క, కుంభకర్ణ=కుంభస్థలములును జెవులునుగలవాఁడు, క్రమమున నసే యలంకార మిది, భీమసుతుండు=భీమునికుమారుఁడు, అహుత = భస్మముచేయఁబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలములుగలవాఁడు, పృథు=అధిక

మైన, రణవైభవముగల, అలంబసదనుజునియొక్క, వధవిధిచేత నినుఁగలఁచి మ్రింగఁగదిసితిని = అలంబాసురుని జంపితిని, నిన్నును మ్రింగఁ గదిసితిననుట. నిలునిలుము, అని = ఇట్లని, ప్రౌఢిగనుటకు, అశతగదు, తొల్లింటివలె రణప్రౌఢి నాముందరఁ జెల్లదనుట. రథివరేణ్యా = కర్ణ-సంబుద్ధి. నీశౌర్య కథలు = పంతములు, ఇవి చెల్ల వని తాత్పర్యము.

క. అని చూపఱ కద్భుతముగ
దనుజుఁడు యుద్ధంబు చేసి తచ్ఛక్తిఁ దుదన్
దనువుతగు లుడుపుకొనియెం
దనవారలు గలఁగఁ బగఱవళములు నెలఁగన్. 206

రా. తత్ =ఆరామునియొక్క, శక్తిన్ =బలిమిచేత. కడమ సులభము.

భా. తత్ = ఆకర్ణునియొక్క, శక్తిన్ = ఇంద్రదత్తశక్తిచేత.

తే. అంత నత్యుగ్ర మగుపోరు గొంత జరుగ
నశ్రమఁ డతికాయాభిఖ్యుఁ డఖిలరణక
ళాధికారి గాంభీర్యతోయధిఘటోద్భ
వుండు ద్రుపదముఖ్యులఁ బలువుర వధించె. 207

రా. అఖిలరణకళాధికులైన, అరి=శత్రువులయొక్క, గాంభీర్య మనెడి, తోయధి = సముద్రమునకు, ఘటోద్భవుండు = అగస్త్యుఁడైనవాఁడు, అతికాయాభిఖ్యుఁడు = అతికాయుఁ డనువాఁడు, ద్రుపదముఖ్యులన్ = వనచరశ్రేష్ఠులను - వానరముఖ్యుల ననుట. వధించెను.

భా. అంతన్ =ఘటోత్కచుండు నొచ్చినతరువాత, అతి=అత్యంతమును, కాయాభిఖ్య = దేహకాంతిగలవాఁడు, "అభిఖ్యానామశోభయోః" అని అ, అశ్రముఁడు గనుక దేహకాంతిపఱుగదనుట. రణకళాధికారి, గాంభీర్యతోయధి, ఘటోద్భవుండు = ద్రోణుఁడు, ద్రుపదముఖ్యులన్ = ద్రుపదుఁడు మొదలయినవారిని, వధించెను.

మ. అనివార్యుం డతఁ డంతటం దనయమిథ్యామృత్యువార్తా
ర్తనచేతంగురుమానసార్పితవిషాదగ్లాని యయ్యెందనుం బ్రవ
దనునిర్ముక్తునిఁ జేయుచున్ విశిఖసంధానాతివేగ ప్రపం
చనసౌమిత్రి యనేకయుద్ధకృతిధృష్టద్యుమ్నుఁ డేపారఁగన్.

రా. అతఁడు=అతికాయుఁడు, తన = తనయొక్క, విశిఖసంధానమందలి యతివేగముయొక్క, ప్రపంచనన్ = విస్తరించుటచేత, "పచివిస్తారే" అని ధాతువు. సౌమిత్రి = లక్ష్మణుఁడు, యుద్ధకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట = దృఢమైన, ద్యుమ్న = సత్త్వముగలవాఁడు, "ద్యుమ్నంస్యాచ్చబలేధనే" అని వి. ఏపారఁగా, తనున్ = తన్ను, తనునిర్ముక్తునిఁ జేయుచున్, తనయొక్క, అమిథ్యా = సత్యమైన, మృత్యువార్తయొక్క, ప్రవర్తనచేతన్ = వినిపించుటచే, గురు = తండ్రియైనరావణునియొక్క, మానసమందర్పితవిషాదగ్లానియయ్యె నని యన్వయము. అతికాయుఁడు నొచ్చెను = ఆ వార్తనివి రావణుఁడు కస్తిపడె ననుట.

భా అతఁడు=ద్రోణుఁడు, అంతటను. తనయ = కుమారునియొక్క - అశ్వత్థామయొక్క, మిథ్యా = అసత్యమైన మృత్యువార్తాప్రవర్తనచేత, తను, తనునిర్ముక్తునిన్ = దేహనిర్ముక్తునిఁగా, చేయుచున్ = దనకుఁదానే దేహము విడుచుచు ననుట. విశిఖ = బాణములయొక్క, సంధానమందు నతివేగమైన, ప్రపంచన = ప్రయోగమందును, సౌమిత్రి = లక్ష్మణుండైనవాఁడు, అనేక యుద్ధములయందు, కృతి = నేర్పరియైనవాఁడు, ధృష్టద్యుమ్నుండు, ఏపారఁగా, గురు = అధికమానట్టుగా, పెద్దలయొక్కయనికాని, మానసమందు, అర్పిత = పెట్టఁబడిన, విషాదముచేతి గ్లానిగలవాఁ డయ్యెను.

వ. అంత. 209

సీ. గురుదివ్యబాణచాతురిని మీఁటినవాని
గారాపుఁబట్టి నఖండవిక్ర

మోగ్రు నెంతయును దుర్యోధనుం డని గెల్వఁ
దనకొనర్పఁగఁజాలు నని గణించి
యాతీవ్ర బలుబహుభ్రాతృనాశకఘోర
తరమన్యుదశముఖుఁ డరివధమున
కత్యాదరతఁ బంచె నస్త్రనైపుణిఁజూపె
నతఁడును బ్రతివీరు లపగతరణ
తే. చేష్టు లైరి తద్బ్రహ్మాస్త్రవిజృంభణమున
కెదురు లేక మూర్ఛన్మానమదము లడఁగఁ
దత్ప్రతివిధానకుశలాచ్యుతప్రయత్న
మున బిసుడింప కపు డొప్పె ననిలసుతుఁడు. 210

రా. గురు=అధికమైన, దుర్యోధనుండని=యుద్ధముసేయ శక్యముగాని వాఁడని, బహుభ్రాతృనాశముచేతఁ గఘోరతరములైన, మన్యుః=శోకక్రోధములుగలవాని. దశముఖుఁడు=రావణుఁడు, పంచెను=అంపెను. తత్=ఆయింద్రజిత్తుయొక్క, బ్రహ్మాస్త్రవిజృంభణమున కెదురులేక, మూర్ఛత్ = మూర్ఛచేత, మానమదము లడఁగఁగా, ప్రతివీరులు = రామాదులు, అపగతరణచేష్టులైరి, తత్ = ఆబ్రహ్మాస్త్రముయొక్క, ప్రతివిధాన=ప్రతిక్రియకు, కుశల = సమర్థమునై, అచ్యుత=స్థిరమైన, ప్రయత్నముచేత.

భా. గురుక్=ద్రోణుని, మీఱినవాని, ద్రోణునియొక్క గారాపుబిడ్డని, ఉగ్రుఁడైనవాని, అతీవ్రబలుని. ఇవి యశ్వత్థామకు విశేషణములు. దుర్యోధనుఁడు, అనిక్=యుద్ధమందు, గెల్చును, ఒనర్పఁగఁజాలునని బహుభ్రాతృనాశముచేతఁ గఘోరతరమైన మన్యుదశగల ముఖముగలవాఁడు ఇది దుర్యోధనునికి విశేషణము. అరివధమునకుఁ బంచెను. తద్బ్రహ్మ=ఆబ్రాహ్మణునియొక్క అస్త్రవిజృంభణమునకు, మూర్ఛత్ = వ్యాపించుచున్న, "మూర్ఛామోహనసముచ్ఛ్రాయయోః" అని ధాతువు. మానమును మదము నడఁగఁగా, తత్=ఆ

బ్రాహ్మణనిబాణముయొక్క, ప్రతివిధానమునకు, కుశల = సమర్థుఁడైన, అచ్యుత=కృష్ణునియొక్క, ప్రయత్నమున, ప్రతివీరులు, అపగత=విడువఁబడిన, రణచేష్టగలవారలైరి యని క్రిందటి కన్వయము. కృష్ణునిమాటవలన నాయుధములు పడవైచి యానారాయణాస్త్రమునకు నమస్కరించి రనుట. అపుడు, అనిలసుతుఁడు=భీముఁడు, బిరుసుడింపకయొప్పెను = నమస్కరింపకయుండె ననుట.

వ. అంత. 211

ఆ. ఆతఁడు సకలసైన్యవితతిని సంజీవ
నౌషధీసమాన యనవిహితపు
నఃప్రతిష్ఠగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కు
శౌర్యవిక్రమనయ చర్యనడపె. 212

రా. ఆతఁడు = హనుమంతుఁడు, సకలసైన్యవితతిని, సంజీవనౌషధులయొక్క, సమానయన = తెచ్చుటచేత, విహితమైన, పునఃప్రతిష్ఠగాన్ = తిరుగ బ్రతుకుట గలదానిఁగా, ఒనర్చి, శౌర్యముయొక్కయు, విక్రమ=అధిక సామర్థ్యముయొక్కయు, నయ=నీతియొక్కయు, చర్యను నడపెను.

భా. అతఁడు = భీముఁడును, సంజీవనౌషధీసమాన, అనన్ = అనఁగాను, సైన్యవితతిని, విహిత=చేయఁబడిన, పునఃప్రతిష్ఠ గలదానిఁగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కెఁడి, శౌరి=కృష్ణునియొక్క, అవిక్రమ = క్రమరహితమైన, నయచర్యన్ = నీతిమార్గమును, నడపెను. కృష్ణునియొక్క సంజీవనివంటినీతిచేత భీముఁడు నాయుధమును విడిచె ననుట.

తే. అపుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి
రనఘ నీదుమహత్త్వ మేమని పొగడఁగ
వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవైభవ మిటు
లఫలముగఁ జేసి రిపులకొ వ్వడఁచి తనుచు. 213

రా. హరిన్ = హనుమంతుని, నారాయణ - ఆశ్చర్యవాక్యము, మహాస్త్ర = బ్రహ్మాస్త్రముయొక్క.

భా. మనుజేంద్రముఖ్యులు = ధర్మరాజాదులు, ఇంటికి సరి. కడమ సులభము.

చ. అలఘువిపన్మహార్ణవము నట్లు తరించి పునర్మహోద్ధతిన్
వెలిఁగెడువారిఁ దద్రజని వేగ భయంకరలీలఁ దాఁకి పెం
పలరఁగఁ బోరె వైరిచయ మక్కుజుఁడందు వహించె నిక్కలిన్
బలిమిఁ బ్రకంపితస్వపృతనాపరిపాలనకార్యభారమున్. 214

రా. తద్రజనిన్ = ఆరాత్రియందు.

భా. తద్రజని = ఆరాత్రి, వేగన్ = వేగముగా, అందు = ఆయుద్ధమందు.

మ. రవిపుత్త్రుం డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జద్వైరసంహారక్ల
ప్తివిరాజచ్ఛరభీష్మకుంభజయశోభివ్యాప్తి మీఱెన్ మను
ష్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నా ప్రబలదోషాచారితోఁబుట్టుగున్
భువిఁ గూల్చెన్ బవనాత్మజుండు బలిమిన్ దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్.

రా. రవిపుత్త్రుండు = సుగ్రీవుఁడు, ప్రతిగర్జత్ = మాఱుమలయుచున్న, వైరి = శత్రువులయొక్క, సంహారముయొక్క, క్లప్తి = చేఁతనే, విరాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, భీష్మ = భయంకరుఁడైన, కుంభ = కుంభుఁడనెడి కుంభకర్ణుని కుమారునియొక్క, జయముచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, వ్యాప్తిన్ = వ్యాపారముచేత, మనుష్యవిభుండు=రాముఁడు, ఉబ్బఁగన్, మీఱెను. ఆ ప్రబల దోషాచారి = ఆప్రబలుఁడైన నక్తంచరునియొక్క, "దోషానక్తంచరజనీ" అని వి. తోఁబుట్టుగున్ = తమ్ముఁడైన నికుంభుని, దుశ్శాసన = అణఁపరాని, అభిఖ్యునిన్ = కాంతిగలవాని. "అభిఖ్యానామశోభయోః" అని అ. పవనాత్మజుఁడు కూల్చెను.

భా. రవిపుత్త్రుండు = కర్ణుఁడు, విరాజచ్ఛరములుగల భీష్మునియొక్కయు, కుంభజ = ద్రోణునియొక్కయు, యశోభివ్యాప్తిని, మనుష్యవిభుండు = దుర్యోధనుఁడు, ఉబ్బఁగ మీఱెన్ = భీష్మద్రోణులకంటెను లెస్సగా జగడము చేసె ననుట. అప్రబలదోషాచారి = మిక్కిలి దురాచారియైన దుర్యోధనుని యొక్క తోఁబుట్టుగును, దుశ్శాసనాభిఖ్యులన్ = దుశ్శాసనుఁ డనెడు పేరుగలవాని, పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

వ. అంత. 216

సీ. ఆహవమహిమకరాక్షయాతులసత్ప్ర
        తాప మత్యంతమ్ము దనరఁ గనలి
సూర్యసంతతివరవర్యుఁడు సాహసో
        ద్ధత్యశౌర్యాదిదుర్దాంతవృత్తిఁ
బ్రబలువానిని ధర్మరాజువీడు సొరంగఁ
        దఱిమె బాణముల నెంతయుఁ గలంచి
తద్భ్రాతృభంగ మంతయు నప్పు డరసి వా
        సవనిర్జితుం డయి సరభసమున

ఆ. స్వాశ్రితనికురుంబవనశిఖి మేఘనా
దాభిధానుఁ డాబలాఢ్యు మీఁద
నడచి దురమొనర్చె నభమున నుండి ని
ర్జరులు వెగడ నిగుడు సాయకముల. 217

రా. ఆహవమహిన్ = యుద్ధభూమియందు, మకరాక్షయాతు = మకరాక్షుఁ డను ఖరాసురుని పుత్త్రునియొక్క, "నైరృతో యాతురక్షసీ" అని అ. లసత్ప్రతాప మత్యంతమ్ము తనరుచుండఁగాఁ గనలి, సూర్యసంతతివర వర్యుండు = రాముఁడు, వృత్తిచేతఁ బ్రబలెడువానిని = ఆమకరాక్షుని, ధర్మ రాజువీడు = యమలోకమును, చొరంగఁదఱిమెన్ = చంపెననుట. తద్భ్రా

తృభంగము = ఆమకరాక్షునిమరణమును, ఆరసి, వాస = గృహామువల్లనుండి, వినిర్గతుండయి, స్వాశ్రిత = దేవతలనెడి, వనమునకు, శిఖి = అగ్నివంటివాఁడు, మేఘనాదాభిధానుఁడు = ఇంద్రజిత్తు. ఆబలాఢ్యుమీఁదన్ = సేనతోఁ గూడిన రామునిమీఁద, నడచి నభమునుండి దురమొనర్చెను.

భా. ఆహావ = యుద్ధముయొక్క, మహిమకర = ప్రభావమును జేయుచున్న, అక్షయ = అక్షయమునయి, అతుల = సరిలేని, సత్ప్రతాపము తనరునట్లుగా, సూర్యసంతతినరవర్యుండు = కర్ణుఁడు, వృత్తిచేతఁ బ్రబలువాని ధర్మరాజును వీడుకొ(?)రఁగఁడటిమెను. తత్ =ఆ, భ్రాతృభంగమంతయుఁ నష్పు డరసి, వాసవి=అర్జునుఁడు, స్వ శ్రిత = నిజాశ్రితుల నెడు. వనశిఖ=అడవి నెమళ్లకు, "శిఖావళశ్శిఖీ కేకీ" అని అ. మేఘనాదమువంటి, అభిధాన= పేరుగలవాఁడు, అర్జునునికి విశేషణము. ఆబలాఢ్యునిమీఁదనడచి, సాయకములన్ = బాణములచేత, నభమునుండి = ఆకాశమందుండి, నిర్జరులు బెగడునట్లుగా దురమొనర్చెను.

వ. ఇట్లు పోరిపోరి. 218

ఉత్సాహ. వెరవు నేపుఁ జూపెడు ప్రతివీరవిక్రమక్రియా
గరిమమును సహింపలేక కలను దొలఁగిపోయి తాఁ
దిరిగి వచ్చె నీతఁ డింకఁ దెగువ మిగుల నెరప కె
ట్లగుగు ననుచు నహితబలము లలఁగి కలఁగఁ జెలఁగుచున్.

రా. గరిమ = మహత్త్వమును, మును = మునుపు.

భా. గరిమమును = అతిశయమును. కడమ సరి.

మ. బలదీప్తాశుగసంతతిప్రబలితస్ఫారప్రతాపోదయా
జ్జ్వలసంయద్రభసంభురద్రుమఖసంచారక్రియన్ మీఁఱఁగా
నలఁగించెం బ్రతివీరునట్టియెడ నానాకీశసంతాన మ [దగన్.
య్యలఘుస్థేముఁడుఁ దత్ప్రతాపశిఖి మాయం జేసి యార్చెం.

రా. బలదీప్తుఁడైన ఆశుగసంతతి = హనుమంతునిచేత, ప్రబలిత = ప్రబలముగాఁ జేయఁబడిన, స్ఫారప్రతాపోదయముచేత నుజ్జ్వలమైన, సంయత్ = యుద్ధముయొక్క, రభసంబు = వేగము, ఉరు = అధికమైన, ద్రుమ = వృక్షములయొక్క, ఖసంచారక్రియన్ = ఆకసమున విసరివేయుటచేత, మీఱఁగాన్ = మిక్కిలియుం నొప్పఁగా, నానా, కీశసంతానము = వానర సమూహము, ప్రతివీరున్ = ఇంద్రజిత్తును, నలఁగించెను, అయ్యలఘుస్థేముఁడున్ = అధికస్థైర్యముగల యాయింద్రజిత్తును, మాయంజేసి = మాయ చేత, తత్ = ఆవానరసమూహముయొక్క, ప్రతాపశిఖిని, ఆర్చెన్ = చల్లార్చెను.

భా. బలదీప్తమయిన, ఆశుగసంతతి = బాణజాలముచేత, ప్రబలిత మైన, స్ఫార = ప్రకాశింపుచున్న, ప్రతాపోదయముచేత నుజ్జ్వలమయిన, సంయత్ = యుద్ధమందుఁగల, "సంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుద్ధ" మని అ. రభసంబు = ఆటోపము, రుద్రునియొక్క, మఖసంచారక్రియన్ = దక్షా ధ్వరక్రీడను, మీఱఁగా నట్టియెడను, ఆనాకీశసంతానము = అర్జునుఁడు, ప్రతివీరుని = కర్ణుని, నలఁగించెను, అయ్యలఘుస్థేముఁడున్ = కర్ణుఁడును, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, ప్రతాపశిఖన్ = ప్రతాపాగ్నిని, మాయంజేసి యార్చెను.

వ. అంత. 221

క. మానవిధి జిష్ణుఁడు సుమి
త్రానందనుఁ డన్నపను ప్రపంచితవృత్తిన్
మానసధృతిఁ బెనుపఁగ నరి
పైనడరి శరోగ్రవృష్టిఁ బరఁగించె వడిన్. 222

రా. జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, సుమిత్రానందనుఁడు = లక్ష్మణుఁడు.

భా. సుమిత్ర = బంధువులను, ఆనందనుఁడు = సంతోషపెట్టెడు వాఁడు. మానసమందుఁగల, ధృతిక్ = సంతోషము. కడమ సరి.

క. శరవర్ష మిట్లు గురియుచుఁ
బరఁగుమహాబలజయానుభావస్థైర్య
స్ఫురణాఢ్యు నతని నతఁడుక్
సరభసనారాచవృష్టి సంవృతుఁ జేసెన్. 223

రా. మహాబలజ = హనుమంతుఁడు, యానుక్ = వాహనముగాఁగల వాని, అతనిక్ = లక్ష్మణుని, అతఁడుక్ = ఇంద్రజిత్తును, చేసెను. కడమ సులభము.

భా. మహత్ = అధికమైన, బలజయములయొక్క, అనుభావస్థైర్య స్ఫురణచేత నాఢ్యుని, అతనిక్ =అర్జునుని, అతఁడుక్ = కర్ణుఁడును, నారాచ వృష్టిచేత, సంవృతుఁజేసెక్ = ఆవరింపఁబడ్డవానిఁగాఁ జేసెను.

వ. ఇట్లు దలపడి. 224

ఆ సరిగఁ బోరి రక్కజపుజోదు లిరువురుఁ
గరియుఁ గరియుఁ బోలెఁ గడిఁదిలావు
గిరియు గిరియుఁ బోలె గెంటనితాల్మియు
హరియు హరియుఁ బోలె నవటు వొదల. 225

రెంటికి సరి. సులభము.

సీ. ఒండొరులసరోషహుంకృతిఁ గెరలుచుఁ
గొరలితూపులవాన గురిసి కురిసి
శరవృష్టిఁ బ్రత్యస్త్రసమితిచే నలుకుచు
నఱికి పై నమ్ములు వఱపి పఱపి

సాధనవికలత సాధించి మించుచు
మించి నెమ్మేనులు నొంచి నొంచి
దివ్యాస్త్రములు సాలఁ దెగువమై నేయుచు
నేసి నిష్ఫల మైన రేసి రేసి
తే. లలి నొకరొకళ్లకడఁకల లక్ష్మణేంద్ర
జిత్తులాభీలశౌర్యులై చిత్రరణము
సలిపి రొకకొంతతడవు వాసవవిరోచ
నాత్మజులసామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్ల. 226

రా. లక్ష్మణేంద్రజిత్తులు, ఆభీలశౌర్యులై, వాసవ=ఇంద్రునియొక్కయు, విరోచనాత్మజ = బలియొక్కయు, సామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్లఁ జిత్రరణమును జలిపిరి.

భా. లక్ష్మణునియొక్కయు, ఇంద్రజిత్ = మేఘనాదునియొక్కయు, తులా = సామ్యముచేత, ఆభీల = భయంకరమైన, శౌర్యముగలవారై, వాసవ విరోచన = ఇంద్రసూర్యులయొక్క, ఆత్మజులు=అర్జునకర్ణులు "ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే" అనున్యాయమువల్ల వాసవాత్మజుఁడును విరోచనాత్మజుఁడు ననుట.

వ. అంత. 227

ఆ. చతురశల్యరచితసారథ్యయోగాధి
గతమదాతిశయు నఖండధైర్యుఁ
బ్రతిభటుని వధించెఁ బ్రథితాజివిజయుండు
రాముతమ్ముఁడు సురరాజు మెచ్చ. 228

రా. చతుర, శల్య = బాణములచేత, 'శల్యంవంశశలాకాయాంశంకు తోమరయోరపి, శల్యఃకశ్చిన్మహీపాల శ్వావిన్మదనపాదపః' అని రత్నమాల.

రచితమైన సారథియొక్క, అశోక = వియోగముచేత నయిన, ఆధి = మనో వ్యధచేత, గత = పోయిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిన్ = ఇంద్ర జిత్తును, ప్రథితమైనట్టి యాజివిజయముగలవాఁడు, రాముతమ్ముఁడు = లక్ష్మణుఁడు, వధించెను.

భా. చతురుఁడైనశల్యునిచేత రచితమైన సారథ్యయోగమువల్ల, అధిగత= పొందఁబడిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిన్ = కర్ణుని, వధించెను, విజయుండు, రాముతమ్ముఁడు కృష్ణుఁడును.

సీ. అతిదుర్జయుండైన ప్రతివీరు నిట్లు రూ
పణఁచి యబ్బలుమగండన్న కడకుఁ
జని మ్రొక్క నన్న రేశ్వరుఁ డెత్తి కౌఁగిటఁ
జేర్చి యానందవిజృంభణమునఁ
బరఁగె నామఱునాఁడు ప్రౌఢిమద్రవిభుండు
ప్రదళితబహువైరి పంక్తిగళుఁడు
సేనాని యైనను శివుఁడైనఁ గేశవుఁ
డైన నెదిర్చి నా యస్త్రములకుఁ
తే. బ్రాణములు వెచ్చపెట్టక బ్రతికి పోవ
లేఁడకట నాకు నరుఁడేమి లెక్క యనుచుఁ
దనకురుబలౌఘరక్షావిధానమహిమ
గడఁకఁ బెనుపంగ నతనిపై నడచి పోరె. 229

రా. ఆమఱునాఁడు, ప్రౌఢిమత్ = ప్రకాశముగల, రవి = సూర్యుని యొక్క, భ = కాంతివంటికాంతిగలవాఁడు, ప్రదళిత, బహువైరి, పంక్తి గళుఁడు = రావణుఁడు, నాకు, నరుఁడు = మనుష్యుఁడు, ఏమి లెక్కయనుచుఁ దనకు, ఉరుబలౌఘ = అధికసేనాసమూహముయొక్క, రక్షావిధానమహిమ, కడఁకన్ = రోషమును, పెనుపంగ, అతనిపైన్ = రామునిమీఁద.

భా. ప్రౌఢిచేత, ప్రదళితములైన బహువైరిపంక్తులయొక్క గళములు గలవాఁడు, మద్రవిభుండు = శల్యుఁడు, సేనానియై = దళవాయియై, తనయొక్క కురుబలౌఘముయొక్కయు, అతనిపైన్ = ధర్మరాజుమీఁద, పోరెను. కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు. 220

తే. ఆనృపతి సైన్యమును గదనాతిలోలు
భానుజులసద్భుజాశక్తిఁ బ్రాపుగఁ గొని
యాఁగెఁ దచ్ఛల్యతేజంబు నతని నొంచె
నని విరూపాక్షుఁ డనఁ బర్వ నతఁడు మెఱసి. 231

రా. ఆనృపతి = రాముఁడు, సైన్యమును, కదనాతిలోలుఁడైన, భానుజున్ = సుగ్రీవునిని, లసద్భుజాశక్తినిఁ బ్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆరావణునియొక్క, శల్య = బాణములయొక్క, తేజంబు నాఁగెను, అతనిన్ = సుగ్రీవుని, విరూపాక్షుఁడనఁబర్వునతఁడు = విరూపాక్షుఁడనెడు రాక్షసుఁడు, మెఱసి నొంచెను.

భా. ఆనృపతి = ధర్మరాజు, కదన = యుద్ధమందు, అతిలోలుభ = అతిప్రియులైన, "లోలుపోలోలుభోలోలః" అని అ. అనుజుల = తమ్ములయొక్క, సద్భుజాశక్తిని బ్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆశల్యునియొక్క, తేజంబు నాఁగెను, అనిన్ = యుద్ధమందు, విరూపాక్షుఁ డనన్ = రుద్రుఁ డనఁగా. పర్వ = పిప్పెడి, అతఁడు = శల్యుఁడు, అతనిన్ = ధర్మరాజును, నొప్పించెను.

వ. ఇట్లు నొప్పించిన నిప్పులు గురియుకోపంబునం జూపు దీపింప నాసమరశూరు నాలోకించి. 232

రెంటికి సరి. సులభము.

ఆ. ఇతఁడు మామకాజి చతురతఁ దెగకపోఁ
డింక ననుచు నాప్త లెల్లఁ జెలఁగ

మిపులఁ గినుకఁ గెరలు రవిసూనునందను
భావ మప్పుడు వింత యై వెలింగె. 233

రా. ఇతఁడు = విరూపాక్షుఁడు, మామక = నాసంబంధమైన, ఆజిచతురతన్ = యుద్ధచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు, అనుచు, కినుకఁ గెరలు = కోపోద్రిక్తుఁడైన, రవిసూనునందనున్ = సుగ్రీవునియందు, అనుభావము = ప్రభావము, వెలింగెను.

భా. ఇతఁడు = ధర్మరాజు, మామకున్ = శల్యునిపట్లను, ఆజిచతురతన్ = ఆజిచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు = ఆగ్రహింపకమానఁడు, అనుచు, ఆప్తులెల్లఁ జెలఁగ, రవిసూనునందను = ధర్మజునియొక్క, భావము వింతయై వెలింగెను.

వ. అవ్వీరశార్దూలంబు పెద్దయుంబ్రొద్దు దద్దయు నుద్దీప్త
శౌర్యండై. 234

రెంటికిని సరి.

క. అని సేసి చేసి యంతట
మనమునఁ గడుఁ గెరలి యుద్ధ మహిమాతులునిన్
ఘనుఁ బ్రతివీరు విరూపా
క్షునిశక్తిప్రౌఢిచేతఁ గూల్చి చెలంగెన్. 235

రా. యుద్ధమహిమచేత, అతులునిన్ = సరిలేనివాని, విరూపాక్షుని, శక్తి = సత్త్వముయొక్క, ప్రౌఢిచేతఁ గూల్చి చెలంగెను.

భా. యుద్ధమహియందు, మాతులునిన్ = మేనమామయైన శల్యుని, "మాతృభ్రాతా తు మాతులః" అని అ. విరూపాక్షునిశక్తిప్రౌఢిచేతన్ = రుద్రుఁడిచ్చినశక్తిమహిమచేత, కూల్చి = చంపి, చెలంగెన్ = సంతోషమున నుప్పొంగెను.

క. పరదుస్సహాశల్యమహో
దరనాశన మాచరించి తమసై నికులఁ
గర మలరించినశౌర్య
స్ఫురితు నతనిఁ బొగడి రుబ్బుచుఁ హరిముఖ్యుల్. 236

రా. పర=శత్రువులకు, దుస్సహములైన,శల్య=బాణములుగల, "శల్యం వంశశలాకాయామాంశంకుతోమరయోరపి, శల్యశ్శల్యకమహీపాలాః" అని నిఘ. మహోదర = మహోదరుఁ డనెడురాక్షసునియొక్క, నాశనము నాచరించి, అలరించిన, అతనిఁ = సుగ్రీవుని, హరిముఖ్యులు = కపిశ్రేష్ఠులు, నుతించిరి = పొగడిరి.

భా. పరదుస్సహమైన, శల్యమహాః=శల్యునిపరాక్రమువల్లనైన, దర = భయముయొక్క, "దరోస్త్రియాంభయేశ్వభ్రే" అని అ. అతనిఁ = ధర్మరాజును, హరిముఖ్యులు = కృష్ణాదులు, పొగడిరి. కడమ సరి.

తే. అంతఁ దద్భ్రాతృపుత్త్రి బలాతిశయము
దను మహాపార్శ్వబలనాశమున నలచఁగ
నుడుకుచున్న దుర్యోధను నుగ్రమన్యు
దశముఖు నులూకశకునిపాతము గలంచె. 237

రా. అంత, తత్ = ఆసుగ్రీవునియొక్క, భ్రాతృపుత్త్రుఁడైన యంగదుని యొక్క బలాతిశయము, మహాపార్శ్వ = మహాపార్శ్వుఁడనెడు రాక్షసుని యొక్క, బలనాశమునఁ = కూల్చుటచే ననుట, తనుఁ = తన్ను, నలచఁగ, దుర్యోధనుఁ = యుద్ధముసేయశక్యముగానివాని, దశముఖుఁ = రావణుని, ఉలూక = గూబ లనెడి, శకుని = పక్షులయొక్క, "ఉలూకస్తు వాయసారాతిపేచకౌ" అని అ. పాతము = పాటు, కలంచెను, అపశకునమాయె ననుట.

భా. అంత, తత్ = ఆధర్మరాజుయొక్క, భ్రాతృ = తమ్ములైన భీమాదులయొక్కయు, పుత్త్ర = ప్రతివింధ్యాది ద్రౌపదేయులయొక్కయు, బల = ధృష్టద్యుమ్నాదిబలముయొక్క, అతిశయము, తన్నుఁ = తన్ను, మహాత్ = అధికమైన, పార్శ్వ = పరివారముయొక్క, నాశమునన్ = హానిచేత, ఉడుకుచున్న దుర్యోధనుని, ఉగ్రములైన, మన్యు = శోకరోషముల యొక్క, దశ = అవస్థగల, ముఖున్ = ముఖముగలవాని, దుర్యోధనునికి విశేషణము, ఉలూకునియొక్కయు, శకునియొక్కయు, పాతము = నాశనము, కలంచెన్ = వ్యాకులపడఁజేసెను.

సీ. ఆదుష్టవర్తనుఁ డప్పటికితుదకు ని
జానుజపుత్త్రమిత్త్రాదు లొకఁడు
మిడివోక కలనిలో మడియుట యూహించి
వగచుచు నప్పుడు వైరినృపతి
ననుజవిభీషణోదగ్రవిక్రమసహా
యతవిజృంభించుమహాప్రతాపుఁ
దలపడఁ జాలని తాంతధైర్యంబుతో
నరిగి ద్వైపాయన హ్రదమతల్లి
తే. కాగతిని దన్న్రృపతిబల శ్రీ గలంగ
నరిగి మునిఁగెఁ దత్కాండచయంబులోన
మునిఁగి యాఁగెను దనమేను మోయకుండ
దానిదిరమైన వాస్తస్తంభ ధర్మపటిమ. 238

రా. ఆ దుష్టవర్తనుఁడు = రావణుఁడు, వగచుచు, వైరినృపతిని అనుజుఁడైన లక్ష్మణునియొక్కయు విభీషణునియొక్కయు నుదగ్రవిక్రమ సహాయత్వముచేత విజృంభించు మహాప్రతాపునిన్ = రఘునాయకుని, తలపడన్ = మార్కొనుటకు, చాలన్ = మిక్కిలి, వితాంత = అధికమయిన,

ధైర్యంబుతో, ద్వైప = ద్వీపసంబంధమైన, అయన = మార్గమందుఁగల, హ్రదమతల్లికా = హ్రదశ్రేష్ఠముయొక్క - మంచిమడుగుయొక్క యనుట ఆగతిని = ప్రకారమున, తన్నృపతి = ఆ రామునియొక్క, బల = సేనలయొక్క శ్రీ = శృంగారము, కలంగఁగా, అరిగెనని క్రిందటికన్వయము. అరిగి = ఈలాగునడచి, తత్ = ఆ రామునియొక్క, కాండచయంబులోనన్ = బాణ సమూహములోను, మునిఁగెను, మునిఁగి = ఈలాగున మునిఁగి, దానిన్ = ఆబాణ సమూహమును, తిరమై, నవమైన, అస్తంభ = జాడ్యములేని - ప్రకాశించు చున్న యనుట, ధర్మ = వింటియొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యముచేత, మేనుమోయకుండ, ఆఁగెను = అస్త్రములకుఁ బ్రత్యస్త్రములనేసెను.

భా. ఆదుష్టవర్తనుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, అనుజ = తమ్ములయొక్క, విభీషణ = భయంకరమునయి, ఉదగ్ర = అధికమైన, విక్రమసహాయత్వము చేత, మహాప్రతాపుని, వైరినృపతిన్ = ధర్మరాజును, తలపడఁజాలని = ఎదిరింపలేని, తాంత = తగ్గిన, ధైర్యంబుతో ద్వైపాయనమనెడి, హ్రదమ తల్లికన్ = హ్రదశ్రేష్ఠమునకు, ఆగతిని = ఆప్రకారమున-ఒంటికాఁడై యనుట, తన్నృపతి = దుర్యోధనుఁడు, అరిగెను, తత్ = ఆమడుగుయొక్క, కాండ చయంబులోనన్ = నీళ్లలోపల, మునిఁగి, తిరమైన, వాఃస్తంభనయొక్క ధర్మగుణముయొక్క, పటిమచేత, దానిన్ = ఆయుదకమును, మేనుమోయ కుండనాఁగెను, జలస్తంభనవిద్యకలదు గనుక.

వ. అట్టిసమయంబున. 239

చ. అయమితభీమశక్తివిహితానుజపాతనుఁడై గృశించుచు
న్నయహతశోకుఁ డమ్మనుజ నాథుఁడు భీము మహావిపత్తు నెం
తయును విముక్తవిగ్రహు నొనర్చి సహోదరపీడ కేఁ బ్రతి
క్రియయొనరించు టెట్టొయను ఖేదమునం దురటిల్లెమిక్కిలిన్.

రా. అయమిత = అడ్డపెట్టఁబడని, భీమమైన శక్తిచేత విహితమైన, అనుజ = లక్ష్మణునియొక్క, పాతనముగలవాఁడై కృశించుచు, నయ = నీతిచేత - ఇది శోకసమయము గాదనునీతిచేత ననుట, హతశోకుఁడమ్మనుజనాథుఁడు= రాముఁడు, భీమున్ = భయంకరమైనవాని, మహావిపక్షున్ = రావణుని, విముక్తమైన, విగ్రహా = యుద్ధముగలవానిఁగా, ఒనర్చి = పాఱఁద్రోలి యనుట, దురటిల్లెను. కడమ సమము.

భా. అయమిత = అణఁపఁబడని, భీమునియొక్క, శక్తి = బలిమిచేత, విహిత = చేయఁబడిన, అనుజపాతనుఁడై = దుశ్శాసనాదినాశముగలవాఁడై, అహత = అడఁగని, శోకముగలవాఁడు, మనుజనాథుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, భీముని, విముక్తవిగ్రహున్ = శరీరరహితునిఁగా, అను = అనెడి, ఖేదమున, దురటిల్లెన్ = కెరలెను.

సీ. అంతలావునఁ బేర్చి యనిలజుండు నిజాను
జప్రాణదానంబు సలిపి తనదు
మదిలోనమోదసంపదలు నించుచు నుండ
నాన్నృపాలుఁ డిటని యాత్మ నెంచె
ఘనశౌర్యధైర్యవిఖ్యాతి మిక్కిలిని వ
ర్తిలుచుండ బ్రతుకుమందులనగమును
మానుగ వినివారితోనతాదోషస
త్త్వారూఢినిసమానుఁ డగుచుఁ దెచ్చె
తే. వంశమున కెల్లఁ గీర్త్యభావంబు మిగుల
నీతఁ డీతనిఁ దల్లి దానెట్టివేళఁ
గనియెనో యని జగతిలో ననుజనాఘు
మెల్ల నవగుణాధికునిఁగా నెన్నకున్నె.

రా. అంతన్ = అంతటను, అనిలజుండు = హనుమంతుఁడు, నిజానుజ = లక్ష్మణునియొక్క, ప్రాణదానంబు = బ్రతికించుటను, చలిపి, మోదసంపదలు = సంతోషాతిశయములను, నింపుచునుండఁగా, ఆనృపాలుఁడు = రాముఁడు, ఎంచిన ప్రకారము చెప్పుచున్నాఁడు, ఈతఁడు = హనుమంతుఁడు, బ్రతుకు మందుల = సంజీవనౌషధులయొక్క, నగమును, వినివారిత = మిక్కిలి వారింపఁబడిన, ఊనతాదోష = న్యూనత్వదోషముగల, సత్త్వారూఢిచేత, సమానుఁడగుచు, మానసహితుఁడై, కీర్త్య = కీర్తనీయమైన, భావంబు = వర్తన, మిగులఁగా, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. జగతిలోనను, జనౌఘము = జనసమూహము, నవగుణ = మనోహరగుణములచేత, అధికునిఁగా నెన్నకున్నె.

భా. అంత = అంతైన, లావునన్ = బలిమిచేత, అనిలజుండు = భీముఁడు, నిజానుజ = దుశ్శాసనునియొక్క, ప్రాణదానంబు = ప్రాణఖండనమును, చలిపి, తనదుమదిలో, ఆమోదసంపదలు = ఖేదాతిశయములను, నింపుచునుండి, ఆనృపాలుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, ఎంచెను, ఖ్యాతి మిక్కిలి, నివర్తిలుచుండన్ = పోవుచుండఁగా, బ్రతుకు = బ్రతుకుచున్న, మందుల = నిర్భాగ్యులను, "మూఢాల్పపటునిర్భాగ్యమందాః" అని అ. నగన్ = నవ్వఁగా, మును = ముందర, మానుగ, విని = వినియుండియు, వారితోన = వారితోనట్టె, తాన్ = తాను, దోషముయొక్క, సత్త్వ = బలిమియొక్క, ఆరూఢిని = ప్రసిద్ధిచేత, సమానుఁ డగుచున్ = సరియైనవాఁడై, వంశమునకెల్లకీర్తియొక్కయభావంబును, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. ఈతఁడు, అని జగతిలో, నన్నున్ = నన్ను, అవగుణాధికునిఁగాన్ = అవివేకిఁగా, ఎన్నకున్నె = ఎంచునే యనుట.

ఉ. ఎంతయు నిబ్బరం బయిన యీహనుమద్బలయుక్తిఁ జేసి యేఁ
బంతము మీఱ ఘోరపరిపంథులఁ ద్రుంచుట యెప్పు డింక నా
ర్జింతునొకో సమీరసుతుచేతకు నీడుగఁ జేసి మేలు దు

స్వాన్తుఁడు గాఁ డితం డనుయశస్స్ఫురణంబు జగంబు లోపలన్. 242

రా. ఈ, హనుమత్ = హనుమంతునియొక్క, బలయుక్తిఁజేసి = బలయోగముచేత, ఏన్ = నేను, పరిపంథుల, త్రుంచుట = సంహారించితిఁ గదా, సమీరసుతు = హనుమంతునియొక్క, చేఁతకున్ = ఉపకారమునకు, ఈడుగఁజేసి = ప్రత్యుపకారముఁజేసి, యశఃస్ఫురణంబును, ఆర్జింతునో శో - కాకుస్వరము.

భా. ఈహను = కోరికను, మద్బలయుక్తిన్ = నాబలిమిచేత, పరిపంథులన్ = శత్రువులను, త్రుంచుటయెప్పుడు - ఇది యుత్సాహవాక్యము. సమీరసుతు = భీమునియొక్క, చేఁతకునీడుగఁజేసి యశఃస్ఫురణంబు, ఆర్జింతునో యని యన్వయము.

వ. అని తలపోయుచు రిపుజయప్రయతమానమానసుం డయ్యె నంత. 243

సీ. చలపట్టి తనుఁ జంప నముదితోపాయప
ద్ధతి వెదకుచుఁ గని ధర్మరాజు
వెడలఁ ద్రోయఁగ నొండు వెరవులు చాలించి
తనవారినిర్దమోద్ధతిఁగలుగు
వెలఁ గోనర్పఁగ లంక విడిచి బెట్టినప్పుడీ
రమ్మునఁ బఱతెంచి రాజరాజు
సయిదోడుసూడుబంటయి మదనుజఘాతి
నిను మున్ను దెగటార్త నని నరవరు
తే. భీముఁడాఁకె నపూర్వసంభృతరణరస
భారులై యొండొరులఁ దాఁక వారు గదల

బిరుసు నెరప మండలగతిఁ దిరుగగదుమ
నారదున కబ్బె వేర్వేఱ నయనతుష్టి. 244

రా. ధర్మరాజు = యముఁడు, వెడలఁద్రోయఁగ, తనవారి = తన మూఁకలయొక్క, నిర్గమోద్ధతివెఱఁగొనర్పఁగ, లంకవిడిచి, రాజరాజునయి దోడు=కుబేరునితమ్ముఁడు రావణుఁడు, సూడుబాటయి = పగదీర్చుకొనువాఁడై. మదనుజఘాతినిన్ = కుంభకర్ణునిఁజంపిన, నరవరున్ = రాముని, తాఁకెను, వారు = రావణులు, కదలన్ = చలింపఁగాను, బిరుసునెరపన్ = శౌర్యము చూపఁగాను, మండలగతిఁదిరుగ, గదుమన్ = పీఁగనొత్తఁగాను, నారదునకు నయనతుష్టి యబ్బెను.

భా. చలపట్టివెదకుచు, ధర్మరాజు = పాండవజ్యేష్ఠుఁడు, వెడలఁద్రోయఁగన్ = వెళ్లఁదీయఁగా, తన = తనయొక్క, వారి = నీళ్లలోనుండి, నిర్గమోద్ధతి = వచ్చెడువడి, వెఱఁగొనర్ప, కలంకవిడిచి, రాజరాజు = దుర్యోధనుఁడు, నయిదోడుసూడుబాటయి = తమ్ములపగదీర్చుకొనువాఁడై, నరవరుని భీముని దాఁకెను. వారు = ఆభీమదుర్యోధనులు, గదలన్ = గుదియలచేత, బిరుసునెరప, అబ్బెను. క్రియ.

తే. పొసఁగ నేఁడు గదారణ భుక్తి దొరకె
నాకుఁ గను దనియఁగ నని నారదుండు
సమ్మదముఁ జెందఁ దిర మైనయమ్ములపస
నొండొరుల మించి పోరి రయోధ్యాధవరులు. 245

రా. పొసఁగ, నేఁడుగదా, తిరమైన, అమ్ములపసన్ = అస్త్రకౌశలము చేత, కదమ సులభము.

భా. గదారణభుక్తి = గదాయుద్ధానుభవము, తిరమై, నయమ్ములపస = నేర్పుపసను.

వ. ఇట్లు గడంగి మహాయుద్ధంబు సేయునంత. 246

ఉ. అంచితనైపుణిం బరఁగు నంబకఘోరతరప్రయుక్తిచే
మించుగదానవోద్ధతిసమృద్ధి గనంబడుచుండఁ బోరు సా
గించుచునుండ మానగుణకీర్తితు రాజులతేనిఁ జూచి శం
కించిరి నప్పురాదు మనగె ల్పనుచుఁ హరిముఖ్యు లెంతయున్.

రా. అంబక = బాణములయొక్క, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచేన్ = ప్రయోగముచేత, మించుగ, దానవోద్ధతి = రావణౌద్ధత్యము, కనంబడుచుండ,. రాజులతేనిన్ = రాముని, చూచి, హరిముఖ్యులు = వానరశ్రేష్ఠులు, శంకించిరి.

భా. అంచితనైపుణిని, అంబక = నేత్రములకు, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచేన్ = వ్యాపారముచేత, మించు, గదా = గుదియలయొక్క, నవ = వింతైన, ఉద్ధతి = ప్రహారములయొక్క, సమృద్ధి = అతిశయము. కనంబడుచుండ, రాజులతేనిన్ = దుర్యోధనుని, చూచి, హరిముఖ్యులు = కృష్ణాదులు, శంకించిరి, కడమ సమము.

వ. తదనంతరంబ. 248

క. చేవ చెదరి భీమాశుగ
దావహాతికృతోరుభంగతాపజ్వలితుం
డై విమతుఁ డడఁగ జయమున
వైవస్వతసంతతినృపవర్యుఁడు మించెన్. 249

రా. చేవచెదరి, భీమ = భయంకరములైన, ఆశుగ = బాణములవెడి,. దావ=దవానలముయొక్క, హాతి = కాల్పుటచేత, కృతమైన, ఉరు= అధికమైన,. భంగ = పరాజయములచేతనయిన, తాపముచేత జ్వలితుండై, విమతుఁడు = రావణుఁడు, అడఁగన్ = డీలుపడఁగా, వైవస్వతసంతతి = మనువంశమందుఁగల,. నృపవర్యుఁడు = రఘునాథుఁడు, మించెను.

భా. భీమునియొక్క, ఆశు = తీవ్రమైన, గదా = గుదియయొక్క, అవహతి = మొత్తుటచేత, కృతమైన, ఊరుభంగతా = తొడలువిఱుగుటగలవాఁడౌటయనెడి, ఆపత్ = ఆపదలచేత, జ్వలితుండై = మండుచున్నవాఁడై, విమతుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, అడఁగఁగా, వైవస్వతసంతతి=యమపుత్త్రుఁడైన, నృపవరుఁడు = ధర్మరాజు, మించెను.

తే. భీష్మ గురుకర్ణశల్యరణోష్మనమర
ఘోర మగుయుద్ధ మతనితో వైరి సలుప
ననుపమప్రౌఢిమం బదిదినము లైదు
రెండు నొండు విఘ్నంబు లేకుండ జరిగె. 250

రా. భీష్మ = భయంకరములై, గురు = అధికములై, కర్ణ = కర్ణములకు, శల్య=ములుకులవంటివైన, రణ = ధ్వనియొక్క, ఊష్మన్ = ఉగ్రత్వముచేత, అమర = దేవతలకు, ఘోరమగు = భయంకరమైన, యుద్ధము = జగడమును, తే. 'ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రథమ లెల్ల, నరయ నొక్కొకచో ద్వితీయార్థ మిచ్చు' ననులక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. అతనితోన్ = రామునితో, వైరి = రావణుఁడు, చనుప, అనుపమ = సరిలేని, ప్రౌఢిమంబు= ప్రౌఢిగల, అది = యుద్ధము, దినములైదురెండును = ఏడుదినములు, ఒండు విఘ్నంబు లేక = ఒకవిఘ్నమును లేక, జరిగెను.

భా. భీష్మగురుకర్ణశల్యులయొక్క రణమందుఁగల,ఊష్మన్ = ప్రతాపము చేత, అమరన్ =ఒప్పఁగా, ఘోరమగుయుద్ధమును, అతనితోన్ =ధర్మరాజుతో, వైరి=దుర్యోధనుఁడు,అనుపమప్రౌఢిమన్ = ప్రౌఢిచేత, చలుపన్ =నడపింపఁగా, పది, ఐదు, రెండు, ఒండు = ఒకటియు, దినములు = క్రమమున భీష్మాదియుద్ధ దినములు, విఘ్నంబులేకుండ జరిగెను.

వ. అంత. 251

తే. దిగ్వధూజాలధమ్మిల్ల ధృతవిశుద్ధ
కీర్తిగురుసూనుఁ డారాజు కృత్స్న బలని
వేశ మారాత్రిచరగోత్ర విభునిలీలఁ
గలఁచె స్వాపహృతోరువిక్రమతఁ గుంద. 252

రా. కీర్తియనెడి, గురు = అధికమైన, సూన = పుష్పములుగలవాఁడు,. 'సూనం ప్రసవపుష్పయోః" అని అ. ఆరాజు = ఆరఘునాథుఁడు, కృత్స్న = సమస్తమైన, బల=బలిమికి, నివేశము = స్థానమైనవాఁడు, ఆరాత్రిచరగోత్ర విభునిన్ = ఆరాక్షసవంశాధీశ్వరుఁడైన రావణాసురుని, లీలన్ = అవలీలచేత,. స్వ = తన చేత, అపహృతమైన, ఉరు = అధికమైన, విక్రమతన్ = విక్రమము. గలవాఁడై, కుందన్ = తగ్గుపడునట్టుగా, కలఁచెన్ = చలింపఁజేసెను.

భా. దిగ్వధూ=దిక్కులనెడుస్త్రీలయొక్క, జాలముయొక్క, ధమ్మిల్ల =. కొప్పులయందు, ధృత = ధరింపఁబడిన, విశుద్ధ = నిర్మలమైన, కీర్తిగలవాఁడు, గురుసూనుఁడు=అశ్వత్థామ, ఆరాజు=ధర్మరాజుయొక్క, కృత్స్న సమస్తమైన,. "కృత్స్నమశేష" మ్మని అ. బలనివేశము = పాళెము, ఆరాత్రి =దుర్యోధనుఁడు పడినదినమురాత్రియందే, చర = చరించెడి, గోత్రవిభుని = హిమవంతుని యొక్క. లీలన్=రీతిచేత, స్వాప=నిద్రచే "స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాపః" అని. అ. హృత=హరింపఁబడిన, ఉరువిక్రమము గలదౌటచేత, కుందన్ = నిద్రచేత. బిరుసుచెడియుండఁగా ననుట. కలఁచెన్ = నొప్పించెను.

సీ. అలఘుదోర్గప్రౌఢిమాతులకృతవర్ష సా
హాయ్యకంబున నభేద్యాత్ముఁ డగుచు
నప్పు డావీర యోధాగ్రణి యుగ్రంపు
భల్లవర్షంబునఁబ్రిమి నమర
శత్రుమస్తకము లసంఖ్యంబులై ధర
గుంపులు పడుచుండఁ గొట్టికొట్టి

యంతట సత్యమోఘాస్త్రప్రయోగుఁ డై
యూర్జితబలు నుత్తమోజుఁ గృష్ణ
తే. తనుభవులసద్వరోదయంబున వెలిఁగెడు
సంగరకృతిధృష్టద్యుమ్ను శాత్రవాసు
పృథుఫణిశిఖండిఁ దెగటార్చి భీమవిజయ
దీప్తమహిమచేతనుదీర్ణ తేజుఁ డయ్యె. 253

రా. అలఘు = అధికమైన, దోర్దప్రౌఢిమ = భుజబలముచేత, అతుల = సరిలేనట్టుగా, కృతమైన, వర్మ = జోడుయొక్క, సాహాయ్యకంబునన్ = సహాయత్వముచేత, అభేద్యమైన యాత్మ గలవాఁడగును. అప్పుడు. ఆవీర యోధాగ్రణి = రాముఁడు, అమరశత్రు = రావణునియొక్క, మస్తకములు కొట్టికొట్టి. ఊర్జిత=స్థిరమైన, బలము గలవాని, ఉత్తమమైన, ఓజున్ = తేజస్సు గలవాని, కృష్ణతనున్=నీలదేహుని, భవు = ఈశ్వరునియొక్క, వరోదయంబున వెలిఁగెడు, సంగరకృతి= యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట = ధీరమైన, ద్యుమ్నున్ = శౌర్యముగలవాని, "ద్యుమ్నంవిత్తేపరాక్రమే" అని వి. శాత్రవులయొక్క, అసు=ప్రాణములనెడి, పృథుఫణి=క్రూరసర్పములకు, శిఖండిన్ = నెమలివంటి వాని, ఇట్టి రావణుని. భీమవిజయ దీప్తమైన మహిమచేత, తెగటార్చి = చంపి, ఉదీర్ణ = ప్రసిద్ధమైన, తేజస్సుగలవాఁ డాయెను.

భా. అలఘుదోర్దప్రౌఢిగల, మాతుల = మేనమామ యయిన కృపుని యొక్కయు, కృతవర్మయొక్కయు, వీరయోధాగ్రణి=అశ్వత్థామ, బలిమిచేత, అమర, శత్రుమస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఉత్తమోజునిని, కృష్ణ= ద్రౌపదియొక్క, తనుభవులన్ = ప్రతివింధ్యాదిపుత్త్రులను, సంగరకృతి = యుద్ధసమర్థుఁడయిన, ధృష్టద్యుమ్నునిని, శాత్రవులయొక్క, అసు=ప్రాణవాయువులకు, పృథుఫణి = ఘనసర్పమైనవాని, శిఖండినిని దెగటార్చి భీమవిజయులయొక్క దీప్త మహిమచేత, దీర్ణ = పోమొత్తఁబడిన, తేజస్సుగలవాఁ డాయెను.

వ. అంత. 254

సీ. క్రీడానరుం డైన శ్రీవరుం డిట్లు క్షా
  త్రప్రక్రియను విజయప్రశక్తి
నిర్వహించుచు శత్రునిర్మూలనము సల్పి
  సొంపుమైఁ దనకును శుభ పదవిక
లంకాధిరాజ్యవిలాసపట్టాభిషే
  కము స్వపురస్ఫూర్జితముగ నడప
వసుధ నప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేష
  పృథుతరదీప్తి విభీషణుండు
ఆ. తేజరిల్లె ధర్మరాజితరక్షమా
  పాలదుర్లభతర భాగ్యలక్ష్మి
నేఁడుగా ఫలించె నెఱయ నస్మత్పూర్వ
  సుకృత మద్భుత మని సుజను లలర. 255

రా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు = రఘునాథుఁడు, క్షాత్ర = క్షత్రియసంబంధమైన, ప్రక్రియను = వర్తనచేత, విజయమందుఁగల, ప్రశక్తి= అధికసామర్థ్యమును, నిర్వహించుచు, తనకున్ = విభీషణున కనుట. శుభపదవిక= శుభమైనమార్గముగల. లంకాధిరాజ్యపట్టాభిషేకము, స్వ = తనకు, పురః = ముందరికిని - ఎప్పటికిని ననుట. స్ఫూర్జితముగనప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేషము చేతఁ బృథుతరదీప్తిగలవాఁడు, ధర్మ=సకలధర్మములచేతను, రాజిత=ఒప్పుచున్న, రక్షన్ = సంరక్షణచేత, మా పాలన్ = మాయందు, దుర్లభతరభాగ్యలక్ష్మి నేఁడుగాఫలించె ననుట. అస్మత్పూర్వకృతము = పూర్వపుణ్యము, అద్భుతమని సుజను లలరఁ దేజరిల్లెను.

భా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు=కృష్ణుఁడు, క్షాత్ర=క్షత్త్రిసంబంధమైన - సారథిసంబంధమైన, "సూతః క్షత్తా చ సారథిః" అని అ. ప్రక్రియన్ =

వర్తనచేత, విజయునికి, ప్రశక్తి = అధికబలమును, నిర్వహించుచు, శుభపదమై నిష్కళంక = నిష్కళంకమైన, అధిరాజ్యవిలాస = సామ్రాజ్యవిలాసమందుఁగల, పట్టాభిషేకమును. స్వపుర = తనపట్టణమందు-అనఁగా హస్తినగరమందు, స్ఫూర్జితముగ నడపఁగా, అప్పుడు, తాన్ = తాను, నవప్రభుత్వమందుఁగల, విశేష = వింతరీతిచేత, పృథుతరమైనదీప్తిచేత, విభీషణుఁడు = భయంకరమైన వాఁడు-చూడ శక్యముగానివాఁడనుట. ధర్మరాజు, ఇతరక్షమాపాల = తక్కిన రాజులకు, దుర్లభతరమైన భాగ్యలక్ష్మిచేతఁ దేజరిల్లెను.

తే. విష్ణుముఖ్యావతారమై వెలయువిశ్వ
విభుఁడు ననలసహర్షప్రవేశమహిమ
కతనఁ దనచెల్వమతిశుద్ధి గాంచి యమర
వినుతి మిగులఁ జేకొని యేఁగెఁ దనదుపురికి. 256

రా. విశ్వవిభుఁడు = రఘునాథుఁడు, అనల = అగ్నియందు, సహర్ష = హర్షసహితమైన, ప్రవేశముచేతనైన, మహిమకతనన్=మహిమవల్ల, తనచెల్వ= సీతాదేవియొక్క, మతిశుద్ధిగాంచి = హృదయశుద్ధిగాంచి, అమరవినుతి = బ్రహ్మాదిదేవతాస్తోత్రము, మిగులఁజేకొని,తనదుపురికిన్ = అయోధ్యానగరమునకు, వేఁగెను. సీతాసమేతుఁడయి పుష్పకారూఢుఁడయి లక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవాది సమేతుఁడయి వచ్చి ప్రవేశించెను.

భా. విశ్వవిభుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, అనలస=అల్పముగాని హర్షప్రవేశ మహిమకతన, తనచెల్వము = విలాసము, అతిశుద్ధిగాంచి యమరఁగా, వినుతి = ధర్మరాజాదిస్తోత్రమును, చేకొని, తనదుపురికిన్ = ద్వారకకు, వేఁగెను.

వ. అట్లేఁగి యుచితభంగి నంగీకృతసకలసామ్రాజ్యభోగలీలా విశేషుండయ్యె నప్పుడు. 257

క. శాంతనవోక్తివిలాసా
త్యంతసుశిక్షితసమస్తధర్మతఁ జేసెన్

శాంతిఘనుఁడు వైవస్వత
సంతతినృపశేఖరుఁడు ప్రజాపాలనమున్. 258

రా. శాంతములునైన, నవ=మనోహరములైన, ఉక్తివిలాస=అగస్త్యాది మునివచోవిలాసములచేత, అత్యంతమును, సుశిక్షిత = లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, శత్రుమిత్రులయొక్క, ధర్మతన్=గుణములు గలవాఁడౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి=మనువంశమందుఁగల, నృప=రాజులకు, శేఖరుఁడు = భూషణమైనవాఁడు రఘునాథుఁడు, ప్రజాపాలనమున్ = సకలలోకసంరక్షణమును, చేసెను.

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్క, ఉక్తివిలాస = శాంత్యానుశాసనిక పర్వోక్తివిలాసములచేత, సుశిక్షిత=లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్తధర్మతన్ = సకలధర్మములు కలవాఁడౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి = ధర్మపుత్త్రుఁడయిన, నృపశేఖరుఁడు = ధర్మరాజు, ప్రజాపాలనమును జేసెను.

వ. ఆసమయంబునందు. 259

ఆ. మౌనిపద విసృష్టమహితనయోత్పన్న
కుశలవసుసమృద్ధి వశత నొదవు
కొదవలెల్లఁ దీర్చుకొని యవ్విభుండు గా
వించె నశ్వమేధ విధులు వెలయ. 260

రా. మౌనిపద = వాల్మీకియొక్క యాశ్రమమందు, విసృష్ట=విడువఁబడిన, మహితనయా = సీతయందు, ఉత్పన్న = పుట్టిన, కుశలవ = కుశలవుల యొక్క, సమృద్ధివశతన్ = అధికైశ్వర్యప్రాప్తిగలవాఁడౌటచేత, ఒదవుకొదవ లెల్లఁ దీర్చుకొని = దేవఋషి పితృతర్పణములు తీర్చుకొని, అవ్విభుండు = ఆ రామస్వామి, అశ్వమేధాదివిధులను, వెలయన్ = ప్రసిద్ధమానట్టుగా, కావించెను.

భా. మౌని = వేదవ్యాసమునియొక్క, పద = వాక్యములచేత, విసృష్ట = ఇయ్యఁబడిన, మహిత=ప్రసిద్ధమైన, నయ=నీతిచేత, ఉత్పన్న=కలిగిన, కుశల = శుభకరమైన వసు = ద్రవ్యములయొక్క, సమృద్ధివశతన్ = సమృద్ధియోగము

గలవాఁడౌటఁబట్టి, అవ్విభుండు = ధర్మరాజు, అశ్వమేధాదులైన విధులు = సత్కర్మములను, కావించెను.

సీ. శ్రీధాన్యకటకమై చెలువొందె రాష్ట్రంబు
నెలమూఁడువానలు నిండఁ గురిసెఁ
బొడిసెఁ బంటలఁ బ్రజలు విజృంభించి
రరిపదవ్యుత్పత్తి యస్తమించె
రోగాపమృత్యువార్తాగంధ మెడలెను
జారచోరాదుల పేరు నుడిగె
వర్ణాశ్రమాచారవర్తనల్ గడు నొప్పె
ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నడచె
తే. రామభద్రుండు సన్మార్గరక్షణైక
పరుఁడు దిగవతంసితకీర్తి పాండుసూనుఁ
డుర్విపయిఁ జతురాత్మానుజోపచరిత
చరణుఁ డగుచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు. 261

రా. దిక్ = దిక్కులకు, అవతంసిత = అలంకారముగాఁ జేయఁబడిన, కీర్తియనెడి, పాండుసూనుఁడు=తెల్లని పుష్పములుగలవాఁడు, రామభద్రుండు, చతుర = మనోహరమైన, ఆత్మ = హృదయముగల, అనుజ = తమ్ములచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణుఁ డగుచుక్ = పదములు గలవాఁడై, సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు, భూమిపై నీలాగు సంతోషమున నుండెను.

భా. రామ = ఒప్పుచున్న, భద్రముగలవాఁడు, దిగవతంసితమైన కీర్తి గలవాఁడు, పాండుసూనుఁడు = ధర్మరాజు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మ = తన యొక్క, అనుజులచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణములుగలవాఁడౌచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు శ్రీధాన్యకటకమై రాష్ట్రంబు చెలువొందె.

శా. దేవాదేవరప్రేరణంబునన యుద్దీపించువాగ్వైభవ
శ్రీవిస్ఫూర్తిని రామభారతకథాశ్లేషప్రబంధోత్తమ

వ్యావిర్భావము నిట్లు సెందె నిది భవ్యాభవ్యత ల్పూడకిం
పై వర్తిల్లఁ బరిగ్రహింపుము విరూపాక్షా జగద్రక్షకా! 262

శా. క్రీడామాత్రకృతత్రిమూర్తిభరణాంగీకారచూడాపరి
భ్రాడాదిత్యధునీపృషత్పుషితపంపాశైత్య వేధోమరు
ద్రాడారాధితపాద యంఘ్రినఖచంద్రద్యోతసిద్ధ్యత్పరి
వ్రాడాఖండలమండలీహృదయజీవంజీవసంజీవనా! 263

క్రీడామాత్రముచేతనేకృతమైన, త్రిమూర్తి = బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వర రూపములయొక్క, భరణ = ధారణముయొక్క, అంగీకారముగలవాఁడా! త్రిమూర్తులును నీలీల లనుట. చూడా = శిఖయందు, "చూడాకిరీటంకేశాశ్చ" అని అ. పరిభ్రాట్ = ఒప్పుచున్న, ఆదిత్యధునీ = దేవనదియొక్క, 'ఆదిత్యా ఋభవోస్వప్నాః" అని అ. "తటినీహ్రాదినీధునీ" అనియు అ. పృషత్ = బిందువులచేత, "పృషంతిబిందుపృషతా" అని అ. పుషిత = పోషింపఁబడిన, పంపానదియందలి శైత్యముగలవాఁడా! వేధః = బ్రహ్మచేతను, "స్రష్టాప్రజాపతి ర్వేధాః" అని అ. మరుత్ = దేవతలకు, "మరుతౌపవనామరౌ" అని అ. రాట్ = రాజైన యింద్రునిచేతను, ఆరాధింపఁబడిన పాదములుగలవాఁడా! అంఘ్రి = పాదములయందుఁగల, నఖము లనెడి చంద్రులయొక్క, ద్యోత = ప్రకాశముచేత, "ప్రకాశోద్యోతఆతపః" అని అ. సిద్ధ్యత్ = సిద్ధింపుచున్న, పరివ్రాట్ = యతీశ్వరులకు, "భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీ" అని అ. ఆఖండల = ఇంద్రులైన బ్రహ్మర్షులయొక్క, మండలీ = సమూహముయొక్క, "బింబోస్త్రీమండలం త్రిషు" అని అ. హృదయములనెడి, జీవంజీవ = చకోరపక్షులయొక్క, "జీవంజీవశ్చకోరకః" అని అ. సంజీవనము గలవాఁడా!

క. కారుణ్యవిభవలక్ష్మీ
తారుణ్యసదోపభోగ ధన్యకటాక్షా
శారీరార్ధసులాలిత
గౌరీరారజ్యమాన కమ్రావేక్షా! 264

కారుణ్యావిభవ = దయాతిశయముయొక్క, లక్ష్మీ = సంపద యనెడి, తారుణ్య = యౌవనముయొక్క, సదోపభోగ = నిత్యానుభవముచేత, ధన్య మైన, కటాక్షముగలవాఁడా! కటాక్షమునకుఁ గారుణ్యమె యౌవన మనుట. శారీర = శరీరసంబంధమైన, అర్ధమందు = అర్ధశరీరమం దనుట, సులాలితయైన గౌరియందు, రారజ్యమాన = మిక్కిలియు నాసక్తిగలవాఁడౌచును, కమ్ర = మనోజ్ఞమైన, అపేక్షగలవాఁడా!

కలహంసవృత్తము.—

హిమనగాద్రితనయేక్షణలక్ష్మీ
స్తిమితపుణ్య ఫల దేహవిలాసా
విమలభక్తిపెద వేంకటధాత్రీ
రమణమానసనిరంతరవాసా! 265

గద్యము. ఇది నిఖలసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవ పింగళియమరయార్యతనూభవ సౌజన్యజేయ సూరయ నామధేయప్రణీతంబైనరాఘవపాండవీయమునందు సర్వం బును జతుర్థాశ్వాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వతసంభ దానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజు గణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రదర్శితంబైనరాఘవపాండవీయాదర్శంబు నందు సర్వంబును జతుర్థాస్వాసము.

సంపూర్ణము.

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము—1955